POLIROM
eseu

STENDHAL

Despre dragoste

În traducerea lui Gellu Naum

Table of Contents

Prefaţă
A doua prefaţă
A treia prefaţă
CARTEA ÎNTÎI
- CAPITOLUL I. Despre dragoste
- CAPITOLUL II. Despre naşterea iubirii
- CAPITOLUL III. Despre speranţă
- CAPITOLUL IV
- CAPITOLUL V
- CAPITOLUL VI. Creanga din Salzburg
- CAPITOLUL VII. Despre deosebirile naşterii iubirii la cele două sexe
- CAPITOLUL VIII
- CAPITOLUL IX
- CAPITOLUL X
- CAPITOLUL XI
- CAPITOLUL XII. Urmare despre cristalizare
- CAPITOLUL XIII. Despre primul pas, despre înalta societate şi despre necazuri
- CAPITOLUL XIV
- CAPITOLUL XV
- CAPITOLUL XVI
- CAPITOLUL XVII. Frumuseţea detronată de iubire
- CAPITOLUL XVIII
- CAPITOLUL XIX. Urmare a excepţiilor la frumuseţe
- CAPITOLUL XX
- CAPITOLUL XXI. Despre prima vedere
- CAPITOLUL XXII. Despre admiraţia excesivă.
- CAPITOLUL XXIII. Despre „coup de foudre“ (dragostea de la prima vedere)
- CAPITOLUL XXIV. Călătorie într-o ţară necunoscută
- CAPITOLUL XXV. Prezentarea

CAPITOLUL XXVI. Despre pudoare
CAPITOLUL XXVII. Despre priviri
CAPITOLUL XXVIII. Despre orgoliul feminin
CAPITOLUL XXIX. Despre curajul femeilor
CAPITOLUL XXX. Spectacol ciudat şi trist
CAPITOLUL XXXI. Fragment din Jurnalul lui Salviati
CAPITOLUL XXXII. Despre intimitate
CAPITOLUL XXXIII
CAPITOLUL XXXIV. Despre confidenţe
CAPITOLUL XXXV. Despre gelozie
CAPITOLUL XXXVI. Urmare despre gelozie
CAPITOLUL XXXVII. Roxana
CAPITOLUL XXXVIII. Despre înţepătura amorului-propriu
CAPITOLUL XXXIX. Despre dragostea cu certuri
CAPITOLUL XXXIX bis. Leacuri pentru dragoste
CAPITOLUL XXXIX ter.
CARTEA A DOUA
CAPITOLUL XL
CAPITOLUL XLI. Despre naţiuni în raport cu iubirea. Despre Franţa
CAPITOLUL XLII. Urmare despre Franţa
CAPITOLUL XLIII. Despre Italia
CAPITOLUL XLIV. Roma
CAPITOLUL XLV. Despre Anglia
CAPITOLUL XLVI. Urmare despre Anglia
CAPITOLUL XLVII. Despre Spania
CAPITOLUL XLVIII. Despre iubirea germană
CAPITOLUL XLIX. O zi la Florenţa
CAPITOLUL L. Iubirea în Statele Unite
CAPITOLUL LI. Despre iubire în Provence pînă la cucerirea oraşului Toulouse, în 1328, de către barbarii din Nord
CAPITOLUL LII. Provence în secolul al doisprezecelea
CAPITOLUL LIII. Arabia
CAPITOLUL LIV. Despre educaţia femeilor
CAPITOLUL LV. Obiecţii împotriva educaţiei femeilor
CAPITOLUL LVI. Urmare
CAPITOLUL LVI bis. Despre căsătorie
CAPITOLUL LVII. Despre ceea ce se numeşte virtute
CAPITOLUL LVIII. Situaţia Europei în privinţa căsătoriei

CAPITOLUL LIX. Werther şi Don Juan
CAPITOLUL LX. Despre fiasco-uri (inedit)
FRAGMENTE DIVERSE
APENDICE
Despre curţile de dragoste
Codul dragostei din secolul al doisprezecelea
Notiţă despre André capelanul
Creanga din Salzburg
Ernestine sau naşterea dragostei
Exemplu de iubire în Franţa în clasa celor bogaţi

STENDHAL

Despre dragoste

Traducere de Gellu Naum

POLIROM
2013

Stendhal, *De l’amour*
© 2013 by Editura Polirom, pentru prezenta traducere în limba română
www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728
ISBN ePub: 978-973-46-4268-7
ISBN PDF: 978-973-46-4269-4
ISBN print: 978-973-46-4095-9
Coperta: Carmen Parii
Pe copertă: William-Adolphe Bouguereau (1825-1905), *Trezirea inimii* (1892
Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!
Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

STENDHAL, pseudonimul lui Henri-Marie Beyle (1783-1842), clasic al literaturii franceze celebru pentru analiza fină a personajelor sale şi pentru stilul său care a marcat tranziţia de la romantism la realism. Printre romanele sale se numără *Roşu şi Negru*, *Mănăstirea din Parma* şi *Lucien Leuwen*.

Prefaţă[1]

Lucrarea aceasta n-a avut deloc succes; a fost găsită, pe bună dreptate, neinteligibilă. De aceea, în această nouă ediţie, autorul a căutat mai ales să-şi redea cu claritate ideile. El a povestit cum i-au venit; a făcut o prefaţă, o introducere, totul ca să fie clar; şi, în ciuda atîtor strădanii, dintre o sută de cititori care au citit *Corinne*, nici patru nu vor înţelege cartea de faţă.

Deşi vorbeşte despre dragoste, volumaşul acesta nu e un roman, şi mai ales nu e distractiv ca un roman. E pur şi simplu o descriere exactă şi ştiinţifică a unui soi de nebunie foarte rară în Franţa. Puterea convenienţelor care creşte zi de zi, mai mult ca urmare a fricii de ridicol decît din cauza purităţii moravurilor noastre, a făcut din cuvîntul care serveşte drept titlu lucrării de faţă un cuvînt pe care oamenii evită să-l rostească singur, şi care poate părea chiar necuviincios. Eu am fost silit să-l folosesc, dar austeritatea ştiinţifică a limbajului mă pune, cred, la adăpost de orice reproş în această privinţă.

……

Cunosc unu sau doi secretari de legaţie care, la reîntoarcerea lor, îmi vor putea face acest serviciu. Pînă atunci, ce le-aş putea spune oamenilor care neagă faptele povestite de mine? Să-i rog să nu mă asculte.

Formei pe care am adoptat-o i se poate reproşa *egotismul.* Unui călător i se îngăduie să spună: „Eram la New York, de acolo *m-am* îmbarcat pentru America de Sud, *am* urcat pînă la Santa-Fé-de-Bogotá. În timpul drumului *m-au* necăjit tot felul de ţînţari şi, timp de trei zile, nu *m-am* putut folosi de ochiul drept“.

Călătorul nu e învinuit că-i place să vorbească despre sine; i se iartă toate *eu*-rile, pentru că acesta e modul cel mai clar şi mai interesant de a povesti ce a văzut.

Numai din dorinţa de a fi clar şi pitoresc, dacă poate, autorul prezentei călătorii în ţinuturile puţin cunoscute ale inimii omeneşti spune: „Mergeam cu doamna Gherardi la minele de sare din Hallein… Prinţesa Crescenzi îmi spunea la Roma… Într-o zi, la Berlin, l-am văzut pe frumosul căpitan L…“. Toate nimicurile acestea i s-au întîmplat în mod real autorului, care şi-a petrecut cincisprezece ani în Germania şi în Italia. Dar, fiind mai mult curios decît sensibil, el n-a avut parte niciodată nici de cea mai mică aventură, n-a încercat niciodată nici un sentiment personal care să merite să fie povestit; şi, dacă i-ar bănui cineva orgoliul de a crede contrariul, un orgoliu şi mai mare l-ar fi împiedicat să-şi dea inima la tipar şi s-o vîndă publicului pe şase franci, cum fac oamenii care, încă din timpul vieţii, îşi tipăresc Memoriile.

În 1822, pe cînd făceam corecturile acestui soi de călătorie morală în Italia şi în Germania, autorul, care descrisese lucrurile în ziua cînd le văzuse, tratã manuscrisul conţinînd descrierea amănunţită a tuturor fazelor bolii sufleteşti numită *dragoste* cu acel respect orb pe care un savant din secolul al paisprezecelea îl arăta faţă de un manuscris de Lactanţiu sau de Quintus Curtius, proaspăt dezgropat. Cînd autorul dădea de vreun pasaj obscur şi, la drept vorbind, lucrul acesta i se întîmpla adeseori, socotea totdeauna că cel care greşea era *eul* lui actual. Autorul mărturiseşte că respectul faţă de vechiul manuscris l-a dus pînă la a-l face să tipărească mai multe pasaje pe care nici el nu le mai înţelegea. Nimic mai absurd pentru oricine s-ar fi gîndit la o bună primire din partea publicului; dar

autorul, revăzînd Parisul după îndelungi călătorii, socotea că e cu neputinţă să ai succes fără să faci acte de înjosire faţă de ziare. Şi dacă e vorba să faci acte de înjosire, atunci e mai bine să le păstrezi pentru primul-ministru. Lăsînd în afara discuţiei ceea ce se numeşte succes, autorul se amuză să-şi publice gîndurile exact cum îi veniseră. Aşa procedau odinioară şi filozofii aceia, ai Greciei, a căror înţelepciune practică l-au umplut de admiraţie.

Ca să pătrunzi în intimitatea societăţii italiene îţi trebuiesc ani de zile. Poate că eu am fost ultimul călător în această ţară. De cînd cu *carbonarismul* şi cu invazia austriecilor, nici un străin nu va mai fi primit ca prieten în saloanele în care domnea o veselie atît de nebună. Străinul va vedea monumentele, străzile, pieţele publice ale unui oraş, dar niciodată societatea, căci va stîrni totdeauna teamă; localnicii vor bănui că e un spion sau se vor teme să nu-şi rîdă de bătălia de la Antrodoco şi de înjosirile absolut necesare în această ţară pentru a nu fi persecutat de cei opt sau zece miniştri sau favoriţi aflaţi în preajma prinţului. Mie localnicii îmi erau în mod real dragi, şi am putut vedea adevărul. Uneori, zece luni la rînd, n-am rostit nici un cuvînt franţuzesc şi, dacă n-ar fi fost tulburările şi *carbonarismul*, nu m-aş mai fi reîntors niciodată în Franţa. Buna dispoziţie e lucrul pe care eu îl preţuiesc mai mult ca pe orice.

În ciuda multelor strădanii pentru a fi clar şi lucid, nu pot să fac miracole; nu pot să le dau urechi surzilor şi nici ochi orbilor. De aceea oamenii cu bani şi cu plăceri de rînd, care au cîştigat o sută de mii de franci în anul dinaintea momentului cînd deschid cartea de faţă, trebuie s-o închidă foarte repede, mai ales dacă sînt bancheri, manufacturieri, industriaşi respectabili, adică oameni cu idei eminamente pozitive. Cartea aceasta va fi mai puţin neinteligibilă pentru cei care au cîştigat bani mulţi la Bursă sau la loterie. Un asemenea cîştig poate fi întîlnit lîngă obiceiul de-a petrece ore întregi de visare şi de-a te bucura de emoţia pricinuită de-un tablou de Prud'hon, de-o frază de Mozart sau, în sfîrşit, de-o anumită privire neobişnuită a unei femei la care te gîndeşti adesea. Nu aşa îşi *pierd timpul* cei ce plătesc două mii de lucrători la sfîrşitul fiecărei săptămîni; mintea lor tinde mereu către util şi pozitiv. Visătorul despre care vorbesc e omul pe care ei l-ar urî, dacă ar avea răgaz; e cel pe care l-ar lua cu bucuros drept ţintă a glumelor lor grosolane. Industriaşul milionar simte nedesluşit că un asemenea om pune mai mult preţ pe-un gînd decît pe-o pungă de-o mie de franci.

Eu nu-l admit nici pe tînărul studios care, în acelaşi an cînd industriaşul cîştiga o sută de mii de franci, a învăţat limba greacă modernă, lucru de care e atît de mîndru, încît a şi început să aspire la arabă. Îl mai rog să nu deschidă această carte pe orice om care n-a suferit pentru motive închipuite *fără legătură cu vanitatea* şi pe care s-ar ruşina grozav să le vadă divulgate în saloane.

Sînt sigur că nu voi fi pe plac nici acelor femei care, în aceleaşi saloane, îşi cîştigă fără greş stima celorlalţi printr-o afectare de fiecare clipă. Am surprins cîteva dintre ele, de bună-credinţă pentru o clipă, şi care erau atît de mirate încît, întrebîndu-se singure, nu mai puteau să-şi dea seama dacă vreun sentiment pe care tocmai îl exprimaseră fusese firesc sau prefăcut. Cum ar putea judeca femeile acestea zugrăvirea sentimentelor adevărate? De aceea cartea de faţă le-a fost o obsesie nesuferită; ele au spus că autorul trebuie să fie un ticălos.

Să roşeşti deodată, cînd îţi vin în minte anumite fapte din tinereţe; să fi făcut prostii din duioşie sufletească şi să te necăjeşti din cauza asta, nu pentru că ai fost ridicol în ochii salonului, ci în ochii unei anumite persoane din acel salon; să fii îndrăgostit, la douăzeci şi şase de ani, cu bună-credinţă, de o femeie care iubeşte pe altul sau, şi mai mult (dar lucrul e atît de rar încît abia îndrăznesc să-l scriu de teamă să nu devin din nou *neinteligibil*, ca în prima ediţie), intrînd în salonul în care se află femeia pe care crezi că o iubeşti, să nu te gîndeşti decît să-i citeşti în ochi ce gîndeşte despre tine în clipa aceea şi să nu-ţi dea prin minte *să pui dragoste* în propria ta privire: iată antecedentele pe care i le-aş cere cititorului meu. Descrierea multora dintre sentimentele acestea fine şi rare e aceea care li s-

a părut obscură oamenilor cu idei pozitive. Cum să faci ca să fii clar în ochii lor? Să le anunţi o creştere de cincizeci de centime, sau o schimbare în tariful vămilor Columbiei.2

Cartea care urmează explică simplu, judicios, matematic, ca să zic aşa, diversele sentimente care se succed unele altora şi al căror ansamblu se numeşte pasiunea iubirii.

Închipuiţi-vă o figură geometrică destul de complicată, făcută cu creta pe-o tăbliţă: ei bine, vă voi explica figura aceasta geometrică; dar e necesară o condiţie, şi anume ca ea *să existe deja* pe tăbliţă; nu pot s-o desenez eu însumi. Imposibilitatea aceasta face atît de anevoioasă alcătuirea unei cărţi despre dragoste, care să nu fie un roman. Ca să urmărească cu interes o *examinare filozofică* a acestui sentiment, cititorul are nevoie de altceva decît de inteligenţă; e neapărat necesar ca el să fi văzut dragostea. Dar unde poate fi văzută o pasiune?

Iată o cauză a obscurităţii pe care nu voi fi niciodată în stare s-o înlătur.

Iubirea se aseamănă cu ceea ce numim pe cer *calea lactee*, o îngrămădire strălucitoare formată din mii de steluţe, fiecare dintre ele fiind adesea o nebuloasă. Cărţile au notat patru sau cinci sute de mici sentimente succesive şi atît de greu de recunoscut, care compun această pasiune, şi încă cele mai grosolane, ba chiar au făcut aceasta înşelîndu-se adeseori şi socotind drept principal ceea ce e accesoriu. Cele mai bune dintre aceste cărţi, ca *Noua Héloïse*, romanele doamnei Cottin, *Scrisorile* domnişoarei de Lespinasse, *Manon Lescaut*, au fost scrise în Franţa, ţară în care planta numită dragoste se teme totdeauna de ridicol; e înăbuşită de exigenţele pasiunii *naţionale*, vanitatea, şi nu atinge aproape niciodată întreaga ei înălţime.

Ce înseamnă deci să cunoşti dragostea prin romane? Ce-ar fi, după ce-ai văzut-o descrisă în sute de volume cu faimă, dar fără să o fi simţit niciodată, să cauţi în cartea de faţă explicaţia acestei nebunii? Voi răspunde ca un ecou: „Ar fi o nebunie“.

Tu, biată femeie tînără şi dezamăgită, vrei să te bucuri din nou de ceea ce te-a stăpînit atît cu cîţiva ani în urmă, de ceea ce nu îndrăzneai să spui nimănui, şi care era cît pe-aci să te facă să-ţi pierzi bunul nume? Pentru tine am refăcut cartea de faţă şi am căutat s-o fac mai clară. După ce o citeşti, nu vorbi despre ea decît cu o mică frază de dispreţ şi arunc-o în biblioteca ta din lemn de lămîi, pe după alte cărţi; eu aş lăsa chiar netăiate cîteva pagini din ea.

Bărbatul imperfect, convins că e filozof fiindcă a rămas totdeauna străin de emoţiile nebune care fac ca toată fericirea noastră pe-o săptămînă întreagă să depindă de o privire, nu va lăsa doar cîteva pagini netăiate. Alţii, ajunşi la vîrsta maturităţii, fac apel la toată vanitatea lor ca să uite că într-o bună zi au putut să se coboare pînă la a face curte unei femei şi a se expune la umilirea unui refuz; cartea de faţă va fi urîtă de ei. Printre atîţia oameni inteligenţi pe care i-am văzut condamnînd lucrarea de faţă, din diferite motive, dar totdeauna cu mînie, singurii care mi s-au părut ridicoli sînt cei ce au dubla vanitate de-a pretinde că au fost totdeauna mai presus de slăbiciunile inimii şi că, totuşi, au mintea destul de ageră ca să judece *a priori* gradul de exactitate al unui tratat filozofic, care nu-i decît o descriere bine închegată a tuturor acestor slăbiciuni.

Personajele grave, care se bucură în societate de faima de-a fi înţelepţi şi deloc romaneşti, sînt mult mai aproape de înţelegerea unui roman, oricît de pasionat ar fi el, decît a unei cărţi filozofice, în care autorul descrie la rece diversele faze ale maladiei sufleteşti numită *dragoste.* Romanul îi mişcă puţin; dar în privinţa tratatului filozofic, înţelepţii aceştia sînt ca nişte orbi care ar pune să li se citească o descriere a tablourilor de la muzeu, şi i-ar spune autorului: „Recunoaşte, domnule, că lucrarea dumitale e îngrozitor de obscură“. Şi ce s-ar întîmpla dacă s-ar nimeri ca orbii aceştia să fie oameni inteligenţi, care se bucură de multă vreme de această faimă şi au din plin pretenţia că sînt clarvăzători? Bietul autor ar fi tratat grozav de bine. Tocmai asta i s-a întîmplat şi la prima ediţie. Numeroase exemplare au fost arse atunci din pricina vanităţii furibunde a oamenilor cu multă minte. Nu mai vorbesc de injuriile, la fel de măgulitoare prin furia lor: autorul a fost declarat grosolan,

imoral, s-a spus că scrie pentru oamenii de rînd, că e periculos etc. În ţările unde a dăinuit multă vreme monarhia, titlurile acestea sînt răsplata cea mai sigură pentru cei ce se apucă să scrie despre morală şi nu-şi dedică lucrarea vreunei doamne Dubarry a zilei. Fericită ar fi literatura dacă n-ar fi la modă şi dacă numai cei pentru care a fost făcută ar binevoi să se ocupe de ea! Pe vremea *Cidului*, Corneille nu era decît un *om de treabă* pentru domnul marchiz de Danjeau3. Astăzi, toată lumea se crede în stare să-l citească pe domnul de Lamartine; cu atît mai bine pentru editorul său; dar cu atît mai rău şi de-o sută de ori cu atît mai rău pentru acest mare poet. În zilele noastre, geniul are menajamente pentru nişte fiinţe la care n-ar trebui să se gîndească niciodată, dacă nu vrea să-şi terfelească reputaţia.

Viaţa laborioasă, activă, cu totul vrednică de stimă, pe de-a-ntregul pozitivă, a unui consilier de stat, a unui manufacturier de ţesături de bumbac sau a unui bancher foarte priceput la împrumuturi e răsplătită cu milioane, şi nu cu senzaţii tandre. Încetul cu încetul, inima acestor domni se osifică; pentru ei, pozitivul şi utilul sunt totul, iar sufletul li se închide în faţa sentimentului care, dintre toate, are cea mai mare nevoie de răgaz şi te face complet incapabil pentru orice ocupaţie raţională şi continuă.

Toată prefaţa aceasta e făcută numai ca să strige că lucrarea de faţă are nenorocirea de a putea fi înţeleasă doar de oamenii care şi-au găsit răgaz ca să facă nebunii. Multe persoane se vor socoti jignite, şi sper că nu vor merge mai departe.

1. Mai 1826.

2. Mi se spune: scoate bucata asta din carte; e foarte adevărată, dar fereşte-te de industriaşi; ei au să strige că eşti aristocrat. În 1817 nu m-am temut de procurorii generali; de ce mi-ar fi frică de milionari în 1826? Vasele furnizate paşei din Egipt mi-au deschis ochii în privinţa lor, şi nu mă tem decît de ceea ce stimez (n.a.).

3. Vezi pagina 120 din *Memoriile lui Danjeau*, ediţia Genlis (n.a.).

A doua prefaţă[1]

Nu scriu decît pentru o sută de cititori, luaţi dintre fiinţele acelea nefericite, plăcute, încîntătoare, deloc ipocrite, deloc *morale*, cărora aş vrea să le fiu pe plac; abia dacă cunosc unu sau doi dintre ei. Toţi cei ce mint ca să fie preţuiţi ca scriitori nu mă interesează. Femeiuştile astea trebuie să citească socotelile bucătăresei şi cărţile predicatorului la modă, numească-se el Masillon sau doamna Necker, ca să poată vorbi despre ele cu femeile grave care împart consideraţia. Şi să se ţină seama că gradul acesta înalt se capătă întotdeauna în Franţa făcîndu-te mare preot al vreunei nerozii.

Ai fost în viaţa dumitale şase luni nefericit din dragoste? i-aş spune celui care ar vrea să citească această carte.

Sau, dacă sufletul dumitale n-a simţit în viaţă altă nenorocire decît pe aceea de a te gîndi la un proces, sau de-a nu fi fost numit deputat la ultimile alegeri, sau de-a fi fost socotit mai puţin spiritual decît de obicei la ultimul sezon de cură din Aix – mi-aş continua întrebările indiscrete şi te-aş întreba dacă ai citit, în decursul anului, vreuna din lucrările acelea neobrăzate care-l silesc pe cititor să gîndească. De pildă, *Émile* de J.-J. Rousseau sau cele şase volume ale lui Montaigne. Dacă n-ai fost niciodată nefericit din cauza acestor slăbiciuni ale sufletelor tari, dacă n-ai obiceiul, împotriva firii, de a gîndi cînd citeşti, cartea de faţă te va stîrni împotriva autorului, căci te va face să bănuieşti existenţa unei anumite fericiri pe care n-o cunoşti şi pe care o cunoştea domnişoara de Lespinasse.

1. Mai 1834.

A treia prefaţă[1]

Solicit indulgenţa cititorului pentru forma neobişnuită a acestei *Fiziologii a iubirii.*

În 1842 se împlinesc douăzeci şi opt de ani de cînd răsturnările de după căderea lui Napoleon m-au făcut să-mi pierd situaţia. Cu doi ani mai înainte, imediat după grozăviile retragerii din Rusia, hazardul mă aruncă în mijlocul unui oraş plăcut, unde socoteam să-mi petrec restul zilelor, lucru care mă încînta. În fericita Lombardie, la Milano, la Veneţia, ocupaţia de căpetenie sau, mai bine zis, unica ocupaţie a vieţii e plăcerea. Acolo nu se dă nici o atenţie faptelor sau gesturilor vecinului; fiecare abia dacă se ocupă de ce i se întîmplă altuia. Dacă îţi dai seama de existenţa vecinului, nu te gîndeşti să-l urăşti. Înlăturaţi invidia din ocupaţiile unui oraş de provincie din Franţa, şi ce-o să mai rămînă? Absenţa, imposibilitatea crudei invidii formează latura cea mai sigură a fericirii care-i atrage pe toţi provincialii la Paris.

În urma balurilor mascate ale carnavalului din 1820, mai strălucitoare decît de obicei, societatea din Milano văzu petrecîndu-se cinci sau şase întîmplări absolut nebuneşti; deşi în ţara aceasta oamenii sînt obişnuiţi cu lucruri care ar fi socotite de necrezut în Franţa, s-au ocupat o lună întreagă de ele. Teama de ridicol ar împiedica ivirea unor asemenea întîmplări ciudate în Franţa; îmi trebuie mult curaj numai pentru a îndrăzni să vorbesc despre ele.

Într-o seară, pe cînd se discuta serios despre efectele şi cauzele extravaganţelor mai sus pomenite, la amabila doamnă Pietra Grua, care, din întîmplare, nu era amestecată în nici una din nebuniile acestea, m-am gîndit că peste un an nu-mi va mai rămîne poate decît o amintire foarte vagă despre întîmplările ciudate şi despre cauzele care li se atribuiau. Şi am luat un program de concert, pe care am scris cu creionul cîteva cuvinte. Oaspeţii voiau să jucăm un *faraon*; ne aflam treizeci de inşi în jurul unei mese verzi; dar conversaţia era atît de animată încît s-a uitat de joc. Spre sfîrşitul seratei sosi colonelul Scotti, unul din cei mai plăcuţi oameni din armata italiană; i se ceru şi lui contribuţia de amănunte în legătură cu faptele bizare care ne preocupau; el ne povesti, într-adevăr, nişte lucruri cărora hazardul făcuse să le fie martor şi care le dădea un aspect cu totul nou. Mi-am reluat programul de concert şi am adăugat noile date.

Culegerea aceasta de particularităţi despre dragoste a fost continuată în acelaşi fel, cu creionul şi pe bucăţi de hîrtie luate de prin saloanele pe unde auzeam povestindu-se faptele. Curînd, am căutat să descopăr o lege comună pentru recunoaşterea diverselor trepte. Două luni mai tîrziu, teama de-a fi luat drept *carbonaro* m-a făcut să revin la Paris, numai pentru cîteva luni, după cîte credeam; dar n-am mai revăzut niciodată Milano, unde petrecusem şapte ani.

La Paris muream de plictiseală; şi am avut ideea să mă ocup iar de plăcuta ţară din care mă alungase teama; am strîns laolaltă toate peticele mele de hîrtie şi am făcut cadou caietul unui editor; dar nu peste mult timp s-a ivit o dificultate; tipograful mi-a declarat că-i era cu neputinţă să lucreze după note scrise cu creionul. Mi-am dat seama că nu socotea de demnitatea lui să lucreze după asemenea ciorne. Tînărul ucenic trimis să-mi aducă notele înapoi părea foarte ruşinat de urîta comunicare pe care fusese pus să mi-o facă; el ştia să scrie; i-am dictat notele în creion.

Am înţeles de asemenea că discreţia mă obliga să schimb numele proprii şi mai ales să scurtez povestirile. Deşi la Milano nu prea se citeşte, cartea mea, dacă ar fi fost dusă acolo, ar fi părut

cumplit de răutăcioasă.

Am publicat deci o carte nenorocită. Aş avea îndrăzneala să mărturisesc că pe atunci aveam curajul de a dispreţui stilul elegant. Îl vedeam pe tînărul ucenic foarte grijuliu faţă de terminaţiile frazelor puţin sonore şi de înşiruirile de cuvinte care formau sunete neplăcute. Pe de altă parte, el nu se sfia să schimbe cînd îl căutai unele lucruri care nu se pot spune pe şleau: Voltaire însuşi se teme de asemenea lucruri.

Eseul despre dragoste nu putea valora decît prin numărul micilor nuanţe de sentiment pe care-l rugam pe cititor să le verifice în amintirile sale, dacă era destul de fericit să le aibă. Dar exista ceva şi mai rău încă; pe atunci, ca totdeauna, mă pricepeam foarte puţin în ale literaturii; editorul căruia îi dăruisem manuscrisul l-a tipărit pe hîrtie proastă şi într-un format ridicol. De aceea, după o lună, cînd i-am cerut veşti despre carte, el mi-a spus: „S-ar putea zice că e sfinţită, căci nimeni nu se atinge de ea“.

Nici nu-mi dăduse măcar prin minte să cer ziarelor cîteva articole; un asemenea lucru mi s-ar fi părut o ticăloşie. Şi totuşi, lucrarea mea avea, mai mult ca oricare alta, nevoie să fie recomandată răbdării cititorului. Ca să nu pară ininteligibilă de la primele pagini, publicul trebuia să fie convins să accepte noul cuvînt *cristalizare*, propus pentru a exprima în mod viu ansamblul nebuniilor acestora ciudate închipuite ca reale şi chiar ca neîndoielnice în legătură cu fiinţa iubită.

Pe atunci, pătruns pe deplin, îndrăgostit pe deplin de cele mai mici întîmplări observate de mine în Italia, pe care o adoram, evitam cu grijă orice concesie, orice înflorităra de stil care ar fi putut face ca *Eseul despre dragoste* să pară mai puţin ciudat în ochii literaţilor.

De altfel, nu căutam deloc să fiu pe placul publicului: era pe vremea cînd literatura noastră, cu totul tulburată de nenorocirile atît de mari şi de recente care ne loviseră, nu căuta decît să ne consoleze vanitatea nefericită; ea făcea să rimeze „glorie“ cu „victorie“, „luptători“ cu „flori“ etc. Plicticoasa literatură a epocii aceleia pare a nu căuta niciodată adevăratele circumstanţe ale subiectelor pe care are aerul că le tratează; ea nu doreşte decît prilej ca să măgulească poporul acesta sclav al modei, pe care un mare om îl numise marea naţiune, uitînd că nu era mare decît cu condiţia de a-l avea pe el ca şef.

Rezultatul nepriceperii mele în ceea ce priveşte condiţiile dobîndirii unui cît de mic succes a fost faptul că între 1822 şi 1833 nu s-au găsit decît şaptesprezece cititori; abia dacă, după vreo douăzeci de ani de existenţă, *Eseul despre dragoste* a fost înţeles de vreo sută de curioşi. Cîţiva au avut răbdarea să observe diversele faze ale acestei maladii la persoanele din preajmă, atinse de ea; căci, pentru a înţelege pasiunea aceasta pe care, de treizeci de ani, teama de ridicol o ascunde cu atîta grijă la noi, trebuie vorbit despre ea ca despre o maladie; numai pe calea aceasta se poate ajunge cîteodată la a o vindeca.

Şi, într-adevăr, abia după o jumătate de veac de revoluţii, care ne-au acaparat rînd pe rînd atenţia; într-adevăr, abia după cinci schimbări complete ale formei şi tendinţelor de guvernare, începe revoluţia să pătrundă în moravurile noastre. Dragostea, sau ceea ce o înlocuieşte cel mai adesea, furîndu-i numele, dragostea era atotputernică în Franţa sub Ludovic al XV-lea: femeile de la Curte numeau colonei; locul acesta era cel mai frumos din ţară. După cincizeci de ani, nu mai există Curte, iar femeile cele mai cu trecere ale burgheziei stăpînitoare, sau ale aristocraţiei bosumflate, n-ar izbuti să facă să se dea nici măcar un debit de tutun în cel mai mărunt tîrg.

Trebuie să recunoaştem că femeile nu mai sînt la modă; în saloanele noastre atît de strălucitoare, tinerii de douăzeci de ani îşi fac o fală din a nu sta de vorbă cu ele; şi preferă să se adune în jurul vreunui palavragiu grosolan, care, cu accentul lui provincial, tratează problema *capacităţilor*, şi încearcă să strecoare şi ei vreun cuvinţel. Tinerii bogaţi, care ţin să pară frivoli, ca să-şi dea aere că ar continua societatea aleasă de odinioară, preferă să vorbească despre *cai*, să joace din gros în *cercuri*

unde femeile nu sînt admise. Sîngele rece îngrozitor de plicticos care pare că prezidează relaţiile tinerilor cu femeile de douăzeci şi cinci de ani, redate societăţii de plictisul căsniciei, va face poate să fie primită de cîteva minţi alese descrierea aceasta exactă pînă în cele mai mici amănunte a fazelor succesive ale maladiei numită dragoste.

Înfricoşătoarea schimbare care ne-a aruncat în plictiseala actuală şi care face de neînţeles societatea din 1778, aşa cum o găsim în scrisorile lui Diderot către domnişoara Voland, ibovnica lui, sau în *Memoriile* doamnei d'Épinay, ne poate face să ne întrebăm care dintre ocîrmuirile noastre succesive a ucis în noi darul de-a ne amuza şi ne-a apropiat de poporul cel mai trist de pe pămînt. Noi nu sîntem în stare nici măcar să le copiem *parlamentul* şi cinstea partidelor politice, singurul lucru mai acătării inventat de ei. În schimb, cea mai stupidă dintre tristele lor concepţii, spiritul demnităţii, a înlocuit la noi voioşia franţuzească, pe care-o mai întîlneşti acum doar în cele cinci sute de baluri de la periferia Parisului sau în sudul Franţei, dincolo de Bordeaux.

Dar căreia dintre ocîrmuirile noastre succesive îi datorăm cumplita nenorocire de a ne *angliciza*? Trebuie oare învinuită ocîrmuirea energică din 1793, care i-a împiedicat pe străini să-şi instaleze tabăra pe Montmartre? ocîrmuirea aceasta care, peste puţini ani, ni se va părea eroică, şi formează vrednicul preludiu al aceleia care, sub Napoleon, avea să ne ducă faima în toate capitalele Europei.

Vom uita prostia bine intenţionată a Directoratului, ilustrat de talentele lui Carnot şi de nemuritoarea campanie din 1796-1797, din Italia.

Corupţia de la Curtea lui Barras mai amintea încă de veselia vechiului regim; graţiile doamnei Bonaparte arătau că nu simţeam încă de pe atunci nici un fel de atracţie pentru mohoreala şi morga englezilor.

Adînca stimă pe care, cu toată ciuda celor din foburgul Saint-Germain, n-am putut să n-o avem faţă de felul de a guverna al primului consul şi oamenii de mare merit care au ilustrat societatea mondenă a Parisului, cum au fost cei de seama lui Cretet, a lui Daru etc., nu ne îngăduie să punem pe seama Imperiului povara răspunderii pentru sensibila schimbare petrecută în caracterul francezilor în această primă jumătate a secolului al nouăsprezecelea.

Inutil să-mi duc cercetarea mai departe: cititorul va cugeta şi va şti să tragă concluzii.

1. Terminată la 15 martie 1842; Stendhal a murit în ziua de 23, în aceeaşi lună; acestea sînt, foarte probabil, ultimele rînduri pe care le-a scris.

CARTEA ÎNTÎI

CAPITOLUL I
Despre dragoste

Încerc să înţeleg pasiunea aceasta ale cărei desfăşurări sincere au toate o trăsătură de frumuseţe.

Există patru feluri de iubire:

1. Iubirea-pasiune, a călugăriţei portugheze, a Héloïsei pentru Abélard, a căpitanului de Vésel, a jandarmului din Cento[1].

2. Iubirea-gust, care domnea la Paris pe la 1760 şi se găseşte în memoriile şi romanele epocii, la Crébillon, Lauzun, Duclos, Marmontel, Chamfort, doamna d'Épinay etc., etc.

Ea reprezintă un tablou în care totul, pînă şi umbrele, trebuie să fie trandafirii, în care nu trebuie să intre, sub nici un motiv, nimic neplăcut, dacă nu vrei să fii socotit lipsit de bună cuviinţă, de maniere, de delicateţe etc. Un bărbat de familie bună cunoaşte dinainte toate procedeele pe care trebuie să le aibă şi să le întîlnească în diversele faze ale acestei iubiri; cum nimic în ea nu e pasiune şi neprevăzut, felul acesta de dragoste are adesea mai multă delicateţe decît dragostea adevărată, căci are totdeauna mult spirit; e ca o miniatură rece şi drăguţă, comparată cu un tablou de-al Caraccilor; şi, pe cînd iubirea-pasiune ne mînă împotriva tuturor intereselor noastre, iubirea-gust ştie totdeauna să li se conformeze. E adevărat că, dacă acestei biete iubiri îi răpeşti vanitatea, nu rămîne mare lucru din ea; odată lipsită de vanitate, e ca un convalescent slăbit care abia se poate tîrî.

3. Iubirea fizică.

La vînătoare, să întîlneşti o ţărancă frumoasă şi proaspătă care fuge prin pădure. Amorul întemeiat pe acest gen de plăcere e cunoscut tuturor; oricît de sec şi de nefericit ar fi caracterul cuiva, pe aici se începe, la şaisprezece ani.

4. Iubirea din vanitate.

Imensa majoritate a bărbaţilor, mai ales în Franţa, doreşte şi are o femeie la modă, aşa cum ai un cal frumos sau un lucru necesar luxului unui tînăr. Vanitatea, mai mult sau mai puţin măgulită, mai mult sau mai puţin stîrnită, dă naştere unor elanuri amoroase. Cîteodată e vorba aici şi de iubire fizică, dar nu totdeauna; adeseori nu există nici măcar plăcere fizică. Pentru un burghez, o ducesă n-are niciodată mai mult de treizeci de ani, spunea ducesa de Chaulnes; iar curtenii omului drept care era regele Ludovic al Olandei se mai înveselesc încă amintindu-şi de-o femeie frumoasă de la Haye care nu se putea opri să nu găsească încîntător un bărbat cînd era duce sau prinţ. Dar, credincioasă principiului monarhic, de cum sosea la Curte un prinţ, ea îl părăsea pe duce: doamna era ca decoraţia corpului diplomatic.

Cel mai fericit caz al acestei legături anoste e cel în care plăcerea fizică e sporită de deprindere. Amintirile o fac atunci să semene un pic a iubire; cînd eşti părăsit, există jignirea amorului propriu şi tristeţea; şi cum ideile din romane nu-ţi dau pace, te crezi îndrăgostit şi melancolic, căci vanitatea tinde să se creadă o mare pasiune. Sigur e că, oricărui gen de iubire i-ar fi datorate plăcerile, de îndată ce există o exaltare a sufletului, ele sînt vii şi amintirea lor e atrăgătoare; în pasiunea aceasta, invers de cum se întîmplă în aproape toate celelalte, amintirea a ceea ce ai pierdut pare totdeauna mai presus decît ce poţi aştepta de la viitor.

Cîteodată, în iubirea din vanitate, obişnuinţa sau convingerea că nu vei găsi ceva mai bun dă naştere la un fel de prietenie, cea mai puţin plăcută dintre toate; ea se laudă cu *siguranţa* ei etc.[2]

Plăcerea fizică fiind un lucru firesc, e cunoscută de toată lumea; dar în ochii celor cu suflete tandre şi pasionate ea nu ocupă decît un rang inferior. Asemenea suflete, dacă se tem să nu fie ridicole în saloane, dacă suferă adeseori de pe urma intrigilor oamenilor de lume, cunosc în schimb plăceri niciodată accesibile inimilor care nu palpită decît pentru vanitate sau pentru bani.

Unele femei virtuoase şi tandre aproape că n-au idee de ce înseamnă plăcerile fizice; ele li s-au expus arareori, dacă putem vorbi aşa, şi chiar atunci elanurile iubirii-pasiune aproape că le-au făcut să uite plăcerile trupului.

Există bărbaţi victime şi unelte ale unui orgoliu infernal, ale unui orgoliu à la Alfieri. Oamenii aceştia, care poate sînt cruzi pentru că, asemeni lui Neron, tremură totdeauna judecîndu-i pe toţi după propria lor inimă, oamenii aceştia, zic, nu pot atinge plăcerea fizică decît atîta timp cît e însoţită de cea mai mare satisfacţie posibilă a orgoliului, adică atîta timp

cît săvîrşesc cruzimi asupra partenerei de plăceri. De aici, ororile din *Justine*. Pentru asemenea bărbaţi, acesta e preţul siguranţei de sine.

De altminteri, în loc să deosebim patru feluri de iubiri diferite, am putea foarte bine admite opt sau zece nuanţe. Oamenii au peste tot atîtea feluri de a simţi cîte au de a vedea; dar deosebirile acestea ale denumirilor nu schimbă cu nimic raţionamentele care urmează. Toate iubirile cîte pot fi văzute pe lumea asta se nasc, trăiesc şi mor, sau se înalţă la nemurire, urmînd aceleaşi legi.[3]

CAPITOLUL II

Despre naşterea iubirii

Iată ce se petrece în suflet:

1. Admiraţia.
2. Îţi spui: „Cît e de plăcut s-o săruţi, să te sărute!“ etc.
3. Speranţa.

Sînt studiate perfecţiunile; acesta e momentul cînd o femeie ar trebui să se dăruie, pentru cea mai mare plăcere fizică posibilă. Chiar celor mai rezervate femei li se roşesc ochii în momentul speranţei; pasiunea e atît de puternică, plăcerea e atît de vie, încît se trădează prin semne mai mult decît vădite.

4. Iubirea s-a născut.

A iubi înseamnă a avea plăcere să vezi, să atingi, să simţi cu toate simţurile, şi cît mai îndeaproape cu putinţă, un obiect vrednic de-a fi iubit şi care te iubeşte.

5. Prima cristalizare[4] începe.

Ne place să împodobim cu mii de haruri o femeie de a cărei dragoste sîntem siguri; ne place nespus de mult să ne descriem amănunţit toată fericirea. Aceasta înseamnă a exagera un bun superb, picat acum din cer, pe care nu-l cunoaştem şi de a cărui posesiune sîntem siguri.

Lăsaţi să lucreze mintea unui amant timp de douăzeci şi patru de ore şi iată ce veţi găsi:

La minele de sare din Salzburg se aruncă în adîncurile părăsite ale minei o creangă de copac desfrunzită de iarnă, după două sau trei luni creanga e scoasă, acoperită în întregime de cristale strălucitoare: cele mai mici

crenguţe, cele subţiri cît laba unui piţigoi, sînt împodobite cu nenumărate diamante mobile şi orbitoare; şi nu mai poţi recunoaşte creanga primitivă.

Ceea ce numesc eu cristalizare este operaţia spiritului care descoperă din tot ce i se înfăţişează noi perfecţiuni ale fiinţei iubite.

Un călător îţi vorbeşte despre răcoarea crîngului de portocali de la Genova, pe malul mării, în zilele dogoritoare ale verii: ce plăcere să guşti răcoarea aceasta împreună cu ea!

Unul din prietenii tăi îşi frînge braţul la vînătoare: ce plăcere să primeşti îngrijirile femeii iubite! Să fii mereu cu ea şi s-o vezi neîncetat iubindu-te te-ar face aproape să-ţi binecuvîntezi durerea; şi porneşti de la braţul frînt al prietenului, ca să nu te mai îndoieşti de bunătatea îngerească a iubitei tale. Într-un cuvînt, e de ajuns să te gîndeşti la o perfecţiune ca s-o şi vezi în fiinţa iubită.

Fenomenul acesta, pe care îmi permit să-l numesc *cristalizare*, îşi are originea în natura care ne porunceşte să avem plăceri şi ne trimite sîngele în creier; el porneşte de la sentimentul că plăcerile sporesc o dată cu perfecţiunile fiinţei iubite şi de la ideea: ea e a mea. Sălbaticul n-are timp să depăşească primul pas. El are plăceri, dar îşi foloseşte activitatea creierului pentru urmărirea căprioarei care aleargă prin pădure şi cu a cărei carne trebuie să-şi dreagă cît de curînd puterile, ca să nu cadă sub securea duşmanului.

La cealaltă extremitate a civilizaţiei, nu mă îndoiesc că o femeie tandră ar putea ajunge la punctul de a nu găsi plăcere fizică decît lîngă bărbatul iubit[5]. Aceasta e tocmai opusul sălbaticului. Dar, la naţiunile civilizate, femeia are timp liber; iar sălbaticul e atît de preocupat de nevoile lui încît e silit să-şi trateze femeia ca pe-o vită. Femelele multor animale sînt mai fericite numai pentru că hrana masculilor e mai asigurată.

Dar să părăsim pădurile şi să revenim la Paris. Un bărbat pasionat vede în femeia iubită toate perfecţiunile; totuşi, atenţia îi mai poate fi distrată, căci sufletul se satură de tot ce e uniform, chiar şi de fericirea desăvîrşită[6].

Iată ce survine ca să fixeze atenţia:

6. Se naşte îndoiala.

După ce zece sau douăsprezece priviri, sau oricare altă serie de acţiuni care pot dura fie o clipă, fie cîteva zile, au dat mai întîi speranţele şi apoi le-au confirmat, amantul, revenit din prima uimire şi obişnuindu-se cu fericirea lui, sau ghidat de teoria care, bazată totdeauna pe cazurile cele mai frecvente, îi spune că nu trebuie să se ocupe decît de femeile uşor de

cucerit, amantul, zic, cere asigurări mai pozitive şi vrea să se bucure de dovezi.

Dacă vădeşte prea multă siguranţă de sine, i se opune indiferenţă[7], răceală sau chiar mînie; în Franţa i se opune o nuanţă de ironie care pare să spună: „Te crezi mai avansat decît eşti“. O femeie se poartă aşa, fie pentru că se trezeşte dintr-un moment de beţie şi se supune pudoarei, pe care tremură să n-o fi încălcat, fie pur şi simplu din prudenţă sau cochetărie.

Amantul ajunge să se îndoiască de fericirea pe care şi-o făgăduia; el devine neîncrezător în motivele de speranţă pe care credea că le vede.

Ar vrea să se abată spre celelalte plăceri ale vieţii, şi *le găseşte nimicite.* E cuprins de teama unei cumplite nenorociri, şi, o dată cu ea, devine foarte atent.

7. A doua cristalizare.

Atunci începe a doua cristalizare, producînd drept diamante confirmarea ideii.

Ea mă iubeşte.

La fiecare sfert de ceas al nopţii de după naşterea îndoielilor, după o clipă de nenorocire cumplită, îndrăgostitul îşi spune: „Da, ea mă iubeşte“; şi cristalizarea se îndreaptă spre descoperirea unor noi farmece; apoi, îndoiala cu ochi rătăciţi pune stăpînire pe el şi-l opreşte pe neaşteptate. Pieptul uită să-i mai respire; îndrăgostitul îşi spune: „Dar mă iubeşte ea oare?“. În mijlocul acestor alternative sfîşietoare şi plăcute, bietul îndrăgostit simte puternic: „Ea mi-ar dărui plăceri pe care nimeni în lume nu mi le-ar putea da“.

Evidenţa adevărului acestuia, drumul pe marginea unei prăpăstii înfricoşătoare pe cînd atingi cu o mînă fericirea desăvîrşită, iată ceea ce dă superioritate celei de-a doua cristalizări asupra celei dintîi.

Îndrăgostitul rătăceşte neîncetat între aceste trei idei:

1. Ea posedă toate perfecţiunile.

2. Ea mă iubeşte.

3. Cum să fac ca să obţin de la ea cea mai mare dovadă de iubire posibilă?

Momentul cel mai sfîşietor al dragostei încă fragede e cel în care îndrăgostitul îşi dă seama că a făcut un raţionament fals şi că trebuie să distrugă o bucată întreagă de cristalizare.

Şi începe îndoiala asupra cristalizării însăşi.

CAPITOLUL III

Despre speranţă

Un grăunte de speranţă e suficient ca să dea naştere amorului.

După două sau trei zile speranţa poate lipsi, căci amorul tot s-a născut.

La o persoană cu un caracter hotărît, îndrăzneţ, impetuos şi cu o imaginaţie sporită de necazurile vieţii

Grăuntele de speranţă poate fi mai mic.

Speranţa poate înceta şi mai curînd, fără să ucidă dragostea.

Dacă îndrăgostitul a avut necazuri, dacă are o fire duioasă şi gînditoare, dacă nu-şi pune nici o nădejde în celelalte femei, dacă are o vie admiraţie pentru cea despre care e vorba, nici o plăcere obişnuită nu va putea să-l distragă de la a doua cristalizare. Lui îi va fi drag mai degrabă să viseze la posibilitatea cea mai nesigură de a-i place într-o bună zi, decît să primească de la o femeie de rînd tot ce aceasta îi poate acorda.

În etapa aceasta, şi nu mai tîrziu, ţineţi seama, îndrăgostitul ar avea nevoie ca femeia iubită să-i ucidă speranţa într-un fel cumplit şi să-l acopere cu acele semne ale dispreţului public care să nu-i mai îngăduie să iasă în lume.

Naşterea dragostei admite răgazuri mult mai îndelungi între toate aceste epoci.

Ea cere mult mai multă speranţă, şi o speranţă mult mai susţinută la oamenii reci, flegmatici, prudenţi. Ea le cere acelaşi lucru şi oamenilor în vîrstă.

Ceea ce asigură durata dragostei e a doua cristalizare, în timpul căreia îţi dai seama clipă de clipă că e vorba sau să fii iubit sau să mori. După convingerea aceasta neîntreruptă, preschimbată în obişnuinţă după mai multe luni de iubire, cum s-ar putea oare măcar suporta gîndul că vei înceta să mai iubeşti? Cu cît un caracter e mai puternic, cu atît e mai puţin supus nestatorniciei.

Această a doua cristalizare lipseşte aproape cu desăvîrşire în iubirile inspirate de femei care cedează prea repede.

De îndată ce cristalizările au operat, mai ales cea de-a doua, care e cu mult mai puternică, ochii indiferenţi nu mai recunosc creanga arborelui.

Căci, 1: ea e împodobită cu perfecţiuni sau cu diamante pe care ei nu le văd;

2: ea e împodobită cu perfecţiuni care nu sînt văzute ca atare de ei.

Perfecţiunea unor anumite farmece despre care-i vorbeşte un fost prieten al iubitei şi o anumită nuanţă de vioiciune zărită în ochii ei sînt un diamant al cristalizării[8] lui Del Rosso. Ideile acestea zărite la o serată îl fac să viseze o noapte întreagă.

Un răspuns neprevăzut care îmi arată mai clar un suflet tandru, generos, înflăcărat, sau, cum zice vulgul, *romanesc*[9], şi punînd mai presus decît fericirea regilor simpla plăcere de-a se plimba singură cu iubitul la miezul nopţii, într-o pădure retrasă, mă face şi pe mine să visez o noapte întreagă[10].

El va spune că iubita mea e o mironosiţă; eu, că a lui este o *femeie uşoară.*

CAPITOLUL IV

Pentru un suflet cu totul indiferent – o tînără fată locuind într-un castel izolat într-un colţ de ţară – cea mai mică mirare poate stîrni o mică admiraţie, şi, dacă survine cea mai uşoară speranţă, aceasta dă naştere iubirii şi cristalizării.

În acest caz, dragostea place mai întîi ca un lucru amuzant.

Mirarea şi speranţele sînt puternic ajutate de nevoia de dragoste şi de melancolia pe care o ai la şaisprezece ani. E destul de cunoscut faptul că nelinişstea acestei vîrste e o sete de a iubi şi că setei îi e propriu să nu fie excesiv de năzuroasă în ceea ce priveşte felul băuturii pe care hazardul i-o pune în faţă.

Să recapitulăm cele şapte etape ale iubirii; ele sînt:

1. Admiraţia;
2. Ce plăcere etc.;
3. Speranţa;
4. Dragostea s-a născut;
5. Prima cristalizare;
6. Apare îndoiala;
7. A doua cristalizare.

Între nr. 1 şi nr. 2 poate să se scurgă şi un an întreg.

O lună între nr. 2 şi nr. 3; dacă speranţa nu se grăbeşte să apară, se renunţă pe nesimţite la nr. 2, ca dătător de nenorocire.

O clipită între nr. 3 şi nr. 4.

Între nr. 4 şi nr. 5 nu există interval. Ele nu pot fi despărţite decît de intimitate.

După gradul de impetuozitate şi după obişnuinţa de a îndrăzni a caracterului, între nr. 5 şi nr. 6 se pot scurge cîteva zile; între 6 şi 7 nu există interval.

CAPITOLUL V

Omul e lipsit de libertatea de a nu face lucrurile care-i produc cea mai mare plăcere posibilă[11].

Amorul, ca şi febra, se naşte şi se stinge fără ca voinţa să aibă cel mai mic amestec. Iată una din principalele deosebiri dintre iubirea-gust şi iubirea-pasiune, şi nu putem privi frumoasele calităţi ale fiinţei iubite decît ca pe efectele unei întîmplări fericite.

În sfîrşit, dragostea există la toate vîrstele: vezi pasiunea doamnei Du Deffant pentru prea puţin graţiosul Horace Walpole. Poate că la Paris unii îşi mai amintesc un exemplu mai recent şi ceva mai plăcut.

Singurele lucruri pe care le admit ca dovezi ale marilor pasiuni sînt consecinţele lor ridicole: de pildă, timiditatea, ca dovadă a iubirii; aici nu-i vorba despre ruşinea prostească a adolescenţei.

CAPITOLUL VI

Creanga din Salzburg

În iubire cristalizarea nu încetează aproape niciodată. Iată povestea ei: atîta vreme cît nu te ai bine cu fiinţa iubită, există cristalizarea cu *soluţie imaginară*; numai prin imaginaţie eşti sigur că femeia pe care-o iubeşti are cutare perfecţiune. După intimitate, temerile mereu renăscînde sînt potolite prin soluţii mai reale. Astfel, fericirea nu e uniformă decît la sursa ei. Fiecare zi are o altă floare.

Dacă femeia iubită cedează pasiunii pe care-o resimte şi cade în greşeala enormă de a ucide teama, prin tăria elanurilor ei amoroase[12], cristalizarea încetează o clipă; dar, cînd iubirea îşi pierde din tărie, adică din temeri, ea capătă farmecul unei depline lăsări în voia dragostei, a unei nemărginite încrederi; o dulce deprindere vine să domolească toate necazurile vieţii şi dă plăcerilor un alt gen de interes.

Dacă eşti părăsit, cristalizarea reîncepe; şi fiecare act de admiraţie, vederea fiecărei fericiri pe care ea ţi-ar putea-o da şi la care nici nu te mai gîndeai se încheie cu următorul gînd sfîşietor: „N-am să mai revăd *niciodată* fericirea aceasta atît de încîntătoare! Şi e vina mea că o pierd!“. Iar dacă îţi cauţi fericirea în senzaţii de alt gen, inima refuză să le simtă. Imaginaţia îţi zugrăveşte poziţia fizică, ea te urcă pe-un cal aprig, la vînătoare, în pădurea din Devonshire[13]; dar vezi, simţi vădit că acolo nu ai avea nici o plăcere. Iată iluzia optică în stare să te facă să-ţi tragi un glonte în cap.

Jocul de noroc îşi are şi el cristalizarea lui provocată de întrebuinţarea sumei pe care s-ar putea s-o cîştigi.

Jocurile de la Curte, atît de regretate de nobili, sub denumirea de legitimitate, erau atît de atrăgătoare numai datorită cristalizărilor pe care le provocau. Nu exista curtean să nu viseze îmbogăţirea rapidă a unui Luynes sau a unui Lauzun, şi nu exista femeie frumoasă care să nu vadă în perspectivă ducatul doamnei de Polignac. Nici o ocîrmuire raţională nu mai poate da această cristalizare. Nimic nu e mai potrivnic imaginaţiei decît felul de guvernare al Statelor Unite ale Americii. Am văzut cum vecinii lor sălbaticii aproape că nu cunosc cristalizarea. Romanii habar n-aveau despre ea şi n-o găseau decît pentru iubirea fizică.

Ura îşi are şi ea cristalizarea ei; de cum poţi spera să te răzbuni, reîncepi să urăşti.

Faptul că orice credinţă în care există *absurd* sau *nedemonstrat* tinde totdeauna să-i pună în fruntea credincioşilor pe oamenii cei mai absurzi e tot un efect al *cristalizării.* Există cristalizare chiar şi în matematici (vezi newtonienii în 1740), în capetele care nu pot avea mereu prezente în minte toate fazele demonstraţiei unui lucru în care cred.

Ca dovadă, vezi soarta marilor filozofi germani, a căror nemurire, proclamată de atîtea ori, nu poate dăinui niciodată mai mult de treizeci sau patruzeci de ani.

Cel mai înţelept om devine fanatic în muzică, pentru că nu-şi poate da seama de *cauza* sentimentelor lui.

Împotriva unui contrazicător oarecare nu-ţi poţi dovedi cînd vrei că ai dreptate.

CAPITOLUL VII

Despre deosebirile naşterii iubirii la cele două sexe

Femeile se ataşează prin dăruire. Cum nouăzeci şi cinci la sută din reveriile lor obişnuite sînt legate de dragoste, după intimitate, reveriile acestea se grupează în jurul unei singure fiinţe: ele încep să justifice un pas atît de neobişnuit, atît de hotărîtor, atît de contrar tuturor obiceiurilor de pudoare. La bărbaţi, procesul acesta nu există; apoi, imaginaţia femeilor se complace în a retrăi pe îndelete toate amănuntele unor clipe atît de încîntătoare.

Cum dragostea te face să te îndoieşti de lucrurile cele mai vădite, femeia care, înainte de intimitate, era atît de sigură că iubitul ei e un om mai presus decît ceilalţi tremură ca nu cumva el să fi căutat doar să-şi scrie o femeie în plus pe listă, de îndată ce crede că nu mai are nimic să-i refuze.

Abia atunci apare a doua cristalizare, care, pentru că e însoţită de teamă, e cu mult cea mai puternică[14].

O femeie socoteşte că din regină a devenit sclavă. Starea aceasta a sufletului şi a minţii e ajutată de beţia nervoasă generată de nişte plăceri cu atît mai sensibile cu cît sînt mai rare. În sfîrşit, în faţa gherghefului, treabă insipidă şi care nu-i ocupă decît mîinile, o femeie se gîndeşte la iubitul ei, pe cînd acesta, galopînd pe cîmpie cu escadronul său, e trimis la arest dacă pricinuieşte o manevră greşită.

Aş socoti deci că a doua cristalizare e mult mai puternică la femei, pentru că la ele teama e mai vie; vanitatea şi onoarea lor sînt compromise, iar ca să uite ce-au făcut e mult mai greu.

O femeie nu poate fi condusă de obişnuinţa de a fi raţională, pe care eu, ca bărbat, o capăt neapărat la birou ocupîndu-mă şase ore zilnic cu nişte lucruri reci şi care cer judecată. Femeile au înclinarea de-a se lăsa pradă imaginaţiei şi exaltării lor obişnuite chiar în afara dragostei; la ele, dispariţia defectelor fiinţei iubite trebuie să fie deci mai rapidă.

În locul raţiunii, femeile preferă emoţiile, şi aceasta e foarte explicabil: fiindcă, potrivit moravurilor noastre prosteşti, ele n-au nici o sarcină de seamă în familie, *raţiunea nu le e niciodată utilă* şi nu li se dovedeşte niciodată bună la ceva.

Dimpotrivă, ea le e *totdeauna dăunătoare*, căci nu li se iveşte decît ca să le mustre pentru plăcerea gustată ieri, sau ca să le poruncească să n-o mai aibă mîine.

Dă-i soţiei să rezolve socotelile cu arendaşii de pe două din moşiile tale, şi fac prinsoare că registrele vor fi mai bine ţinute decît de dumneata; şi atunci, despot trist, vei avea măcar *dreptul* să te plîngi, fiindcă n-ai talentul de a te face iubit. De îndată ce încep să judece lucruri generale, femeile fac dragoste fără să-şi dea seama. În lucrurile mărunte, ele ţin să fie mai severe şi mai precise decît bărbaţii. Jumătate din negoţul mărunt e încredinţat femeilor, care îl duc la capăt mai bine decît soţii lor. O vorbă cunoscută spune că nu eşti niciodată îndeajuns de serios cînd discuţi cu ele afaceri.

Asta pentru că femeile sînt totdeauna şi pretutindeni însetate de emoţii: vezi plăcerile înmormîntării în Scoţia.

CAPITOLUL VIII

This was her favoured fairy realm, and here she erected her aerial palaces.

Bride of Lammermoor,
I, 7015

La optsprezece ani o fată nu e în stare să cristalizeze suficient; dorinţele îi sînt prea limitate de puţina experienţă a vieţii pe care-o posedă, ca să fie capabilă să iubească cu aceeaşi pasiune ca o femeie de douăzeci şi opt de ani.

Astă-seară îi expuneam teoria aceasta unei femei inteligente, care pretinde contrariul. „Imaginaţia unei tinere fete nefiind răcită de nici o experienţă neplăcută, şi focul primei tinereţi aflîndu-se în toată puterea lui, e posibil ca fata să-şi formeze o imagine încîntătoare despre un anumit bărbat. De cîte ori îşi va întîlni iubitul, ea se va bucura nu de ceea ce este el în realitate, ci de imaginea fermecătoare pe care ea şi-a făurit-o.

Mai tîrziu, fiind dezamăgită de iubitul ei şi de toţi bărbaţii, experienţa tristei realităţi a micşorat în ea puterea cristalizării; neîncrederea a tăiat aripile imaginaţiei. Ea nu va mai putea să-şi formeze o imagine atît de atrăgătoare despre nici un bărbat, fie el o minune; nu va mai putea deci să iubească cu acelaşi foc ca în prima tinereţe. Şi, cum în dragoste nu te bucuri decît de iluzia pe care ţi-o faci, niciodată imaginea pe care va putea să şi-o creeze la douăzeci şi opt de ani nu va avea strălucirea şi sublimul celei pe care îi era întemeiată prima dragoste la şaisprezece ani, iar a doua dragoste i se va părea totdeauna degenerată. – Nu, doamnă, prezenţa neîncrederii, care nu exista la şaisprezece ani, e vădit că trebuie să dea o culoare diferită celei de-a doua iubiri. În prima tinereţe, iubirea e ca un fluviu imens care tîrăşte totul în mersul ei, şi căruia simţi că nu-i vei putea rezista. Dar, la douăzeci şi opt de ani, un suflet tandru se cunoaşte pe sine; el ştie că, dacă în viaţă mai există fericire, ea trebuie cerută iubirii; în biata inimă răvăşită se încinge o luptă cumplită între iubire şi neîncredere. Cristalizarea progresează încet; dar cea care iese învingătoare din încercarea aceasta cumplită, în care toate avînturile sufletului au în faţă pericolul cel mai înfricoşător, e de-o mie de ori mai strălucitoare şi mai trainică decît cristalizarea de la şaisprezece ani, în care, datorită privilegiului vîrstei, totul era voie bună şi fericire.

Deci dragostea trebuie să fie mai puţin veselă şi mai pasionată.“[16]

Conversaţia aceasta (Bologna, 9 martie 1820), contrazicînd un punct care mi se părea atît de clar, mă face să mă gîndesc tot mai mult că un bărbat nu poate spune aproape nici o vorbă cu judecată despre ce se petrece în adîncul inimii unei femei tandre; cînd e vorba de-o cochetă însă, lucrurile se schimbă: avem şi noi simţuri şi vanitate.

Neasemănarea în naşterea iubirii la cele două sexe trebuie că provine de la natura speranţei, care nu e aceeaşi. Unul atacă, şi celălalt apără; unul cere, şi celălalt refuză; unul e îndrăzneţ, celălalt foarte timid.

Bărbatul îşi spune: „Voi putea oare să-i plac? Va voi ea să mă iubească?“.

Femeia: „Nu cumva îmi spune în glumă că mă iubeşte? Mă pot baza pe caracterul lui? Poate să răspundă de durata sentimentelor sale?“. Astfel, multe femei privesc şi tratează un tînăr de douăzeci şi trei de ani ca pe-un copil; dacă a făcut şase campanii, totul se schimbă pentru el şi e un tînăr erou.

La bărbat, speranţa depinde doar de acţiunile celei pe care o iubeşte; nimic mai lesne de interpretat. La femei speranţa trebuie să fie întemeiată

pe considerente morale foarte greu de apreciat ca lumea. Cei mai mulţi dintre bărbaţi solicită o dovadă de dragoste pe care-o privesc ca fiind în stare să risipească toate îndoielile; femeile nu sînt atît de fericite încît să poată găsi o asemenea dovadă; şi există în viaţă şi nenorocirea că tocmai ceea ce îl linişteşte şi-l fericeşte pe unul din îndrăgostiţi îl primejduieşte şi aproape îl umileşte pe celălalt.

În dragoste bărbaţii se expun frămîntărilor tainice ale sufletului, femeile se expun batjocurii publicului; ele sînt mai timide, şi de altfel opinia publică contează mult mai mult pentru ele, căci *trebuie neapărat să fii respectată*[17].

Ele n-au mijlocul sigur de a subjuga opinia, punîndu-şi o clipă viaţa în pericol.

Femeile trebuie să fie deci mult mai neîncrezătoare. Datorită obiceiurilor vieţii lor, toate frămîntările sufleteşti care formează epocile de naştere ale iubirii sînt la ele mai blînde, mai timide, mai lente, mai puţin hotărîte; ele au deci mai multă dispoziţie spre statornicie; pesemne că le vine şi mai greu să renunţe la o cristalizare începută.

Văzîndu-şi iubitul, femeia judecă repede sau se lasă în voia fericirii de a iubi, fericire din care e trezită în mod neplăcut dacă el întreprinde cel mai mic atac, căci trebuie să renunţe la toate plăcerile ca să se apere.

Rolul îndrăgostitului e mai simplu: el priveşte ochii celei pe care-o iubeşte; un singur zîmbet poate să-l ducă la culmea fericirii, şi el caută neîncetat să-l obţină[18]. Bărbatul e umilit de durata prea îndelungată a asediului; aceasta, dimpotrivă, face gloria femeii.

O femeie e în stare să iubească şi, timp de un an întreg, să nu-i spună decît zece sau douăsprezece cuvinte bărbatului preferat. Ea îşi notează în inimă de cîte ori l-a văzut; de două ori s-a dus cu el la spectacol, de două ori l-a întîlnit la cină, el a salutat-o de trei ori la plimbare.

Într-o seară, la un joc de societate, el i-a sărutat mîna; se poate observa că de atunci ea nu mai îngăduie, sub nici un motiv şi chiar cu riscul de a părea ciudată, să i se sărute mîna.

La un bărbat, o asemenea comportare ar fi numită dragoste feminină, ne spunea Léonore.

CAPITOLUL IX

Mă căznesc cît pot să fiu *sec*. Vreau să-mi silesc la tăcere inima, care crede că are multe de spus. Mă tem mereu să nu fi scris decît un suspin, cînd mi se pare că am notat un adevăr.

CAPITOLUL X

Ca dovadă a cristalizării, mă voi mulţumi să amintesc întîmplarea următoare[19].

O fată aude vorbindu-se că Édouard, ruda ei, care se va reîntoarce din război, e un tînăr cît se poate de distins; i se dă ca sigur faptul că el o iubeşte datorită celor auzite despre ea, dar că va dori probabil s-o vadă înainte de a-şi declara dragostea şi de a o cere părinţilor. Ea zăreşte la biserică un tînăr străin, aude că i se spune Édouard, nu se mai gîndeşte decît la el, îl iubeşte. Opt zile mai tîrziu, soseşte adevăratul Édouard; cum nu e cel de la biserică, ea păleşte şi va fi nefericită pe veci dacă părinţii o vor sili să se mărite cu el.

Iată ceea ce săracii cu duhul numesc una din nebuniile dragostei.

Un bărbat generos copleşeşte o fată săracă cu atenţiile cele mai delicate; nu există om mai plin de virtuţi decît el, şi dragostea e pe cale de-a se naşte, dar el poartă o pălărie prost călcată, şi ea îl vede urcîndu-se cu stîngăcie pe cal; deodată fata îşi mărturiseşte oftînd că nu poate să răspundă la atenţiile arătate de el.

Un bărbat îi face curte celei mai cinstite femei din lume; ea află că domnul acesta a avut necazuri fizice şi ridicole; şi îi devine de nesuferit. Totuşi ea n-avea deloc intenţia să i se dăruie, iar necazurile secrete nu sînt cu nimic dăunătoare inteligenţei şi amabilităţii lui. Totul se întîmplă pur şi simplu deoarece cristalizarea devine imposibilă.

Pentru ca o fiinţă omenească să poată diviniza cu nespusă plăcere o făptură frumoasă, fie că o găseşte în pădurea din Ardennes, fie la balul lui Coulon, trebuie mai întîi ca ea să i se pară desăvîrşită, nu numai sub toate raporturile posibile, ci şi sub toate raporturile pe care el le vede în clipa de

faţă; ea nu i se va părea desăvîrşită în toate privinţele decît la mai multe zile după a doua cristalizare. Lucrul e simplu: atunci e suficient să ai ideea unei desăvîrşiri, ca s-o şi vezi în fiinţa iubită.

Se vede în ce privinţă e necesară *frumuseţea* la naşterea iubirii. Urîţenia nu poate fi o piedică. Îndrăgostitul ajunge curînd să-şi găsească iubita frumoasă, oricum ar fi ea, fără să se gîndească la *adevărata frumuseţe.*

Trăsăturile adevăratei frumuseţi i-ar făgădui, dacă le-ar vedea, şi dacă îmi e îngăduit să mă exprim astfel, o cantitate de fericire pe care aş exprima-o prin cifra unu, iar trăsăturile iubitei, aşa cum sînt ele, îi făgăduiesc o mie de unităţi de fericire.

Înainte de naşterea iubirii, frumuseţea e necesară ca *firmă*; ea predispune la pasiunea aceasta prin laudele pe care le auzim la adresa viitoarei iubite. O admiraţie foarte vie face decisivă cea mai mică speranţă.

În iubirea-gust, şi poate şi în primele cinci minute ale iubirii-pasiune, o femeie, luîndu-şi un amant, ţine mai mult seama de cum îl văd celelalte femei decît de cum îl vede ea însăşi.

De aici succesele prinţilor şi ale ofiţerilor[20].

Femeile frumoase de la Curtea bătrînului Ludovic al XIV-lea erau îndrăgostite de el.

Trebuie să te fereşti să încurajezi speranţa înainte de a fi sigur că există admiraţia. Altfel ai ajuta să se nască ceva fad, care face ca dragostea să devină imposibilă pentru totdeauna, sau cel puţin să nu poată fi lecuită decît prin aţîţarea amorului propriu.

Nu-i putem simpatiza nici pe nerozi, nici pe cei ce zîmbesc tuturor; de aici, în lume, necesitatea unei pojghiţe de şiretenie, care înseamnă nobleţea manierelor. De pe o plantă prea lipsită de preţ nu poţi culege nici măcar *rîsul*. În dragoste vanitatea noastră dispreţuieşte victoriile prea uşoare; şi, în orice gen, omul nu se simte înclinat să pună prea mare preţ pe ceea ce i se oferă.

CAPITOLUL XI

Cînd cristalizarea e începută, omul se bucură nespus de fiecare nouă frumuseţe descoperită la fiinţa iubită.

Dar ce este frumuseţea? e o nouă aptitudine de a-ţi dărui plăcere.

Plăcerile diferă de la individ la individ şi sînt adesea opuse: lucrul acesta explică foarte bine faptul că ceea ce e frumuseţe pentru unul e urîţenie pentru altul. (Exemplul concludent al lui Del Rosso şi Lisio, la 1 ianuarie 1820.)

Ca să descoperi natura frumuseţii, se cuvine să cauţi natura plăcerilor fiecărui ins; de pildă, lui Del Rosso îi trebuie o femeie care permite cîteva gesturi hazardate şi care, prin zîmbetele ei, îngăduie lucruri foarte vesele; o femeie cu imaginaţia mereu preocupată de plăceri fizice, o femeie care ţine mereu viu felul de-a fi amabil al lui Del Rosso şi-i permite să se desfăşoare.

Pe cît se pare, prin iubire Del Rosso înţelege iubirea fizică, iar Lisio, iubirea-pasiune. E deci cît se poate de vădit că ei nu pot fi de acord asupra cuvîntului frumuseţe[21].

Frumuseţea pe care o descoperi este deci o nouă aptitudine de a-ţi dărui plăcere, plăcerile variind ca şi indivizii.

Cristalizarea formată în mintea fiecărui om trebuie să poarte *culoarea* plăcerilor acelui om.

Cristalizarea iubitei unui bărbat, sau FRUMUSEŢEA sa, nu e altceva decît colecţia TUTUROR SATISFACŢIILOR, a tuturor dorinţelor pe care el le-a putut făuri rînd pe rînd în privinţa ei.

CAPITOLUL XII

Urmare despre cristalizare

De ce ne desfată fiecare nouă frumuseţe descoperită la fiinţa iubită?

Fiindcă fiecare nouă frumuseţe ne dă satisfacţia plină şi întreagă a unei dorinţe. O doreşti tandră, şi ea e tandră: apoi o doreşti mîndră ca Emilia lui Corneille, şi, cu toate că aceste calităţi sînt probabil incompatibile, ea îţi apare pe dată cu un suflet de romană. Iată motivul moral pentru care iubirea e cea mai puternică dintre pasiuni. În celelalte pasiuni, dorinţele trebuie să se acomodeze cu realităţile reci; aici, realităţile sînt cele care se grăbesc să se modeleze după dorinţe; iubirea e deci pasiunea în care dorinţele violente au cele mai mari satisfacţii.

Unele condiţii generale ale fericirii îşi întind domnia asupra tuturor satisfacerilor dorinţelor particulare:

1. Iubita pare a fi proprietatea ta, căci numai tu poţi s-o faci fericită.

2. Ea e judecătorul valorii tale. Condiţia aceasta era foarte importantă la Curţile galante şi cavalereşti ale lui Francisc I şi Henric al II-lea, şi la Curtea elegantă a lui Ludovic al XV-lea. Sub un guvernămînt constituţional şi înclinat la apreciere, femeile pierd toate acest gen de influenţă.

3. Pentru inimile romaneşti, cu cît femeia va avea inima mai sublimă, cu atît plăcerile pe care le vei găsi în braţele ei vor fi mai divine şi mai scăpate de mocirla tuturor considerentelor vulgare.

Majoritatea tinerilor francezi de optsprezece ani sînt elevii lui J.-J. Rousseau; condiţia aceasta a fericirii e importantă pentru ei.

Printre acţiunile atît de amăgitoare pentru dorinţa fericirii îţi pierzi capul.

De îndată ce iubeşte, omul cel mai înţelept nu mai vede nimic *aşa cum e*. El îşi exagerează în minus avantajele proprii şi, în plus, cele mai mici favoruri ale fiinţei iubite. Temerile şi speranţele capătă pe loc ceva *romanesc* (de Wayward). El nu mai pune nimic pe seama hazardului; îşi pierde sentimentul probabilităţii; un lucru imaginat e un lucru existent prin efectul pe care-l are asupra fericirii[22].

Un semn înspăimîntător de pierdere a minţilor e faptul că, gîndindu-te la un lucru mărunt, greu de observat, îl vezi alb şi-l interpretezi în favoarea iubirii tale; o clipă mai tîrziu, vei observa că de fapt era negru, şi-l vei găsi, tot vădit, în favoarea iubirii tale.

Atunci e momentul cînd un suflet chinuit de îndoieli de moarte simte puternic nevoia unui prieten; dar pentru un îndrăgostit nu mai există prieten. Lucrul acesta se ştia la Curte. Iată sursa singurului gen de indiscreţie pe care o femeie delicată l-ar putea ierta.

CAPITOLUL XIII

Despre primul pas, despre înalta societate şi despre necazuri

În pasiunea iubirii, lucrul cel mai uimitor e primul pas, e extravaganţa schimbării petrecute în capul unui om.

Înalta societate, cu serbările ei strălucitoare, serveşte iubirea, favorizînd acest *prim pas.*

El începe prin a schimba admiraţia simplă (nr. 1) în admiraţie tandră (nr. 2): cît e de plăcut s-o săruţi etc.

Un vals rapid, într-un salon luminat de o mie de lumînări, stîrneşte în inimile tinere o beţie care acoperă timiditatea, sporeşte conştiinţa forţelor şi le dă, în sfîrşit, *îndrăzneala de a iubi.* Căci nu ajunge numai să vezi o fiinţă foarte plăcută; dimpotrivă, o femeie prea plăcută descurajează sufletele tandre şi trebuie s-o vezi, dacă nu îndrăgostită de tine[23], cel puţin lipsită de măreţia ei.

Cui i-ar da prin gînd să se îndrăgostească de-o regină, dacă nu-i face ea avansuri[24]?

Nimic nu e deci mai prielnic pentru naşterea iubirii decît amestecul unei singurătăţi plicticoase cu cîteva baluri rare şi îndelung dorite; aşa fac mamele bune care au fete.

Adevărata societate înaltă, aşa cum se găsea la Curtea Franţei[25], şi care, cred, nu mai există de la 1780[26], era puţin favorabilă iubirii, căci făcea aproape imposibile *singurătatea* şi răgazul indispensabil pentru operaţia cristalizărilor.

Viaţa de la Curte dă obiceiul de a vedea şi de a executa un mare număr de *nuanţe*, iar cea mai mică nuanţă poate fi începutul unei admiraţii şi al unei pasiuni[27].

Cînd necazurile proprii iubirii sînt amestecate cu alte necazuri (provenite din *vanitate*, dacă iubita îţi jigneşte îndreptăţita mîndrie, sentimentele de onoare şi de demnitate personală; necazuri pricinuite de starea sănătăţii, de bani, de persecuţie politică etc.), iubirea e sporită numai aparent de aceste lucruri potrivnice; ocupînd cu altceva imaginaţia, ele împiedică cristalizările în dragostea aflată la treapta speranţei, iar în dragostea fericită împiedică ivirea micilor îndoieli. Plăcerea nespusă şi nebunia dragostei revin o dată cu dispariţia acestor necazuri.

Observaţi că necazurile favorizează naşterea dragostei la firile uşuratice sau insensibile şi că, după naşterea ei, dacă necazurile sînt anterioare, ele favorizează dragostea prin faptul că imaginaţia, scîrbită de celelalte aspecte ale vieţii, care nu aduc decît imagini triste, se dedă cu totul cristalizării.

CAPITOLUL XIV

Iată un lucru care îmi va fi contestat şi pe care nu-l prezint decît oamenilor destul de nefericiţi, aş zice, fiindcă au iubit ani îndelungaţi cu pasiune şi cu o dragoste împotriva căreia au fost ridicate piedici de neînvins.

Vederea a tot ce este extrem de frumos, în natură şi în arte, ne trezeşte cît ai clipi amintirea fiinţei iubite. Aceasta pentru că, prin mecanismul crengii împodobite cu diamante din mina de la Salzburg, tot ce e frumos şi sublim pe lume face parte din frumuseţea fiinţei iubite, iar vederea neaşteptată a fericirii ne umple imediat ochii de lacrimi. Astfel, dragostea pentru frumos şi iubirea îşi dăruiesc viaţă reciproc.

Una din nenorocirile vieţii e faptul că fericirea de-a vedea fiinţa iubită şi de a-i vorbi nu lasă amintiri clare. Pe cît se pare, sufletul e prea tulburat de emoţiile lui ca să mai fie atent la ce le pricinuieşte sau la ce le însoţeşte. El este senzaţia însăşi. Şi poate pentru că nu le putem vlăgui chemîndu-le cînd avem chef de ele, plăcerile acestea se reînnoiesc cu atîta vigoare de îndată ce vreun lucru vine să ne trezească din visarea hărăzită femeii iubite şi să ne-o reamintească şi mai puternic printr-o nouă asociaţie[28].

Un bătrîn arhitect uscat o întîlnea în fiecare seară în societate. Împins de-un sentiment *firesc* şi fără să dau atenţie la ce spuneam[29], i-am făcut într-o zi elogiul lui înduioşat şi pompos, iar ea a rîs de mine. Şi n-am avut tăria să-i spun: „El te vede în fiecare seară“.

Senzaţia aceasta e atît de puternică încît ajunge pînă la duşmanca mea care se află mereu în preajma ei. Cînd o văd, ea mi-o reaminteşte atît de tare pe Léonore încît nu pot s-o urăsc în clipa aceea, oricît m-aş căzni.

S-ar zice că, printr-o stranie ciudăţenie a inimii, femeia iubită transmite mai mult farmec decît posedă. Imaginea oraşului depărtat unde ai văzut-o pentru o clipă[30] te aruncă într-o visare mai adîncă şi mai dulce chiar decît prezenţa ei. Acesta e efectul piedicilor.

Reveria iubirii nu se poate nota. Observ că pot reciti un roman bun o dată la trei ani, cu aceeaşi plăcere. El îmi dă sentimente potrivite cu înclinaţia amoroasă care mă stăpîneşte în acel moment, sau îmi schimbă gîndurile, dacă nu simt nimic. De asemenea, pot să ascult cu plăcere aceeaşi muzică, dar nu trebuie ca memoria să încerce să se amestece. Numai

imaginaţia trebuie să fie afectată; dacă o operă place mai mult la a douăzecea reprezentaţie, pricina e că-i înţelegem mai bine muzica, sau că ea aminteşte senzaţia din prima zi.

Cît despre ideile noi pe care un roman le sugerează pentru cunoaşterea inimii omeneşti, eu mi le reamintesc foarte bine pe cele vechi; şi-mi place chiar să le găsesc notate pe margine. Dar felul acesta de plăcere se potriveşte romanelor, în măsura în care mă fac să cunosc mai bine omul, şi deloc reveriei, care este adevărata plăcere a romanului. Reveria nu poate fi notată. A o nota înseamnă a o ucide pentru prezent, căci treci la analiza filozofică a plăcerii; înseamnă a o ucide şi mai sigur pentru viitor, căci nimic nu paralizează mai mult imaginaţia decît apelul la memorie. Dacă găsesc pe marginea filei o notă descriindu-mi senzaţia avută pe cînd citeam *Old Mortality* la Florenţa, acum trei ani, mă cufund imediat în povestea vieţii mele, în cumpănirea gradului de fericire al celor două epoci, într-un cuvînt, în cea mai înaltă filozofie, şi adio pentru multă vreme lăsării în voie a senzaţiilor duioase.

Orice mare poet, avînd o imaginaţie vie, e timid, adică se teme de oameni pentru întreruperile şi tulburările pe care ei le pot aduce încîntătoarelor lui reverii. El tremură pentru *atenţia* lui. Oamenii, cu interesele lor grosolane, vin să-l scoată din grădinile Armidei ca să-l împingă într-o mocirlă fetidă şi nu-l pot face niciodată atent la ei decît iritîndu-l. Obişnuinţa de a-şi hrăni sufletul cu reverii duioase şi sila de tot ce e vulgar îl fac pe un mare artist să fie atît de aproape de iubire.

Cu cît un om e un mai mare artist, cu atît trebuie să dorească mai mult titlurile şi decoraţiile, ca pavăză.

CAPITOLUL XV

În mijlocul celei mai violente şi mai contrariate pasiuni, dai de momente cînd crezi deodată că nu mai iubeşti; aceasta e ca şi cum ai da de un izvor cu apă dulce în mijlocul mării. Aproape că nu mai simţi nici o plăcere să te gîndeşti la iubită, şi, deşi adînc mîhnit de refuzul ei, te mîhneşte şi mai mult faptul că nu te mai interesează nimic în viaţă. După o stare, frămîntată fără

doar şi poate, dar care îţi înfăţişa întreaga natură sub un aspect nou, pasionat, interesant, te pomeneşti în cel mai trist şi mai descurajat neant.

Aceasta pentru că ultima vizită pe care ai făcut-o iubitei te-a pus într-o situaţie din care altădată imaginaţia ta a cules tot ce poate ea să dea ca senzaţii: de pildă, după o perioadă de răceală, ea te-a tratat mai blînd şi te-a lăsat să întrevezi exact acelaşi grad de speranţă, şi prin aceleaşi semne exterioare, ca într-o altă epocă; toate acestea, poate, fără ca ea să-şi dea seama. Cînd imaginaţia întîlneşte în cale memoria şi tristele ei sfaturi, cristalizarea[31] încetează imediat.

CAPITOLUL XVI

Într-un mic port, căruia nu-i ştiu numele, lîngă Perpignan, 25 februarie 1822[32]

Am simţit în seara aceasta că muzica, atunci cînd e perfectă, pune inima exact în aceeaşi situaţie în care se găseşte cînd se bucură de prezenţa fiinţei iubite, cu alte cuvinte că ea dă fericirea cea mai vie din cîte există, după cîte se pare, pe pămînt.

Dacă s-ar întîmpla aşa cu toţi oamenii, nimic în lume nu i-ar dispune mai mult la iubire.

Dar am notat încă la Neapole, acum un an, că muzica perfectă, ca şi pantomima perfectă[33], mă îndeamnă să mă gîndesc la ceea ce formează acum obiectul reveriilor mele şi face să-mi vină idei excelente; la Neapole, ele priveau mijlocul de a-i înarma pe greci.

În seara aceasta, însă, nu pot să-mi ascund faptul că am nenorocirea *of being too great an admirer of milady L.*[34]

Şi poate că muzica perfectă de care am avut fericirea să dau, după două sau trei luni de lipsă, deşi mergeam seară de seară la Operă, nu şi-a produs pur şi simplu decît efectul, de multă vreme recunoscut, adică cel care te face să te gîndeşti cu tărie la ce te preocupă.

– 4 martie, opt zile mai tîrziu.

Nu îndrăznesc nici să şterg, nici să aprob observaţia de mai sus. E sigur că, atunci cînd o scriam, mi-o citeam în inimă. Dacă astăzi o pun la îndoială, de vină e poate faptul că am pierdut amintirea a ceea ce vedeam atunci.

Obişnuinţa cu muzica şi cu visarea ei predispune la dragoste. O melodie duioasă şi tristă, dacă nu e prea dramatică şi dacă imaginaţia nu este silită să

se gîndească la acţiune, îndemnîndu-ne la reveria dragostei, e nespus de plăcută pentru sufletele duioase şi nefericite: de pildă, fragmentul prelung al clarinetului, la începutul cvartetului din *Bianca e Faliero*, şi recitativul Camporesei de la mijlocul cvartetului.

Iubitul în relaţii bune cu iubita se bucură pînă la extaz de faimosul duet *Armida e Rinaldo* de Rossini, care zugrăveşte atît de exact micile îndoieli ale iubirii fericite şi momentele de mare plăcere de după împăcare. Bucata instrumentală de la mijlocul duetului, în momentul cînd Rinaldo vrea să fugă, şi care înfăţişează atît de uimitor lupta pasiunilor i se pare că are o influenţă fizică asupra inimii lui şi că-l mişcă în mod real. Nu îndrăznesc să spun ce simt eu în privinţa aceasta; oamenii din Nord m-ar socoti nebun.

CAPITOLUL XVII

Frumuseţea detronată de iubire

Albéric întîlneşte într-o lojă o femeie mai frumoasă decît amanta lui (rog să mi se îngăduie o evaluare matematică), adică ale cărei trăsături făgăduiesc trei unităţi de fericire în loc de două (presupun că frumuseţea desăvîrşită dă o cantitate de fericire exprimată prin numărul patru).

Să ne mirăm oare că el preferă trăsăturile amantei sale, care-i făgăduiesc o sută de unităţi de fericire? Chiar micile defecte ale chipului ei, o ciupitură de vărsat, de pildă, îl înduioşează pe bărbatul care iubeşte şi-i stîrnesc o reverie profundă cînd le zăreşte la o altă femeie; dar cînd le zăreşte la iubita lui? Pentru că a încercat mii de sentimente în faţa acestei mici ciupituri de vărsat, pentru că sentimentele acestea sînt în majoritatea lor nespus de plăcute, pentru că sînt toate nespus de interesante şi pentru că, oricare ar fi ele, se reînnoiesc cu o tărie de necrezut la vederea acestui semn, chiar cînd el e zărit pe chipul unei alte femei.

Dacă se ajunge astfel să fie preferată şi iubită *urîţenia*, pricina e faptul că urîţenia devine frumuseţe[35]. Un bărbat iubea cu patimă o femeie foarte slabă şi ciupită de vărsat: moartea i-a răpit-o. Trei ani mai tîrziu, la Roma, e admis în intimitatea a două femei, una mai frumoasă ca lumina zilei, cealaltă slabă, ciupită de vărsat, şi prin aceasta, dacă vreţi, destul de urîtă: şi-l văd iubind-o pe cea urîtă, după opt zile folosite să-i şteargă, prin amintirile lui, urîţenia; şi, dintr-o cochetărie lesne de iertat, cea mai puţin

frumoasă nu uita să-l ajute, biciuindu-i un pic sîngele, lucru util în operaţia aceasta[36]. Un bărbat întîlneşte o femeie şi e izbit de urîţenia ei; curînd, dacă ea n-are pretenţii, fizionomia ei îl face să-i uite defectele trăsăturilor: el o găseşte plăcută şi socoteşte că poate fi iubită; opt zile după aceea, nutreşte speranţe; după alte opt zile, speranţele îi sînt năruite; după alte opt, e nebun după ea.

CAPITOLUL XVIII

La teatru se observă ceva asemănător în privinţa actorilor îndrăgiţi de public: spectatorii nu mai sînt sensibili la ce pot avea ei ca frumuseţe sau ca urîţenie reală. Lekain, în ciuda urîţeniei lui remarcabile, stîrnea nenumărate pasiuni; Garrick, la fel; aceasta din mai multe motive, dar, în primul rînd, pentru că publicul nu mai vedea frumuseţea reală a trăsăturilor sau a manierelor lor, ci pe aceea pe care imaginaţia era de multă vreme obişnuită să le-o atribuie, drept recunoştinţă şi în amintirea tuturor plăcerilor dăruite de ei; şi, de pildă, e de ajuns numai chipul unui actor comic ca să stîrnească rîsul, de îndată ce el intră pe scenă.

O tînără fată dusă pentru prima oară la Comedia Franceză putea să simtă o oarecare repulsie faţă de Lekain în timpul primei scene; dar curînd el o făcea să plîngă sau să se înfioare; şi cum să rezişti la rolurile lui Tancred[37] sau Orosman? Dacă pentru ea urîţenia mai era încă niţel vizibilă, entuziasmul unui întreg public şi efectul *nervos* produs de ei asupra unei inimi tinere[38] izbuteau repede s-o eclipseze. Iar din urîţenie nu mai rămînea decît numele, şi nici măcar numele, căci se auzeau femei entuziasmate de Lekain exclamînd: „Cît e de frumos!“.

Să ne amintim că *frumuseţea* este expresia caracterului, sau, cu alte cuvinte, a deprinderilor morale, şi că, prin urmare, ea e scutită de orice pasiune. Iar nouă *pasiunea* ne este necesară; frumuseţea nu ne poate dărui decît *probabilităţi* în privinţa unei femei, şi încă nişte probabilităţi despre firea ei cînd e în afara pasiunii; iar privirile iubitei tale ciupite de vărsat sînt o realitate încîntătoare, care nimiceşte toate probabilităţile posibile.

CAPITOLUL XIX

Urmare a excepţiilor la frumuseţe

Femeile spirituale şi tandre, dar cu sensibilitatea timidă şi neîncrezătoare, care, a doua zi după ce au ieşit în lume, trec de o mie de ori în revistă şi cu o timiditate bolnăvicioasă tot ce au putut spune sau ce au putut lăsa să se ghicească; femeile acestea, zic, se obişnuiesc uşor cu lipsa frumuseţii la bărbaţi, care aproape că nu e o piedică pentru a se îndrăgosti de ei.

Datorită aceluiaşi principiu, aproape că nu-ţi pasă de gradul de frumuseţe al unei amante adorate şi care se poartă extrem de rece cu tine. Aproape că nu mai există cristalizare a frumuseţii; şi, cînd prietenul care vrea să te vindece îţi spune că ea nu e frumoasă, aproape că eşti de acord, iar el crede că a făcut un mare pas înainte.

Prietenul meu, bravul căpitan Trab, îmi descria în seara aceasta ce simţise prima dată cînd îl văzuse pe Mirabeau.

Vederea acestui mare om nu pricinuia asupra ochilor nimănui o impresie neplăcută, adică nimeni nu-l găsea urît. Furat de cuvintele lui irezistibile, nu mai erai atent, nu mai găseai plăcere în a fi atent decît la ceea ce era *frumos* în figura lui. Şi, cum el nu avea aproape deloc trăsături *frumoase* (în sensul frumuseţii sculpturale, sau al frumuseţii picturale), nu erai atent decît la ce era *frumos* după un alt gen de *frumuseţe*[39], după frumuseţea expresiei.

Şi pe cînd închidea ochii la tot ce era urît, pictural vorbind, atenţia se îndrepta cu admiraţie spre cele mai mici amănunte mai puţin urîte, de exemplu la *frumuseţea* părului său bogat; dacă el ar fi purtat coarne, oamenii le-ar fi găsit frumoase[40].

Prezenţa seară de seară a unei dansatoare frumoase obligă să fie atente sufletele blazate sau lipsite de imaginaţie care umplu balconul Operei. Prin mişcările ei graţioase, îndrăzneţe şi neobişnuite, ea le trezeşte dragostea fizică şi le procură poate singura cristalizare care mai e posibilă. Aşa se face că o pocitanie care n-ar fi fost onorată măcar cu o privire pe stradă, mai ales din partea oamenilor blazaţi, dacă apare adesea pe scenă, găseşte bărbaţi care s-o întreţină pe picior mare. Geoffroy spunea că teatrul e piedestalul femeilor. Cu cît o dansatoare e mai celebră şi mai consumată, cu atît e mai

la preţ; de aici proverbul culiselor: „Una care n-ar fi găsit cui să se dăruie găseşte cui să se vîndă“. Fetele acestea fură o parte din pasiunea amanţilor lor şi sînt foarte capabile de dragoste *prin aţîţare.*

Cum s-ar putea să nu legi nişte sentimente generoase sau plăcute de chipul unei actriţe ale cărei trăsături n-au nimic urît, pe care o priveşti seară de seară timp de două ore exprimînd sentimentele cele mai nobile şi pe care n-o cunoşti altfel? Cînd, în sfîrşit, ajungi să fii primit la ea, trăsăturile ei îţi amintesc sentimente atît de agreabile încît toată realitatea care-o înconjoară, oricît de puţin nobilă ar fi ea uneori, se acoperă pe dată cu o tentă poetică şi emoţionantă.

„Pe cînd eram încă foarte tînăr, entuziasmat de plicticoasa tragedie franceză[41], de cîte ori aveam fericirea să supez cu domnişoara Olivier, îmi surprindeam clipă de clipă inima plină de respect, crezînd că-i vorbesc unei regine; şi într-adevăr n-am ştiut niciodată bine dacă, alături de ea, fusesem îndrăgostit de-o regină sau de-o fată frumoasă.“

CAPITOLUL XX

Poate că bărbaţii care nu sînt în stare să simtă iubirea-pasiune simt cel mai tare efectul frumuseţii; aceasta e cel puţin impresia cea mai puternică pe care ei o pot primi de la femei.

Bărbatul care a simţit bătaia inimii stîrnită de la distanţă de pălăria de mătasă albă a iubitei e foarte mirat de răceala simţită la apropierea celei mai mari frumuseţi din lume. Văzînd entuziasmele altora, el poate avea chiar un moment de mîhnire.

Femeile extrem de frumoase uimesc mai puţin cînd le vezi a doua oară. Aceasta e o mare nenorocire şi împiedică cristalizarea. Valoarea fiindu-le vădită pentru toţi şi deci fiind decorativă, ele pesemne că au pe lista amanţilor mulţi neghiobi, prinţi, milionari etc.[42]

CAPITOLUL XXI

Despre prima vedere

Un suflet înzestrat cu imaginaţie e duios şi *neîncrezător*, aş spune chiar că sufletul cel mai naiv e aşa[43]. Şi poate să fie neîncrezător fără să-şi dea seama, căci a găsit atîtea dezamăgiri în viaţă! Deci tot ce e prevăzut şi oficial în prezentarea unui bărbat sperie imaginaţia şi îndepărtează posibilităţile cristalizării. Dimpotrivă, cînd lucrurile sînt neprevăzute, iubirea triumfă de la prima vedere.

Nimic mai simplu: mirarea care te face multă vreme să te gîndeşti la un lucru neobişnuit înseamnă jumătate din frămîntarea minţii necesară cristalizării.

Aş cita începutul iubirilor lui Séraphine (*Gil Blas*, vol. II, pag. 142). Don Fernando îşi povesteşte fuga pe cînd era urmărit de zbirii Inchiziţiei… „După ce am traversat cîteva alei într-o beznă adîncă, iar ploaia continua să curgă şiroaie, am ajuns lîngă un salon a cărui uşă am găsit-o deschisă; am intrat şi, cînd i-am observat toată bogăţia… am văzut că avea într-o parte o uşă care nu era încuiată; am întredeschis-o şi am zărit un şir de încăperi, dintre care numai ultima era luminată. «Ce să fac?» mi-am spus atunci în sinea mea… N-am putut să-mi stăpînesc curiozitatea. Înaintez, străbat încăperile şi ajung la cea în care era lumină, adică o lumînare care ardea pe-o masă de marmură, într-un sfeşnic de argint aurit… Curînd însă, aruncîndu-mi privirea spre un pat cu perdelele pe jumătate desfăcute din pricina căldurii, am văzut ceva care mi-a furat întreaga atenţie; în ciuda tunetului care se auzi chiar în clipa aceea, o tînără femeie dormea cufundată într-un somn adînc… M-am apropiat de ea… mă simţeam uluit… şi pe cînd mă îmbătam de plăcerea de-a o privi, ea se trezi.

Închipuiţi-vă cît a fost de surprinsă văzînd în camera ei, în toiul nopţii, un bărbat necunoscut. Dînd cu ochii de mine, se cutremură şi scoase un ţipăt… Încercai s-o liniştesc şi, punînd un genunchi în pămînt, i-am spus: «Nu vă temeţi, doamnă»… Ea îşi chemă slujnicele… Căpătînd ceva mai mult curaj în prezenţa micuţei servitoare, mă întrebă mîndră cine eram etc., etc., etc.“

Iată o primă vedere pe care n-o poţi uita uşor. Dimpotrivă, în moravurile noastre actuale nu există nimic mai prostesc decît prezentarea oficială şi

aproape sentimentală a *viitorului soţ* al tinerei fete! Prostituţia aceasta legală ajunge pînă la a jigni pudoarea.

„În după-amiaza zilei de astăzi, 17 februarie 1790 (spune Chamfort, 4, 155), am văzut o ceremonie de familie, cum se spune, adică nişte oameni socotiţi drept cinstiţi, o lume respectabilă, aplaudînd fericirea domnişoarei de Marille, o fată tînără, frumoasă, spirituală, virtuoasă, care dobîndea avantajul de a deveni soţia domnului R., un bătrîn bolnăvicios, respingător, necinstit, imbecil, dar bogat, şi pe care ea îl vedea pentru a treia oară astăzi, la semnarea contractului.

Dacă ar putea ceva să caracterizeze un secol ticălos, atunci ceva-ul acela ar fi un asemenea motiv de triumf, ridicolul unei astfel de bucurii, şi, în perspectivă, cruzimea fals-virtuoasă cu care aceiaşi oameni îşi vor revărsa din plin dispreţul asupra celei mai mici imprudenţe a unei biete femei tinere, îndrăgostite.“

Tot ce e ceremonie, prin faptul că e un lucru prin esenţă prefăcut şi prevăzut dinainte, în care e vorba să te porţi *într-un fel cuviincios*, paralizează imaginaţia şi n-o lasă trează decît pentru ce-i potrivnic scopului ceremoniei şi e deci ridicol; de aici efectul magic al celei mai neînsemnate glume. O biată fată, copleşită de timiditate şi de pudoare rănită în timpul prezentării oficiale a viitorului soţ, nu se poate gîndi decît la rolul pe care-l joacă, şi acesta e încă un mijloc sigur de a înăbuşi imaginaţia.

E mult mai împotriva pudoarei să te culci cu un bărbat pe care nu l-ai văzut decît de două ori, după trei cuvinte latineşti spuse la biserică, decît să cedezi fără voia ta unui bărbat pe care-l adori de doi ani. Dar eu vorbesc un limbaj absurd.

P… e sursa fecundă a viciilor şi a nenorocirilor care decurg din căsătoriile noastre actuale. El face imposibilă libertatea tinerelor fete înainte de nuntă, şi divorţul după ce ele s-au înşelat, sau mai bine zis cînd s-au pomenit înşelate în alegerea pe care au fost puse s-o facă. Vezi Germania, ţara căsniciilor bune; o prinţesă atrăgătoare (doamna ducesă de Sa…) s-a căsătorit recent, cît se poate de legal şi de cinstit, pentru a patra oară, şi n-a uitat să-i invite la nuntă pe cei trei primi soţi, cu care se are foarte bine. Iată un exces; dar un singur divorţ, care pedepseşte un soţ pentru tiraniile lui, împiedică mii de căsnicii proaste. Hazul e că Roma e unul din locurile unde există cele mai multe divorţuri[44].

Dragostei îi place, la prima vedere, o înfăţişare care să arate la un bărbat ceva de respectat şi de plîns totodată.

CAPITOLUL XXII

Despre admiraţia excesivă

Unele minţi delicate au o înclinare deosebită spre curiozitate şi spre idei preconcepute; aceasta se observă mai ales la sufletele în care s-a stins focul sacru, izvor al pasiunilor, şi e unul din simptomele cele mai funeste. Tot aşa, la şcolarii care-şi fac intrarea în lume există înclinarea spre admiraţie exagerată. La cele două capete ale vieţii, cînd ai prea multă sau prea puţină sensibilitate, nu e uşor să te pui în situaţia de a afla efectul exact al lucrurilor, de a simţi adevărata senzaţie pe care ele trebuie s-o dea. Sufletele acestea prea înflăcărate, sau înflăcărate prin exces, îndrăgostite pe credit, dacă se poate spune aşa, se reped spre obiectele preocupărilor în loc să le aştepte.

Înainte ca senzaţia, care e consecinţa naturii obiectelor, să ajungă pînă la ele, sufletele acestea le acoperă de departe, şi înainte de a le vedea, cu farmecul imaginar al cărui izvor nesecat îl găsesc în ele însele. Apoi, apropiindu-se, văd lucrurile nu aşa cum sînt, ci aşa cum le-au făcut ele, şi, bucurîndu-se de sine sub aparenţa vreunui obiect, cred că se bucură de obiectul acela. Dar, într-o bună zi, te plictiseşti să duci tot greul, şi atunci descoperi că obiectul adorat *nu te plăteşte cu aceeaşi monedă*; admiraţia exagerată se stinge şi eşecul încercat de amorul propriu te face să devii nedrept faţă de obiectul supraapreciat.

CAPITOLUL XXIII

Despre „coup de foudre“ (dragostea de la prima vedere)

Ar trebui schimbat cuvîntul acesta ridicul; totuşi, faptul există. Am văzut-o pe frumoasa şi nobila Wilhelmine, care-i dusese la disperare pe cavalerii Berlinului, dispreţuind amorul şi rîzînd de nebuniile lui. Strălucitoare de tinereţe, de inteligenţă, de frumuseţe, bucurîndu-se de toate fericirile… ea era posesoarea unei averi imense, care-i dădea prilejul să-şi desfăşoare toate aceste calităţi şi părea că se înţelege cu natura ca să

înfăţişeze lumii exemplul atît de rar al unei fericiri perfecte, dăruite unei făpturi cu totul vrednice de ea. Wilhelmine avea douăzeci şi trei de ani; îşi făcuse intrarea la Curte de multă vreme şi respinsese omagiile bărbaţilor de cel mai înalt rang; virtutea ei modestă, dar de neclintit, era dată ca exemplu, iar bărbaţii cei mai vrednici de-a fi iubiţi, pierzîndu-şi nădejdea să-i placă, nu mai ţinteau decît la prietenia ei. Într-o seară, ea se duce la bal la prinţul Ferdinand şi dansează zece minute cu un tînăr căpitan.

„Din clipa aceea, îi scrie ea mai apoi unei prietene[45], el a fost stăpînul inimii şi fiinţei mele, şi asta în aşa măsură încît m-ar fi îngrozit, dacă fericirea de a-l vedea pe Herman mi-ar mai fi lăsat răgaz să mă gîndesc la restul vieţii. Dar singurul meu gînd era să observ dacă el îmi dădea vreo atenţie.

Astăzi, singura consolare pe care-o pot găsi pentru greşelile mele e să mă legăn cu iluzia că o putere superioară m-a răpit mie însămi şi raţiunii. Nu-ţi pot descrie prin cuvinte, într-un fel care să se apropie cît de cît de realitate, pînă la ce punct, numai văzîndu-l, ajungea dezechilibrul şi tulburarea întregii mele fiinţe. Roşesc gîndindu-mă cu ce repeziciune şi violenţă eram atrasă spre el. Dacă primul lui cuvînt, cînd, în sfîrşit, mi-a vorbit, ar fi fost: «Mă adori?», într-adevăr n-aş fi avut puterea să nu-i răspund: «Da». Eram departe de-a mă gîndi că efectele unui sentiment pot fi totodată atît de imediate şi atît de neprevăzute. Ajunsesem acolo încît, la un moment dat, mă credeam otrăvită.

Dumneata şi lumea, draga mea prietenă, ştiţi, din nefericire, că l-am iubit tare pe Herman: ei bine, după un sfert de oră mi-a fost atît de drag încît de-atunci nu s-a putut să-mi devină şi mai drag. Îi vedeam toate defectele şi i le iertam pe toate, numai să mă iubească.

Curînd după ce am dansat cu el, regele a plecat; Herman, care era în detaşamentul de serviciu, a fost obligat să-l urmeze. O dată cu el, întreaga natură a dispărut pentru mine. Zadarnic aş încerca să-ţi descriu mîhnirea imensă de care m-am simţit copleşită de cum nu l-am mai văzut. Ea nu era egalată decît de dorinţa de-a mă afla singură cu mine însămi.

În sfîrşit, am putut pleca. De îndată ce m-am încuiat în apartamentul meu, am vrut să mă împotrivesc patimii. Am crezut că voi izbuti. Ah! draga mea, cît de scump am plătit în seara aceea şi în zilele următoare plăcerea de-a putea să mă cred virtuoasă!“

Cele citite mai sus sînt povestirea exactă a unei întîmplări care a format evenimentul zilei, căci peste o lună sau două biata Wilhelmine a fost destul de nefericită ca să i se poată observa sentimentele. Aşa a fost începutul

acelui lung şir de nenorociri, care au făcut-o să piară atît de tînără şi într-un fel atît de tragic, otrăvită de mîna ei sau de-a amantului. Tot ce-am putut vedea la acest tînăr căpitan e că dansa foarte bine; era plin de voioşie, avea multă siguranţă de sine, un mare aer de bunătate şi trăia cu nişte fete de stradă; altminteri, abia dacă era nobil, n-avea deloc avere şi nu venea la Curte.

Nu numai că nu e necesară neîncrederea, dar e necesară chiar plictiseala de neîncredere, şi, ca să zicem aşa, nerăbdarea curajului împotriva hazardului vieţii. Fără să vrea, sufletul, plictisindu-se să trăiască fără iubire, convins vrînd-nevrînd, prin exemplul celorlalte femei, înfrîngînd toate temerile vieţii, nemulţumit de trista fericire a orgoliului, şi-a făurit pe neobservate un model ideal. El întîlneşte într-o bună zi o fiinţă asemănătoare modelului, cristalizarea îşi recunoaşte obiectul după tulburarea insuflată de el şi consacră pentru vecie stăpînului soartei sale ceea ce visa încă de multă vreme[46].

Femeile cărora li se întîmplă asemenea nenorociri au sufletul prea înalt ca să poată iubi altfel decît din pasiune. Ele ar fi salvate dacă s-ar putea coborî pînă la obişnuitele intrigi amoroase.

Cum dragostea de la prima vedere vine dintr-o tainică silă faţă de ceea ce catehismul numeşte virtute şi din plictiseala dată de uniformitatea perfecţiunii, aş înclina să cred că fulgerul ei nimereşte cel mai adesea peste ceea ce lumea numeşte secături. Şi tare n-aş crede că vreun bărbat de genul lui Caton a prilejuit vreodată vreo dragoste de la prima vedere.

Ceea ce face ca ea să fie atît de rară e faptul că, dacă inima care iubeşte astfel dinainte îşi dă cît de cît seama de situaţia ei, nu mai există dragoste fulgerătoare.

O femeie pe care suferinţele îndurate au făcut-o neîncrezătoare nu mai poate cădea pradă acestei răsturnări sufleteşti.

Nimic nu înlesneşte mai mult dragostea de la prima privire decît laudele aduse dinainte şi de către femei persoanei care va fi iubită.

Una din sursele cele mai comice ale aventurilor amoroase sînt falsele iubiri de la prima vedere. O femeie plictisită, dar nu sensibilă, se crede îndrăgostită pe viaţă timp de-o seară întreagă. Ea e mîndră că a găsit, în fine, unul din marile elanuri sufleteşti după care alerga imaginaţia ei. A doua zi nu mai ştie unde să se ascundă şi mai ales cum să evite nefericitul bărbat pe care l-a adorat în ajun.

Oamenii inteligenţi ştiu să vadă, adică să profite de aceste iubiri de la prima vedere.

Iubirea fizică îşi are şi ea loviturile ei de trăsnet. Ieri am văzut-o pe cea mai frumoasă şi mai accesibilă femeie din Berlin roşindu-se deodată în caleaşca în care mă aflam cu ea. Tocmai trecuse frumosul locotenent Findorff. Ea a căzut într-o visare profundă şi în nelinişte. Seara, după cîte mi-a mărturisit la spectacol, era înnebunită, nu se mai putea stăpîni, nu se gîndea decît la Findorff, cu care nu vorbise niciodată. Dacă ar fi avut curajul, îmi spunea ea, ar fi trimis după el; pe frumosul ei chip se puteau vedea toate semnele celei mai puternice patimi. Aceasta a durat şi a doua zi; după trei zile, pentru că Findorff făcuse pe prostul, ea nu se mai gîndi la el. După o lună, nu-l putea suferi.

CAPITOLUL XXIV

Călătorie într-o ţară necunoscută

Pe cei mai mulţi dintre oamenii născuţi în Nord îi sfătuiesc să sară peste capitolul acesta, căci el e o dizertaţie obscură despre cîteva fenomene în legătură cu portocalul, arbore care nu creşte sau nu ajunge la toată înălţimea lui decît în Italia şi în Spania. Ca să fiu înţeles în altă parte, ar fi trebuit să *diminuez* faptele.

Şi aş fi făcut-o, dacă aş fi avut măcar o clipă intenţia să scriu o carte care să placă la toată lumea. Dar, cum cerul m-a lipsit de talent literar, m-am gîndit doar să descriu cu toată posomoreala ştiinţei, dar şi cu toată exactitatea ei, anumite fapte la care o şedere prelungită în patria portocalului m-a făcut să fiu martor involuntar. Frederic cel Mare, sau vreun alt nordic de seamă, care n-a avut niciodată prilejul să vadă un portocal crescînd în livadă, ar fi negat, fără doar şi poate, faptele de mai jos şi le-ar fi negat cu bună-credinţă. Eu respect nespus de mult buna-credinţă şi-i văd motivul.

Cum declaraţia aceasta sinceră poate să semene a orgoliu, adaug ideea următoare:

Fiecare dintre noi scriem la voia întîmplării ceea ce ni se pare adevărat şi fiecare ne dezminţim vecinul. Cărţile noastre mi se par nişte bilete de loterie; şi, într-adevăr, ele n-au mai multă valoare. Posteritatea, uitîndu-le pe

unele şi retipărindu-le pe celelalte, va arăta biletele cîştigătoare. Pînă atunci, fiecare dintre noi, scriind cît se poate mai bine ce i se pare adevărat, n-are nici un motiv să rîdă de vecin, dacă nu cumva satira are haz; în acest caz, el are totdeauna dreptate, mai ales dacă scrie ca domnul Courrier către Del Furia.

După acest preambul, am să intru cu îndrăzneală în examinarea unor fapte care, sînt convins, au fost rareori observate la Paris. Dar, la urma urmelor, la Paris, oraş superior fără doar şi poate tuturor celorlalte, nu se văd portocali în livezi ca la Sorrento, iar la Sorrento, patria lui Tasso, în golful Neapolelui, într-o aşezare la jumătatea pantei pe malul mării, mai pitorească chiar decît a Neapolelui, dar unde nu se citeşte *Le Miroir*, Lisio Visconti a observat şi a notat faptele următoare:

Seara, cînd trebuie să-ţi vezi iubita, aşteptarea unei fericiri atît de mari face de nesuferit toate clipele care te despart de ea.

O agitaţie de nestăpînit te îndeamnă să începi şi să laşi douăzeci de treburi. Te uiţi la ceas în fiecare clipă şi eşti încîntat să vezi că ai izbutit, timp de zece minute, să nu-l priveşti; ora mult aşteptată soseşte, în sfîrşit, şi cînd te afli la uşa ei, gata să baţi, te-ai bucura să n-o găseşti acasă; lucrul acesta te-ar mîhni doar mai apoi cînd te-ai gîndi la el; într-un cuvînt, aşteptarea întîlnirii nu-ţi pricinuieşte plăcere.

Iată nişte lucruri care-i fac pe oameni să spună că dragostea bate cîmpii.

Asta pentru că imaginaţia, smulsă în mod violent din reveriile ei încîntătoare, unde fiecare pas aduce fericirea, e readusă la aspra realitate.

Un suflet tandru ştie bine că, în lupta care va începe în clipa cînd o vei vedea, cea mai uşoară neglijenţă, cea mai uşoară lipsă de atenţie sau de curaj va fi pedepsită printr-o înfrîngere care va otrăvi pentru mult timp reveriile imaginaţiei, şi, dacă ai încerca să te refugiezi în ele, n-ar fi în interesul pasiunii; înfrîngere umilitoare pentru amorul propriu. Îţi spui: „Am fost stupid, n-am avut curaj“; dar n-ai curaj faţă de fiinţa iubită decît iubind-o mai puţin.

Restul de atenţie pe care izbuteşti atît de greu să-l smulgi reveriilor cristalizării face ca, în primele cuvinte pe care le spui iubitei, să scapi o mulţime de lucruri fără sens, sau cu un sens contrar celor simţite, sau, ceea ce e şi mai dureros, să-ţi exagerezi propriile sentimente, iar ele devin ridicole în ochii ei. Şi cum îţi dai vag seama că nu eşti destul de atent la ce spui, începi în mod mecanic să-ţi meşteşugeşti şi să-ţi exagerezi cuvintele. Totuşi, nu poţi să taci, căci te-ar stingheri tăcerea, în timpul căreia te-ai putea gîndi şi mai puţin la ea. Şi spui, deci, ca şi cum le-ai simţi, o mulţime

de lucruri pe care nu le simţi şi care te-ar pune în mare încurcătură dacă ar trebui să le repeţi; te încăpăţînezi să-ţi refuzi prezenţa iubitei, ca să fii şi mai mult al ei. În primele momente cînd am cunoscut iubirea, ciudăţenia aceasta simţită în mine mă făcea să cred că nu iubeam.

Înţeleg laşitatea şi înţeleg cum scapă de frică ostaşii tineri aruncîndu-se orbeşte în vălmăşagul luptei. Sumedenia de neghiobii pe care le-am spus de doi ani încoace ca să nu tac îmi fac rău cînd mă gîndesc la ele.

Iată ce-ar trebui să vădească precis pentru ochii femeilor deosebirea dintre iubirea-pasiune şi aventura amoroasă, dintre un suflet tandru şi un suflet prozaic[47].

În momentele acestea hotărîtoare, unul cîştigă cît pierde celălalt: sufletul prozaic primeşte tocmai gradul de căldură care-i lipseşte de obicei, pe cînd bietul suflet tandru îşi pierde minţile din exces de sentiment şi, mai mult chiar, are pretenţia să-şi ascundă nebunia. Ocupat în întregime să-şi stăpînească elanurile, el nu are nici pe departe sîngele rece necesar ca să cîştige ceva şi iese certat cu iubita dintr-o vizită în care sufletul prozaic ar fi făcut un mare pas înainte. Cît e vorba să-şi susţină interesele prea vii ale pasiunii sale, un suflet tandru şi mîndru îşi pierde darul vorbirii în faţa fiinţei iubite; nereuşita îl doare grozav de mult. Dimpotrivă, un suflet vulgar îşi calculează exact şansele de succes, nu stă să prevadă durerea înfrîngerii şi, mîndru de ceea ce-l face vulgar, îşi bate joc de sufletul tandru, care, cu toată inteligenţa posibilă, n-are niciodată stăpînirea să spună lucrurile cele mai simple şi mai sigure de succes. Departe de a putea să smulgă ceva cu forţa, sufletul tandru trebuie să se resemneze la a căpăta cîte ceva numai prin *mila* fiinţei iubitei. Dacă iubita e într-adevăr sensibilă, ai totdeauna prilejul să te căieşti că te-ai silit peste puteri să-i vorbeşti despre dragoste. Şi pari atunci ruşinat, ţeapăn, ai putea părea chiar mincinos, dacă pasiunea nu ţi s-ar trăda prin alte semne sigure. Să exprimi tot ce simţi, atît de viu şi de amănunţit, în toate clipele vieţii, e o corvoadă pe care ţi-o impui fiindcă ai citit romane, căci, dacă ai fi natural, n-ai încerca niciodată un lucru atît de penibil. În loc să vorbeşti despre ce simţeai acum un sfert de ceas şi să cauţi să faci o descriere generală şi interesantă, mai bine ai vorbi simplu despre amănuntul pe care-l simţi acum; dar nu, te sileşti din răsputeri ca să reuşeşti mai puţin şi, cum realitatea senzaţiei actuale lipseşte din ceea ce spui, iar memoria nu-ţi este liberă, spui în clipa de faţă lucrurile care ţi se par potrivite şi care de fapt sînt de-un ridicol cît se poate de umilitor.

Cînd, în sfîrşit, după o oră de tulburare, ai reuşit, printr-un efort extrem de penibil, să ieşi din grădinile fermecate ale imaginaţiei pentru a te bucura

pur şi simplu de prezenţa iubitei, se întîmplă adesea că a sosit vremea să te desparţi de ea.

Tot ce-am spus pare de necrezut. Dar eu am văzut ceva şi mai de necrezut: un prieten de-al meu iubea pînă la idolatrie o femeie; femeia aceasta, pretinzînd că a fost jignită prin nu ştiu ce lipsă de delicateţe care nu mi-a fost dezvăluită niciodată, l-a pedepsit pe neaşteptate să n-o vadă decît de două ori pe lună. Vizitele acestea, atît de rare şi de dorite, îi pricinuiau lui Salviati o adevărată criză de nebunie, şi el avea nevoie de toată tăria lui de caracter pentru ca nebunia să nu-i fie observată.

Ideea sfîrşitului vizitei e prea prezentă, de la bun început, ca să mai găseşti vreo plăcere în ea. Vorbeşti mult, fără să te asculţi; adeseori spui tocmai contrariul celor gîndite. Te porneşti pe raţionamente atît de ridicole încît te vezi silit să le tai la jumătate, dacă te trezeşti cumva şi ai prilejul să te asculţi. Efortul pe care-l faci împotriva ta e atît de puternic încît pari rece. Iubirea se ascunde prin propriul ei exces.

Departe de ea, imaginaţia îţi era legănată de cele mai fermecătoare dialoguri; găseai elanurile cele mai duioase şi mai emoţionante. Şi astfel, timp de zece sau douăsprezece zile, ai crezut că vei avea curajul să-i vorbeşti; dar în ajunul zilei care trebuia să fie a fericirii febra reîncepe şi creşte pe măsură ce te apropii de clipa temută.

Ca să nu spui sau să nu faci prostii de necrezut, te vezi silit, în momentul cînd intri în salonul ei, să te cramponezi de hotărîrea de-a nu deschide gura şi de-a o privi ca să poţi măcar să-ţi reaminteşti chipul ei. De cum te afli în faţa ei, un fel de beţie îţi împăienjeneşte ochii. Te simţi împins, ca un maniac, să faci lucruri ciudate, cu senzaţia că ai avea două suflete: unul pentru a face, şi altul pentru a blama ceea ce faci. Simţi în mod vag că atenţia forţată care i se dă prostiei ţi-ar răcori sîngele pentru o clipă, făcîndu-te să pierzi din vedere sfîrşitul vizitei şi nenorocirea de-a o părăsi pentru două săptămîni.

Dacă se mai află pe-acolo şi vreun plicticos care povesteşte vreo anecdotă nesărată, bietul îndrăgostit, în inexplicabila lui nebunie, ca şi cum ar fi grozav de interesat să nu scape nişte clipe atît de preţioase, devine tot numai ochi şi urechi. Ora aceasta, pe care şi-o făgăduia atît de plăcută, trece ca fulgerul, şi în acest timp el simte, cu nespusă amărăciune, toate micile semne care-i arată cît i-a devenit de străin fiinţei iubite. Aflat în mijlocul unor indiferenţi veniţi în vizită, se vede singurul care nu cunoaşte toate micile amănunte ale vieţii ei din ultimele zile. În sfîrşit, pleacă; şi, luîndu-şi un rece rămas-bun de la ea, are îngrozitorul sentiment că se află la două

săptămîni de ziua cînd o va mai revedea; şi ar suferi mai puţin, fără îndoială, dacă nu şi-ar vedea niciodată iubita. La fel se petreceau lucrurile, ba încă şi mai rău, cu ducele de Policastro, care străbătea cîte o sută de leghe la fiecare şase luni ca să-şi vadă pentru un sfert de ceas, la Lecce, iubita adorată şi păzită de un gelos.

Se vede clar aici cum voinţa n-are nici o influenţă asupra dragostei. Pornit împotriva iubitei şi împotriva ta, cu cîtă furie te-ai lăsat pradă indiferenţei! Singurul bun al acestei vizite este faptul că ea reînnoieşte comoara cristalizării.

Pentru Salviati viaţa era împărţită în perioade a cîte două săptămîni, care luau culoarea serii cînd îi fusese îngăduit s-o vadă pe doamna ***; la 21 mai, de pildă, a fost beat de fericire, iar la 2 iunie nu s-a dus acasă de teamă să nu cedeze ispitei de a-şi zbura creierii.

În seara aceea am văzut că romancierii au descris foarte prost momentul sinuciderii. „Îmi e sete, îmi spunea Salviati cu un aer simplu, simt nevoia să beau acest pahar cu apă.“ Nu l-am contrazis deloc şi mi-am luat rămas-bun; iar el a început să plîngă.

După tulburarea care însoţeşte cuvintele îndrăgostiţilor, n-ar fi înţelept să tragi concluzii pripite dintr-un amănunt izolat al discuţiei. Ei nu-şi arată adevăratele sentimente decît în cuvintele neprevăzute; atunci le auzi strigătul inimii. Altminteri, nu-ţi poţi forma o părere decît după fizionomia totalităţii lucrurilor spuse. Nu trebuie uitat că adeseori o fiinţă foarte emoţionată n-are timp să vadă emoţia celui care-l emoţionează.

CAPITOLUL XXV

Prezentarea

Fineţea, siguranţa judecăţii cu care văd că unele femei sesizează anumite detalii, mă umplu de admiraţie pentru ele; o clipă mai tîrziu însă, le văd ridicînd în slăvi vreun neghiob, mişcate pînă la lacrimi de vreo neghiobie, luînd în serios, ca pe-o trăsătură de caracter, cine ştie ce afectare anostă. Atîta prostie mi se pare de neconceput. Pesemne că aici funcţionează vreo lege generală pe care n-o cunosc.

Atente la *o* calitate a unui bărbat şi atrase de *un* amănunt, ele simt puternic aceste lucruri şi nu mai au ochi pentru rest. Tot fluidul nervos este

întrebuinţat pentru a se bucura de această calitate şi nu mai rămîne pentru a le vedea pe celelalte.

Am avut ocazia să văd bărbaţi dintre cei mai aleşi prezentaţi unor femei foarte inteligente; şi totdeauna un grăunte de părere preconceptă hotăra impresia primei vederi.

Dacă mi s-ar îngădui un amănunt familiar, aş povesti că amabilul colonel L.B. urma să-i fie prezentat doamnei de Struve din Königsberg, o femeie deosebit de bine. Ne întrebam: *Farà colpo?* (O să facă impresie?) S-a legat un pariu. Eu mă apropii de doamna de Struve şi-i povestesc despre colonel că poartă cravatele cîte două zile la rînd; a doua zi, o purta întoarsă pe dos; ea va putea să observe pe cravata lui nişte dungi verticale. Nimic mai vădit fals.

Tocmai cînd terminasem, e anunţat acest bărbat încîntător. Cel mai şters craidon din Paris ar fi făcut mai multă impresie. Ţineţi seama că doamna de Struve iubea; era o femeie cinstită, şi nu putea fi vorba de jocuri amoroase între ei.

Niciodată n-au existat două firi mai făcute una pentru alta. Gurile rele o învinovăţeau pe doamna de Struve că e exagerat de virtuoasă, că e o eroină de roman, şi numai virtutea exagerată pînă la acest punct era în stare să-l mişte pe L.B. Din pricina ei, el s-a împuşcat foarte de tînăr.

Femeilor le-a fost dat să simtă, într-un fel admirabil, nuanţele afecţiunii, variaţiile cele mai insensibile ale inimii omeneşti, tresăririle cele mai uşoare ale amorurilor proprii.

În privinţa aceasta, ele au un organ care nouă ne lipseşte; priviţi-le îngrijind un rănit.

Dar poate că, de asemenea, ele nu-şi dau seama ce înseamnă spiritul, combinarea morală. Am văzut femei dintre cele mai distinse fermecate de un om de spirit care nu eram eu şi lăudîndu-i totodată aproape cu aceleaşi cuvinte pe cei mai mari neghiobi. Mă pomeneam păcălit ca un cunoscător care vede cum sînt luate drept ştrasuri cele mai frumoase diamante şi cum sînt preferate ştrasurile dacă sînt mai mari.

De aici am tras concluzia că pe lîngă femei trebuie să îndrăzneşti totul. Acolo unde generalul Lasalle a dat greş, un căpitan cu mustăţi şi vorbe grosolane a izbîndit[48]. În valoarea bărbaţilor există cu siguranţă o latură care le scapă femeilor.

Cît despre mine, mă întorc mereu la legile fizice. La bărbaţi, fluidul nervos e folosit de creier, iar la femei, de inimă; de aceea ele sînt mai sensibile. O muncă grea şi obligatorie, în profesiunea pe care am avut-o

toată viaţa, ne consolează; pe ele nimic nu le poate consola în afară de distracţie.

Appiani, care nu crede în virtute decît atunci cînd nu mai are încotro şi cu care am fost astă-seară la vînătoare de idei, cînd i le expun pe cele din capitolul de faţă, îmi răspunde:

— Ca să-şi ţină soţul în viaţă, în peştera subterană, şi să nu-l lase să cadă pradă deznădejdii, Éponine îşi folosea cu devotament eroic tăria sufletească, pe care, dacă ar fi trăit liniştită cu soţul ei la Roma, ar fi folosit-o ca să-i tăinuiască un amant; sufletelor tari le trebuie o hrană.

CAPITOLUL XXVI

Despre pudoare

O femeie din Madagascar lasă să se vadă fără să-i pese ceea ce la noi e ascuns cel mai mult, dar mai degrabă ar muri de ruşine decît să-şi arate braţul. E clar că trei sferturi din pudoare sînt lucruri învăţate. Dintre legile produse de civilizaţie, aceasta e poate singura care nu aduce decît fericire.

S-a observat că păsările de pradă se ascund cînd beau, căci, fiind nevoite să-şi scufunde capul în apă, sînt fără apărare în momentul acela. După ce cumpănesc ce se întîmplă la Otaiti[49], nu văd alt temei natural pentru pudoare.

Iubirea e miracolul civilizaţiei. La popoarele sălbatice sau prea barbare nu găseşti decît iubire fizică, şi încă din cea mai grosolană.

Iar pudoarea, împrumutînd iubirii ajutorul imaginaţiei, îi dă viaţă.

Mamele îşi învaţă fetiţele foarte de timpuriu şi cu nespusă grijă ce este pudoarea; ai zice parcă din spirit de solidaritate; asta fiindcă femeile se îngrijesc dinainte de fericirea amantului pe care-l vor avea.

Pentru o femeie sfioasă şi tandră nimic nu trebuie să fie mai dureros decît chinul de a-şi fi îngăduit, în prezenţa unui bărbat, vreun lucru de care ea socoteşte că trebuie să roşeşti; sînt convins că o femeie cît de cît mîndră ar prefera de o mie de ori să moară decît să i se întîmple un asemenea lucru. A-i îngădui un gest amoros ceva mai îndrăzneţ bărbatului iubit înseamnă un moment de adevărată plăcere[50]; dacă însă el pare că o dezaprobă sau măcar că nu e în culmea fericirii, gestul trebuie să lase în inima femeii o îndoială cumplită. O femeie mai bine crescută n-are decît de cîştigat de pe urma unei purtări foarte rezervate. Jocul nu este egal; pentru o mică plăcere, sau pentru avantajul de a părea ceva mai drăguţă, rişti pericolul unei remuşcări dureroase şi al unui sentiment de ruşine care ţi-l face pînă şi pe iubit mai puţin drag. O seară veselă petrecută cu nesocotinţă şi fără să te gîndeşti la nimic e plătită scump la preţul acesta. Vederea unui iubit faţă de care te temi că ai făcut asemenea greşeli trebuie să devină foarte neplăcută timp de mai multe zile. Se poate oare mira cineva de purtarea unei obişnuinţe ale cărei încălcări, cît de uşoare, au drept pedeapsă ruşinea cea mai groaznică?

Cît despre utilitatea pudoarei, se poate spune că ea e mama iubirii; lucrul acesta nu i se poate contesta. În ceea ce priveşte mecanismul sentimentului, el e cît se poate de simplu; în loc să fie preocupat de dorinţă,

sufletul e preocupat de ruşine: îţi interzici dorinţele, iar dorinţele sînt cele ce duc la fapte.

E vădit că orice femeie tandră şi mîndră, iar aceste două lucruri fiind cauză şi efect merg anevoie unul fără altul, trebuie să capete deprinderile unei purtări reci, pe care oamenii, neînţelegîndu-le bine, le numesc purtări de mironosiţă.

Învinuirea are cu atît mai mult aparenţă de adevăr cu cît e foarte greu de păstrat o linie de mijloc; e de-ajuns ca o femeie să aibă inteligenţă puţină şi orgoliu mult, ca să ajungă să creadă că ceea ce se face în privinţa pudoarei nu e niciodată de-ajuns. Astfel, o englezoaică se crede insultată dacă rosteşti în faţa ei numele unor anumite părţi din îmbrăcăminte. Seara, la ţară, o englezoaică se va feri cu grijă să fie văzută părăsind salonul împreună cu soţul ei; dar şi mai grav e că ea crede că încalcă pudoarea dacă arată un pic de voioşie faţă de oricine în afară de soţul ei[51]. Poate că atenţia aceasta atît de grijulie îi face pe englezi, care sînt oameni deştepţi, să arate atîta plictis cînd e vorba de fericirea lor conjugală. Vina e a lor; de ce atîta orgoliu[52]?

În schimb, trecînd brusc de la Plymouth la Cádiz sau la Sevilla, am găsit că în Spania căldura climatului şi a pasiunilor făcea să se uite cam mult o reţinere necesară. Am observat mîngîieri foarte tandre, pe care îndrăgostiţii şi le permiteau în public, şi care, departe de a-mi părea înduioşătoare, îmi inspirau un sentiment cu totul opus. Nu există nimic mai penibil.

E de aşteptat să găsim că forţa obiceiurilor inspirate femeilor sub pretextul pudoarei e incalculabilă. Exagerînd pudoarea, o femeie de rînd crede că se face egală cu o femeie distinsă.

Dominaţia pudoarei e atît de puternică încît o femeie tandră ajunge să-şi trădeze sentimentele faţă de bărbatul iubit mai degrabă prin fapte decît prin cuvinte.

Femeia cea mai frumoasă, cea mai bogată şi mai accesibilă din Bologna mi-a povestit chiar acum că ieri-seară un francez înfumurat, aflat aici, şi care dă o idee ciudată despre naţia lui, i s-a ascuns sub pat. După cît se părea, el nu voia să piardă sumedenia de declaraţii ridicole cu care o urmărea de-o lună de zile. Dar acest mare om n-a avut prezenţă de spirit. E adevărat că a aşteptat ca doamna M. să-i dea drumul cameristei şi să se urce în pat, dar n-a avut răbdare să le dea timp slugilor să adoarmă. Doamna M. s-a repezit la sonerie şi a făcut ca francezul să fie alungat în mod ruşinos, printre huiduielile şi ghionţii a cinci sau şase lachei. „Dar dacă ar mai fi

aşteptat două ore?“ am întrebat-o eu. „Ar fi fost tare rău de mine! Cine s-ar putea îndoi, mi-ar fi spus el, că nu mă aflu aici la porunca dumneavoastră?“[53]

Cînd am plecat de la femeia aceasta frumoasă, m-am dus la femeia cea mai vrednică de-a fi iubită din cîte cunosc. Nemărginita ei gingăşie sufletească întrece, dacă e posibil, emoţionanta ei frumuseţe. Am găsit-o singură şi i-am povestit întîmplarea doamnei M. Pe cînd discutam subiectul acesta, ea a spus: „Ascultă, dacă bărbatul care şi-a permis o asemenea faptă i-a fost mai dinainte pe plac femeii aceleia, fapta i-a fost iertată şi mai apoi va fi iubit“. Mărturisesc că am rămas năucit de lumina aceasta neprevăzută aruncată peste adîncurile inimii omeneşti. Şi după un moment de tăcere, i-am răspuns: „Dar, cînd iubeşti, ai oare curajul să te dedai la astfel de violenţe?“.

Capitolul de faţă ar fi fost mult mai clar dacă era scris de o femeie. Tot ce priveşte mîndria, orgoliul feminin, obişnuinţa pudoarei şi excesele ei, anumite *gingăşii*, majoritatea lor depinzînd numai de *asocieri de senzaţii*[54], care nu pot exista la bărbaţi, şi adeseori *gingăşii* fără temei în natură, toate acestea, zic, nu s-ar putea găsi aici decît în măsura în care femeia şi-ar fi permis să scrie din auzite.

Într-un moment de sinceritate filozofică, o femeie îmi spunea ceva care s-ar putea reduce la următoarele: „Dacă mi-aş sacrifica vreodată libertatea, văzînd cît de zgîrcită am fost în a-mi arăta pînă şi preferinţele cele mai neînsemnate, bărbatul pe care aş ajunge să-l prefer mi-ar preţui şi mai mult sentimentele“. Pentru iubitul acela, pe care poate că ea nu-l va întîlni niciodată, o femeie atrăgătoare se poartă rece cu bărbatul care-i vorbeşte în momentul de faţă. Iată prima exagerare a pudoarei; ea e demnă de respect; a doua îşi are sursa în orgoliul femeilor; al treilea izvor de exagerare e constituit de orgoliul soţilor.

Posibilitatea aceasta de dragoste mi se pare că se iveşte adeseori în visările femeilor celor mai virtuoase, şi ele au dreptate. Să nu iubeşti cînd cerul ţi-a dăruit un suflet făcut pentru dragoste, înseamnă să te lipseşti şi pe tine, şi pe altul de o mare fericire. Ai fi ca un portocal care n-ar înflori de teamă să nu săvîrşească un păcat; şi ţineţi seama că un suflet făcut pentru dragoste nu poate gusta din plin nici o altă plăcere. A doua oară cînd gustă pretinsele plăceri ale lumii, el găseşte un gol de nesuportat; adeseori crede că iubeşte artele frumoase şi priveliştile sublime ale naturii, dar ele nu fac decît să-i făgăduiască şi să-i exagereze dragostea, dacă e cu putinţă, şi el

observă curînd că ele îi vorbeau despre o fericire de care a hotărît să se lipsească.

Singurul lucru care mi se pare condamnabil în pudoare e faptul că duce la obiceiul de a minţi; acesta e singurul avantaj al femeilor uşuratice faţă de cele tandre. O femeie uşuratică îţi zice: „Dragul meu, de îndată ce-o să-mi placi, am să ţi-o spun, şi-o să fiu mai bucuroasă decît dumneata, căci te stimez foarte mult“.

Via satisfacţie a *Constanţei*, cînd exclamă, după victoria amantului ei: „Ce fericită sînt că nu m-am dăruit nimănui de opt ani de cînd sînt certată cu soţul meu!“.

Oricît de ridicol aş găsi raţionamentul de mai sus, bucuria aceasta mi se pare plină de prospeţime.

Trebuie neapărat să povestesc aici de ce natură erau regretele unei doamne din Sevilla, părăsită de amantul ei. Ţin să nu se uite că în dragoste orice e un semn, şi mai ales îi cer cititorului un pic de indulgenţă pentru stilul meu[55].

.....

Ochii mei de bărbat cred că deosebesc nouă particularităţi în *pudoare.*

1. Se joacă mult pentru a se cîştiga puţin, deci rezervă extremă, deci afectare; de exemplu, nu se rîde de lucrurile cele mai amuzante; deci e nevoie de multă inteligenţă pentru a avea exact atîta pudoare cîtă trebuie[56]. Din pricina aceasta multe femei n-au suficientă pudoare cînd se află în cerc foarte restrîns, sau, ca să vorbim mai exact, nu cer ca povestirile pe care le aud să aibă destulă perdea, şi, cu cît beţia şi nebunia sporesc, cer ca lucrurile să fie spuse cît mai pe şleau[57].

Să se datoreze oare unui efect al pudoarei şi al plictisului de moarte impus de ea multor femei faptul că majoritatea lor privesc obrăznicia ca însuşirea cea mai de preţ a unui bărbat? Sau obrăznicia e luată de ele drept caracter?

2. A doua lege: iubitul mă va preţui mai mult.

3. Puterea obişnuinţei învinge chiar în clipele cele mai pasionate.

4. Pudoarea produce plăceri foarte măgulitoare amantului; ea îl face să simtă ce legi sînt încălcate pentru el;

5. Iar femeilor, plăceri mai *ameţitoare*; prin faptul că le obligă să învingă o deprindere puternică, plăcerile aduc mai multă tulburare în suflet. La miezul nopţii, contele de Valmont se află în dormitorul unei femei frumoase, lucru care lui i se întîmplă o dată pe săptămînă, iar ei poate o dată

la doi ani; raritatea şi pudoarea trebuie deci că le pregătesc femeilor plăceri infinit mai puternice[58].

6. Neajunsul pudoarei e faptul că împinge necontenit la minciună.

7. Excesul de pudoare şi severitatea ei depărtează de iubire sufletele tandre şi timide[59], adică tocmai pe cele făcute să dăruie şi să simtă deliciile iubirii.

8. Pe femeile tandre, care n-au avut mulţi amanţi, pudoarea le împiedică să se poarte după cum le-ar fi voia, ceea ce le expune la a se lăsa un pic conduse de către prietenele lor care nu-şi pot reproşa aceeaşi lipsă[60]. Ele dau atenţie fiecărui caz particular, în loc să se lase orbeşte în voia obişnuinţei. Pudoarea lor gingaşă face ca purtările lor să pară oarecum silite; exagerînd firescul, ele dau impresia că sînt lipsite de firesc; dar stîngăcia aceasta aminteşte graţia cerească.

Dacă uneori familiaritatea lor aduce a tandreţe, motivul e că sufletele acestea îngereşti sînt cochete fără să-şi dea seama. Fiindu-le lene să-şi întrerupă visarea, pentru a-şi evita osteneala de a vorbi şi de a găsi de spus unui prieten cuvinte plăcute şi politicoase, dar care să nu fie decît politicoase, ele încep să se sprijine drăgăstos de braţul lui[61].

9. Ceea ce face ca femeile să atingă rareori sublimul atunci cînd devin scriitoare, ceea ce dă graţie celor mai neînsemnate scrisorele ale lor, e faptul că niciodată ele nu îndrăznesc să fie sincere decît pe jumătate: a fi sincere ar fi la fel pentru ele că şi cum ar ieşi cu umerii goi. Pentru un bărbat, nimic nu-i mai obişnuit decît să scrie absolut după cum îi dictează imaginaţia şi fără să ştie unde o să ajungă.

Rezumat

Greşeala comună constă în a te purta cu femeile aşa cum te-ai purta cu nişte specii de bărbaţi mai generoşi, mai mobili, şi mai ales cu care nu există rivalitate posibilă. Uităm prea lesne că există două legi noi şi ciudate care le tiranizează pe fiinţele acestea atît de mobile şi concurează toate înclinaţiile obişnuite naturii omeneşti; adică:

Orgoliul feminin şi pudoarea, cît şi obiceiurile adeseori de nedesluşit, născute din pudoare.

CAPITOLUL XXVII

Despre priviri

Iată marea armă a cochetăriei virtuoase. Cu o privire poţi spune totul, şi în acelaşi timp poţi oricînd nega o privire, căci ea nu poate fi repetată textual.

Lucrul acesta îmi aminteşte de contele G., Mirabeau-ul Romei: drăguţa orînduire din partea locului i-a format un fel original de-a povesti prin cuvinte întretăiate, care spun totul şi nimic. El lasă să se înţeleagă totul: dar oricît i-ar repeta cineva, textual, cuvintele, nu poate să-l compromită. Cardinalul Lante îi spunea că a furat darul acesta de la femei, aş zice chiar de la cele mai cinstite. Vicleşugul lui e o răzbunare crudă, dar dreaptă, a tiraniei bărbaţilor.

CAPITOLUL XXVIII

Despre orgoliul feminin

Femeile îi aud toată viaţa lor pe bărbaţi vorbind despre lucruri aşa-zis importante, despre mari cîştiguri băneşti, despre izbînzi în război, despre oameni ucişi în duel, despre răzbunări fioroase sau admirabile etc. Cele care au sufletul mîndru simt că, neputînd ajunge la asemenea isprăvi, nu sînt în situaţia de a arăta un orgoliu deosebit prin importanţa faptelor pe care să se sprijine. Ele simt bătîndu-le în piept o inimă care, prin forţa şi mîndria simţămintelor ei, e superioară la tot ce le înconjoară, şi totuşi îi văd pe ultimii dintre bărbaţi preţuindu-se mai mult decît pe ele. Femeile văd că nu şi-ar putea arăta orgoliul decît pentru lucruri mărunte, sau cel mult pentru lucruri care n-au importanţă decît prin sentiment, şi pe care o terţă persoană nu le poate judeca. Frămîntate de acest contrast amar între josnicia soartei şi mîndria sufletului lor, ele încearcă să-şi facă orgoliul respectabil prin tăria manifestărilor lui, sau prin tenacitatea de neclintit cu care îi menţin sentinţele. Înainte de a se dărui, văzîndu-şi iubitul, femeile acestea îşi închipuie că el a pornit un asediu împotriva lor. Şi-şi folosesc imaginaţia ca să se mînie împotriva încercărilor lui care, la urma urmei, nu pot face decît să arate dragoste, pentru că el iubeşte. În loc să se bucure de sentimentele

bărbatului ales, ele se lasă conduse de vanitate în ce-l priveşte; şi, în sfîrşit, sufletul femeiesc cel mai tandru, a cărui sensibilitate nu era fixată asupra unui singur bărbat, de îndată ce iubeşte, nu mai e stăpînit decît de vanitate, ca al unei cochete de rînd.

O femeie generoasă din fire îşi va jertfi de o mie de ori viaţa pentru iubitul ei, dar se va supăra pentru totdeauna pe el cînd îi va pune orgoliul în joc, chiar dacă e vorba numai de-o uşă închisă sau deschisă. Din aceasta, femeile îşi fac un punct de onoare. Şi Napoleon a pierdut fiindcă n-a vrut să cedeze un sat.

Am văzut o ceartă de acest fel durînd mai mult de un an. O femeie din cele mai distinse îşi jertfea toată fericirea mai degrabă decît să-şi pună iubitul în situaţia de a-şi putea forma cea mai uşoară îndoială în privinţa mărinimiei orgoliului ei. Împăcarea s-a datorat întîmplării; prietena mea, întîlnindu-şi iubitul pe care-l credea la patruzeci de leghe de-acolo şi regăsindu-l într-un loc unde cu siguranţă că nu se aştepta să-l vadă, nu şi-a putut învinge un moment de slăbiciune. Ea nu şi-a putut ascunde prima pornire de bucurie; iubitul s-a emoţionat şi mai mult decît ea, aproape că au căzut în genunchi unul în faţa altuia, şi n-am mai văzut în viaţa mea curgînd atîtea lacrimi; era întîlnirea neprevăzută cu fericirea. Lacrimile exprimă fericirea extremă.

Ducele D'Argyle a dat un frumos exemplu de prezenţă de spirit nepornind o luptă împotriva orgoliului feminin în întrevederea avută la Richemont cu regina Caroline[62]. Cu cît caracterul unei femei este mai nobil, cu atît furtunile acestea sînt mai cumplite.

the blackest sky
retells the heaviest tempest[63].

D. Juan

Ar însemna oare că, cu cît o femeie se bucură mai din plin în viaţă de însuşirile alese ale iubitului, cu atît caută mai mult, în momentele dureroase în care simpatia pare răsturnată, să se răzbune pentru ceea ce în mod obişnuit vede la el ca superioritate faţă de ceilalţi bărbaţi? Îi este teamă să nu fie confundată cu ei.

E mult de cînd am citit plicticoasa *Clarisse*; mi se pare totuşi că numai din orgoliu feminin ea preferă moartea şi nu acceptă mîna lui Lovelace.

Vina lui Lovelace era mare; dar, fiindcă îl iubea un pic, ea şi-ar fi putut găsi în inimă iertarea pentru un păcat săvîrşit din dragoste.

Monime, din contră, mi se pare un mişcător model de gingăşie feminină. Ce frunte nu roşeşte de plăcere cînd aude, rostite de-o actriţă vrednică de acest rol, cuvintele:

dragostea fatală, pe care o-nvinsesem,
.....
in mii de vicleşuguri ai scos-o la iveală
m-ai convins, prin ele, să ţi-o mărturisesc;
um, ai vrea zadarnic să uiţi că eu iubesc.
ărturisirea asta, la care-am fost forţată
i va rămîne veşnic în minte, ca o pată,
sigur fi-vei veşnic, de necredinţa mea;
ci groapa, seniore, nu cred că e mai rea
patul unui soţ atît de crud din fire
pabil să-mi aducă o astfel de jignire
care-mi pregăteşte, pe veci, amara vină
a purta în suflet o dragoste străină.

Racine

Îmi închipui că veacurile viitoare vor spune: Iată la ce era bună monarhia[64], să dea naştere unor astfel de caractere şi să ducă la zugrăvirea lor de către marii artişti.

Totuşi, chiar în republicile din evul mediu găsesc un exemplu admirabil de gingăşie, care s-ar părea că-mi distruge teoria despre influenţa formei de guvernămînt asupra pasiunilor, dar pe care îl voi reda, cu toată candoarea.

E vorba de versurile atît de mişcătoare ale lui Dante:

h! quando tu sarai tornato al mondo,
.....
corditi di me, che son la Pia:
nna mi fè: disfecemi maremma;
lsi colui, che inannellata pria,
sposando, m'avea con la sua gemma.

Purgatoriul, cîntul V[65]

Femeia care vorbeşte cu atîta reţinere avusese în taină soarta Desdemonei şi putea, printr-un cuvînt, să dezvăluie crima soţului ei în faţa prietenilor pe care ea şi-i lăsase pe pămînt.

Nello della Pietra obţinu mîna madonnei Pia, unica moştenitoare a Tolomeilor, familia cea mai avută şi mai nobilă din Sienna. Frumuseţea ei, admirată de întreaga Toscana, stîrni în inima soţului o gelozie care, înveninată de informaţii false şi de bănuieli mereu reînnoite, l-au dus la

făurirea unui plan înfricoşător. Astăzi ar fi greu de hotărît dacă soţia lui era cu totul nevinovată; dar Dante ne-o înfăţişează ca atare.

Soţul o conduse la mlaştina de la Volterra, faimoasă şi atunci ca şi astăzi prin efectul *ari*-ei *cattiva.* El n-a vrut să-i spună niciodată nefericitei soţii motivul exilului într-un loc atît de primejdios. Orgoliul nu i s-a coborît pînă la a rosti plîngeri sau învinuiri. Nello trăia singur cu ea, într-un turn părăsit, ale cărui ruine, aflate pe malul mării, m-am dus să le vizitez; acolo, el nu şi-a întrerupt niciodată tăcerea dispreţuitoare, n-a răspuns niciodată la întrebările tinerei sale soţii, nu i-a ascultat niciodată rugăminţile. El aşteptă cu răceală, lîngă ea, ca aerul pestilenţial să-şi producă efectul. Aburii mlaştinilor îi ofiliră curînd chipul, cel mai frumos, se spune, din cîte se iviseră pe lume în veacul acela. Şi, după cîteva luni, ea muri. Cîţiva cronicari ai vremurilor acelora depărtate povestesc că Nello a folosit pumnalul ca să-i grăbească sfîrşitul; ea a murit în mlaştini, oricum, de o moarte groaznică; dar felul morţii ei a constituit un mister, chiar pentru contemporani. Nello della Pietra supravieţui ca să-şi treacă restul zilelor într-o tăcere pe care n-a întrerupt-o niciodată.

Nimic mai nobil şi mai delicat decît felul în care tînăra Pia i se adresează lui Dante. Ea doreşte să fie readusă în memoria prietenilor pe care, atît de tînără, i-a părăsit pe pămînt; totodată, spunîndu-şi numele şi arătînd cine îi era soţul, nu vrea să-şi îngăduie nici cea mai mică plîngere împotriva unei cruzimi nemaipomenite, dar ireparabilă pe vecie, şi arată doar că soţul îi cunoaşte povestea morţii.

Statornicia aceasta în răzbunarea orgoliului nu se vede, cred eu, decît în ţările din Sud.

În Piemont m-am pomenit martor fără voie al unui fapt aproape asemănător; dar pe atunci nu cunoşteam detaliile. Fusesem trimis cu douăzeci şi cinci de dragoni în pădurile din lungul Sesiei, ca să împiedic contrabanda. Seara, sosind în locul acela sălbatic şi pustiu, am zărit printre copaci ruinele unui vechi castel; m-am dus acolo: spre marea mea mirare, castelul era locuit. Am găsit în el un nobil din partea locului, cu o figură sinistră; un bărbat înalt de vreo şase picioare şi în vîrstă de patruzeci de ani; el îmi dădu în silă două odăi. În ele făceam muzică cu sergentul meu; după cîteva zile am auzit că omul nostru avea în castel o femeie pe care noi o numeam în glumă Camilla; eram departe de-a bănui groaznica realitate. Şase săptămîni mai tîrziu, ea muri. Am avut trista curiozitate s-o văd în sicriu; l-am mituit pe călugărul care o veghea şi, spre miezul nopţii, sub motiv că stropeşte cu agheasmă, mă introduse în capelă. Acolo am văzut

unul din chipurile acelea superbe, care sînt frumoase chiar în sînul morţii; moarta avea un nas mare, acvilin, al cărui contur nobil şi graţios n-am să-l uit niciodată. Am părăsit locurile acelea funeste; peste cinci ani, cînd un detaşament din regimentul meu îl însoţea pe împărat la încoronarea lui ca rege al Italiei, am cerut să mi se spună întreaga poveste. Am aflat că soţul gelos, contele ***, găsise într-o dimineaţă, prins de patul soţiei, ceasul englezesc al unui tînăr din orăşelul unde locuiau. În aceeaşi zi, el îşi conduse soţia la castelul ruinat, în mijlocul pădurilor de la Sesia. Ca şi Nello della Pietra, el nu rosti niciodată nici un cuvînt. Dacă ea îl ruga ceva, el îi arăta rece şi în tăcere ceasul englezesc pe care-l purta totdeauna la el. Şi astfel petrecu aproape trei ani, singur cu ea. Soţia muri, în sfîrşit, de disperare, în floarea vîrstei. Soţul căută să-l înjunghie pe stăpînul ceasului, dar nu reuşi; trecu apoi la Genova, se îmbarcă, şi de atunci nimeni n-a mai aflat nimic despre el. Averea i-a fost împărţită.

Dacă în faţa unor femei cu orgoliu feminin suporţi fără multă supărare cuvintele urîte, lucru deloc greu cînd eşti obişnuit cu viaţa militară, sufletelor acestora mîndre li se va face silă de tine; ele te vor lua drept un laş şi vor ajunge foarte curînd la ofense grave. Caracterele acestea mîndre cedează cu plăcere bărbaţilor pe care-i văd neîngăduitori faţă de alţi bărbaţi. Aceasta e, cred, singura cale de urmat, şi adeseori trebuie să te certi cu vecinul ca să eviţi o ceartă cu iubita.

Miss Cornel, celebra actriţă din Londra, îl vede într-o bună zi intrînd la ea pe neaşteptate pe bogatul colonel care o întreţinea. Actriţa se afla cu un amant fără importanţă, la care nu ţinea prea mult. „Domnul cutare, îi spuse ea emoţionată colonelului, a venit să vadă poneiul pe care vream să-l vînd.“ „Mă aflu aici pentru cu totul altceva“, spuse mîndru amantul fără importanţă, care începuse s-o plictisească şi pe care, după răspunsul acesta, a început să-l iubească iar, cu pasiune[66]. Unor astfel de femei le e plăcut orgoliul amantului şi renunţă să-şi mai întrebuinţeze pe seama lui înclinarea către mîndrie.

Dacă asemenea femei, şi poate toate femeile distinse, pot să ierte în prima zi lipsa de graţie a caracterului ducelui de Lauzun (cel de la 1660[67]), caracterul acesta devine seducător pentru ele; măreţia mai nobilă le scapă; ele iau drept răceală calmul ochiului care vede tot şi nu se emoţionează pentru un amănunt. N-am văzut eu oare femei la Curtea de la Saint-Cloud susţinînd că Napoleon avea un caracter sec şi prozaic[68]? Omul mare e ca

vulturul; cu cît se înalţă mai sus, cu atît e mai puţin vizibil şi e pedepsit pentru măreţia lui prin singurătatea sufletului.

Ceea ce femeile numesc *lipsă de delicateţe* se naşte din orgoliul feminin. Lucrul acesta cred că se aseamănă destul de mult cu ceea ce regii numesc *lèse-majesté*, crimă cu atît mai periculoasă cu cît o poţi săvîrşi fără să-ţi dai seama. Pînă şi amantul cel mai duios poate fi învinovăţit de lipsă de delicateţe dacă nu e foarte inteligent şi, ceea ce e şi mai trist, dacă îndrăzneşte să se lase în voia celui mai mare farmec al iubirii; adică a fericirii de a fi cu desăvîrşire firesc faţă de fiinţa iubită şi de-a nu fi atent la ce i se spune.

Iată unele lucruri pe care o inimă nobilă nici nu le-ar bănui măcar, şi prin care trebuie să fi trecut ca să crezi că există, căci te porţi drept şi sincer, aşa cum te-a deprins prietenia ta cu bărbaţii.

Trebuie să ne reamintim mereu că avem de-a face cu nişte fiinţe care, deşi pe nedrept, se pot crede inferioare în privinţa tăriei de caracter, sau, mai bine zis, se pot gîndi că sînt socotite inferioare.

N-ar trebui oare ca adevăratul orgoliu al unei femei să se afle în tăria sentimentului pe care ea îl inspiră? Se făceau glume pe seama unei doamne de onoare a reginei – soţie a lui Francisc I, în legătură cu felul uşuratic al amantului ei care, pe cît se spunea, n-o prea iubea. Peste cîtva timp, amantul se îmbolnăvi şi reapăru mut la Curte. Într-o bună zi, peste vreo doi ani, cum lumea se mira că tot îl mai iubeşte, ea îi spuse amantului: „Vorbeşte“. Şi el vorbi.

CAPITOLUL XXIX

Despre curajul femeilor

I tell the proud Templar, that not in thy fiercest battles hadst thou displayed more of thy vaunted courage, than has been shewn by woman when called upon to suffer by affection or duty[69].

Ivanhoe, vol. III, pag. 220

Îmi amintesc că am dat într-o carte de istorie peste fraza următoare: „Toţi bărbaţii îşi pierdeau capul; într-un asemenea moment, femeile capătă o superioritate de netăgăduit asupra lor“.

Curajul femeilor are o *rezervă* care lipseşte celui al iubiţilor lor; amorul propriu le îndeamnă să le arate acestora că au mai multă dîrzenie decît

bărbatul care le răneşte adesea cu mîndria ocrotirii şi a forţei lui; şi găsesc, în focul primejdiei, atîta plăcere în a putea s-o facă, încît tăria nespusei lor satisfacţii le înalţă deasupra oricărei temeri care în astfel de momente formează slăbiciunea bărbaţilor. Dacă ar primi un asemenea ajutor într-un asemenea moment, şi un bărbat s-ar arăta superior la toate; căci teama nu se află niciodată în pericol, ci în noi.

Asta nu înseamnă că nu preţuiesc cum trebuie curajul femeilor; în anumite ocazii am văzut femei superioare bărbaţilor celor mai curajoşi. Trebuie doar ca ele să aibă un bărbat pe care să-l iubească; şi cum atunci nu mai simt decît prin el, cea mai înspăimîntătoare primejdie directă şi personală devine pentru ele un fel de trandafir care trebuie cules în prezenţa lui[70].

Am găsit, de asemenea, şi la unele femei care nu iubeau curajul cel mai lucid, cel mai uimitor, cel mai calm.

Ce-i drept, îmi spuneam că ele nu sînt atît de viteze decît pentru că nu ştiu ce înseamnă să te necăjească rănile.

Cît despre curajul moral, atît de superior celuilalt, tăria unei femei care poate să reziste faţă de propria ei dragoste e lucrul cel mai admirabil din cîte există pe lume. Toate celelalte dovezi de curaj posibile sînt nişte nimicuri pe lîngă un lucru atît de împotriva naturii şi atît de dureros. Poate că ele îşi găsesc puteri în obişnuinţa cu sacrificiile, la care le duce pudoarea.

O nenorocire a femeilor constă în fapul că dovezile acestui curaj rămîn totdeauna tainice şi sînt aproape de nedivulgat.

O nenorocire şi mai mare o constituie faptul că acest curaj e folosit totdeauna împotriva fericirii lor: principesa de Clèves trebuia să nu-i spună nimic soţului ei şi să se dăruie domnului de Nemours.

Poate că femeile găsesc un sprijin mai ales în mîndria de-a se fi apărat cu fermitate; poate le susţine şi ideea că amanţii lor ţin să le aibă din vanitate; idee măruntă şi nenorocită: parcă bărbatul pasionat, care se aruncă de bunăvoie în atîtea situaţii ridicole, mai are timp să se gîndească la vanitate! E ca şi cu călugării care cred că-l păcălesc pe diavol şi se plătesc prin orgoliul chinurilor la care îşi supun trupul.

Dacă doamna de Clèves ar fi ajuns la bătrîneţe, la vîrsta aceasta cînd cîntăreşti viaţa, iar plăcerile orgoliului îţi apar în toată micimea lor, cred că s-ar fi căit. Şi ar fi vrut să fi trăit ca doamna de la Fayette[71].

Am recitit acum o sută de pagini din acest eseu; am găsit în ele o idee tare săracă despre adevărata iubire, despre iubirea care cuprinde tot sufletul

şi îl umple de imagini cînd nespus de fericite, cînd deznădăjduitoare, dar totdeauna sublime, şi-l face complet insensibil la tot ce mai există pe lume. Nu ştiu cum să exprim ceea ce văd atît de bine; niciodată nu m-a necăjit mai mult lipsa mea de talent. Cum să redau simplitatea gesturilor şi a caracterului, seriozitatea profundă, privirea înfăţişînd cu atîta exactitate şi cu atîta candoare nuanţa sentimentului, şi mai ales, repet, inexprimabila *non-curance* pentru tot ce nu e femeia iubită? Un *nu* sau un *da* rostit de un bărbat care iubeşte are o *dulceaţă* cu neputinţă de găsit altundeva, şi pe care acelaşi bărbat n-o avea altădată. Azi-dimineaţă (3 august) pe la orele nouă am trecut călare prin faţa frumoasei grădini englezeşti a marchizului Zampieri, aşezată pe ultimile cute ale colinelor încununate cu arbori mari, de care se reazemă Bologna şi de pe care te poţi bucura de-o atît de frumoasă privelişte a bogatei şi înverzitei Lombardii, ţara cea mai frumoasă din lume. Într-un pîlc de leandri din grădina Zampieri, care domină drumul pe care-l străbăteam şi care duce la cascada Reno-ului de la Casa-Lecchio, l-am văzut pe contele Delfante: era pierdut într-o adîncă visare şi, cu toate că petrecusem împreună pînă la două după miezul nopţii, abia mi-a răspuns la salut. M-am dus la cascadă, am traversat Reno; în sfîrşit, după cel puţin trei ore, trecînd din nou pe sub pîlcul de leandri al grădinii Zampieri, l-am revăzut tot acolo; contele era exact în aceeaşi poziţie, rezemat de un pin uriaş, care se înălţa din mijlocul pîlcului de leandri; mă tem ca amănuntul acesta să nu pară prea simplu şi needificator: contele a venit la mine cu ochii în lacrimi, rugîndu-mă să nu povestesc nimănui că l-am văzut stînd încremenit atîtea ore. Eram mişcat; i-am propus să ne întoarcem şi să merg cu el, să ne petrecem restul zilei la ţară. După două ore, el mi-a povestit totul: e un suflet ales; dar, faţă de tot ce mi-a povestit, cît de reci sînt paginile acestea!

În al doilea rînd, el crede că *nu e iubit*; eu nu sînt de aceeaşi părere. Pe frumosul chip de marmură al contesei Ghigi, la care ne petrecusem seara, nu se poate citi nimic. Doar uneori, roşeaţa subită şi uşoară, pe care nu şi-o poate împiedica, trădează emoţiile sufletului ei, în care cel mai exaltat orgoliu feminin se întrece cu emoţiile puternice. I se pot vedea atunci gîtul de alabastru şi ceea ce se zăreşte din frumoşii ei umeri demni de Canova, roşind şi ei. Ea se pricepe să-şi ferească ochii negri şi întunecaţi de privirea oamenilor, de-a căror agerime delicateţea ei de femeie se teme; dar azi-noapte am văzut, pe cînd Delfante spunea ceva, iar ea îl dezaproba, cum o roşeaţă subită a acoperit-o toată. Sufletul ei trufaş îl găsea mai puţin demn de ea.

Dar, în sfîrşit, chiar dacă m-aş înşela în deducţiile mele cu privire la fericirea lui Delfante, lăsînd la o parte vanitatea, cred că e mai fericit decît mine, care sînt indiferent şi care totuşi sînt foarte fericit, şi în aparenţă, şi în realitate.

Bologna, 3 august 1818

CAPITOLUL XXX

Spectacol ciudat şi trist

Cu orgoliul lor feminin, femeile se răzbună împotriva proştilor lovind în oamenii deştepţi, iar împotriva sufletelor prozaice, care se gîndesc numai la bani şi la bîtă, se răzbună lovind sufletele generoase. Trebuie să recunoaştem că rezultatul e frumos.

Considerentele mărunte, legate de orgoliu şi de cerinţele societăţii, au pricinuit nenorocirea unor femei, şi, din orgoliu, părinţii lor le-au pus într-o situaţie groaznică. Drept consolare, mult superioară faţă de toate nenorocirile îndurate, soarta le hărăzise fericirea de a iubi şi de a fi iubite cu pasiune; dar iată că, într-o bună zi, ele împrumută de la duşmanii lor acelaşi orgoliu nesăbuit, căreia chiar ele i-au fost primele victime; şi asta pentru a-şi nimici singura fericire care le mai rămîne, pentru a-şi pricinui propria lor nenorocire şi nenorocirea celor ce le iubesc. O prietenă care a avut zece aventuri cunoscute, şi nu totdeauna la rînd, le convinge cu mare seriozitate că a iubi înseamnă a te dezonora în ochii lumii; şi totuşi, lumea aceasta cumsecade, care nu se ridică niciodată decît pînă la înălţimea unor idei josnice, le dăruie cu mărinimie cîte-un amant în fiecare an, pentru că, spune ea, aşa-i regula. Astfel, sufletul e mîhnit de spectacolul acesta ciudat: o femeie duioasă şi nespus de gingaşă, curată ca un înger, fuge, la sfatul unei c… lipsite de delicateţe, de singura şi imensa fericire care-i mai rămîne, ca să se înfăţişeze într-un veşmînt de-un alb strălucitor în faţa unui judecător grosolan, cunoscut ca orb de o sută de ani, şi care strigă cît îl ţine gura: „E îmbrăcată în negru“.

CAPITOLUL XXXI

Fragment din Jurnalul lui Salviati

Ingenium nobis ipsa puellci facit.

Propert., II, 1

Bologna, 29 aprilie 1818

Disperat de nenorocirea la care m-a adus iubirea, îmi blestem zilele. Nu mai îmi arde de nimic. E o vreme întunecoasă, plouă, un frig tîrzielnic a prins din nou să întristeze natura, care, după o iarnă lungă, pornise spre primăvară.

Schiassetti, un colonel în retragere, prieten chibzuit şi rece, a venit să petreacă două ore cu mine. „Ar trebui să renunţi s-o iubeşti.“ „Cum să fac? Ca să pot, redă-mi pasiunea pentru război.“ „Pentru dumneata e o mare nenorocire că ai cunoscut-o.“ Sînt aproape de aceeaşi părere cu el, într-atît mă simt de mîhnit şi de lipsit de curaj, într-atît mă stăpîneşte astăzi melancolia. Discutăm împreună ce interes a putut s-o îndemne pe prietena ei să mă bîrfească faţă de ea; dar nu găsim nimic în afară de vechiul proverb napolitan: „Femeia pe care dragostea şi tinereţea încep s-o părăsească se supără din te miri ce“. Lucru sigur e că femeia aceasta fără inimă e *turbată* împotriva mea; cuvîntul îi aparţine unui prieten de-al ei. M-aş putea răzbuna într-un fel cumplit; dar împotriva urii ei n-am nici cel mai slab mijloc de apărare. Schiassetti pleacă. Ies prin ploaie, neştiind ce să mă fac. Apartamentul meu, salonul în care locuiam pe cînd abia o cunoscusem şi pe cînd o vedeam seară de seară, mi-a devenit de nesuferit. Fiecare gravură, fiecare mobilă îmi amintea de fericirea visată în prezenţa lor şi pierdută pentru totdeauna.

Străbat străzile, pe o ploaie rece; întîmplarea, dacă o pot numi întîmplare, mă duce sub ferestrele ei. E noapte neagră, şi eu merg cu ochii plini de lacrimi aţintiţi la fereastra camerei ei. Deodată, perdeaua e dată puţin la o parte, ca şi cum cineva ar vrea să privească în piaţă, apoi e trasă imediat la loc. Simt o durere în inimă. Picioarele nu mă mai ţin: caut adăpost sub porticul casei vecine. Sufletul mi-e năpădit de-un potop de sentimente: poate că întîmplarea a pricinuit mişcarea aceasta a perdelei; dar dacă mîna ei a mişcat-o!

Sînt două nenorociri pe lume: a pasiunii căreia totul îi stă împotrivă şi a *dead-blank*-ului.

O dată cu dragostea, simt că există la doi paşi de mine şi o fericire imensă, care întrece tot ce mi-aş putea dori şi care nu depinde decît de-un cuvînt, de-un zîmbet.

Lipsit de pasiune, ca Schiassetti, zilele îmi sînt triste; nu văd nicăieri fericirea, ajung să mă îndoiesc că ea ar exista pentru mine, *spleen*-ul mă năpădeşte. Ar trebui să nu avem pasiuni puternice, ci doar un pic de curiozitate sau de vanitate.

Era două noaptea cînd am văzut uşoara mişcare a perdelei; pînă seara la şase am făcut zece vizite, am fost la spectacol; dar pretutindeni, tăcut şi visător, mi-am petrecut seara punîndu-mi aceeaşi întrebare: „După atîta mînie, atît de puţin întemeiată, căci, la urma urmei, n-am vrut s-o jignesc (există vreun lucru pe lume pe care intenţia să nu-l poată scuza?), a simţit ea oare un moment de dragoste?“.

Bietul Salviati, care a scris rîndurile de mai sus pe volumul lui cu operele lui Petrarca, a murit curînd după asta; era prieten intim cu Schiassetti şi cu mine; îi cunoşteam toate gîndurile şi de la el deţin toată partea lugubră a eseului acestuia. Era imprudenţa întruchipată; de altfel, femeia pentru care a făcut atîtea nebunii e fiinţa cea mai interesantă din cîte-am întîlnit. Schiassetti îmi spunea: „Crezi oare că pasiunea aceasta nefericită nu i-a adus nici un avantaj lui Salviati? Mai întîi, el avusese cele mai mari necazuri băneşti din cîte se pot închipui. Iar pasiunea lui l-a făcut să nu-şi amintească nici măcar o dată la două săptămîni de nenorocirea care îl lăsase, după o tinereţe strălucitoare, aproape sărac, ceea ce l-ar fi scos din minţi în orice alte împrejurări.

Apoi, lucru mult mai important pentru o asemenea minte, pasiunea aceasta e primul curs veritabil de logică pe care l-a urmat vreodată. Asta pare ciudat pentru un om care a fost la Curte; dar se explică prin imensul său curaj. De pildă, el şi-a petrecut fără să-i pese ziua de la ***, care putea să-i aducă pieirea; şi se mira atunci, ca şi în Rusia, că nu simte nimic deosebit; fapt sigur e că nu s-a temut niciodată de ceva într-atît încît să se gîndească două zile la rînd la lucrul acela. De doi ani încoace, în locul vechii lui nepăsări, căuta în orice clipă să aibă curaj; pînă atunci nu ştiuse ce înseamnă pericolul.

Cînd, ca urmare a imprudenţelor săvîrşite şi a credinţei că intenţiile îi vor fi bine interpretate[72], s-a ales cu pedeapsa de a nu-şi mai vedea iubita decît de două ori pe lună, l-am văzut beat de bucurie petrecîndu-şi nopţile de

vorbă cu ea, fiindcă fusese primit cu nobila candoare pe care el i-o adora. Era convins că doamna *** şi el aveau două suflete fără seamăn, care trebuiau să se înţeleagă dintr-o privire, şi nu înţelegea cum de putea ea să dea cea mai mică atenţie unor interpretări burgheze care puteau să-l arate ca pe-un ticălos. Rezultatul acestei frumoase încrederi într-o femeie înconjurată de duşmanii lui a fost că i s-a interzis să mai vină la ea.

«Cu doamna ***, îi spuneam eu, îţi uiţi principiile şi uiţi că nu trebuie să ai încredere în mărinimia sufletească decît după ce ai pus-o multă vreme la încercare.» «Crezi că există pe lume vreo altă inimă care să se potrivească mai mult cu a ei?» îmi răspundea el. «Plătesc, e drept, acest fel pasionat de a fi care mă făcea s-o văd pe Léonora mînioasă în orizontul stîncilor de la Poligny; plătesc cu nereuşita tuturor încercărilor mele în viaţa reală, nereuşită care provine din lipsa mea de pricepere în a aranja lucrurile pe îndelete şi din imprudenţele săvîrşite sub puterea impresiei momentului.»“. Nuanţa de nebunie e vădită.

Pentru Salviati, viaţa era împărţită în perioade a cîte două săptămîni, care căpătau culoarea ultimei întrevederi acordată de iubită. Dar am observat de mai multe ori că fericirea datorată unei primiri care i se părea mai puţin rece nu egala nici de departe intensitatea nefericirii pricinuite de-o primire severă[73]. Doamna *** era uneori nesinceră cu el: iată singurele două obiecţii pe care n-am îndrăznit niciodată să i le fac. În afară de ceea ce durerea lui avea mai intim – lucru despre care a avut delicateţea să nu vorbească niciodată, nici chiar cu prietenii lui cei mai dragi şi mai neinvidioşi – într-o primire severă din partea Léonorei vedea triumful sufletelor prozaice şi intrigante asupra sufletelor sincere şi generoase. Atunci îşi pierdea orice nădejde în virtute şi mai ales în stimă. Prietenilor nu-şi permitea să le împărtăşească decît gîndurile cu adevărat triste, la care îl mîna pasiunea, dar care altminteri puteau prezenta oarecare interes pentru filozofie. Sufletul acesta bizar îmi stîrnea curiozitatea; de obicei iubirea-pasiune e întîlnită la oameni cam prostănaci, de tipul germanilor[74]. Salviati, dimpotrivă, făcea parte dintre oamenii cei mai hotărîţi şi mai inteligenţi din cîţi am cunoscut.

Mi s-a părut că văd cum, după aceste vizite severe, nu se liniştea decît după ce-şi justifica asprimea Léonorei. Atîta timp cît găsea că ea ar fi putut greşi chinuindu-l era nefericit. N-aş fi crezut niciodată dragostea atît de lipsită de vanitate.

Salviati ne făcea necontenit elogiul iubirii. „Dacă o putere supranaturală mi-ar spune: Sparge geamul acestui ceasornic, şi Léonore va deveni pentru tine ce era acum trei ani, o prietenă oarecare, într-adevăr cred că în nici o clipă a vieţii mele n-aş avea curaj să-l sparg.“ Cînd îl vedeam judecînd aşa, mi se părea atît de nebun încît n-am avut niciodată curajul de a-i face obiecţiile de mai sus.

El adăuga: „Aşa cum, la sfîrşitul evului mediu, reforma lui Luther, clătinînd din temelii societatea, a reînnoit şi a reconstituit lumea pe baze raţionale, tot astfel o fire generoasă e reînnoită şi reîntărită cînd iubeşte.

Numai atunci o asemenea fire se leapădă de toate copilăriile vieţii; fără zdruncinarea aceasta, ar fi existat totdeauna în ea ceva ţeapăn şi teatral. Numai de cînd iubesc ştiu să am măreţie sufletească, într-atît de ridiculă este educaţia noastră de şcoală militară.

Deşi mă purtam cum se cuvine, la Curtea lui Napoleon şi la Moscova eram un copil. Îmi făceam datoria; dar ignoram simplitatea aceasta eroică, rod al unei jertfiri depline şi sincere. Abia de un an inima mea înţelege, de pildă, simplitatea romanilor lui Tit-Liviu. Înainte, îi găseam reci în comparaţie cu străluciţii noştri colonei. Ce făceau ei pentru Roma, inima mea ar fi în stare să facă pentru Léonore. Dacă aş avea fericirea să pot săvîrşi ceva pentru ea, prima mea dorinţă ar fi s-o fac în taină. Purtarea lui Regulus, a lui Decius, era un lucru dinainte convenit şi n-avea dreptul să-i surprindă. Înainte de a iubi eram un om mediocru, tocmai pentru că mă simţeam ispitit uneori să mă găsesc mare, pentru că exista un anumit efort în acest sens, pe care-l simţeam şi de care eram mulţumit.

Iar cînd e vorba de afecţiuni, cîte nu-i datorăm iubirii? După întîmplările primei tinereţi, inima se închide pentru simpatie. Dacă moartea sau absenţa ne depărtează de prietenii din copilărie, sîntem nevoiţi să ne petrecem zilele cu nişte asociaţi reci, veşnic cu metrul în mînă şi calculînd într-una idei de interes sau de vanitate. Treptat-treptat, toată partea duioasă şi generoasă a sufletului devine sterilă, prin nefolosire, iar, la mai puţin de treizeci de ani, omul se pomeneşte nesimţitor ca o piatră faţă de senzaţiile dulci şi duioase. În mijlocul acestui deşert arid, dragostea face să ţîşnească un izvor de sentimente mai bogat şi mai răcoritor chiar decît cel din prima tinereţe. Atunci exista o speranţă vagă, nebună şi tinzînd mereu către altceva[75], dar nu exista deloc devotament dezinteresat, nu existau niciodată dorinţe statornice şi profunde; sufletul, mereu uşuratic, era însetat de noutate şi părăsea azi ce adorase ieri. Şi nimic nu e mai recules întru sine, mai

misterios, mai veşnic neschimbat în privinţa obiectului său, decît cristalizarea iubirii. Înainte ca ea să înceapă, doar lucrurile plăcute aveau drept să placă, şi să placă pentru o clipă; după începerea ei, tot ce e legat de fiinţa iubită, şi chiar lucrurile cele mai indiferente, ne mişcă adînc. Sosind într-un mare oraş, la o sută de mile de oraşul în care locuieşte Léonore, m-am pomenit timid şi tremurînd: la fiecare colţ de stradă fremătam la gîndul că aş putea s-o întîlnesc pe Alviza, prietena intimă a doamnei ***, prietenă pe care eu n-o cunosc. Totul căpătase pentru mine o culoare misterioasă şi sacră, inima îmi palpita, pe cînd vorbeam cu un bătrîn savant. Roşeam fără să vreau cînd era pomenită poarta lîngă care locuieşte prietena Léonorei.

Chiar asprimea pe care ţi-o arată fiinţa iubită are graţii nespus de plăcute, imposibil de găsit pe lîngă alte femei chiar în momentele cele mai măgulitoare pentru tine. Asemeni ei, marile umbre din pînzele lui Correggio, departe de a fi, ca la ceilalţi pictori, nişte părţi nu prea agreabile, dar necesare pentru punerea în valoare a părţilor luminoase şi pentru reliefarea figurilor, au în ele graţii fermecătoare, care inspiră o dulce visare[76].

Da, jumătate din viaţă, ba chiar cea mai frumoasă jumătate, îi rămîne ascunsă omului care n-a iubit cu pasiune“.

Salviati avea nevoie de toată puterea judecăţii lui ca să-i ţină piept înţeleptului Schiassetti, care-i spunea mereu: „Dacă vrei să fii fericit, mulţumeşte-te cu o viaţă lipsită de necazuri şi cu o părticică de fericire în fiecare zi. Fereşte-te de loteria marilor pasiuni“. „Atunci dă-mi curiozitatea dumitale“, îi răspundea Salviati.

Cred că de multe ori ar fi vrut să poată urma sfatul înţeleptului colonel; după ce lupta un pic, credea că izbuteşte; dar hotărîrea luată era mai presus de puterile lui; şi totuşi, cîtă putere avea sufletul acesta!

O pălăriuţă de satin alb, semănînd puţin cu a doamnei *** şi zărită de departe, pe stradă, făcea să i se oprească bătăile inimii şi-l silea să se rezeme de zid. Chiar în momentele lui cele mai triste, fericirea de-a o întîlni îi dădea totdeauna cîteva ore de extaz, în ciuda influenţei tuturor nenorocirilor şi a tuturor raţionamentelor[77]. Altminteri, fapt e că pînă la moartea lui[78], întîmplată la doi ani după pasiunea aceasta generoasă şi nemărginită, caracterul îi devenise mult mai nobil şi, măcar în privinţa aceasta, felul în care se judeca pe sine era corect: dacă ar fi trăit, şi dacă împrejurările l-ar fi ajutat cît de cît, am fi auzit vorbindu-se despre el. De asemenea, poate că,

din pricina modestiei lui, valoarea i-ar fi trecut neobservată în lumea aceasta.

O lasso
Quanti dolci pensier, quanto desio,
Menò costui al doloroso passo!
Biondo era, e bello, e di gentile aspetto;
Ma l’un de’ cigli un colpo avea diviso[79].

Dante

CAPITOLUL XXXII

Despre intimitate

Cea mai mare fericire pe care-o poate dărui dragostea e prima strîngere de mînă a unei femei iubite.

Fericirea aflată în jocurile amoroase e, dimpotrivă, mult mai reală şi mai uşor de luat în rîs.

nbolo allor d’affetto,
pegno di dolor,
rno a posarti in petto,
uest’appassito fior.

avrai nel cuor scolpito,
crudo il cor non è,
me ti fu rapito,
me fu reso a te[80].

S. Radael

În iubirea-pasiune, intimitatea nu e atît fericirea desăvîrşită pe cît e ultimul pas făcut ca să ajungi la ea.

Dar cum să descrii fericirea dacă nu lasă amintiri?

Mortimer se reîntorcea tremurînd dintr-o lungă călătorie; el o adora pe Jenny; ea nu-i răspunsese la scrisori. Cînd sosi la Londra, el încălecă şi se duse s-o caute la casa ei de la ţară. Iată-l ajuns; Jenny se plimbă prin parc; el aleargă spre ea, cu inima palpitînd; o întîlneşte, ea îi întinde mîna, îl primeşte tulburată: el vede că e iubit. Pe cînd străbăteau împreună aleile

parcului, rochia lui Jenny se agaţă de spinii unei tufe de salcîm. Mai apoi, Mortimer a fost fericit, dar Jenny i-a fost necredincioasă. Eu îi spun că Jenny nu l-a iubit niciodată, el îmi arată, ca dovadă a iubirii ei, felul cum l-a primit la reîntoarcerea de pe continent, dar niciodată n-a fost în stare să-mi dea nici cel mai mic amănunt. Doar tresare vădit de cum zăreşte o tufă de salcîm; iată într-adevăr singura amintire precisă pe care a păstrat-o despre momentul cel mai fericit al vieţii sale[81].

Un bărbat sensibil şi sincer, un fost cavaler, îmi destăinuia în seara aceasta (în luntrea noastră bătută de-o puternică furtună pe lacul Garda[82]) povestea dragostei lui, pe care, la rîndul meu, n-am s-o destăinuiesc publicului, dar din care mă cred îndreptăţit să trag concluzia că momentul intimităţii e ca zilele frumoase ale lunii mai, o epocă primejdioasă pentru cele mai frumoase flori, un moment care poate fi fatal şi poate veşteji într-o clipă cele mai frumoase speranţe.

.....[83]

Firescul nu poate fi niciodată îndeajuns lăudat. El e singura cochetărie îngăduită într-un lucru atît de serios ca iubirea à la Werther, în care nu ştii încotro mergi; şi, totodată, din întîmplare şi din fericire pentru virtute, e şi cea mai bună tactică. Fără să-şi dea seama, bărbatul cu adevărat îndrăgostit spune lucruri încîntătoare, vorbeşte o limbă pe care n-o cunoaşte.

Vai de bărbatul cît de cît afectat! Căci el, chiar dacă ar iubi, chiar dacă ar fi cît se poate de inteligent, pierde trei sferturi din ce-ar putea dobîndi. Dacă se lasă măcar o clipă pradă afectării, va avea imediat un moment de uscăciune.

Toată arta de a iubi se reduce, pe cît mi se pare, la a spune exact ce-ţi cere gradul de beţie al momentului, cu alte cuvinte, la a-ţi asculta sufletul. Nu trebuie crezut că lucrul acesta e atît de uşor; un bărbat îndrăgostit cu adevărat nu mai are putere să vorbească atunci cînd iubita îi spune lucruri care-l fac fericit.

El pierde astfel ce-ar fi putut stîrni cuvintele lui[84], şi e mai bine să taci decît să spui cuvinte prea amoroase cînd nu le-a venit încă vremea; ceea ce se potrivea acum zece secunde, acum nu se mai potriveşte deloc, ba e chiar deplasat. De fiecare dată cînd călcam regula aceasta[85] şi spuneam ceva care îmi venise în minte cu trei minute mai înainte şi mi se părea frumos, Léonore mă învingea întotdeauna. La plecare, îmi spuneam: Ea are dreptate; un asemenea lucru trebuie că supără grozav o femeie delicată; e o

necuviinţă a sentimentului. Femeile, ca şi oratorii de prost-gust, ar admite mai degrabă un moment de slăbiciune şi de răceală. Fiindcă nu se tem pe lume decît de falsitatea amantului, cea mai mică nesinceritate a vreunui amănunt, fie ea cît de nevinovată, le răpeşte cît ai clipi toată fericirea şi le aruncă în braţele neîncrederii.

Femeile cinstite au o oarecare repulsie pentru vehemenţă şi neprevăzut, care sînt totuşi trăsături ale pasiunii; în afară de faptul că vehemenţa sperie pudoarea, ele se apără.

Cînd vreo pornire de gelozie sau de neplăcere ţi-a readus calmul, poţi, în genere, să începi să spui cuvinte în stare să aducă beţia favorabilă iubirii; şi dacă, după primele două sau trei fraze rostite, nu scapi prilejul de a spune exact ce te îndeamnă inima, îi vei face mare plăcere iubitei. Greşeala celor mai mulţi bărbaţi constă în faptul că vor să ajungă să spună un anumit lucru pe care-l găsesc frumos, spiritual, emoţionant, în loc să-şi libereze sufletul din haina scrobită a convenienţelor şi să ajungă la gradul de intimitate şi de firesc în care sufletul îşi exprimă naiv ceea ce simte. Dacă ai curajul acesta, îţi vei primi îndată răsplata printr-un fel de împăcare.

Răsplata pe cît de rapidă pe atît de involuntară primită pentru plăcerile dăruite fiinţei iubite înalţă pasiunea aceasta atît de mult deasupra celorlalte pasiuni.

Dacă există firesc deplin, fericirea celor doi inşi ajunge la a se împleti[86]. Din cauza simpatiei şi a multor altor legi ale naturii noastre, fericirea aceasta e pur şi simplu cea mai mare din cîte pot exista.

Nu-i deloc uşor de determinat sensul cuvîntului *firesc*, condiţie necesară a fericirii prin dragoste.

Se numeşte *firesc* tot ce nu se depărtează de felul obişnuit de a fi. Se înţelege de la sine că trebuie nu numai să nu minţi niciodată fiinţa iubită, dar chiar să nu înfrumuseţezi deloc trăsăturile adevărului şi deci să nu-i alterezi puritatea. Căci, dacă înfrumuseţezi, atenţia îţi e ocupată de înfrumuseţare şi nu mai răspunde simplu, ca o clapă de pian, la sentimentul care se iveşte în ochii ei. Curînd, după o anumită răceală pe care-o resimte, îşi dă seama de lucrul acesta şi recurge şi ea la cochetărie. N-o fi acesta oare motivul tainic pentru care nu poţi iubi o femeie nu prea inteligentă? Asta fiindcă alături de ea te poţi preface în voie şi cum, datorită obişnuinţei, e mai comod să te prefaci, te lipseşti de firesc. Din momentul acela iubirea nu mai e iubire, ci devine o simplă afacere: singura deosebire e că, în loc de bani, cîştigi plăcere sau vanitate, sau un amestec din amîndouă. Dar e greu

să nu simţi o nuanţă de dispreţ pentru femeia faţă de care poţi juca teatru fără nici un risc şi, deci, ca s-o părăseşti, nu trebuie decît să dai de alta mai înzestrată decît ea în privinţa aceasta. Obişnuinţa sau jurămintele pot reţine; dar eu vorbesc despre înclinarea inimii, căreia îi e firesc să zboare spre plăcerea cea mai mare.

Revenind la cuvîntul *firesc*, firesc şi obişnuit sînt două lucruri deosebite. Dacă dai acestor două cuvinte acelaşi sens, e evident că, cu cît ai mai multă sensibilitate, cu atît e mai greu să fii *firesc*, căci obişnuinţa are mai puţină putere asupra felului de-a fi şi de-a acţiona, şi omul se adaptează mai mult împrejurărilor. Toate zilele vieţii unei fiinţe reci sînt aceleaşi; priviţi-o cum e azi, sau cum a fost ieri, şi veţi găsi acelaşi lemn neînsufleţit.

De îndată ce se emoţionează, un om sensibil nu mai găseşte în sine nici urmă de obişnuinţă ca să-i călăuzească acţiunile; şi cum ar putea oare să meargă pe un drum al cărui sentiment l-a pierdut?

El simte ce greutate uriaşă are fiecare vorbă spusă iubitei şi i se pare că un cuvînt îi va hotărî soarta. Şi atunci, cum să nu caute să vorbească frumos? Sau, măcar, cum să n-aibă sentimentul că vorbeşte frumos? Şi, din clipa aceea, adio candoare! Deci nu trebuie să mai pretinzi că ai avea candoare, această însuşire a unui suflet care nu se analizează niciodată pe sine. Eşti ce poţi, dar simţi ce eşti.

Cred că am ajuns acum la ultima treaptă a firescului pe care inima cea mai gingaşă o poate pretinde în iubire.

Un bărbat pasionat nu poate decît să considere, ca pe singura lui salvare în furtună, jurămîntul de-a nu schimba cu nimic adevărul şi de a-şi citi corect în inimă; dacă dialogul e însufleţit şi mereu întreţăiat, poţi nădăjdui că vei avea momente frumoase de firesc; altminteri nu vei fi firesc decît în orele cînd vei iubi ceva mai puţin nebuneşte.

Lîngă fiinţa iubită, firescul se pierde aproape cu totul pînă şi în *mişcări*, a căror obişnuinţă e totuşi atît de adînc înrădăcinată în muşchi. Cînd îi dădeam braţul Léonorei, mi se părea totdeauna că sînt pe punctul de-a cădea şi mă gîndeam să umblu bine. Tot ce poţi face e să nu fii niciodată afectat cu bună ştiinţă; e de-ajuns să fii convins că lipsa de firesc e cel mai mare dezavantaj posibil, şi că poate deveni uşor sursa celor mai mari nenorociri. Inima iubitei n-o mai aude pe-a ta, şi-ţi pierzi impulsul acela nervos şi involuntar al sincerităţii care răspunde sincerităţii. Asta înseamnă că-ţi pierzi toate mijloacele de-a o emoţiona, era cît pe-aci să zic de-a o seduce; dar nu înseamnă negarea faptului că o femeie demnă de iubire poate să-şi

vadă soarta înscrisă în frumoasa deviză a iederei: *dacă nu mă prind de ceva, mor*; a făuri fericirea bărbatului iubit e o lege a naturii, dar e totdeauna şi un pas hotărîtor spre fericire. Cred că o femeie cu cap nu trebuie să se dăruie pe deplin iubitului ei decît atunci cînd nu se mai poate apăra; dar cea mai uşoară bănuială asupra sincerităţii tale îi redă imediat un pic de forţă, cel puţin atîta cît să-şi întîrzie cu încă o zi înfrîngerea[87].

Mai e oare nevoie să adaug că, pentru a face din toate acestea o culme a ridicolului, e suficient doar să le aplici la iubirea-gust?

CAPITOLUL XXXIII

A avea mereu cîte-o uşoară îndoială de spulberat, iată din ce se naşte setea de fiecare clipă, iată ce constituie viaţa iubirii fericite. Cum teama n-o părăseşte niciodată, nici plăcerile ei nu pot plictisi niciodată. Ceea ce caracterizează această fericire este extrema seriozitate.

CAPITOLUL XXXIV
Despre confidenţe

Nu există pe lume necuviinţă mai repede pedepsită decît aceea care te împinge să destăinuieşti unui prieten intim o iubire-pasiune. Dacă ce-i spui e adevărat, el ştie că plăcerile tale sînt de o mie de ori mai mari decît ale lui, şi că ele te fac să le dispreţuieşti pe-ale lui.

Între femei e şi mai rău; soarta vieţii lor e să inspire o pasiune, şi, de obicei, confidenta, la rîndul ei, şi-a arătat amabilitatea faţă de amant.

Pe de altă parte, pentru fiinţa arsă de febra aceasta nu există nevoie morală mai imperioasă decît aceea de a avea un prieten în faţa căruia să poţi discuta despre îndoielile groaznice care stăpînesc sufletul în fiecare clipă, căci în pasiunea aceasta cumplită *un lucru imaginat e totdeauna real.*

„Un mare defect al caracterului lui Salviati, mult opus în această privinţă celui al lui Napoleon, scria el în 1817, e că atunci cînd se discută

despre o pasiune şi cînd ceva este moralmente demonstrat, nu-şi poate impune să pornească de la această bază ca de la un fapt definitiv stabilit; şi, fără să vrea, spre marea lui nenorocire, îl repune mereu în discuţie.“ E uşor să ai curaj cînd ai ambiţia să obţii ceva. Cristalizarea care nu e stăpînită de dorinţa lucrului rîvnit e folosită la întărirea curajului; în iubire, ea se află cu totul în slujba fiinţei împotriva căreia trebuie să ai curaj.

O femeie poate găsi o prietenă perfidă; ea poate la fel de bine să-şi găsească o prietenă plictisită.

O prinţesă de treizeci şi cinci de ani[88], plictisită şi bîntuită de nevoia de-a nu sta cu mîinile în sîn, de-a face intrigi etc., etc., nemulţumită de nepăsarea amantului ei şi neputînd spera, totuşi, să inspire o altă iubire, neştiind ce să facă cu nevoia de activitate care-o stăpîneşte şi neavînd altă distracţie decît crizele ei de acreală, îşi poate găsi foarte bine o ocupaţie, adică o plăcere şi un scop în viaţă, în a distruge o pasiune adevărată, pasiune pe care un bărbat are obrăznicia să o simtă pentru altă femeie, pe cînd amantul ei moţăie alături de ea.

Aceasta e singura situaţie în care *ura* naşte fericire; pentru că ea procură o preocupare şi dă de lucru.

În primele clipe, plăcerea de a face ceva, de îndată ce lumea bănuieşte uneltirile, *imboldul* de a reuşi dă farmec ocupaţiei acesteia. Gelozia faţă de prietenă ia masca urii faţă de amantul ei; altminteri cum s-ar putea să urăşti cu furie un bărbat pe care nu l-ai văzut niciodată? Te fereşti să-ţi mărturiseşti invidia, căci altfel ar trebui mai întîi să recunoşti meritele celeilalte, şi există linguşitori care nu fac faţă la Curte decît punînd pe seama bunei tale prietene lucrurile cele mai ridicole.

Confidenta perfidă, permiţîndu-şi faptele cele mai mîrşave, poate totodată să se creadă animată numai de dorinţa de a nu pierde o prietenie preţioasă. Femeia plictisită îşi spune că pînă şi prietenia lîncezeşte într-o inimă roasă de dragoste şi de frămîntările ei sfîşietoare; alături de iubire, prietenia nu poate dăinui decît prin confidenţe; iar pentru o femeie invidioasă există oare ceva mai de nesuportat decît astfel de confidenţe?

Singurele confidenţe bine primite între femei sînt cele însoţite de sinceritatea raţionamentului următor: Draga mea prietenă, în războiul pe cît de absurd pe atît de necruţător dus împotriva noastră de prejudecăţile aduse la modă de tiranii noştri, tu ajută-mă astăzi, iar mîine va fi rîndul meu.[89]

Înaintea excepţiei acesteia există aceea a prieteniei adevărate, născută încă din copilărie şi nevătămată de-atunci de nici un fel de gelozie…

.....

Confidenţele iubirii-pasiune nu sînt bine primite decît între şcolarii îndrăgostiţi de dragoste şi între tinerele fete roase de curiozitate, care au în ele disponibilităţi amoroase nefolosite şi sînt poate de pe-acum îmboldite de instinctul[90] care le spune că acesta e lucrul cel mai de preţ al vieţii lor şi că niciodată nu e prea devreme ca să te ocupi de el.

Cine n-a văzut fetiţe de trei ani achitîndu-se foarte bine de cerinţele unor jocuri amoroase?

Prin confidenţe, iubirea-gust se înflăcărează, iar iubirea-pasiune se răceşte.

În afară de primejdii, mai există şi dificultatea confidenţelor. În iubirea-pasiune ceea ce nu se poate exprima (căci limba e prea grosolană pentru a putea reda asemenea nuanţe) există, totuşi; doar că, fiind vorba despre nişte lucruri foarte subtile, te poţi înşela mai uşor observîndu-le.

Iar un observator foarte emoţionat observă prost; el e nedrept cu hazardul.

Poate că lucrul cel mai înţelept e să te faci propriul tău confident. Scrie astă-seară, folosind nişte nume de împrumut, dar cu toate amănuntele caracteristice, dialogul pe care l-ai avut mai adineauri cu iubita şi ce-ţi frămîntă inima. Peste o săptămînă, dacă e vorba de o iubire-pasiune, vei fi un alt om; şi atunci, citind ce ai scris, vei putea să-ţi dai un sfat bun.

Bărbaţilor, de cum se adună cîţiva la un loc şi de îndată ce se poate ivi invidia, politeţea le cere să nu vorbească decît despre iubirea fizică: vezi sfîrşitul meselor între bărbaţi. Atunci sînt recitate sonetele lui Baffo[91] şi plac nespus de mult, pentru că fiecare ia drept adevărate laudele şi entuziasmul vecinului său, care, adeseori, nu vrea decît să pară vesel sau politicos. Încîntătoarele gingăşii ale lui Petrarca sau madrigalele franţuzeşti nu şi-ar găsi locul acolo.

CAPITOLUL XXXV

Despre gelozie

Cînd eşti îndrăgostit, fie că stai înghesuit într-o tribună, atent la o discuţie în Parlament, fie că galopezi să schimbi poziţiile gărzii sub focul

inamicului, la fiecare lucru nou care îţi izbeşte privirea sau memoria adaugi totdeauna o nouă calitate la părerea pe care o ai despre iubită, sau descoperi un nou mijloc, care la început ţi se pare grozav, ca s-o faci să te iubească mai mult.

Fiecare pas al imaginaţiei e răsplătit cu un moment de desfătare. Nu trebuie să ne mire, deci, că un asemenea fel de a fi e atrăgător.

În clipa cînd se naşte gelozia, în suflet se petrece acelaşi lucru, dar cu efect contrar. Fiecare calitate pe care o adaugi la cununa fiinţei iubite, şi care poate că iubeşte pe un altul, departe de a-ţi prilejui o plăcere divină, îţi răsuceşte un pumnal în inimă. O voce îţi strigă: „De plăcerea aceasta atît de fermecătoare se va bucura rivalul tău“[92].

Iar lucrurile care te izbesc, fără să producă efectul de mai sus, în loc să-ţi arate ca altădată un nou mijloc de-a te face iubit, te fac să vezi un nou avantaj al rivalului.

Întîlneşti o femeie frumoasă, galopînd prin parc[93], şi rivalul e faimos pentru caii lui superbi, care-l fac să străbată zece mile în cincizeci de minute.

În asemenea situaţii, furia se naşte uşor; uiţi că, în iubire *a poseda nu înseamnă nimic şi că totul e să te bucuri de obiectul iubirii*; exagerezi fericirea rivalului, exagerezi trufia pe care i-o dă fericirea aceasta şi ajungi la culmea chinurilor, la cea mai adîncă nefericire, otrăvit încă de-o rămăşiţă de speranţă.

Singurul leac ar fi poate să priveşti de foarte aproape fericirea rivalului. L-ai vedea adeseori moţăind liniştit în salonul unde se află femeia care, de cîte ori vezi de departe pe stradă purtîndu-se o pălărie asemănătoare cu a ei, face să ţi se oprească bătăile inimii.

Dacă vrei să-l trezeşti, e de-ajuns să-ţi arăţi gelozia. Vei avea poate avantajul să-l faci să-şi dea seama de calităţile femeii care-l preferă pe el şi îţi va datora dragostea lui pentru ea.

În privinţa rivalului, cale de mijloc nu există: trebuie sau să glumeşti cu el cît mai degajat cu putinţă, sau să-i inspiri teamă.

Fiindcă gelozia e cel mai mare rău dintre ele, a-ţi pune viaţa în pericol ţi se va părea o diversiune plăcută. Căci atunci gîndurile nu-ţi vor mai fi toate otrăvite şi nici colorate în negru (prin mecanismul arătat mai sus); uneori ţi-ai putea închipui că-ţi ucizi rivalul.

După principiul că nu trebuie niciodată să dai arme inamicului, trebuie să-ţi ascunzi faţă de rival dragostea şi, găsind un pretext legat de vanitate şi

cît mai depărtat cu putinţă de dragoste, să-i spui în mare taină, cu toată politeţea posibilă şi cu aerul cel mai liniştit şi mai simplu: „Habar n-am, domnule, de ce le-o fi trecînd oamenilor prin cap că ar fi ceva între mine şi micuţa cutare; ba unii au bunătatea să mă creadă îndrăgostit de ea; dacă o doreşti, ţi-aş ceda-o cu dragă inimă, dacă, din nefericire, nu m-aş expune să joc un rol ridicul. Peste şase luni n-ai decît s-o iei, cît pofteşti; astăzi însă onoarea care, nu ştiu de ce, e legată de lucrurile acestea, mă obligă să-ţi spun, spre marele meu regret, că, dacă din întîmplare n-o să aştepţi cum se cuvine să-ţi vină rîndul, unul din noi va trebui să moară“.

După toate probabilităţile, rivalul nu e un om pasionat, ba poate chiar că e un om foarte prudent, care, odată convins de hotărîrea dumitale, se va grăbi să-ţi cedeze femeia respectivă, cu condiţia doar să găsească vreun motiv onorabil pentru asta. Iată de ce declaraţia dumitale trebuie să aibă şi voioşie în ea, totul fiind făcut în cea mai mare taină.

Ceea ce face ca suferinţa geloziei să fie atît de acută e faptul că vanitatea nu te poate ajuta s-o rabzi, iar prin metoda despre care vorbesc vanitatea dumitale are cu ce se hrăni. Dacă eşti silit să consideri că nu poţi fi iubit, în schimb te poţi considera brav.

Dacă preferi să nu iei lucrurile în tragic, trebuie să pleci, să te duci la patruzeci de leghe de iubită şi să întreţii o dansatoare ale cărei farmece să pară că te-au oprit tocmai cînd treceai.

Dacă rivalul are cît de cît un suflet comun, te va crede consolat.

Adeseori, cel mai bun lucru e să aştepţi nepăsător ca rivalul să-şi *toceascâ* farmecul în ochii fiinţei iubite, prin propriile lui neghiobii. Căci, în afară de cazul cînd e vorba de-o mare pasiune căpătată încetul cu încetul şi la prima tinereţe, o femeie deşteaptă nu iubeşte mult timp un bărbat obişnuit[94]. În cazul geloziei ivite după intimitate, e nevoie tot de nepăsare aparentă şi de nestatornicie reală, căci multe femei, jignite de-un amant pe care-l mai iubesc, se ataşează de bărbatul faţă de care amantul e gelos, şi jocul devine o realitate[95].

Am intrat în cîteva amănunte pentru că, în momentele de gelozie, îţi pierzi cel mai adesea capul; sfaturile scrise de demult sînt bune, şi, esenţialul fiind să te prefaci că eşti calm, cel mai potrivit e să-ţi iei tonul după o scriere filozofică.

Cum alţii n-au putere asupra ta decît atunci cînd îţi răpesc sau cînd te fac să speri lucruri cărora numai pasiunea le dă preţ, dacă izbuteşti să faci să fii crezut nepăsător, dintr-o dată adversarii tăi nu vor mai avea arme.

Dacă n-ai altceva de făcut şi dacă poţi să te amuzi căutînd o uşurare, vei găsi oarecare plăcere citindu-l pe *Othello;* el te va face să te îndoieşti de aparenţele cele mai convingătoare. Ochii ţi se vor opri încîntaţi pe aceste cuvinte:

ifles light as air
em to the jealous confirmations strong
proofs from holy writ.

n te-miri-ce
ntru geloşi e straşnică dovadă
din scripturi.)

Othello, actul III[96]

Ştiu din experienţă că vederea unei mări frumoase consolează.

The morning which had arisen calm and bright, gave a pleasant effect to the waste mountain view which was seen from the castle on looking to the landward and the glorious Ocean crisped with a thousand rippling waves of silver, extended on the other side in awful yet complacent majesty to the verge of the horizon. With such scenes of calm sublimity, the human heart sympathizes even in his most disturbed moods, and deeds of honour and virtue are inspired by their majestic influence. (*The Bride of Lammermoor*, I, 193)

Găsesc scris de Salviati: „*20 iulie 1818.* – Adeseori, şi fără judecată, cred, privesc întreaga viaţă cu sentimentul pe care-l are un ambiţios sau un bun cetăţean în timpul unei bătălii dacă e folosit la paza parcului de rezervă, sau în oricare alt post lipsit de pericole şi de acţiune. La patruzeci de ani aş regreta dacă aş fi trecut de vîrsta iubirii fără să fi încercat o pasiune profundă. Aş avea neplăcerea amară şi înjositoare de a-mi da prea tîrziu seama că m-am înşelat lăsînd viaţa să treacă fără s-o trăiesc.

Am petrecut ieri trei ore cu femeia iubită şi cu un rival pe care ea voia să mă facă să cred că nu-i displace. Fără îndoială că am avut momente de amărăciune observînd frumoşii ei ochi aţintiţi asupra lui, dar, ieşind de la ea, cu mare bucurie am trecut de la cea mai neagră deznădejde la speranţă. Cîte lucruri noi! cîte idei vii! cîte raţionamente rapide! şi, în ciuda fericirii aparente a rivalului, cu cît orgoliu şi cu cîtă încîntare îmi simţeam iubirea mai presus decît a lui! Îmi spuneam: Cea mai josnică teamă ar face să-i pălească obrajii, dacă ar fi nevoit să facă cel mai mic dintre sacrificiile pe care iubirea mea l-ar face fără să-i pese, ba chiar ar fi fericită să-l facă; de pildă, să vîr mîna în pălăria în care se află două bilete şi să-l scot fie pe cel pe care scrie: *a fi iubit de ea*, fie pe cel pe care scrie: *a muri chiar acum;* şi

sentimentul acesta e atît de firesc la mine încît nu m-a împiedicat să fiu amabil şi să iau parte la conversaţie.

Dacă mi s-ar fi povestit toate acestea acum doi ani, aş fi rîs“.

În călătoria căpitanilor Lewis şi Clarke, făcută la izvoarele lui Missouri în 1806, citesc la pagina 215:

„Indigenii *ricaras* sînt săraci, dar buni şi generoşi; în trei sate de-ale lor am trăit destul de mult timp. Femeile lor sînt mai frumoase decît ale tuturor celorlalte triburi întîlnite de noi; ele sînt şi foarte dispuse să nu-şi lase amanţii să tînjească. Am găsit o nouă confirmare a adevărului că e de-ajuns să străbaţi lumea ca să vezi că totul e variabil. La *ricaras* e socotit ca o mare jignire dacă, fără consimţămîntul soţului sau al fratelui ei, o femeie se dăruie unui bărbat. Altminteri, fraţii şi soţii sînt cît se poate de mulţumiţi dacă au prilejul să le dea prietenilor această mică dovadă de politeţe.

Printre oamenii noştri aveam un negru; el a făcut mare senzaţie la un trib care vedea pentru prima oară un om de această culoare. Curînd, negrul a devenit favoritul sexului frumos şi, în loc să fie geloşi, îi vedeam pe soţi încîntaţi cînd venea pe la ei. Hazul e că, în interiorul unor colibe atît de mici, se vede tot“[97].

CAPITOLUL XXXVI

Urmare despre gelozie

În privinţa femeii bănuite de nestatornicie.

Ea te părăseşte pentru că n-ai înlesnit cristalizarea, şi poate pentru că ai în inima ei sprijinul obişnuinţei.

Ea te părăseşte pentru că e prea sigură de tine. I-ai ucis teama, şi micile îndoieli ale dragostei fericite nu se mai pot naşte; neliniştеşte-o, şi mai ales fereşte-te de absurditatea asigurărilor că se înşeală.

În lungul răstimp cît ai trăit, lîngă ea ai descoperit, fără doar şi poate, femeia din oraş sau din cercul ei pe care e geloasă şi de care se teme cel mai mult. Fă-i curte femeii aceleia, dar, departe de a-ţi afişa curtea, caută s-o ascunzi şi caută asta cu bună-credinţă; fii sigur că ochii urii vor vedea şi vor simţi totul. Profunda rezervă pe care-o vei avea timp de mai multe luni faţă de toate femeile[98] îţi va uşura mult lucrul acesta. Aminteşte-ţi că, în situaţia

în care te afli, strici totul dacă îţi arăţi pasiunea: viziteaz-o rar pe femeia iubită şi bea şampanie cu altele.

Pentru a cîntări dragostea iubitei, aminteşte-ţi:

1. Că cu cît la baza unei iubiri stă mai mult plăcerea fizică, cu cît ea se află mai mult în ceea ce a determinat odinioară intimitatea, cu atît iubirea e mai supusă nestatorniciei şi mai ales infidelităţii. Acest lucru e valabil mai ales pentru iubirile a căror cristalizare a fost favorizată de focul tinereţii, la şaisprezece ani.

2. Dragostea a două persoane care se iubesc nu e aproape niciodată aceeaşi[99]. Iubirea-pasiune îşi are fazele ei în decursul cărora, şi rînd pe rînd, unul din doi iubeşte mai mult. Adesea, simpla galanterie sau dragostea din vanitate răspunde iubirii-pasiune, şi mai degrabă femeia este cea care iubeşte pătimaş. Oricare ar fi dragostea simţită de unul din cei doi amanţi, de îndată ce el e gelos, cere ca şi celălalt să îndeplinească condiţiile iubirii-pasiune; vanitatea simulează în el toate cerinţele unei inimi drăgăstoase.

În sfîrşit, nu există ceva mai plictisitor pentru iubirea-gust decît iubirea-pasiune a partenerului.

Adeseori, un bărbat inteligent, făcîndu-i curte unei femei, nu reuşeşte decît s-o îndemne să se gîndească la dragoste şi să-i înduioşeze inima. Ea îl primeşte bine pe bărbatul inteligent care-i dăruie această plăcere. El începe să spere.

Într-o bună zi, femeia aceasta întîlneşte bărbatul care o face să simtă ce-i descrisese celălalt.

Nu ştiu ce efecte are gelozia unui bărbat asupra inimii femeii pe care-o iubeşte. Cînd vine din partea unui îndrăgostit plicticos, gelozia trebuie să inspire o silă imensă, care ajunge uneori pînă la ură, dacă cel gelozit e mai plăcut decît gelosul, căci unei femei nu-i place gelozia decît la bărbatul pe care ar putea ea să fie geloasă, spunea doamna de Coulanges.

Dacă gelosul e iubit, dar iubita nu i-a aparţinut încă, gelozia poate jigni orgoliul feminin atît de greu de menajat şi de recunoscut. Gelozia poate place femeilor care au mîndrie, ca un nou mijloc de a le arăta puterea pe care o au.

Gelozia poate place ca un nou mijloc de a dovedi dragostea. Gelozia poate jigni pudoarea unei femei ultra-delicate.

Gelozia poate plăcea ca dovadă a vitejiei iubitului, *ferrum est quod amant*[100]. Ţineţi seama că vitejia e iubită, şi nu curajul à la Turenne, care se poate îmbina foarte bine cu o inimă rece.

Una din consecinţele principiului cristalizării e că femeia nu trebuie să spună niciodată *da* amantului înşelat, dacă vrea să facă vreodată ceva din acest bărbat.

E atît de mare plăcerea de-a continua să ne bucurăm de imaginea perfectă pe care ne-am format-o despre fiinţa iubită, încît pînă la acest *da* fatal

cît să mori, mai bine, departe de aci
cauţi vreun pretext pentru-a trăi şi-a suferi.

André Chénier

În Franţa e cunoscută povestea domnişoarei de Sommery, care, prinsă în flagrant delict de amantul ei, neagă faptul cu multă îndrăzneală, şi cum el protestează, îi spune: „Ah! văd că nu mă mai iubeşti; crezi mai mult în ce vezi cu ochii decît în ce-ţi spun eu“.

Să te împaci cu o amantă adorată care ţi-a făcut o infidelitate înseamnă să te sileşti singur să strici cu lovituri de pumnal o cristalizare mereu gata să renască. Dragostea trebuie să moară şi inima îi va simţi cu sfîşieri îngrozitoare fiecare pas al agoniei. Iată unul din impasurile cele mai nefericite ale pasiunii acesteia şi ale vieţii: ar trebui să ai tăria să nu te împaci decît ca prieten.

CAPITOLUL XXXVII

Roxana

Cît despre gelozia femeilor, ele sînt bănuitoare şi riscă infinit mai mult decît noi; ele au jertfit mai mult dragostei, mijloacele lor de distracţie sînt mult mai reduse, şi, mai ales, au mult mai puţine mijloace de a controla purtările amantului. O femeie se simte înjosită de gelozie; cînd e geloasă, ea pare că aleargă după un bărbat; se socoteşte bătaia de joc a amantului şi crede că el rîde mai ales de cele mai duioase porniri ale ei; ea înclină spre cruzime, şi totuşi nu-şi poate ucide în mod legal rivala.

La femei gelozia trebuie deci că e un rău şi mai groaznic, dacă e cu putinţă, decît la bărbaţi. E tot ce inima omenească poate îndura ca furie neputincioasă şi ca dispreţ faţă de sine[101], fără să se sfîşie în bucăţi.

Pentru o boală atît de cumplită, nu cunosc alt leac decît moartea celui ce o pricinuieşte sau a celui ce o suferă. Gelozia franţuzească se poate vedea în povestea doamnei de la Pommeraye din *Jacques Fatalistul.*

La Rochefoucauld spune: „Ne e ruşine să ne mărturisim gelozia, dar ne facem o cinste din a fi fost geloşi şi din a fi în stare să mai fim“[102]. Bietele femei nu îndrăznesc nici măcar să mărturisească faptul că au îndurat chinul acesta cumplit, într-atît le face el de ridicole. O rană atît de dureroasă pesemne că nu se cicatrizează niciodată pe deplin.

Dacă judecata rece ar putea să înfrunte focul imaginaţiei sperînd măcar o umbră de succes, le-aş spune bietelor femei chinuite de gelozie: „Între infidelitatea bărbaţilor şi a voastră e o mare distanţă. Pentru voi, infidelitatea e în parte *acţiune directă*, în parte *semn.* La bărbat, ca urmare a educaţiei de şcoală militară, ea nu e semn pentru nimic. La femeie, datorită pudoarei, ea este, dimpotrivă, cel mai hotărîtor dintre toate semnele devotamentului. O proastă obişnuinţă face ca ea să devină un fel de necesitate la bărbaţi. Cît ţine prima tinereţe, exemplul celor cărora la liceu le spunem *cei mari* ne face să ne punem întreaga vanitate în numărul succeselor de acest fel, să vedem în el dovada deplină a calităţilor noastre. Educaţia primită de voi acţionează în sens invers“.

Cît despre valoarea unei acţiuni ca *semn*: într-o pornire de mînie răstorn o masă peste piciorul vecinului meu; asta îi face grozav de rău, dar totul poate fi aplanat – sau ridic mîna să-i trag o palmă.

Diferenţa infidelităţii la cele două sexe e atît de reală, încît o femeie pasionată poate ierta o infidelitate, lucru imposibil pentru un bărbat.

Iată o experienţă hotărîtoare pentru a stabili deosebirea dintre iubirea-pasiune şi iubirea din ambiţie; la femei, infidelitatea aproape că o ucide pe prima şi o dublează pe a doua.

Femeile mîndre îşi ascund gelozia, din orgoliu. Ele petrec seri îndelungi stînd tăcute şi reci lîngă bărbatul adorat, pe care tremură să nu-l piardă, şi în ochii căruia nu prea se văd iubite. Chinul acesta trebuie să fie unul din cele mai mari cu putinţă şi este de asemenea una din sursele cele mai fecunde ale nenorocirii în dragoste. Pentru a le vindeca pe femeile acestea, vrednice de tot respectul nostru, bărbaţii trebuie să facă ceva neobişnuit şi hotărîtor şi mai ales trebuie să nu pară că văd ce se întîmplă: de pildă, în douăzeci şi patru de ore să plece cu ele într-o lungă călătorie.

CAPITOLUL XXXVIII

Despre înţepătura[103] amorului-propriu

Înţepătura e un impuls al vanităţii: nu vreau ca rivalul să mă întreacă, şi *îl iau chiar pe el judecător al calităţilor mele.* Vreau să-i impresionez inima. Iată de ce sînt depăşite cu mult limitele raţionalului.

Uneori, ca să-ţi justifici propria extravaganţă, ajungi pînă la a-ţi spune că rivalul are de gînd să te păcălească.

Înţepătura fiind o *boală a onoarei*, e mult mai des întîlnită în monarhii şi se iveşte pesemne mult mai rar în ţările în care domneşte obiceiul de-a aprecia faptele după gradul lor de utilitate, ca Statele Unite ale Americii, de pildă.

Orice bărbat, şi un francez mai mult ca oricare altul, nu poate suferi să fie păcălit: totuşi, felul uşuratic de a fi al vechiului caracter monarhic francez[104] nu lăsa ca *înţepătura* să aibă urmări prea grave decît în domeniul manierelor galante şi în iubirea-gust. Înţepătura nu producea mari ticăloşii decît în monarhiile în care, datorită climatului, caracterul oamenilor e mai sumbru (Portugalia, Piemontul).

În Franţa provincialii îşi creează un model ridicol din ce e socotit în lume drept om cu maniere galante şi apoi stau la pîndă observînd toată viaţa lor dacă nu cumva sare vreunul peste cal. Astfel, nu mai există firesc; ei sînt veşnic înţepaţi, iar mania asta le face ridicolă pînă şi dragostea. După invidie, mania asta e aceea care face, mai mult decît oricare alta, de nesuportat şederea în micile orăşele; iată ce trebuie să ne spunem de cîte ori admirăm aşezarea pitorească a vreunuia dintre ele. Emoţiile cele mai generoase şi mai nobile sînt paralizate de contactul cu tot ce e mai josnic din ce a produs civilizaţia. Ca să devină îngrozitori pînă la capăt, burghezii aceştia nu vorbesc decît despre corupţia marilor oraşe[105].

Înţepătura nu poate exista în iubirea-pasiune; ea face parte din orgoliul feminin: „Dacă îl las pe amantul meu să se poarte urît cu mine, el o să mă dispreţuiască şi n-o să mă mai poată iubi“; sau face parte din gelozie, cu toate furiile ei.

Gelozia doreşte pieirea fiinţei de care se teme. Bărbatul cu vanitatea înţepată e cu totul departe de a dori lucrul acesta; el vrea ca duşmanul să trăiască şi mai ales să-i fie martor al biruinţei.

Bărbatul cu vanitatea înţepată s-ar necăji să-şi vadă rivalul renunţînd la concurenţă, căci acesta poate avea neobrăzarea să-şi spună sieşi: dacă aş fi continuat să mă ocup de femeia aceasta, aş fi învins.

Cînd îţi este *înţepat* orgoliul, nu-ţi pasă de ceea ce pare a fi scop, ci e vorba numai de biruinţă. Lucrul acesta se vede clar în amorurile dansatoarelor de la Operă; dacă îndepărtezi rivala, pretinsa pasiune, care mergea pînă la a se arunca pe fereastră, se stinge pe loc.

Iubirea din înţepătura vanităţii trece cît ai clipi, invers decît iubirea-pasiune. Ca să se întîmple aşa, e de-ajuns ca, dintr-o pornire nestăpînită, celălalt să-şi mărturisească renunţarea la luptă. Cînd exprim maxima aceasta, şovăi, totuşi, căci n-am decît un exemplu, şi el nu-mi poate spulbera toate îndoielile. Povestesc faptul şi-l las pe cititor să judece. Dona Diana e o tînără de douăzeci şi trei de ani, fiica unuia dintre burghezii cei mai bogaţi şi mai mîndri din Sevilla. Ea e frumoasă, nici vorbă, dar are o frumuseţe aparte şi i se pune pe seamă multă inteligenţă, dar şi mai mult orgoliu. Dona Diana iubea cu pasiune, cel puţin după cît se părea, un tînăr ofiţer, nedorit de familia ei. Ofiţerul pleacă în America, cu Morillo; ei îşi scriau neîncetat. Într-o bună zi, la mama Donei Diana, în plină lume, un nătărău anunţă moartea acestui tînăr plăcut. Toţi ochii se întorc spre Dona Diana, dar ea nu spune decît: *Păcat, era atît de tînăr!* În ziua aceea tocmai citisem o piesă de-a bătrînului Massinger, care se termina tragic, dar în care eroina primea cu aceeaşi linişte aparentă moartea iubitului. O vedeam pe mamă cutremurîndu-se, în ciuda trufiei şi a urii ei; tatăl ieşi ca să-şi ascundă bucuria. Pe cînd se petreceau toate acestea şi în timp ce spectatorii încremeniţi îi aruncau priviri grăitoare nătărăului, Dona Diana, singura liniştită, continua conversaţia ca şi cum nu s-ar fi întîmplat nimic. Maică-sa, speriată, puse camerista să n-o slăbească din ochi, dar nimic nu părea schimbat în felul ei de a fi.

Doi ani mai tîrziu, un tînăr foarte chipeş îi face curte. Şi de data aceasta, din acelaşi motiv, pentru că pretendentul nu era nobil, părinţii Donei Diana se opun cu violenţă la căsătorie; ea declară însă că se va căsători. Între fată şi tatăl ei se produce o înţepătură a amorului-propriu. Tînărului îi este interzisă intrarea în casă. Dona Diana nu mai e dusă deloc la ţară şi aproape deloc la biserică; i se înlătură cu multă grijă toate mijloacele posibile de a-şi întîlni iubitul. El se deghizează şi o vede în taină, la intervale lungi. Ea se încăpăţînează din ce în ce şi refuză partidele cele mai strălucite, chiar un titlu şi o situaţie înaltă la Curtea lui Ferdinand al VII-lea. Tot oraşul

vorbeşte de nefericirea acestor doi amanţi şi de statornicia lor eroică. În sfîrşit, majoratul Donei Diana se apropie; ea îşi previne tatăl că îşi va folosi dreptul de a dispune de sine. Nemaiavînd încotro, familia începe negocierile în vederea căsătoriei; cînd lucrurile sînt pe jumătate făcute, la o reuniune oficială a celor două familii, după şase ani de statornicie, tînărul o refuză pe Dona Diana[106].

După un sfert de oră, s-ar fi putut spune că nu se întîmplase nimic. Dona Diana era consolată; să fi iubit ea oare numai din vanitate? Sau era un suflet mare, căruia nu-i plăcea să dea lumii spectacolul durerilor sale?

Adeseori iubirea-pasiune nu poate să ajungă, aş spune la fericire, decît dacă stîrneşte o *înţepătură* a amorului-propriu; atunci ea capătă în aparenţă tot ce ar putea dori, văicărelile i-ar fi ridicole şi ar părea nesăbuite: ea nu-şi poate destăinui nenorocirea, şi totuşi încearcă şi verifică neîncetat nenorocirea aceasta; dovezile ei sînt întreţesute, ca să zic aşa, cu întîmplările cele mai măgulitoare şi cele mai prielnice iluziilor încîntătoare. Nenorocirea vine să-şi arate chipul hidos în momentele cele mai duioase, ca pentru a-l înfrunta pe amant şi a-l face să simtă în acelaşi timp şi toată fericirea de a fi iubit de fiinţa fermecătoare, dar insensibilă, pe care-o strînge în braţe, şi faptul că fericirea aceasta nu va fi niciodată a lui. După gelozie, iată, poate, cea mai cumplită nenorocire.

Într-un mare oraş[107] oamenii îşi mai amintesc încă de un bărbat blînd şi drăgăstos, pe care o astfel de furie l-a împins să-şi ucidă amanta, care nu-l iubea decît din ambiţie faţă de sora ei. El a poftit-o într-o seară la plimbare pe mare, în doi, într-o frumoasă luntre pe care-o pregătise cu mîna lui; ajuns în larg, bărbatul pune în mişcare un mecanism, luntrea se desface şi dispare pentru totdeauna.

Am văzut un bărbat de şaizeci de ani începînd s-o întreţină pe miss Cornel, actriţa cea mai capricioasă, cea mai nebunatică, cea mai plăcută, cea mai uimitoare din teatrul londonez. „Şi pretinzi să-ţi fie credincioasă?“ i se spunea bărbatului. „Deloc; numai că ea mă va iubi, poate chiar la nebunie.“

Şi ea l-a iubit un an întreg, adeseori pînă la nebunie; miss Cornel a ajuns pînă la a nu-i da trei luni la rînd nici un motiv să se plîngă de ea. El făcuse să se nască o ambiţionare a vanităţii, necuviincioasă în multe privinţe, între ibovnică şi fiica lui.

Înţepătura triumfă în iubirea-gust, căreia îi hotărăşte destinul. Este experienţa prin care se poate deosebi cel mai bine iubirea-gust de iubirea-pasiune. O veche zicală ostăşească le spune tinerilor recruţi: dacă ai bilet de

cazare într-o casă cu două surori, şi dacă vrei să fii iubit de una din ele, fă-i curte celeilalte. Cînd e vorba de majoritatea tinerelor femei spaniole, înclinate spre dragoste, dacă vrei să fii iubit, e de-ajuns să arăţi cu bună-credinţă şi cu modestie că n-ai nici un fel de sentiment amoros pentru stăpîna casei. Maxima aceasta folositoare o ştiu de la amabilul general Lassale. Ea constituie modul cel mai periculos de-a porni atacul pentru o iubire-pasiune.

Înţepătura amorului-propriu stă la baza căsătoriilor celor mai fericite, după cele formate de iubire. Mulţi bărbaţi îşi asigură ani îndelungaţi iubirea soţiei luîndu-şi o amantă oarecare la două luni după căsătorie[108]. Astfel i se creează soţiei deprinderea de a nu se gîndi decît la un singur bărbat, şi legăturile familiale o fac de neînvins.

Dacă în secolul şi la Curtea lui Ludovic al XV-lea putea fi văzută o doamnă din aristocraţie (doamna de Choiseul) adorîndu-şi soţul[109], pricina e că el părea să resimtă o vie atracţie pentru sora ei, ducesa de Grammont.

De îndată ce ne arată că preferă un alt bărbat, amanta cea mai neglijată de noi ne răpeşte liniştea şi ne vîră în inimă toate aparenţele pasiunii.

Curajul italianului e un acces de mînie, curajul germanului e un moment de ameţeală, curajul spaniolului e un semn de orgoliu. Dacă ar exista o naţiune în care curajul să fie adeseori o înţepătură a amorului-propriu între soldaţii fiecărei companii, între regimentele fiecărei divizii, armata, în cazul cînd ar fi pusă pe fugă de inamic, n-ar mai putea fi oprită, căci n-ar mai exista punct de sprijin. A prevedea pericolul şi a căuta să-i găseşti leac ar fi ceva de rîs pentru fugarii aceştia vanitoşi.

„E de-ajuns să fi citit o descriere oarecare a vreunei călătorii la sălbaticii din America de Nord, spune unul din cei mai plăcuţi filozofi francezi[110], ca să afli că soarta obişnuită a prizonierilor de război e nu numai să fie arşi de vii şi mîncaţi, ci, înainte de aceasta, să fie legaţi de un stîlp lîngă un rug aprins, pentru a fi, timp de mai multe ore, chinuiţi prin tot ce furia poate imagina mai feroce şi mai rafinat. Trebuie citit ce povestesc despre asemenea scene îngrozitoare călătorii martori ai bucuriei canibalice a celor aflaţi de faţă, şi mai ales ai furiei femeilor şi copiilor şi ai plăcerii lor atroce de-a se întrece în cruzime. Trebuie văzut ce mai adaugă martorii aceştia despre tăria eroică, despre sîngele rece de neclintit al prizonierului, care nu numai că nu dă nici un semn de durere, dar înfruntă şi-şi sfidează călăii prin tot ce orgoliul are mai înalt, ironia mai amar, sarcasmul mai batjocoritor;

prizonierul îşi cîntă propriile isprăvi, se laudă cu numărul celor ucişi de el dintre rudele şi prietenii celor de faţă şi dă amănunte despre chinurile la care i-a supus, strigîndu-le celor ce-l înconjoară că sînt laşi, că sînt fricoşi, că habar n-au să chinuiască, pînă ce, căzînd în bucăţi sîngerînde şi văzînd cu ochii cum e mîncat de viu de duşmanii beţi de furie, utimul sunet pe care-l scoate şi ultima ocară i se sting o dată cu viaţa[111]. Toate aceste lucruri, de necrezut la naţiunile civilizate, li se vor părea basme celor mai viteji dintre căpitanii noştri de grenadieri şi vor fi puse într-o bună zi sub semnul îndoielii de către posteritate.“

Fenomenul acesta fiziologic provine dintr-o stare specială a sufletului prizonierului, care stabileşte între el, pe de o parte, şi toţi călăii săi, pe de altă parte, o luptă a amorului-propriu, un rămăşag al vanităţii pentru cine va rezista mai mult.

Bravii noştri chirurgi militari au observat adesea că unii răniţi, care, într-o stare calmă a spiritului şi a judecăţii, ar zbiera cît i-ar ţine gura în timpul unor anumite operaţii, nu arată, dimpotrivă, decît calm şi măreţie sufletească, dacă sînt pregătiţi într-un anumit fel. E vorba să le pună în joc onoarea; trebuie să le spui, mai întîi cu menajamente şi apoi contrazicîndu-i pînă îi scoţi din sărite, că nu sînt în stare să suporte operaţia fără să ţipe.

CAPITOLUL XXXIX

Despre dragostea cu certuri

Dragostea aceasta e de două feluri:

1. Cea în care persoana care caută ceartă iubeşte;
2. Cea în care ea nu iubeşte.

Dacă unul din cei doi amanţi e prea superior în ceea ce priveşte calităţile pe care le preţuiesc amîndoi, dragostea celuilalt va muri, căci teama de dispreţ va veni mai devreme sau mai tîrziu să oprească brusc cristalizarea.

Pentru oamenii mediocri nu există nimic mai odios decît superioritatea inteligenţei; în lumea zilelor noastre, aici se află sursa urii; şi dacă principiul acesta n-a generat uri atroce, aceasta se datoreşte numai faptului că oamenii pe care el îi separă nu sînt obligaţi să trăiască împreună. Ce se

va întîmpla deci în dragoste, unde, totul fiind natural, mai ales din partea fiinţei superioare, superioritatea nu e mascată de nici o precauţie socială?

Pentru ca pasiunea să poată trăi, trebuie ca inferiorul să se poarte rău cu partenerul său; astfel, acesta n-ar putea nici măcar să închidă o fereastră fără ca celălalt să se simtă jignit.

Cît despre partenerul superior, el îşi face iluzii; dragostea pe care-o nutreşte nu numai că nu e ameninţată de nici un pericol, ci toate slăbiciunile fiinţei iubite fac ca aceasta să-i fie şi mai dragă.

Din punct de vedere al duratei, imediat după iubirea-pasiune împărtăşită, trebuie pusă între oameni de aceeaşi calitate *dragostea cu certuri*, în care cel care caută ceartă nu iubeşte. Exemple se pot găsi în anecdotele despre ducesa de Berri (*Memoriile lui Duclos*).

Acest fel de dragoste, ţinînd de natura deprinderilor reci întemeiate pe partea prozaică şi egoistă a vieţii şi tovarăşe nedespărţite ale omului pînă la mormînt, poate dăinui chiar mai mult decît însăşi iubirea-pasiune. Dar ea nu mai e iubire, ci deprindere prilejuită de iubire, şi care nu păstrează din pasiune decît amintirea şi plăcerea fizică. Deprinderea aceasta presupune neapărat nişte suflete mai puţin nobile. În fiecare zi se petrece o mică dramă: „O să mă certe el?“ – care ocupă imaginaţia, aşa cum iubirea-pasiune avea zilnic nevoie de o nouă dovadă de tandreţe. Vezi anecdotele despre doamna d’Houdetot şi Saint-Lambert[112].

Uneori se întîmplă ca orgoliul să refuze să se deprindă cu genul acesta de dragoste; atunci, după cîteva luni de furtună, orgoliul ucide iubirea. Dar se mai poate vedea şi cum această nobilă pasiune rezistă uneori multă vreme înainte de-a pieri. Micile certuri ale iubirii fericite amăgesc mult timp inima care mai iubeşte şi cu care partenera se poartă urît. Cîteva împăcări duioase pot face trecerea mai suportabilă. Sub pretextul vreunei mîhniri tainice, al vreunei pagube băneşti, îl scuzi pe bărbatul la care ai ţinut foarte mult; apoi te deprinzi să fii certată. Într-adevăr, în afară de iubirea-pasiune, de patima jocului şi de posesiunea puterii[113], unde mai putem găsi vreo altă sursă a vreunui interes de zi cu zi comparabilă prin vigoare cu aceasta? Dacă moare cel care ceartă, vedem că victima rămasă în viaţă e veşnic neconsolată. Principiul acesta formează temeiul multor căsnicii burgheze; cel certat aude toată ziua vorbindu-i-se despre ce îi e mai drag pe lume.

Există un fals gen de dragoste cu certuri. Am extras din scrisoarea unei femei foarte inteligente capitolul 33:

„Să ai mereu o mică îndoială de risipit, iată în ce constă setea de fiecare clipă a iubirii-pasiune… Fiind veşnic stăpînită de cea mai vie teamă, plăcerile proprii n-o pot plictisi niciodată“.

La oamenii ursuzi sau prost-crescuţi, sau cu o fire extrem de violentă, această mică îndoială care se cere risipită, această uşoară teamă se manifestă printr-o ceartă.

Dacă persoana iubită nu are susceptibilitatea foarte dezvoltată, care e rodul unei educaţii îngrijite, ea poate găsi că o dragoste de acest fel e mai vie şi prin urmare mai plăcută; ba chiar, cu toată delicateţea posibilă, dacă-l vezi *pe cel înfuriat* căzînd primul victimă a pornirilor sale, e greu ca lucrul acesta să nu ţi-l facă şi mai drag. Ce regretă poate cel mai mult lordul Mortimer din legătura cu amanta lui sînt sfeşnicele pe care ea i le arunca în cap. Într-adevăr, dacă orgoliul iartă şi admite astfel de senzaţii, trebuie să recunoaştem că ele duc o luptă necruţătoare împotriva plictiselii, marele duşman al oamenilor fericiţi.

Saint-Simon, singurul istoric pe care l-a avut Franţa, spune (volumul 5, pagina 43):

„După multe amoruri trecătoare, ducesa de Berri se îndrăgostise cu adevărat de Riom, mezinul familiei d’Aydie, fiul unei surori a doamnei de Biron. El nu era nici chipeş, nici inteligent; era un flăcău dolofan, mărunt, bucălat şi palid, care, datorită numeroaselor coşuri de pe faţă, aducea destul de bine cu un abces; Riom avea dinţi frumoşi şi nu visase niciodată că va stîrni o pasiune care, cît ai clipi, s-a dezlănţuit şi a dăinuit într-una fără ca totuşi să împiedice amorurile trecătoare şi plăcerile lăturalnice; el n-avea un ban, dar avea în schimb o mulţime de fraţi şi de surori, la fel de săraci şi ei. Domnul şi doamna de Pons, damă de onoare a doamnei ducese de Berri, le erau rude şi îşi aveau locul de baştină în acelaşi ţinut; ei l-au chemat pe tînăr, care era locotenent de dragoni, cu gîndul să încerce să facă ceva din el. Abia sosit, pasiunea se dezlănţui şi tînărul deveni stăpîn al palatului Luxemburg.

Domnul de Lauzun, căruia tînărul îi era nepot de unchi, rîdea în sinea lui de toată povestea aceasta; era încîntat şi se vedea renăscînd în Riom, la Luxemburg, pe vremea Domnişoarei; el îl învăţa ce să facă, iar Riom, care era blînd, politicos şi respectuos din fire, îl asculta ca un flăcău bun şi cinstit: curînd însă tînărul simţi puterea farmecului său, care nu putea cuceri decît fantezia de neînţeles a prinţesei acesteia. Fără să abuzeze faţă de alţii de situaţia lui, ajunse să le fie drag tuturor; dar se purtă cu ducesa aşa cum domnul de Lauzun se purtase cu Domnişoara. Şi curînd se pomeni gătit cu

cele mai frumoase dantele, cu cele mai bogate costume, plin de bani, de paftale şi de giuvaeruri; Riom se lăsa dorit, se complăcea în a o face geloasă pe prinţesă şi în a părea el însuşi gelos; adesea o făcea să plîngă; încetul cu încetul, o aduse în situaţia de a nu face nimic fără învoirea lui, nici chiar lucrurile mărunte: cînd ea era gata să plece la Operă, el o făcea să rămînă; alteori, o silea să se ducă acolo cînd ea nu voia; Riom o obliga să le facă bine unor doamne care ei nu-i erau deloc dragi, sau pe care ea era geloasă; sau să le facă rău unor oameni care ei îi plăceau, şi pe care el se prefăcea că e gelos. Prinţesa n-avea pic de libertate nici măcar în privinţa gătelii; Riom se distra făcînd-o să-şi strice pieptănătura sau să-şi schimbe îmbrăcămintea, cînd ea era complet gata; şi asta atît de des, şi uneori în mod atît de public, încît o obişnuise, seara, să-i ceară ordine pentru toaleta şi ocupaţiile de a doua zi, iar a doua zi schimba totul, şi prinţesa plîngea de nu mai putea; în sfîrşit, ea ajunsese să-i trimită bilete prin valeţi de încredere, căci el, aproape de îndată ce sosise, locuia la Luxemburg; iar prinţesa repeta biletele de mai multe ori pe cînd se gătea, ca să ştie ce panglici să pună, ce veşminte şi alte podoabe, şi aproape totdeauna el o făcea să poarte ce nu-i plăcea ei. Dacă, uneori, ea îndrăznea să facă cel mai mic lucru fără învoirea lui, el o trata ca pe-o slugă şi plînsetele ei durau adeseori timp de mai multe zile.

Prinţesa aceasta atît de trufaşă, şi căreia îi plăcea atît de mult să arate şi să dea frîu celui mai nemăsurat orgoliu, se înjosi de mai multe ori să ia masa retrasă cu el şi cu o serie de oameni de rînd, ea, cu care nimeni nu putea lua masa dacă nu era prinţ de sînge regal. Jesuitul Riglet, pe care prinţesa îl cunoscuse încă de pe cînd era copilă, şi care se ocupase de învăţătura ei, era admis la aceste mese speciale, fără ca el să se simtă ruşinat sau ducesa să fie stînjenită: doamna de Mouchy era confidenta tuturor acestor ciudăţenii; ea şi Riom erau cei care invitau oaspeţii şi alegeau vizitele. Doamna de Mouchy îi împăca pe cei doi amanţi, şi felul acesta de viaţă le era cunoscut tuturor la Luxemburg, unde toţi i se adresau lui Riom, care, la rîndul său, avea grijă să se aibă bine cu toţi şi să le dovedească un respect pe care-l refuza în public numai prinţesei lui. De faţă cu toţi, îi dădea răspunsuri repezite, care pe ceilalţi îi făceau să-şi plece privirile, iar pe prinţesa care nu-şi înfrîna purtarea pasionată faţă de el o făceau să roşească“.

Pentru ducesă, Riom era un leac atotputernic împotriva plictiselii.

O femeie celebră i-a spus pe neaşteptate generalului Bonaparte, pe atunci tînăr erou acoperit de glorie şi fără crime împotriva libertăţii: „Generale, dumitale o femeie nu-ţi poate fi decît sau soţie sau soră“. Eroul

n-a înţeles complimentul; rezultatul a fost o răzbunare prin ocări de toată frumuseţea. Femeilor de genul acesta le place să fie dispreţuite de amant, dar nu-l iubesc decît cînd se poartă crud.

CAPITOLUL XXXIX bis

Leacuri pentru dragoste

Săritura de pe Leucade era în antichitate o frumoasă imagine. Într-adevăr, leac pentru dragoste aproape că nu există. Pentru ea nu e de ajuns numai primejdia care atrage cu putere atenţia omului spre propria lui conservare[114], ci mai trebuie, ceea ce e mult mai greu, şi continuitatea unui pericol viu, care să nu poată fi evitat decît prin îndemînare, pentru ca deprinderea de-a te gîndi la propria ta conservare să aibă timp să se nască. Drept leac nu văd decît o furtună de şaisprezece zile, ca a lui Don Juan[115], sau naufragiul domnului Cochelet printre mauri: altminteri, deprinderea cu primejdia se dobîndeşte foarte repede; ba chiar, cînd te afli în patrulare la douăzeci de paşi de inamic, începi să te gîndeşti iar la iubită, şi mai fermecat încă.

Am spus mereu că dragostea unui bărbat care iubeşte în mod real *se bucură* sau *se sperie* de tot ce el îşi închipuie, şi în natură nu există nimic care să nu-i vorbească despre fiinţa iubită; iar a te bucura şi a te teme constituie o ocupaţie foarte interesantă, pe lîngă care toate celelalte pălesc.

Un prieten dornic să-l lecuiască pe bolnav trebuie, la început, să ţină mereu parte iubitei; toţi prietenii care dovedesc mai mult zel decît minte fac totdeauna treaba pe dos.

Aceasta înseamnă a ataca cu forţe ridicol de inegale totalitatea iluziilor încîntătoare pe care le-am numit mai înainte cristalizare[116].

Prietenul dornic să lecuiască trebuie să nu uite nici o clipă că, dacă se iveşte o absurditate care trebuie crezută, amantul, nevoit fie să înghită absurditatea, fie să renunţe la tot ce-l leagă de viaţă, o va înghiţi; şi, oricît ar fi de deştept, va nega la amanta lui viciile cele mai evidente şi infidelităţile cele mai cumplite. Aşa se face că, în iubirea-pasiune, după un răgaz oarecare, totul se iartă.

La firile chibzuite şi reci, pentru ca amantul să înghită viciile, trebuie să le observe numai după cîteva luni de pasiune[117].

Departe de a căuta în mod grosolan şi deschis să-l distreze pe îndrăgostit, prietenul dornic să-l vindece trebuie să-i vorbească pe săturate şi despre dragostea, şi despre iubita lui, şi în acelaşi timp să facă să i se nască în cale o sumedenie de mici evenimente. Cînd *izolează*, călătoria nu e un leac[118]; nimic nu-ţi aminteşte mai cu duioşie de fiinţa iubită decît contrastele. În strălucitoarele saloane din Paris şi lîngă femei socotite drept cele mai atrăgătoare, mi-am iubit cel mai mult biata amantă, singuratică şi tristă în micul ei apartament pierdut în Romagna[119].

Pe cadranul superbei pendule din minunatul salon în care mă aflam exilat, pîndeam ora cînd ea iese pe jos şi prin ploaie, ca să se ducă să-şi vadă prietena. Şi, căutînd s-o uit, mi-am dat seama că tocmai contrastele sînt sursa unor amintiri mai puţin vii, dar mai divine decît acelea pe care te duci să le cauţi prin locurile unde ai întîlnit-o odinioară.

Pentru ca absenţa să fie de folos, trebuie ca prietenul dornic să vindece să fie mereu lîngă îndrăgostit, îndemnîndu-l să se gîndească în fel şi chip la desfăşurarea dragostei lui; prietenul trebuie să se străduiască să-i facă gîndurile acestea cît mai plictisitoare prin lungimea lor şi prin faptul că vin fără rost, părînd astfel nişte banalităţi: de exemplu, să fii duios şi sentimental după o masă stropită din belşug cu vinuri bune.

Dacă e greu să uiţi o femeie alături de care ai găsit fericirea, aceasta se datoreşte faptului că există anumite momente pe care imaginaţia nu mai osteneşte înfăţişîndu-şi-le şi înfrumuseţîndu-le.

Despre orgoliu, leac fără milă şi fără greş, dar care nu-i la îndemîna sufletelor duioase, nu spun nimic.

Primele scene din *Romeo* de Shakespeare alcătuiesc un tablou admirabil; e o mare distanţă între bărbatul care îşi spune cu tristeţe: *„She hath forsworn to love“* („Şi-a călcat jurămîntul de iubire“), şi cel care exclamă în culmea fericirii: *„Come what sorrow can!“* („Acuma vină orice suferinţă!“).

CAPITOLUL XXXIX ter.

Her passion will die like a lamp for want of what the flame should feed upon.

Bride of Lammermoor,
II, 116120

Prietenul dornic să vindece trebuie să ia bine seama ca nu cumva să aducă vorba despre lucruri nepotrivite, de pildă să pomenească de *ingratitudine.* A pregăti o victorie şi o nouă plăcere cristalizării înseamnă a o reînvia.

În iubire nu poate exista ingratitudine; sacrificiile în aparenţă cele mai mari sînt totdeauna plătite şi răsplătite de plăcerea actuală. În afara lipsei de sinceritate, nu văd nici o altă vină posibilă; trebuie învinuită doar starea inimii.

Dacă prietenul dornic să vindece caută cumva să atace direct iubirea, amantul răspunde: „A fi îndrăgostit, chiar dacă iubita nu vrea să te vadă, e acelaşi lucru, ca să mă cobor la stilul dumitale de negustor, cu a avea un bilet de loterie al cărui cîştig e mult mai presus decît tot ce-mi poţi oferi în lumea dumitale de indiferenţă şi de interes personal. A fi fericit pentru că iubita te primeşte bine înseamnă a dovedi că ai vanitate multă şi de proastă calitate. N-am nimic împotriva bărbaţilor care socotesc că aşa e bine să se poarte în lumea lor. Dar, alături de Léonore, am aflat o lume în care totul era divin, tandru, generos. În conversaţiile noastre, virtutea cea mai sublimă şi aproape cea mai de necrezut din lumea voastră preţuia abia cît o virtute obişnuită şi întîlnită în fiecare zi. Lasă-mă cel puţin să visez la fericirea de a-mi petrece viaţa lîngă o asemenea fiinţă. Deşi văd clar că m-a nenorocit calomnia şi că nu mai am nici o speranţă, am să-i fac iubitei sacrificiul de a nu mă răzbuna“.

Iubirea nu poate fi zăgăzuită decît la începuturile ei. Prietenul dornic să vindece poate folosi, în afara plecării imediate şi a distracţiilor obligatorii din înalta societate, ca în cazul contesei Kalember, o mulţime de alte mici şiretlicuri. De pildă, el te va face să vezi, ca din întîmplare, că femeia iubită nu are faţă de dumneata, în afară de ceea ce formează obiectul luptei, politeţea şi stima pe care le arată unui rival. Lucrurile cele mai mărunte sînt suficiente pentru asta, căci în iubire totul e *semn*: de pildă, ea nu-ţi dă braţul cînd se urcă în lojă; nimicul acesta, luat în tragic de-o inimă pasionată,

legînd cîte-o umilire de fiecare gînd care formează cristalizarea, otrăveşte izvorul dragostei şi o poate distruge.

Pe femeia care se poartă urît cu prietenul nostru o putem învinui că are vreun defect fizic şi ridicol, imposibil de controlat; dacă îndrăgostitul ar putea să verifice calomnia, chiar dacă ar găsi-o întemeiată, ea ar deveni defavorabilă datorită imaginaţiei şi, curînd, ar dispare fără urmă. Numai imaginaţia îşi poate rezista sieşi; Henric al III-lea ştia foarte bine lucrul acesta cînd o bîrfea pe celebra ducesă de Montpensier.

Imaginaţia este deci ceea ce trebuie îndeosebi păzit la fata pe care vrem s-o ferim de iubire. Cu cît fata va avea în minte mai puţină vulgaritate, cu cît sufletul îi va fi mai nobil şi mai generos, într-un cuvînt, cu cît ea va fi mai vrednică de respectul nostru, cu atît mai mare va fi pericolul care-o pîndeşte.

Pentru o fată e totdeauna primejdios să i se permită ca amintirile să-i fie legate de mai multe ori şi cu prea multă bunăvoinţă de un singur ins. Dacă recunoştinţa, admiraţia sau curiozitatea vin să întărească legăturile amintirii, fata se află aproape sigur pe marginea prăpastiei. Cu cît e mai mare plictiseala vieţii obişnuite, cu atît sînt mai active otrăvurile numite recunoştinţă, admiraţie, curiozitate. Atunci e necesară, ca să o distragă, o altă preocupare, rapidă, promptă şi energică.

Astfel, un pic de asprime şi de *non-curance* la prima vedere, dacă administrarea leacului e făcută în mod firesc, constituie un mijloc aproape sigur de a-ţi cîştiga respectul unei femei inteligente.

1. Prietenii lui Stendhal l-au întrebat adesea cine erau căpitanul şi jandarmul acesta; el răspundea că le uitase povestea. P.M.

2. Cunoscut dialog al lui Pont-de-Veyle cu doamna du Deffant, la gura sobei.

3. Cartea aceasta e tradusă liber, după un manuscris italian al domnului Lisio Visconti, un tînăr cît se poate de distins, mort de curînd la Volterra, patria sa. În ziua morţii sale neprevăzute, el i-a îngăduit traducătorului să-i publice eseul despre dragoste, dacă găseşte modalitatea de a-1 reda sub o formă cuviincioasă.

Castel Fiorentino, 10 iunie 1819

4. Pentru o mai amplă explicaţie a acestui cuvînt, vezi *Creanga din Salzburg* (fragment inedit) la sfîrşitul volumului.

5. Dacă particularitatea aceasta nu se vede la bărbat, motivul e că el nu trebuie să-şi sacrifice pentru o clipă pudoarea.

6. Ceea ce vrea să însemne că aceeaşi nuanţă de mod de viaţă nu dă decît o clipă de fericire desăvîrşită; dar felul de-a fi al unui bărbat pasionat se schimbă de zece ori pe zi.

7. Ceea ce romanele din secolul al şaptesprezecelea numeau *coup de foudre* (dragoste de la prima vedere), care decide soarta eroului şi a iubitei sale, e un imbold sufletesc existent în natură, deşi a fost compromis de numeroşi scriitori nepricepuţi; el provine din imposibilitatea acestei manevre

defensive. Femeia care iubeşte găseşte în sentimentul încercat de ea prea multă fericire ca să reuşească să se prefacă; plictisită de prudenţă, ea lasă la o parte orice precauţie şi se dăruie orbeşte fericirii de a iubi. Neîncrederea face imposibilă dragostea de la prima vedere.

8. Am numit acest eseu o carte de ideologie. Scopul meu a fost să arăt că, deşi se numea *Dragostea*, nu era un roman, şi că, mai ales, nu era amuzant ca un roman. Le cer iertare filozofilor că folosesc cuvîntul *ideologie*: intenţia mea cu siguranţă că nu e să uzurp un titlu care s-ar cuveni altuia. Dacă ideologia e o descriere detailată a ideilor şi a tuturor părţilor care pot să le compună, cartea de faţă e o descriere detailată şi minuţioasă a tuturor sentimentelor care compun pasiunea numită *dragoste*. Apoi trag cîteva consecinţe din această descriere, ca de pildă, cum te poţi lecui de dragoste. Nu cunosc nici un cuvînt grecesc care să însemne studiul sentimentelor aşa cum ideologia înseamnă studiul ideilor. Aş fi putut să-l pun pe vreunul din prietenii mei savanţi să-mi inventeze un cuvînt; dar sînt de pe-acum destul de contrariat că a trebuit să adopt cuvîntul nou *cristalizare*, şi e foarte posibil ca, dacă eseul meu îşi găseşte cititori, ei să nu-mi ierte acest cuvînt nou. Recunosc că aş fi dovedit talent literar dacă l-aş fi evitat; am încercat, dar n-am izbutit. Fără cuvîntul acesta, care după mine exprimă principalul fenomen al nebuniei numită dragoste, *nebunie* care totuşi îi procură omului cele mai mari plăceri din cîte le sînt date să guste pe pămînt fiinţelor de felul lui, fără folosirea acestui cuvînt, care ar fi trebuit să fie mereu înlocuit prin vreo perifrază foarte lungă, descrierea mea privind ceea ce se petrece în mintea şi în inima omului îndrăgostit ar fi devenit obscură, greoaie, plicticoasă, chiar pentru mine care îi sînt autor: ce ar fi fost ea pentru cititor?

Îndemn deci cititorul pe care-l va supăra prea mult cuvîntul *cristalizare* să închidă cartea. Eu nu ţin deloc, din fericire pentru mine probabil, să am mulţi cititori. Mi-ar fi drag să plac mult la vreo treizeci sau patruzeci de persoane din Paris pe care nu le voi vedea niciodată, dar pe care le iubesc la nebunie, fără să le cunosc. De pildă, vreunei tinere doamne Roland, care citeşte pe furiş un volum şi-l piteşte repede, la cel mai mic zgomot, în sertarul mesei de lucru a tatălui ei, gravor de capace de ceas. Un suflet ca al doamnei Roland îmi va ierta, sper, nu numai cuvîntul *cristalizare*, folosit ca să exprime actul acesta de nebunie care ne face să vedem toate frumuseţile, toate felurile de perfecţiune în femeia pe care începem s-o iubim, dar îmi va ierta şi mai multe elipse prea îndrăzneţe. Ea n-are decît să ia un creion şi să scrie printre rînduri cele cinci sau şase cuvinte care lipsesc.

9. Toate acţiunile sale mi s-au părut mai întîi că au acel aer divin care preschimbă imediat un bărbat într-o fiinţă aparte, îl deosebeşte de toţi ceilalţi. Mi se părea că citesc în ochii săi setea aceea de-o fericire mai sublimă, melancolia aceea nemărturisită, care aspiră la ceva mai bun decît găsim în lumea aceasta şi care, în toate situaţiile în care soarta şi revoluţiile pot plasa un suflet romanesc,

…Still prompts the celestial sight,
For which we wish to live or dare to die.

(Ultima lettera di Bianca
a sua madre, Forli, 1817)

(…Ne dăruie mereu priveliştea cerească
Pentru care dorim să trăim ori avem tăria să murim.)

(*Ultima scrisoare a Biancăi*
către mama sa, Forli, 1817)

10. Pentru a *prescurta* şi a putea descrie ce se petrece înlăuntrul sufletelor, autorul redă, folosind formula eu, mai multe senzaţii care îi sînt străine; el nu avea nimic personal care să merite a fi

citat.

11. În privinţa crimelor, buna-creştere dă naştere la remuşcări; acestea, cînd sînt prevăzute, atîrnă greu în cumpănă.
12. Diane de Poitiers, în *Principesa de Clèves.*
13. Căci, dacă ţi-ai putea închipui o fericire acolo, cristalizarea ar acorda iubitei tale privilegiul exclusiv de a-ţi dărui această fericire.
14. Această a doua cristalizare le lipseşte femeilor uşuratice, care sînt foarte departe de asemenea idei romaneşti.
15. Aceasta era ţara ei dragă de basm, şi-n ea clădea etericele ei palate.

Mireasa din Lammermoor, I, 70

16. Epicur spunea că la posesiunea plăcerii e necesar discernămîntul.
17. Ne amintim maxima lui Beaumarchais: „Natura îi spune femeii: fii frumoasă dacă poţi, fii cuminte dacă vrei, dar fii respectată, căci asta e neapărat necesar“. În Franţa, fără respect nu există admiraţie, deci nu există dragoste.
18. *Quando leggemmo il disiato riso*
Esser baciato da cotanto amante,
Costui che mai da me non sia diviso,
La bocca mi bacciò tutto tremante

Dante, *Inf.*

(Cînd am citit cum zîmbetul rîvnit
i-l săruta pe gură Lancelot,
acesta ce mi-e-n veci nedespărţit
mă sărută şi-un freamăt era tot.

Dante, *Infernul*, V, 133-136)
(trad. Eta Boeriu)

19. Empoli, iunie 1813.
20. *Those who remarked in the countenance of this young hero a dissolute audacity mingled with extreme haugtiness and indifference to the feelings of others, could not yet deny to his countenance that sort of comeliness which belongs to an open set of features, well formed by nature, modelled by art to the usual rules of courtesy, yet so far frank and honest, that they seemed as if they disclaimed to conceal the natural working of the soul. Such an expression is often mistaken for* manly frankness, *when in truth it arises from the reckless indifference of a libertine disposition, conscious of* superiority of birth, of wealth, *or of some other adventitious advantage totally unconnected with personal merit.*

(Cei care remarcaseră în comportarea acestui tînăr erou o excesivă impertinenţă amestecată cu o extremă aroganţă şi cu indiferenţă faţă de sentimentele altora, nu puteau totuşi să nu admită că era în purtarea lui acel soi de farmec pe care îl dau nişte trăsături deschise, bine alcătuite de natură, modelate de educaţie să exprime o curtenie conformă regulilor uzuale, totuşi atît de sincer şi de cinstit, încît păreau că ar vrea cu orice preţ să ascundă reacţiile spontane ale sufletului, o astfel de expresie a feţei e luată adesea drept o *bărbătească francheţe*, cînd în realitate ea este efectul indiferenţei uşuratice a unei naturi libertine, conştientă de *superioritatea ei de naştere, de bogăţie* sau de cine ştie ce alt avantaj exterior, cu totul lipsit de vreo legătură cu meritul personal.)

21. *Frumuseţea* mea, promisiune a unui caracter util sufletului meu, e mai presus decît atracţia simţurilor; atracţia aceasta nu e decît o specie particulară. 1815.
22. Există o cauză fizică, un început de nebunie, o afluenţă a sîngelui în creier, o dezordine în nervi şi în centrul cerebral. Vezi curajul efemer al cerbilor şi culoarea gîndurilor unei soprane. În 1822 fiziologia ne va da descrierea laturii fizice a fenomenului acestuia. Eu atrag atenţia domnului Edwards asupra lui.
23. De aici posibilitatea unor pasiuni născute fără temei, şi ele ca şi pasiunea lui Benedick şi a Beatrixei (Shakespeare).
24. Vezi *Amorurile lui Struenzee la Curţile din Nord*, de Brown, 3 vol., 1819.
25. Vezi *Scrisorile* doamnei du Deffant, ale domnişoarei de Lespinasse, *Memoriile* lui Bezenval, ale lui Lauzun, ale doamnei d'Épinay, *Dicţionarul etichetei* de doamna de Genlis, *Memoriile* lui Dangeau, ale lui Horace Wolpole.
26. Dacă nu cumva mai există la Curtea de la Petersburg.
27. Vezi Saint-Simon şi Werther. Oricît de tandru şi de delicat ar fi un singuratic, sufletul îi e distrat, o parte din imaginaţie îi e folosită ca să-şi înfăţişeze societatea. Tăria de caracter e unul din farmecele care seduc cel mai mult inimile cu adevărat feminine. De aici succesul tinerilor ofiţeri foarte serioşi. Femeile ştiu foarte bine să deosebească violenţa pornirilor pasiunii, pe care le simt atît de posibile în inimi, de tăria de caracter; cele mai distinse femei se lasă uneori înşelate de-un pic de şarlatanism de acest fel. De el ne putem folosi fără teamă imediat ce observăm că a început cristalizarea.
28. Parfumurile.
29. Vezi nota 1 de la pag. 35.
30. *Nessun maggior dolore*
Che ricordarsi del tempo felice
Nella miseria.

Dante, *Inf.*, cînt. V

31. Sînt sfătuit mai întîi să înlătur acest cuvînt, sau, dacă nu izbutesc s-o fac, din lipsă de talent literar, să amintesc adesea că prin *cristalizare* înţeleg o anumită febră a imaginaţiei, care face de nerecunoscut o fiinţă, cel mai adesea destul de obişnuită, şi o transformă în una deosebită. În sufletele care nu cunosc decît calea vanităţii pentru a ajunge la fericire, e necesar ca bărbatul care caută să aţîţe această febră să-şi înnoade foarte bine cravata şi să fie mereu atent la o mie de amănunte care exclud orice neglijenţă. Femeile din lumea bună recunosc efectul, negînd totodată sau nevăzînd cauza.
32. Copie după jurnalul lui Lisio.
33. *Othello* şi *Vestala*, balete de Viganò, executate de Pallerini şi Mollinari.
34. De a fi un excesiv admirator al milady-ei L. (lb. engl.).
35. Frumuseţea nu e decît *făgăduiala* fericirii. Fericirea unui grec era alta decît a unui francez din 1822. Vezi ochii lui Venus de Medicis şi compară-i cu ochii Madelenei de Pordenone (la domnul de Sommariva).
36. Cînd eşti sigur de iubirea unei femei, cercetezi dacă ea e mai mult sau mai puţin frumoasă; cînd te îndoieşti de inima ei, n-ai timp să te mai gîndeşti la chipul ei.
37. Vezi doamna de Staël, în *Delphine*, cred: iată şiretenia femeilor puţin frumoase.

38. Simpatiei acesteia nervoase aş fi ispitit să-i atribui efectul prodigios şi de neînţeles al muzicii la modă (la Dresda, pentru Rossini, 1821). De cum nu mai e la modă, ea nu devine mai proastă, şi totuşi nu mai impresionează inimile sincere ale tinerelor fete. Poate că le plăcea şi ca un mijloc de a stîrni emoţiile bărbaţilor tineri.

Doamna de Sévigné (Scrisoarea 202, 6 mai 1672) îi spune fiicei sale: „Lully s-a întrecut pe sine dirijînd orchestra regelui; frumosul *Miserere* era şi mai frumos; cînd a ajuns la *Libera*, toţi ochii s-au umplut de lacrimi“.

Nu ne mai putem îndoi de realitatea acestui efect, după cum nu ne putem îndoi de inteligenţa sau de sensibilitatea doamnei de Sévigné. Muzica lui Lully, care o fermeca, ne-ar face acum să fugim; pe atunci ea încuraja *cristalizarea*; astăzi o face imposibilă.

39. Acesta e avantajul de a fi la modă. Făcînd abstracţie de defectele feţei deja cunoscute, şi care nu ating cu nimic imaginaţia, oamenii sînt atraşi de una din următoarele frumuseţi:

I. În popor, de ideea de bogăţie;

II. În lumea bună, de ideea de eleganţă, fie materială, fie morală;

III. La Curte, de ideea: vreau să plac femeilor; aproape pretutindeni, de un amestec al acestor trei idei. Fericirea legată de ideea de bogăţie se adaugă la rafinamentul plăcerii, care se trage din ideea de eleganţă, şi toate trei se aplică dragostei. Într-un fel sau altul, imaginaţia e atrasă de noutate. Astfel, ajungi să-ţi placă un bărbat foarte urît, fără să te mai gîndeşti la urîţenia lui (Micul Germain, *Memorii* de Grammont), şi pînă la urmă urîţenia lui devine frumuseţe. La Viena, în 1788, doamna Viganò, dansatoare, femeia la modă, era gravidă, şi doamnele purtară curînd mici pîntece à la *Viganò*. Din aceleaşi motive întoarse pe dos, nu există lucru mai urît decît o modă depăşită. Prostul gust înseamnă a confunda moda, care nu trăieşte decît din schimbări, cu frumosul durabil, rod al cutărei guvernări, conducînd cutare ţinut. Un edificiu la modă va fi, peste zece ani, o modă depăşită. El va fi mai puţin urît peste două sute de ani, cînd moda va fi uitată. Amanţii sînt tare nebuni cînd se gîndesc să se îmbrace bine; cînd vezi fiinţa iubită, ai de făcut cu totul altceva decît să te gîndeşti la toaleta ei; iubitul ţi-l priveşti, nu-l examinezi, spune Rousseau. Dacă examinarea are loc, ai de-a face cu iubirea-gust, şi nu cu iubirea-pasiune. Aerul strălucitor al frumuseţii aproape că displace la fiinţa iubită; nu te interesează s-o vezi frumoasă, ai dori-o tandră şi plină de dor. În dragoste, găteala n-are importanţă decît pentru tinerele fete, care, fiind păzite cu străşnicie în casa părintească, se îndrăgostesc adeseori cu ajutorul vederii.

Spus de L., 15 septembrie 1820.

40. Fie pentru luciul, fie pentru mărimea, fie pentru forma lor; astfel, sau prin asociaţiile de sentimente (vezi mai sus ciupiturile de vărsat), o femeie care iubeşte se obişnuieşte cu defectele iubitului ei. Prinţesa rusă C. s-a obişnuit cu un bărbat care în definitiv n-are nas. Imaginea curajului şi a pistolului încărcat pentru sinucidere din disperarea pricinuită de această nenorocire şi mila pentru adînca lui nefericire, ajutate de ideea că el se va vindeca şi că începe să se vindece, au produs acest miracol. Bietul rănit nu trebuie să pară că se gîndeşte la nenorocirea lui.

Berlin, 1307

41. Frază necuviincioasă, copiată după *Memoriile* prietenului meu, răposatul baron de Bottmer. Prin acelaşi artificiu, Feramorz e plăcut de Lalla-Rook. Vezi acest fermecător poem.

42. Se vede că autorul nu e nici prinţ, nici milionar. Am vrut să-i fur acest spirit cititorului.

43. Logodnica lui Lammermoor, miss Ashton. Un bărbat care a trăit găseşte în memorie o mulţime de exemple de *amoruri* şi n-are decît greutatea alegerii. Dar, dacă vrea să scrie, nu mai ştie pe ce să pună temei. Micile evenimente petrecute în lumea restrînsă în care el a trăit sînt ignorate de

public, şi ar trebui un imens număr de pagini pentru a le reda cu nuanţele necesare. Pentru asta citez romane, ca fiind în genere cunoscute, dar nu-mi sprijin ideile spuse cititorului pe ficţiuni atît de goale şi calculate cele mai multe dintre ele mai degrabă de dragul pitorescului decît de-al adevărului.

44. Toate acestea au fost scrise la Roma pe la 1820.

45. Tradus *ad litteram* din *Memoriile* lui Bottmer.

46. Cîteva fraze luate din Crébillon, vol. III.

47. Era un cuvînt al Léonorei.

48. *Posen*, 1807.

49. Vezi călătoriile lui Bougainville, Cook etc. La unele animale femelele par că se refuză în momentul cînd se dăruie. Anatomiei comparate trebuie să-i cerem cele mai multe revelaţii despre noi înşine.

50. O face să vadă într-un fel nou iubirea bărbatului.

51. Vezi admirabila descriere a acestor moravuri plicticoase la sfîrşitul *Corinnei*; şi doamna de Staël a flatat portretul făcut de ea.

52. *Biblia* şi aristocraţia se răzbună crunt împotriva celor care cred că le datorează totul.

53. Sînt sfătuit să suprim amănuntul acesta: „Mă iei drept o femeie prea uşuratică, dacă îndrăzneşti să povesteşti asemenea lucruri în faţa mea“.

54. Pudoarea e una din sursele gustului pentru găteală; prin cutare toaletă, o femeie se oferă mult sau puţin. De aceea găteala e nepotrivită la bătrîneţe.

O femeie din provincie, dacă vrea să arate la Paris că se ţine de modă, se oferă într-un fel stîngaci şi stîrneşte rîsul. Cînd soseşte la Paris, o provincială trebuie să înceapă să se îmbrace ca şi cum ar avea treizeci de ani.

55. Nota 1 de la pag. 89.

56. Vezi tonul societăţii din Geneva, mai ales în familiile din *lumea bună*; utilitatea unei curţi pentru a îndrepta prin ridicol tendinţa spre falsă pudoare; Duclos, spunîndu-i poveşti doamnei de Rochefort: „Într-adevăr, dumneata ne crezi femei prea cinstite“. Nu există nimic pe lume mai plictisitor decît pudoarea nesinceră.

57. Ei, dragul meu Fronsac, sînt douăzeci de sticle de şampanie între povestirea pe care ne-o începi şi ce spunem noi la ora asta.

58. Aceasta e povestea temperamentului melancolic comparat cu temperamentul sangvin. Vezi o femeie virtuoasă, chiar cu virtutea mercantilă a unor habotnici (virtuoasă în schimbul răsplătirii însutite în rai), şi un desfrînat de patruzeci de ani, blazat. Deşi Valmont din *Legăturile primejdioase* încă n-a ajuns pînă acolo, prezidenta de Tourvel e mai fericită decît el în tot lungul cărţii; şi, dacă autorul, care avea atîta spirit, ar fi avut şi mai mult, aceasta ar fi fost morala ingeniosului său roman.

59. Temperamentul melancolic, pe care-l putem numi temperamentul iubirii. Am văzut femeile cele mai distinse şi mai făcute să iubească dînd preferinţă, din lipsă de inteligenţă, prozaicului temperament sangvin. Povestea lui Alfred, Grande Chartreuse, 1810.

Nu cunosc idee care să mă invite mai mult să văd ceea ce se numeşte proastă tovărăşie.

(Aici bietul Visconti îşi pierde şirul.

Toate femeile sînt la fel în ceea ce priveşte fondul sentimentelor şi al pasiunilor; *formele* pasiunilor sînt diferite. Aici găsim diferenţa dată de-o avere mai mare, de-o mai mare cultură spirituală, de obişnuinţa cu o gîndire mai aleasă şi, mai presus de orice, din nefericire, de-un orgoliu mai uşor de stîrnit.

Cutare cuvînt care stîrneşte mînia unei prinţese nu o supără deloc pe o păstoriţă din Alpi. Dar, odată mîniate, şi prinţesa, şi păstoriţa au aceleaşi manifestări ale pasiunii.

Notă unică a editorului)

60. Cuvînt al lui M…
61. Vol. *Guarna*.
62. *The heart of Midlothian* (*Inima lui Midlothian*) (vol. III).
63. Cu cît e cerul mai întunecat,
Cu atît prevesteşte o furtună mai mare (lb. engl.).
64. Monarhia fără Cartă şi fără Camere.
65. Vai! cînd te vei reîntoarce în lumea celor vii, binevoieşte să-mi dăruieşti şi mie o amintire. Eu sînt Pia; Sienna mi-a dat viaţă; moartea mi-am aflat-o în mlaştinile noastre. Cel care, cununîndu-se cu mine, îmi dăruise inelul lui, îmi ştie povestea.
66. Mă întorc totdeauna de la miss Cornel plin de admiraţie şi de observaţii profunde asupra pasiunilor văzute fără văl. Felul ei atît de imperativ de a porunci slugilor nu e despotism, ci se explică prin faptul că ea vede limpede şi imediat ce trebuie făcut.

Supărată pe mine la începutul vizitei, ea uită pînă la urmă şi-mi povesteşte toată structura pasiunii ei pentru Mortimer. „Îmi place mai mult să-l văd în lume decît singur cu mine.“ Nici femeia cea mai inteligentă n-ar face mai bine, fiindcă ea îndrăzneşte să fie cu desăvîrşire *fireasc*ă şi nu e stînjenită de nici o teorie. „Sînt mai fericită ca actriţă decît ca soţie a unui pair.“ Suflet mare, pe care trebuie să mi-l păstrez ca prieten, pentru a putea învăţa de la el.

67. Mîndrie şi curaj în lucrurile mărunte, dar atenţie pasionată faţă de lucrurile mărunte; vehemenţa temperamentului bilios. Purtarea lui faţa de doamna de Monaco (Saint-Simon, V, 383); aventura lui sub patul doamnei de Montespan, cînd regele se afla cu ea în pat. Fără atenţie la lucrurile mărunte, un asemenea caracter rămîne invizibil pentru femei.
68. *When Minna Toil heard a tale of woe or of romance, it was then her blood rushed to her cheeks, and shewed plainly how warm it beat notwithstanding the generally serious composed and retiring disposition which her countenance and demeanour seemed to exhibit* (*The Pirate*, I, 33). (Cînd Minna Toil asculta o poveste tristă sau o poveste de dragoste, sîngele îi năvălea în obraji şi arăta limpede ce fierbinte pulsa, în ciuda caracterului grav şi rezervat pe care comportarea şi ţinuta ei păreau să-l manifeste. – *Piratul*, I, 33.)

Oamenilor de rînd li se par reci sufletele ca ale Minnei Toil, care nu socotesc întîmplările obişnuite demne de emoţia lor.

69. Să ştii de la mine, semeţule templier, că nici în cele mai crîncene bătălii n-ai arătat atîta din faimosul tău curaj, cît au arătat multe femei silite să îndure suferinţe din dragoste sau datorie (lb. engl.).
70. Maria Stuart vorbind despre Leicester după întrevederea cu Elisabeta, întrevedere în care s-a pierdut.

Schiller

71. Se ştie că femeia aceasta celebră a scris, probabil împreună cu domnul de la Rochefoucauld, romanul *Principesa de Clèves*, şi că cei doi autori şi-au petrecut împreună, într-o prietenie desăvîrşită, ultimii douăzeci de ani ai vieţii. Aceasta este exact iubirea ca la italieni.
72. *Sotto l’usbergo del sentirsi pura*.
(Ţi-l ştii în piept ca lacrima de pur.)

Dante, *Inf.*, XXVIII, 117

73. Un lucru pe care mi s-a părut că-l văd adeseori în dragoste e înclinarea aceasta spre a găsi mai multă nenorocire în întîmplările nenorocite decît fericire în întîmplările fericite.
74. Don Carlos, Saint-Preux, Hippolyte-ul şi Baiazid-ul lui Racine.
75. Mordaunt Merton, primul volum al *Piratului.*
76. Fiindcă am pomenit de Correggio, aş spune că schiţa unui cap de înger, aflată la tribuna galeriei din Florenţa, are privirea iubirii fericite; iar la Parma, Madona încununată de Isus are privirea plecată a iubirii.
77. *Come what sorrow can,*
It cannot countervail the exchange of joy.
That one short moment gives me in her sight.

Romeo and Juliet

Dar griji oricîte pot de-acum să vină;
Nu covîrşesc plăcerea cea divină
Cînd ştiu că Julieta e a mea.

(*Romeo şi Julieta*, actul II, scena 6,
trad. Şt.O. Iosif – Al. Philippide)

78. Cu cîteva zile înainte de a muri, el a făcut o mică odă, care are meritul de a exprima exact sentimentele despre care ne vorbea el.

L'ULTIMO DI	CEA DIN URMA ZI
Anacreontica	*Anacreontică*
A ELVIRA	ELVIREI
Vedi tu dove il rio	Te uită, unde rîul
Lambendo un mirto va,	Sub mirt trece cîntînd
Là del riposo mio	Piatra odihnei mele
La pietra surgerà.	Se va-nălţa curînd.
Il passero amoroso,	Şi vrăbii drăgăstoase
E il nobile usignuol	Crăieşti privighetori
Entro quel mirto ombroso	Spre mirtul plin de umbră
Raccoglieranno il vol.	Zbura-vor deseori.
Vieni, diletta Elvira,	Să-mi vii, scumpă Elviră,
A quella tomba vien,	La groapă, şi să ţii
E sulla muta lira,	Lipiţi de muta liră
Appoggia il bianco sen.	Sînii tăi albi şi vii.
Su quella bruna pietra,	Şi peste sura piatră
Le tortore verran,	Porumbii s-or lăsa
E intorno alla mia cetra,	Şi-au să-şi dureze cuibul
Il nido intrecieran.	Sub alăuta mea.
E ogni anno, il di che offendere	Şi an de an, la ziua
M'osasti tu infedel,	Cînd sfîntul legămînt
Faro la su discendere	L-ai rupt, din cer stîrni-voi
La folgore del ciel.	Un fulger spre pămînt.
Odid'un uom che muore	Auzi pe cel ce moare,

Odi l’estremo suon	Cuvînt de bun rămas,
Questo appassito hora	Pe veştejita floare,
Ti lascio, Elvira, in don.	Elvira,-n dar ţi-o las.
Quanto prezioso ei sia	Cît e de preţioasă
Saper tu il devi appien;	Deplin aş vrea să ştii:
Il di che fosti mia,	Din sînu-ţi am furat-o
Te l’involai dal sen.	Cînd tot ai vrut să-mi fii.

79. Sărman nefericit! cîte gînduri dulci şi ce dorinţă statornică l-au condus la ceasul de pe urmă! Chipul lui era frumos şi blînd, părul îi era blond, şi numai o nobilă cicatrice îi tăia una din sprîncene.
80. Simbol atunci iubirii
Acuma semn de chin
La pieptu-ţi, veştejită,
Mă-ntorc să ţi-o închin

Şi-n suflet să-ţi rămînă,
De nu ţi-e crud, săpat
Şi cum ţi-a fost răpită,
Şi cum s-a-napoiat.
81. *Viaţa lui Haydn*.
82. 20 septembrie 1811.
83. La prima ceartă, doamna Ivernetta îl alungă pe bietul Bariac. Bariac era îndrăgostit cu adevărat, şi alungarea aceasta îi amărî sufletul; dar prietenul său Guillaume Balaon, a cărui viaţă o scriem, i-a fost de-un mare ajutor şi a lucrat atît de bine încît a domolit-o pe aspra Ivernetta. Se făcu pace, şi împăcarea fu însoţită de momente atît de plăcute încît Bariac îi jură lui Balaon că nici momentul primei dăruiri a amantei sale nu fusese atît de dulce ca momentele voluptuoasei lor împăcări. Cuvintele lui îi suciră minţile lui Balaon; el vru să guste plăcerea descrisă de prietenul său etc., etc. *Viaţa cîtorva trubaduri*, de Nivernois, vol. I, pag. 32.
84. Felul acesta de timiditate e hotărîtor şi dovedeşte iubirea-pasiune la un om inteligent.
85. Amintim că, dacă autorul foloseşte uneori persoana întîi, o face pentru a încerca să aducă o oarecare varietate în forma acestui eseu. El n-are deloc pretenţia să le vorbească cititorilor despre propriile lui sentimente, ci caută doar să le împărtăşească cu cît mai puţină monotonie ce a observat la alţii.
86. A se plasa exact în aceleaşi acţiuni.
87. *Haec autem ad acerbam rei memoriam, amara quadam dulcedine, scribere visum est… ut cogitem nihil esse debere quod amplius mihi placeat in hac vita.* (Acestea par să fi fost scrise pentru a păstra nu fără oarecare dulceaţă, o amintire amară… încît să cred că nimic în viaţa aceasta nu trebuie să-mi placă mai mult.)

Petrarca, Ed. Marsand

13 ianuarie 1819

88. Veneţia, 1819.
89. *Memoriile* doamnei d’Épinay, Geliotte.

Praga, Klagenfurt, întreaga Moravie etc. etc. Acolo femeile sînt foarte spirituale, iar bărbaţii mari vînători. Prietenia între femei e foarte obişnuită. Anotimpul frumos în partea locului e iarna: se fac pe rînd partide de vînătoare de cîte cincisprezece-douăzeci de zile, la marii seniori ai ţinutului. Unul din bărbaţii cei mai inteligenţi îmi spunea într-o zi că împăratul Carol Quintul domnise legitim peste întreaga Italie, şi că, prin urmare, degeaba ar voi italienii să se revolte. Soţia acestui om de treabă citea scrisorile domnişoarei de Lespinasse.

Znaym, 1816

90. Mare problemă. Mi se pare că, în afară de educaţia care începe la opt sau zece luni, mai există şi un pic de instinct.
91. În dialectul veneţian există descrieri ale iubirii fizice de-o vioiciune care întrece cu mult vioiciunea lui Horaţiu, Properţiu, La Fontaine şi a tuturor poeţilor. Domnul Buratti din Veneţia este în clipa de faţă cel mai de frunte poet satiric al tristei noastre Europe. El excelează mai ales în descrierea fizicului grotesc al eroilor săi. De aceea e adeseori vîrît la închisoare. Vezi *L'Elefanteide, L'Uomo, La Strefeide.*
92. Iată una din nebuniile dragostei; calitatea aceasta pe care o vezi, pentru el nu e o calitate.
93. Montagnola, 13 aprilie 1819.
94. *Prinţesa de Tarente*, nuvelă de Scarron.
95. Ca în *Curiosul neobrăzat*, nuvelă de Cervantes.
96. Nişte bagatele fără nici o importanţă i se par unui gelos dovezi la fel de puternice ca şi cele scoase din făgăduielile Sfintei Scripturi.
97. Ar trebui înfiinţată la Philadelphia o academie care să se ocupe numai de culegerea materialelor pentru studiul omului în stare sălbatică, şi să nu se aştepte pînă cînd aceste populaţii ciudate vor fi nimicite.

Ştiu că asemenea academii există; dar, pe cît se pare, ele au regulamente demne de academiile noastre din Europa (Memoriu şi discuţie asupra Zodiacului de la Dendera la Academia de ştiinţe din Paris, în 1821). Văd că Academia din Massachusetts, cred, îl însărcinează cu prudenţă pe un membru al clerului (dl. Jarvis) să facă un raport despre religia sălbaticilor. Preotul are grijă să respingă cu toată tăria afirmaţiile unui francez lipsit de credinţă, numit Volney. După spusele preotului, sălbaticii au ideile cele mai exacte şi mai nobile despre Divinitate etc. Dacă domnul Jarvis ar locui în Anglia, un asemenea raport i-ar aduce vrednicului academician un *preferment* de trei sau patru sute de ludovici şi protecţia tuturor nobililor lorzi din canton. Dar în America! Altminteri, ridicolul acestei academii îmi reaminteşte că americanilor liberi le place grozav să vadă armoarii frumoase pictate pe uşile trăsurilor lor; şi-i necăjeşte faptul că nepriceperea pictorilor de trăsuri duce adesea la greşeli de blazon.

98. E comparată creanga împodobită cu diamante cu creanga desfrunzită, şi contrastele fac amintirile mai vii.
99. Exemplu, iubirea lui Alfieri pentru o doamnă din aristocraţia engleză (milady Ligonier), care făcea dragoste şi cu lacheul ei, şi care se iscălea cu atîta haz *Penelopa.* Vita, 2.
100. Fierul este ceea ce iubesc ele (lb. latină).
101. Acest dispreţ e una din cele mai frecvente cauze de sinucidere; îţi iei viaţa ca să-ţi repari onoarea.
102. Cugetarea 495. Cititorul a recunoscut, fireşte, fără să-i atrag de fiecare dată atenţia, şi multe alte cugetări ale unor scriitori celebri. Eu caut să scriu istorie şi asemenea cugetări sînt fapte.
103. Ştiu, acest cuvînt nu prea e franţuzesc în acest sens, dar n-am cu ce să-l înlocuiesc.

În italieneşte *puntiglio*, în englezeşte *pique* (n.a.). Noi am crezut nimerit să folosim aici cuvîntul *înţepătură* (n.t.).

104. Pe la anul 1778, trei sferturi din marii seniori francezi ar fi putut fi consideraţi r. de j. Într-o ţară în care legile ar fi fost aplicate fără accepţie de persoane.

105. Pentru că se spionează unii pe alţii, din invidie, în ceea ce priveşte iubirea, în provincie există mai puţină dragoste şi mai mult desfrîu. Italia e mai fericită.

106. Există, în fiecare an, multe exemple de femei părăsite într-un mod la fel de josnic; iată de ce le iert femeilor cinstite cînd sînt neîncrezătoare. – Mirabeau, *Scrisori către Sophie*. Opinia publică n-are nici o putere în ţările despotice, unde numai prietenia paşei e reală.

107. Livorno, 1819.

108. Vezi confesiunile unui om ciudat (povestire de mistress Opio).

109. *Scrisorile* doamnei du Deffant, *Memoriile* lui Lauzun.

110. Volney, descriere a Statelor Unite ale Americii, pag. 491-496.

111. O fiinţă obişnuită cu un asemenea spectacol şi care se simte ameninţată să-i devină erou poate să nu fie atentă decît la măreţia sufletească, şi atunci spectacolul acesta e cea mai intimă şi cea mai mare dintre plăcerile inactive.

112. *Memoriile* doamnei d’Épinay, cred, sau ale lui Marmontel.

113. Orice ar spune unii miniştri ipocriţi, puterea e cea mai mare dintre plăceri. Mi se pare că numai dragostea o poate întrece, iar dragostea e o boală fericită, care nu se poate dobîndi ca un minister.

114. Pericolul lui Henri Morton, în Clyde.

Old Mortality, vol. IV, pag. 224

115. Al prealăudatului lord Byron.

116. Numai pentru a prescurta şi cerînd iertare pentru acest nou cuvînt.

117. Doamna Dornal şi Serigny, *Confesiunile contelui* *** de Duclos.

118. Am plîns aproape în fiecare zi (Preţioase cuvinte din 10 iunie).

119. Salviati.

120. Pasiunea ei se va stinge ca o lampă, din lipsă de ceea ce trebuie să-i hrănească flacăra.

Mireasa din Lammermoor, II, 116

CARTEA A DOUA

CAPITOLUL XL

Toate iubirile, toate imaginaţiile capătă la oameni culoarea celor şase temperamente:

Sangvinul sau Francezul, sau domnul de Francueil (*Memoriile doamnei d'Épinay*);

Colericul sau Spaniolul, sau Lauzun (Peguilhen din *Memoriile* lui Saint-Simon);

Melancolicul sau Germanul, sau Don Carlos de Schiller;

Flegmaticul sau Olandezul;

Nervosul sau Voltaire;

Atleticul sau Milon din Crotona[1].

Dacă influenţa temperamentelor se face simţită în ambiţie, avariţie, prietenie etc., etc., cum o să fie ea oare în iubire, care are un amestec fizic obligator?

Să presupunem că toate iubirile se pot raporta la cele patru varietăţi pe care le-am notat:

Iubire-pasiune sau Julie d'Étanges;

Iubire-gust sau galanterie;

Iubire fizică;

Iubire din vanitate (pentru un burghez, o ducesă n-are niciodată mai mult de treizeci de ani).

Aceste patru iubiri trebuie să le trecem prin cele şase varietăţi dependente de deprinderile pe care cele şase temperamente le dau imaginaţiei. Tiberiu nu avea imaginaţia nebunească a lui Henric al VIII-lea.

Să trecem apoi toate combinaţiile pe care le vom obţine prin diferenţele de obiceiuri dependente de regimuri sau de caractere naţionale:

1. Despotismul asiatic, aşa cum se vede la Constantinopol;

2. Monarhia absolută à la Ludovic al XIV-lea;

3. Aristocraţia mascată de-o Cartă, sau ocîrmuirea unei naţiuni în profitul celor bogaţi, ca în Anglia, totul urmînd regulile unei morale aşa-zis biblice;

4. Republica federativă, sau ocîrmuirea în folosul tuturor, ca în Statele Unite ale Americii.

5. Monarhia constituţională, sau…

6. Un stat în revoluţie, ca Spania, Portugalia, Franţa. Situaţia aceasta a unei ţări, dînd o pasiune vie tuturor, face ca moravurile să fie fireşti, distruge neroziile, virtuţile convenţionale, convenienţele prosteşti[2], dă seriozitate tinereţii şi o face să dispreţuiască iubirea din vanitate şi să lase la o parte aventura amoroasă.

Starea aceasta poate dura multă vreme şi poate forma obiceiurile unei generaţii. În Franţa ea a început în 1788, a fost întreruptă în 1802 şi a reînceput în 1815, ca să se termine Dumnezeu ştie cînd.

După toate aceste moduri generale de a privi *iubirea*, mai există şi diferenţele de vîrstă, şi, în sfîrşit, ajungem la particularităţile individuale.

De pildă, s-ar putea spune: La Dresda, la contele Waldstein, am văzut iubirea din vanitate, temperamentul melancolic, obiceiurile monarhice, vîrsta de treizeci de ani şi… particularităţile individuale.

Felul acesta de a privi lucrurile prescurtează şi duce la răcirea minţii celui ce cugetă despre iubire, lucru esenţial şi foarte dificil.

Şi, după cum în fiziologie omul nu ştie aproape nimic despre el însuşi decît prin anatomie comparată, tot aşa, în pasiuni, vanitatea şi multe alte surse de iluzie ne fac să înţelegem ce se petrece în noi numai prin slăbiciunile observate la alţii. Dacă din întîmplare eseul de faţă va avea vreun folos, acesta va consta în călăuzirea minţilor spre astfel de apropieri. Ca să îndemn la efectuarea lor, voi încerca să schiţez cîteva trăsături generale ale caracterului iubirii la diverse naţiuni.

Rog să mi se ierte dacă revin adesea la Italia; în starea actuală a moravurilor Europei, Italia e singura ţară unde creşte în libertate planta pe care-o descriu. În Franţa, vanitatea; în Germania, o pretinsă filozofie atît de nebună încît te face să mori de rîs; în Anglia, un orgoliu timid, bolnăvicios, pizmaş, o chinuie, o înăbuşă, sau o face să ia o direcţie ciudată[3].

CAPITOLUL XLI

Despre naţiuni în raport cu iubirea. Despre Franţa

Caut să mă debarasez de sentimentele mele şi să nu fiu decît un filozof cu mintea rece.

Formate de amabilii francezi, care n-au decît vanitate şi dorinţe fizice, femeile franceze sînt fiinţe mai puţin active, mai puţin energice, mai puţin temute şi, mai ales, mai puţin iubite şi mai puţin puternice decît femeile spaniole şi italiene.

O femeie nu e puternică decît prin tăria chinului pe care-l poate pricinui amantului cînd vrea să-l pedepsească; iar cînd n-ai decît vanitate, orice femeie îţi e utilă şi nici una nu ţi-e necesară; succesul care măguleşte constă în a cuceri şi nu în a păstra. Cînd n-ai decît dorinţe fizice, găseşti femei uşoare, şi de aceea femeile uşoare din Franţa sînt încîntătoare, iar cele din Spania foarte neplăcute. În Franţa femeile uşoare pot da multor bărbaţi tot atîta fericire cîtă dau şi femeile cinstite, adică fericire fără iubire, şi există întotdeauna un lucru pe care un francez îl respectă mai mult decît pe amanta lui: vanitatea sa.

Un tînăr din Paris îşi ia în amantă un fel de sclavă, hărăzită mai ales să-i dăruie plăceri ale vanităţii. Dacă ea se împotriveşte poruncilor pasiunii acesteia dominante, el o părăseşte, şi e cu atît mai încîntat de sine cînd le povesteşte prietenilor cu ce maniere superioare şi cu ce procedee originale a lăsat-o.

Un francez care îşi cunoştea bine ţara (Meilhan) spunea: „În Franţa pasiunile mari sînt la fel de rare ca şi oamenii mari“.

Limba n-are cuvinte să arate cît e de neînchipuit pentru un francez rolul de amant părăsit şi disperat, în văzul şi auzul unui oraş întreg. Nimic mai obişnuit la Veneţia sau la Bologna.

Ca să găseşti iubirea la Paris, trebuie să cobori pînă la clasele în care lipsa educaţiei şi a vanităţii şi lupta cu adevăratele nevoi au lăsat mai multă energie.

A te lăsa văzut cu o mare dorinţă nesatisfăcută înseamnă a-ţi lăsa văzut *eul inferior*, lucru posibil în Franţa numai cînd e vorba de oamenii cei mai de rînd; înseamnă a te oferi drept ţintă tuturor glumelor proaste cu putinţă: de aici laudele exagerate la adresa femeilor uşoare, în gura tinerilor care se tem de propria lor inimă. Teama extremă şi vulgară de a lăsa să ţi se vadă

eul inferior formează esenţa conversaţiilor oamenilor din provincie. N-a fost văzut oare de curînd unul care, aflînd de asasinarea monseniorului duce de Berri, a răspuns: „Eu ştiam“[4]?

În evul mediu prezenţa pericolului *călea* inimile; aici se află, dacă nu mă înşel, a doua cauză a uimitoarei superiorităţi a oamenilor din secolul al şaisprezecelea. Originalitatea, care la noi e rară, ridicolă, periculoasă şi adeseori afectată, era pe atunci obişnuită şi fără fard. Ţările în care primejdia îşi mai arată adesea mîna de fier, cum sînt Corsica[5], Spania, Italia, pot da încă oameni mari. În aceste climate, unde căldura dogoritoare aţîţă mîniile timp de trei luni pe an, nu lipseşte decît *direcţia* către care să se îndrepte mecanismul; la Paris mă tem că lipseşte *mecanismul* însuşi[6].

Mulţi tineri de-ai noştri, altminteri atît de bravi la Montmirail sau la Bois de Boulogne, se tem să iubească; şi, într-adevăr, din lipsă de curaj îi vedem la douăzeci de ani fugind din calea vreunei tinere fete care li s-a părut frumoasă. Iar cînd îşi amintesc cele citite prin romane despre felul cum *se cuvine* să se poarte un amant, simt că le îngheaţă sîngele în vine. Sufletele acestea reci nu concep că furtuna patimilor, formînd talazurile mării, umflă totodată pînzele vasului şi-i dau puterea de-a învinge furtuna.

Iubirea e o floare foarte plăcută, dar trebuie să ai curajul să te duci s-o culegi de pe marginile unei prăpăstii înfricoşătoare. În afară de ridicol, iubirea vede veşnic lîngă ea deznădejdea de-a fi părăsită de fiinţa iubită şi nu rămîne decît un *dead blank* pentru tot restul vieţii.

Culmea civilizaţiei ar consta în îmbinarea tuturor plăcerilor delicate ale secolului al nouăsprezecelea cu prezenţa mai frecventă a primejdiei[7]. Ar trebui ca plăcerile vieţii particulare să poată fi sporite la infinit, expunîndu-ne mai des pericolelor. Şi nu vorbesc numai despre pericolele militare. Aş dori acel pericol de fiecare clipă, sub toate formele şi pentru toate cerinţele existenţei care formau esenţa vieţii în evul mediu. Pericolul, aşa cum l-a potrivit şi l-a gătit civilizaţia noastră, se înfrăţeşte lesne cu cea mai plicticoasă slăbiciune de caracter.

În *A voice from Saint-Helena*, de domnul O’Meara, văd aceste cuvinte ale unui mare om:

„Dacă îi spuneai lui Murat: «Du-te de nimiceşte cele şapte sau opt regimente duşmane care se află colo, pe cîmpie, lîngă clopotniţă», el pornea imediat ca un fulger, şi, oricît de puţină cavalerie l-ar fi urmat, regimentele inamice erau curînd străpunse, ucise, nimicite. Dacă îl lăsai de capul lui, nu

mai aveai în faţă decît un imbecil lipsit de judecată. Nu pot concepe cum un om atît de viteaz era atît de laş. El nu era viteaz decît în faţa duşmanului; dar acolo pesemne că era ostaşul cel mai strălucit şi mai îndrăzneţ din toată Europa.

Era un erou, un Saladin, un Richard Inimă de Leu pe cîmpul de luptă: făceţi-l rege şi aşezaţi-l într-o sală de consiliu şi nu veţi mai avea decît un fricos lipsit de hotărîre şi de judecată. Murat şi Ney sînt bărbaţii cei mai viteji pe care i-am cunoscut“ (O’Meara, volumul II, pag. 94).

CAPITOLUL XLII

Urmare despre Franţa

Cer îngăduinţa de a mai bîrfi niţel Franţa. Să nu se teamă cititorul că satira îmi va rămîne nepedepsită; dacă eseul acesta găseşte cititori, injuriile îmi vor fi înapoiate însutit; onoarea naţională veghează.

Franţa ocupă un loc important în planul acestei cărţi, pentru că Parisul, graţie superiorităţii conversaţiei şi literaturii sale, este şi va fi totdeauna salonul Europei.

La Viena, ca şi la Londra, trei sferturi din scrisorelele de dimineaţă sînt scrise în franceză, sau sînt pline de aluzii şi de citate de asemenea în franceză[8] şi Dumnezeu ştie în ce fel de franceză.

Sub raportul marilor pasiuni, Franţa este, pare-mi-se, lipsită de originalitate din două pricini:

1. Onoarea adevărată sau dorinţa de a semăna cu Bayard, pentru a fi onoraţi în lume şi a ne vedea în fiecare zi vanitatea satisfăcută.

2. Onoarea prostească sau dorinţa de a semăna cu oamenii cei mai bine văzuţi din înalta societate a Parisului. Arta de-a intra într-un salon, de-a arăta că nu poţi suferi un rival, de-a te certa cu o amantă etc.

Onoarea prostească, mai întîi prin ea însăşi, ca fiind capabilă de-a fi înţeleasă de proşti, şi apoi ca fiind aplicabilă acţiunilor de fiecare zi, şi chiar de fiecare ceas, e mult mai utilă decît onoarea adevărată, cînd e vorba de plăcerile vanităţii noastre. În lume vedem că unii oameni cu onoare prostească, dar fără onoare adevărată sînt foarte bine primiţi, iar contrariul e imposibil.

Tonul societăţii înalte cere:

1. Să fie tratate cu ironie toate lucrurile importante. Nimic mai firesc: odinioară, oamenii care aparţineau cu adevărat înaltei societăţi nu puteau fi adînc impresionaţi de nimic; nu aveau timp pentru asta. Şederea la ţară schimbă lucrurile. De altfel, e o situaţie nefirească pentru un francez să se lase văzut *admirînd*[9], adică inferior nu numai faţă de ceea ce admiră, căci asta ar mai merge, ci chiar faţă de vecinul său, dacă vecinul rîde cumva de ceea ce el admiră.

În Germania, în Italia, în Spania, dimpotrivă, admiraţia este plină de bună-credinţă şi de plăcere; acolo, admiratorul are orgoliul entuziasmului său şi-l plînge pe cel care fluieră; nu spun pe cel care batjocoreşte, căci un asemenea rol e imposibil în ţări unde singurul lucru de rîs e să ratezi drumul fericirii, şi nu să imiţi un fel de a fi oarecare. În Sud teama şi oroarea de a-ţi vedea tulburate plăcerile viu simţite stîrnesc o admiraţie înnăscută pentru lux şi pompă. Vezi Curţile de la Madrid şi de la Neapole; vezi o *funzione* la Cadix, care merge pînă la delir[10].

2. Un francez se crede omul cel mai nenorocit şi aproape cel mai ridicul dacă e silit să-şi petreacă timpul singur. Or, ce e iubirea fără singurătate?

3. Un om pasionat nu se gîndeşte decît la sine, un om care doreşte să fie respectat nu se gîndeşte decît la ceilalţi; ceva mai mult chiar: înainte de 1789, nu-ţi puteai găsi siguranţă individuală în Franţa decît făcînd parte dintr-un *corp*, din magistratură, de pildă[11], şi fiind ocrotit de membrii acestui corp. Gîndul vecinului era deci parte integrantă şi necesară fericirii fiecăruia. Lucrul acesta era şi mai adevărat la Curte decît la Paris. Nu-i greu să simţi cum obiceiurile acestea, care, într-adevăr, îşi pierd zi de zi puterea, dar pe care francezii le mai au încă pentru un veac, favorizează marile pasiuni.

Mi se pare că văd un om care se aruncă pe fereastră, căutînd totuşi să aibă o poziţie graţioasă cînd ajunge pe caldarîm.

Asemeni acestuia şi nu altuia, în Franţa omul pasionat e sursa tuturor batjocurilor; şi, în plus, el îi jigneşte pe ceilalţi, dînd astfel aripi ridicolului.

CAPITOLUL XLIII

Despre Italia

Italia are norocul de a fi lăsată în grija inspiraţiei de moment, noroc împărtăşit pînă la un punct oarecare şi de Germania, şi de Anglia.

În plus, Italia e o ţară unde utilul, care era virtutea republicilor din evul mediu[12], n-a fost detronat de onoarea sau de virtutea angajată în folosul regilor[13], şi onoarea adevărată deschide calea pentru onoarea prostească; ea obişnuieşte omul să se întrebe: Ce gîndeşte vecinul despre fericirea mea? iar fericirea sentimentului nu poate fi motiv de vanitate, căci e invizibilă[14]. Ca dovadă, Franţa e ţara cu cele mai puţine căsătorii bazate pe sentiment din lume[15].

Alte avantaje ale Italiei sînt constituite de răgazul deplin al omului, sub un cer admirabil şi care te face sensibil la frumuseţe sub toate formele; de rezerva totală şi totuşi neexagerată care sporeşte izolarea şi înteţeşte farmecul intimităţii; de lipsa interesului pentru romane şi aproape pentru orice fel de lectură, lipsă care te lasă şi mai mult să te conduci după inspiraţia de moment; de pasiunea pentru muzică, pasiune care stîrneşte în suflet o emoţie atît de asemănătoare cu a iubirii.

În Franţa, pe la 1770, nu exista rezervă între oameni; dimpotrivă, a trăi şi a muri în mod public făcea parte din obiceiurile înaltei societăţi; şi cum ducesa de Luxemburg era intimă cu o sută de prieteni, nu exista nici intimitate sau prietenie propriu-zisă.

În Italia, unde a avea o pasiune nu e ceva prea rar, lucrul acesta nu e nici ridicol[16], şi poţi auzi citîndu-se în gura mare, prin saloane, maxime generale despre iubire. Publicul cunoaşte simptomele şi perioadele acestei maladii şi se ocupă mult de ele. Unui bărbat părăsit i se spune: „Vei fi deznădăjduit timp de şase luni; dar apoi te vei lecui, aşa cum s-au lecuit cutare, cutare“ etc.

În Italia judecata publicului e slugă preasupusă a pasiunilor. Acolo plăcerea reală îşi exercită puterea care în alte părţi se află în mîinile societăţii; şi lucrul acesta e simplu: societatea, nedăruind aproape nici o plăcere unui popor care n-are timp să aibă vanitate şi care vrea să se facă uitat de paşă, nu are multă autoritate. E adevărat că plictisiţii îi defăimează

pe pasionaţi, dar lumea rîde de ei. La sud de Alpi societatea e un despot care duce lipsă de temniţe.

La Paris, dat fiind că onoarea ordonă să aperi cu sabia în mînă, sau prin cuvinte meşteşugite, dacă poţi, toate drumurile care duc la o mare pasiune mărturisită, e mult mai comod să te refugiezi în ironie. Mulţi tineri au ales altă cale, aceea de a urma lecţiile lui J.-J. Rousseau şi ale doamnei de Staël. Cum ironia a ajuns ceva vulgar, a devenit necesar să ai sentiment. În zilele noastre, un om ca de Pezai scrie ca domnul Darlincourt; de altfel, de la 1789, evenimentele sînt de partea *utilului* sau a senzaţiei individuale şi împotriva *onoarei* sau a domniei opiniei; spectacolul Camerelor învaţă să se discute despre toate, chiar şi despre glume. Naţiunea devine serioasă şi aventurile galante pierd teren.

Ca francez, trebuie să spun că avuţia unei ţări nu e formată de un mic număr de averi colosale, ci de numărul mare al averilor mijlocii. Pasiunile sînt rare pretutindeni; aventura galantă are mai multă graţie şi fineţe, şi deci are mai mult succes în Franţa. Această mare naţiune, prima din univers[17], este în privinţa dragostei ceea ce este şi în privinţa talentelor minţii. Într-adevăr, în 1822, noi nu-i avem nici pe Moore, nici pe Walter Scott, nici pe Crabbe, nici pe Byron, nici pe Monti, nici pe Pellico; dar la noi există mai mulţi oameni cu mintea luminată, plăcuţi şi la nivelul cunoştinţelor secolului decît în Anglia sau în Italia. De aceea în 1822 discuţiile din Camera deputaţilor de la noi sînt atît de superioare faţă de ale Parlamentului Angliei, de aceea cînd un liberal din Anglia vine în Franţa ne mirăm foarte mult găsind că are păreri înapoiate.

Un artist roman scria din Paris:

„Nu-mi place deloc aici; cred că asta se datoreşte faptului că n-am răgaz să iubesc după placul inimii. Aici sensibilitatea e irosită picătură cu picătură, pe măsură ce se formează, şi în aşa fel, cel puţin pentru mine, încît i se seacă izvorul. La Roma, datorită puţinului interes arătat întîmplărilor de fiecare zi, datorită amorţirii vieţii exterioare, sensibilitatea se adună în profitul pasiunilor“.

CAPITOLUL XLIV

Roma

Numai la Roma[18], o femeie cinstită şi bogată vine să-i spună cu toată inima, aşa cum am văzut azi-dimineaţă, unei alte femei, o simplă cunoştinţă: „Ah! draga mea prietenă, să nu faci dragoste cu Fabio Vitteleschi; ar fi mai bine pentru tine dacă te-ai îndrăgosti de un ucigaş de drumul mare. Cu aerul lui blînd şi stăpînit, e capabil să-ţi vîre un pumnal în inimă şi să-ţi spună zîmbind amabil, pe cînd ţi-l înfige în piept: «Te doare, micuţo?»“. Şi asta se petrecea în faţa unei frumoase copile de cincisprezece ani, fiica doamnei care primea sfatul, o fată foarte vioaie.

Dacă bărbatul din Nord are nenorocul să nu fie din prima clipă izbit în mod neplăcut de firescul amabilităţii din Sud, care nu e decît desfăşurarea simplă a unei naturi grandioase, favorizată de dubla lipsă a convenienţelor şi a oricăror noutăţi interesante, după ce stă un an de zile în Sud, femeile din toate celelalte ţări îi devin de nesuferit.

El le vede pe franţuzoaice cu micile lor graţii[19] foarte plăcute, seducătoare în primele trei zile, dar plicticoase în a patra, zi fatală cînd descoperi că toate aceste graţii studiate dinainte şi învăţate pe de rost sînt veşnic aceleaşi în toate zilele şi pentru toţi.

Le vede pe nemţoaice atît de naturale, dimpotrivă, lăsîndu-se cu atîta rîvnă pradă imaginaţiei şi neputînd să arate, adeseori, în ciuda naturaleţei lor, decît un fond sec, anost şi plin de-o duioşie împrumutată din literatura ieftină. Fraza contelui Almaviva pare făcută în Germania: „Şi, într-o bună seară, tare te miri că te pomeneşti sătul pînă peste cap acolo unde căutai fericirea“.

La Roma străinul nu trebuie să uite că, dacă nimic nu e plictisitor în ţările unde totul e natural, în schimb acolo răul e mai rău decît în alte părţi. Ca să nu vorbim decît despre bărbaţi[20], aici vedem apărînd în lume un soi de monştri care în alte părţi se ascund. Bărbaţii aceştia sînt, în egală măsură, pasionaţi, clarvăzători şi laşi. O piază-rea i-a aruncat lîngă o femeie, într-o calitate oarecare; îndrăgostiţi nebuneşte, de pildă, ei sorb pînă la fund amarul de-a o vedea preferînd un rival. Şi n-au altă treabă decît să-i stea împotrivă fericitului amant. Nimic nu le scapă, şi toată lumea vede că nimic nu le scapă; dar ăsta nu e un motiv ca ei să nu continue, în ciuda oricărui

sentiment al onoarei, să agaseze femeia, amantul şi pe ei înşişi, şi nimeni nu-i blamează, *căci ei fac tocmai ce le face plăcere*. Într-o seară, amantul, scos din răbdări, le trage un picior în spate; a doua zi, ei îi cer mii de scuze şi reîncep s-o sîcîie necontenit şi netulburaţi pe biata femeie, să-l sîcîie pe amant şi pe ei înşişi. Te cutremuri cînd te gîndeşti cîte neplăceri au de înghiţit în fiecare zi sufletele acestea josnice şi fără doar şi poate că, de-ar avea numai un grăunte de laşitate mai puţin, ar deveni ucigaşi.

Şi tot numai în Italia poţi vedea nişte tineri eleganţi, milionari, întreţinînd în mod măreţ vreo dansatoare, în văzul şi ştiinţa întregului oraş, dîndu-i cîţiva gologani pe zi[21]. Fraţii…, tineri frumoşi, mereu la vînătoare, mereu călări, sînt geloşi pe un străin. În loc să se ducă la el şi să-i spună ce au împotriva lui, ei răspîndesc pe ascuns zvonuri defavorabile bietului străin. În Franţa opinia publică i-ar sili să-şi dovedească spusele sau să dea socoteală străinului. Aici opinia publică şi dispreţul n-au nici o valoare. Averea e totdeauna sigură că va fi bine primită pretutindeni. Un milionar din Paris, dezonorat şi alungat din toate casele, poate merge în deplină siguranţă la Roma; acolo va fi stimat exact la valoarea banilor săi.

CAPITOLUL XLV
Despre Anglia

În ultima vreme, am stat mult cu dansatoarele teatrului *Del Sol*, la Valencia. Mi se spune că multe dintre ele sînt foarte caste; cauza e meseria lor, prea obositoare. Viganó le pune zilnic să repete baletul lui din *Evreica din Toledo*, de la zece dimineaţa pînă la patru, şi de la miezul nopţii pînă la trei dimineaţa; în plus, trebuie să danseze seară de seară în amîndouă baletele.

Lucrul acesta îmi aminteşte de Rousseau, care recomandă ca Émile să fie pus să umble mult pe jos. Azi-noapte, pe la douăsprezece, plimbîndu-mă în răcoarea de pe ţărmul mării cu micuţele dansatoare, mă gîndeam mai întîi că voluptatea supraomenească a răcoarei răspîndite de briză sub cerul Valenciei, în faţa stelelor strălucitoare care par că se află la un pas, e necunoscută tristelor noastre meleaguri ceţoase. Numai pentru atîta şi

merită să faci cele patru sute de leghe; şi-apoi, ai atît de multe senzaţii încît nu te mai poţi gîndi la nimic. Castitatea micuţelor mele dansatoare, îmi spuneam, explică foarte bine drumul pe care orgoliul bărbaţilor îl urmează în Anglia ca să creeze din nou, cu încetul, moravuri de serai în sînul unei naţiuni civilizate. Se poate vedea cum unele din fetele acestea din Anglia, altminteri atît de frumoase şi cu o înfăţişare atît de emoţionantă, cam lasă de dorit cînd e vorba de idei. În ciuda libertăţii care abia acum a fost izgonită din insula lor, şi în ciuda admirabilei originalităţi a caracterului naţional, ele sînt lipsite de idei interesante şi de originalitate. Adeseori, fetele acestea nu au remarcabilă decît ciudăţenia gingăşiei lor. Explicaţia e simplă: în Anglia pudoarea femeilor e orgoliul soţilor. Dar, oricît de supusă ar fi o sclavă, traiul cu ea devine curînd o povară. De aici, necesitatea bărbaţilor de-a se îmbăta jalnic în fiecare seară[22] în loc să-şi petreacă serile cu amanta, ca în Italia. În Anglia oamenii bogaţi, plictisiţi de casa lor şi sub pretextul unui exerciţiu necesar, fac patru sau cinci leghe pe jos zilnic, de parcă omul ar fi fost zămislit şi adus pe lume numai ca să umble. Astfel îşi consumă ei fluidul nervos, cu picioarele, şi nu cu inima. După care, mai şi vorbesc despre gingăşia femeiască, dispreţuind Spania şi Italia.

Dimpotrivă, oameni mai puţin ocupaţi decît tinerii italieni nu există: lor, mişcarea nu le e deloc plăcută, fiindcă i-ar lipsi de sensibilitate. Ei fac din cînd în cînd cîte-o plimbare de-o jumătate de leghe, ca leac neplăcut pentru sănătate; cît despre femei, o romană nu face într-un an întreg cursele făcute într-o săptămînă de o tînără miss.

Cred că orgoliul unui soţ englez exaltă cu multă dibăcie vanitatea bietei lui soţii. El o convinge mai ales că nu trebuie să fie *vulgară*, iar mamele care îşi pregătesc fetele ca să-şi găsească soţi au sezisat foarte bine ideea aceasta. De aici *moda* cu mult mai absurdă şi cu mult mai tiranică în raţionala Anglie decît în sînul uşuraticei Franţe; în Bond-Street a fost inventat *carefully careless*. În Anglia moda e o datorie; la Paris e o plăcere. La Londra, între New-Bondstreet şi Fenchurch-street, moda ridică un cu totul alt zid de aramă decît la Paris între Chaussée d’Antin şi strada Saint-Martin. Soţii îngăduie cu plăcere soţiilor nebunia aceasta aristocratică, drept despăgubire pentru enorma cantitate de tristeţe pe care le-o impun. Imaginea lumii femeilor din Anglia, aşa cum a făcut-o taciturnul orgoliu al bărbaţilor, o găsesc exactă în romanele odinioară celebre ale lui miss Burney. Fiindcă e vulgar să ceri un pahar cu apă cînd îţi e sete, eroinele lui

miss Burney se lasă totdeauna să moară de sete. Fugind de vulgaritate, se ajunge la cea mai groaznică afectare.

Compar prudenţa unui tînăr englez de douăzeci şi doi de ani, bogat, cu profunda neîncredere a unui tînăr italian de aceeaşi vîrstă. Italianul e silit, pentru propria lui siguranţă, să aibă neîncrederea aceasta, şi o lasă la o parte, sau măcar o uită, de cum se află în intimitate, pe cîtă vreme prudenţa şi trufia tînărului englez le vedem sporind tocmai în sînul intimităţii celei mai calde în aparenţă. Am auzit spunîndu-se: „De şapte luni nu-i pomeneam de călătoria la Brighton“. Era vorba de-o economie forţată, de optzeci de ludovici, şi vorbea un amant de douăzeci şi doi de ani despre amanta lui, o femeie măritată, pe care el o adora; dar, în focul pasiunii, *prudenţa* nu-l părăsise; ceva mai mult, n-avusese nici măcar sinceritatea să-i spună amantei: „N-am să merg la Brighton, fiindcă asta m-ar strîmtora“.

Ţineţi seama că soarta lui Gianone al lui Pellico, şi soarta altor o sută, îl sileşte pe italian la neîncredere, pe cînd tînărul *fante* englez nu-i silit la prudenţă decît de excesul şi de sensibilitatea bolnăvicioasă a vanităţii sale. Francezul, lăsîndu-şi în voie ideile care-i vin în orice clipă, îi spune totul iubitei. Acesta e un obicei; fără el nu s-ar simţi în largul lui, şi el ştie că, dacă nu te simţi în largul tău, eşti cu totul lipsit de graţie.

Am îndrăznit să scriu cele de mai sus plin de mîhnire şi cu lacrimi în ochi; dar, tot aşa cum mi se pare că n-aş fi în stare să linguşesc un rege, de ce-aş spune despre o ţară altceva decît ce gîndesc, şi care *of course*[23] poate fi cît se poate de absurd, numai pentru că ţara aceea a dat naştere celei mai încîntătoare femei pe care am cunoscut-o vreodată?

Lucrul acesta ar constitui, sub o altă formă, o josnicie monarhică. Mă voi mulţumi să adaug că în mijlocul întregului ansamblu de moravuri, printre atîtea englezoaice care, în privinţa inteligenţei, sînt victime ale orgoliului bărbaţilor, cum există totuşi o originalitate desăvîrşită, e de ajuns ca o singură familie să fie crescută departe de tristele oprelişti menite să reproducă moravurile de serai, ca să dea caractere fermecătoare. Şi cît e de neînsemnat cuvîntul *fermecător*, în ciuda etimologiei lui, şi cît e de banal, cînd e vorba să redea ceea ce aş dori eu să exprim! Blînda Imogène, gingaşa Ofelia şi-ar găsi multe modele vii în Anglia; dar modelele acestea sînt departe de-a se bucura de înalta veneraţie unanim acordată adevăratei englezoaice *desăvîrşite*, destinată să satisfacă din plin toate convenienţele şi

să-i dăruie unui soţ toate desfătările celui mai bolnăvicios orgoliu aristocratic, şi o fericire în stare să te facă să mori de plictiseală[24].

În marile şiruri de cincisprezece sau douăzeci de încăperi extrem de răcoroase şi foarte întunecoase, în care îşi petrec viaţa culcate molatec pe divane foarte joase, femeile italiene aud vorbindu-se despre iubire sau despre muzică timp de şase ore pe zi. Seara, la teatru, ascunse în lojă timp de patru ore, ele aud vorbindu-se despre muzică sau despre iubire.

În afară de climat, deci, viaţa, aşa cum e rînduită, e la fel de favorabilă muzicii şi dragostei în Spania şi Italia pe cît le e de potrivnică în Anglia.

Eu nici nu critic, nici nu aprob: observ.

CAPITOLUL XLVI

Urmare despre Anglia

Iubesc prea mult Anglia şi am văzut-o prea puţin ca să vorbesc despre ea. Mă folosesc de observaţiile unui prieten.

Starea actuală a Irlandei (1822) realizează acolo, pentru a douăzecea oară de două veacuri încoace[25], starea aceea neobişnuită a societăţii în care hotărîrile curajoase se nasc la tot pasul, iar plictiseala nu-şi găseşte loc, stare în care oamenii, după ce-au dejunat veseli împreună, se pot întîlni peste două ceasuri pe un cîmp de luptă. Ea e tot ce poate fi mai prielnic pentru dispoziţia sufletească cea mai favorabilă pasiunilor amoroase: *naturaleţea.* Ea e tot ce poate fi mai neprielnic pentru cele două mari vicii englezeşti: *cant*-ul şi *bashfulness*-ul [ipocrizia moralităţii şi timiditatea orgolioasă şi suferindă. (Vezi călătoria domnului Eustace în Italia.) Dacă acest călător zugrăveşte destul de prost ţara, în schimb dă o idee foarte exactă despre propriul său caracter; iar caractere ca ale lui şi ca al domnului Beattie, poetul (vezi viaţa acestuia scrisă de un prieten intim), sînt, din nenorocire, destul de obişnuite în Anglia. Pentru preotul care e om cinstit, în ciuda funcţiei sale, vezi scrisorile episcopului de Landaff[26].].

Însîngerată cum este, de două veacuri încoace, de tirania fricoasă şi crudă a Angliei, s-ar crede că Irlanda e destul de nenorocită; dar aici îşi face intrarea în starea morală a Irlandei un personaj cumplit: PREOTUL…

De două veacuri, Irlanda e aproape la fel de prost guvernată ca şi Sicilia. O paralelă aprofundată a acestor două insule, într-un volum de 500 de pagini, ar supăra mulţi oameni şi ar face să devină ridicule multe teorii respectate. E vădit însă că cea mai fericită dintre cele două ţări, ambele guvernate de nişte nebuni, numai în profitul cîtorva, e Sicilia. Cîrmuitorii i-au lăsat măcar *iubirea* şi voluptatea; i le-ar fi răpit ei, ca şi pe toate celelalte; dar, slavă Domnului, în Sicilia boala morală denumită lege şi ocîrmuire nu prea există[27].

Faptul că oamenii vîrstnici şi preoţii sînt cei ce alcătuiesc legile şi le fac să fie executate, se vede clar în insulele britanice după soiul de gelozie comică cu care e prigonită voluptatea. Acolo poporul le-ar putea spune cîrmuitorilor aşa cum i-a spus Diogene lui Alexandru: „Mulţumeşte-te cu ce agoniseşti fără muncă, şi lasă-mi măcar soarele meu“[28].

Cu preţul a numeroase legi, regulamente, contraregulamente şi schingiuiri, ocîrmuirea a creat în Irlanda cartoful, iar populaţia Irlandei o depăşeşte cu mult pe cea a Siciliei; cu alte cuvinte, au fost aduşi în mlaştinile bătrînei Erin cîteva milioane de ţărani înjosiţi şi îndobitociţi, istoviţi de muncă şi de mizerie, tîrîndu-şi timp de patruzeci sau cincizeci de ani viaţa nenorocită, dar plătindu-şi regulat dijma. Iată un mare miracol! Cu religia păgînă, aceşti bieţi oameni s-ar fi putut măcar bucura de-o plăcere; dar nu, trebuie să-l adori pe sfîntul Patrick.

În Irlanda nu vezi decît ţărani mai nenorociţi decît sălbaticii. Doar că, în loc să fie o sută de mii, cum ar fi fost în stare naturală, ei sînt opt milioane[29] şi fac să trăiască în belşug, la Londra sau la Paris, cinci sute de *absentees.*

Societatea e infinit mai înaintată în Scoţia[30], unde, în multe privinţe, cîrmuirea e bună (raritatea crimelor, lectura, lipsa episcopilor etc.). Pasiunile amoroase sînt deci acolo mult mai dezvoltate, iar noi putem părăsi ideile negre şi ajunge la cele ridicule.

E imposibil să nu observi un fond de melancolie la femeile scoţiene. Melancolia aceasta e seducătoare mai ales la bal, unde ea dă un farmec ciudat ardoarei şi rîvnei extreme cu care ele îşi ţopăie dansurile naţionale. Edinburgh are un alt avantaj: cel de-a se fi sustras ticăloasei omnipotenţe a aurului. În privinţa aceasta, ca şi în privinţa neobişnuitei şi sălbaticei frumuseţi a peisajului, Edinburgh-ul e în deplin contrast cu Londra. Ca şi Roma, frumosul Edinburgh pare mai degrabă lăcaşul vieţii contemplative. Vîrtejul fără răgaz şi interesele agitate ale vieţii active, cu foloasele şi

neajunsurile ei, se află la Londra. Edinburgh-ul mi se pare că păcătuieşte printr-o uşoară înclinare spre pedanterie. Vremurile cînd Maria Stuart locuia în bătrînul Holyrood şi cînd Riccio a fost asasinat în braţele ei erau, şi toate femeile vor recunoaşte asta, mai prielnice pentru dragoste decît cele în care se discută atît de îndelung, şi chiar de faţă cu ele, despre preferinţa ce trebuie acordată sistemului neptunian faţă de cel vulcanian al… Mie îmi plac mai mult discuţiile despre noua uniformă dată de rege gărzilor sale sau despre titlul de pair ratat de sir B. Bloomfield, care preocupau Londra pe cînd mă aflam eu acolo, decît discuţia despre cine a explorat mai bine natura stîncilor, Verner sau…

N-am să spun nimic despre cumplita duminică scoţiană, pe lîngă care cea din Londra pare o adevărată zi de petrecere. Ziua aceasta, hărăzită să cinstească cerul, e cea mai bună imagine a infernului pe care am văzut-o vreodată pe pămînt. Să nu mergem aşa de repede, îi spunea un scoţian unui francez, prieten cu el, pe cînd se întorceau de la biserică; am avea aerul că ne plimbăm[31].

Dintre cele trei ţări, aceea în care există mai puţină ipocrizie (*Cant*, vezi *New Monthly Magazine* din ianuarie 1882, tunînd împotriva lui Mozart şi a lui *Nozze di Figaro* scris într-o ţară în care se joacă Citizen. Dar aristocraţii sînt cei care, în orice ţară, cumpără şi judecă un jurnal literar şi literatura; şi, de patru ani, cei din Anglia s-au aliat cu episcopii); dintre cele trei ţări, aceea în care există, cred, cea mai puţină ipocrizie este Irlanda; acolo, dimpotrivă, găseşti o vioiciune zăpăcită şi foarte plăcută. În Scoţia duminica e ţinută cu străşnicie, dar lunea se dansează cu o bucurie şi un firesc necunoscute la Londra. În clasa ţăranilor din Scoţia există multă iubire. Atotputernicia imaginaţiei a francizat, în secolul al şaisprezecelea, ţara aceasta.

Cumplitul cusur al societăţii engleze, cel care, într-o anumită zi, creează o doză de tristeţe mai mare decît datoria şi consecinţele ei şi chiar decît războiul necruţător al bogaţilor împotriva săracilor, e fraza care mi se spunea astă-toamnă la Croydon, în faţa frumoasei statui a episcopului: „În societate nici un bărbat nu vrea să se dezvăluie, de teamă să nu-i fie dezamăgite aşteptările“.

Ne putem închipui ce fel de legi, sub denumirea de *pudoare*, trebuie că le impun asemenea bărbaţi soţiilor şi amantelor lor!

CAPITOLUL XLVII

Despre Spania

Andaluzia e unul din cele mai plăcute lăcaşuri pe care voluptatea şi le-a ales pe pămînt. Aveam vreo trei sau patru povestiri care arătau în ce fel ideile mele despre cele trei sau patru acte diferite de nebunie, a căror reunire formează iubirea, sînt adevărate în Spania; am fost sfătuit să le sacrific delicateţei franceze. Degeaba am protestat, spunînd că scriu în limba franceză şi nicidecum în *literatura franceză.* Să mă ferească Dumnezeu să am ceva comun cu literaţii preţuiţi în ziua de azi!

Părăsind Andaluzia, maurii şi-au lăsat acolo arhitectura şi aproape toate moravurile. Fiindcă îmi e cu neputinţă să vorbesc despre acestea din urmă în limba doamnei de Sévigné, voi spune doar despre arhitectura maură că principala ei trăsătură constă în a face ca fiecare casă să aibă o grădiniţă înconjurată de un portic elegant şi zvelt. Acolo, în timpul căldurilor insuportabile ale verii, cînd, săptămîni întregi, termometrul lui Réaumur nu coboară niciodată şi se menţine la treizeci de grade, domneşte sub portice un întuneric extrem de plăcut. În mijlocul grădiniţei există totdeauna o fîntînă ţîşnitoare al cărei zgomot uniform şi voluptuos e singurul care tulbură adăpostul acesta fermecător. Bazinul de marmură e împrejmuit cu o duzină de portocali şi de oleandri. O pînză deasă acoperă ca un cort întreaga grădiniţă şi, ocrotind-o împotriva arşiţei şi a luminii, nu lasă să pătrundă decît uşoarele adieri care, către amiază, vin dinspre munţi.

Acolo trăiesc şi primesc fermecătoarele andaluze, cu mers atît de viu şi de uşor; o simplă rochie de mătase neagră, împodobită cu franjuri de aceeaşi culoare, şi lăsînd să se zărească o gleznă încîntătoare, un ten pal, ochi în care se zugrăvesc toate nuanţele cele mai fugitive ale pasiunilor celor mai tandre şi mai arzătoare; aşa sînt făpturile cereşti pe care mi-e interzis să le fac să intre în scenă.

Socotesc poporul spaniol drept reprezentantul viu al evului mediu.

El ignoră o sumedenie de mici adevăruri (vanitate puerilă a vecinilor săi); dar le cunoaşte profund pe cele mari şi are destul caracter şi spirit ca să le ducă consecinţele pînă la efectele lor cele mai depărtate. Caracterul spaniol formează o frumoasă opoziţie cu spiritul francez; dur, brusc, puţin elegant, plin de un orgoliu sălbatic, niciodată preocupat de ceilalţi: exact contrastul dintre secolul al cincisprezecelea şi al optsprezecelea.

Spania mi-e tare utilă pentru o comparaţie: singurul popor care a ştiut să-i reziste lui Napoleon mi se pare cu desăvîrşire lipsit de onoare prostească şi de ceea ce are prostesc onoarea.

În loc să se ocupe de frumoase parăzi militare, în loc să-şi schimbe uniforma la fiecare şase luni şi să poarte pinteni cît toate zilele, poporul spaniol are un general *no importa* (ce importanţă are?)[32].

CAPITOLUL XLVIII

Despre iubirea germană

Dacă italianul, mereu frămîntat între ură şi iubire, trăieşte din pasiuni, iar francezul din vanitate, simplii şi bunii urmaşi ai vechilor germani trăiesc din imaginaţie. De îndată ce scapă de interesele sociale cele mai directe şi mai necesare pentru trai, îi vezi cu mirare avîntîndu-se în ceea ce ei numesc filozofia lor, un fel de nebunie blîndă, plăcută, şi mai ales lipsită de venin. Am să folosesc acum, nu numai din memorie, ci după nişte note rapide, o carte care arată, chiar prin admiraţia autorului, spiritul milităresc în tot excesul său, deşi într-un fel i se opune: e vorba de călătoria în Austria făcută de domnul Cadet-Gassicourt în 1809. Ce-ar fi zis nobilul şi generosul Desaix dacă ar fi văzut eroismul pur din ’95 ducînd la acest egoism respingător?

Doi prieteni se află împreună la o baterie de tunuri, în bătălia de la Talavera: unul e căpitan comandant, celălalt e locotenent. O ghiulea pică şi îl dă peste cap pe căpitan. „Bun, spune locotenentul vesel foc, iată-l pe François mort: acum am să fiu eu căpitan.“ „Nu chiar de tot!“ strigă François ridicîndu-se, căci nu fusese decît ameţit de ghiulea. Locotenentul ca şi căpitanul erau cei mai buni băieţi din lume, deloc răi la inimă, ci doar cam prostuţi; dragostea pentru împărat, focul urmăririi duşmanului şi egoismul furios, pe care omul acesta ştiuse să-l trezească împodobindu-l cu numele de glorie, îi făceau să uite de omenie.

În mijlocul spectacolului sever pe care-l dădeau astfel de oameni, disputîndu-şi la parăzile de la Schönbrunn o privire a stăpînului şi un titlu de baron, iată cum e descrisă iubirea germană de către spiţerul împăratului (la pag. 188):

„Nu există femeie mai îndatoritoare, mai blîndă, decît femeia austriacă. Pentru ea, iubirea e un cult, şi, cînd se îndrăgosteşte de un francez, îl adoră în toată puterea cuvîntului.

Femei uşuratice şi capricioase există pretutindeni, dar, în general, vienezele sînt fidele şi nu le place să cocheteze; cînd spun fidele, mă refer la amantul ales de ele, căci soţii au şi la Viena aceeaşi soartă ca pretutindeni“.

7 iunie 1809

Cea mai frumoasă femeie din Viena a acceptat omagiul unui prieten al meu, domnul M…, căpitan ataşat la cartierul general al împăratului. Acesta e un tînăr plăcut şi spiritual; dar, cu siguranţă, nici statura şi nici chipul lui n-au nimic deosebit.

De cîteva zile, tînăra lui prietenă stîrneşte cea mai vie senzaţie printre strălucitii noştri ofiţeri de stat-major, care îşi petrec viaţa scotocind toate ungherele Vienei. Pentru ea, ofiţerii noştri se întrec în îndrăzneală; toate vicleşugurile posibile de luptă au fost întrebuinţate; casa frumoasei femei a fost pusă în stare de asediu de către cei mai chipeşi şi mai bogaţi dintre ei. Pajii, strălucitii colonei, generalii din gardă, pînă şi prinţii s-au dus să-şi piardă vremea pe sub ferestrele frumoasei şi banii pe lîngă slugile ei. Dar nici unul n-a avut succes. La Paris sau la Milano, prinţii noştri nu erau obişnuiţi să dea de femei care să le reziste. Şi, pe cînd rîdeam de păţania lor împreună cu femeia aceasta încîntătoare, ea îmi spuse: *„Doamne! ei nu ştiu oare că-l iubesc pe domnul M…?“*.

Iată nişte cuvinte neobişnuite şi, cu siguranţă, foarte necuviincioase.

Pagina 290: „Pe cînd ne aflam la Schönbrunn, am observat că doi tineri ataşaţi pe lîngă împărat nu primeau niciodată pe nimeni în locuinţa lor din Viena. Noi făceam multe glume pe seama discreţiei acesteia. Într-o bună zi, unul din ei îmi spuse: «N-o să am secrete faţă de dumneata: o tînără din oraş mi s-a dăruit, cu condiţia să nu-mi părăsească niciodată apartamentul, iar eu să nu primesc absolut pe nimeni fără voia ei». Am fost curios, spune călătorul, s-o cunosc pe această pustnică de bunăvoie, şi, cum calitatea mea de medic mi-a dat, ca în Orient, un pretext onorabil, am acceptat să iau masa la prietenul meu. Acolo am găsit o femeie foarte îndrăgostită, cu foarte mare grijă de gospodărie, o femeie care nu dorea deloc să iasă, deşi anotimpul îmbia la plimbare; altminteri, era convinsă că amantul o va aduce în Franţa.

Curînd după aceea, celălalt tînăr, care nici el nu putea fi găsit la locuinţa lui din oraş, îmi făcu o destăinuire asemănătoare. Am văzut-o şi pe iubita

lui; ca şi prima, era blondă, foarte drăguţă, foarte bine făcută.

Una din ele, în vîrstă de optsprezece ani, era fiica unui tapiţer foarte înstărit; cealaltă, care avea vreo douăzeci şi patru de ani, era soţia unui ofiţer austriac plecat în campanie cu oastea arhiducelui Jean. Aceasta din urmă a ajuns cu dragostea pînă la ceea ce nouă, în ţara vanităţii, ni s-ar părea eroism. Prietenul ei nu numai că i-a fost necredincios, dar s-a văzut nevoit să-i facă mărturisirile cele mai scabroase. Ea îl îngriji cu un devotament desăvîrşit, şi, cum gravitatea bolii o legă şi mai mult de amantul ei, care curînd se află în pericol, îl iubi poate şi mai tare.

Vă daţi seama că eu, fiind străin şi învingător, n-am putut studia iubirea la clasele de sus, deoarece toată înalta societate a Vienei se retrăsese la venirea noastră pe moşiile ei din Ungaria; dar am văzut destul ca să mă conving că nu e acelaşi fel de iubire ca la Paris.

Germanii socotesc sentimentul acesta drept o virtute, drept o emanaţie a divinităţii, drept ceva mistic. El nu e viu, impetuos, gelos, tiranic, ca în inima unei italience: e profund şi se aseamănă cu iluminismul; de aici sînt mii de leghe pînă în Anglia.

Acum cîţiva ani, un croitor din Leipzig, cuprins de-o criză de gelozie, şi-a aşteptat rivalul în grădina publică şi l-a înjunghiat. Croitorul fu condamnat la decapitare. Moraliştii oraşului, credincioşi bunătăţii şi uşurinţei cu care se emoţionează germanii (şi care formează o slăbiciune a caracterului lor), discutară sentinţa, o găsiră prea aspră şi, făcînd o comparaţie între croitor şi Orosmane, stîrniră mila pentru soarta lui. Totuşi, sentinţa n-a putut fi schimbată. Dar, în ziua execuţiei, toate fetele din Leipzig, înveşmîntate în alb, s-au adunat şi l-au însoţit pe croitor la eşafod, aruncîndu-i flori în cale.

Ceremonia aceasta nu i s-a părut nimănui ciudată; totuşi, într-o ţară care se crede raţională, se putea spune că ea cinstea un fel de ucidere. Dar era o ceremonie, şi tot ce e ceremonie e sigur că n-o să fie niciodată ridicol în Germania. Vezi ceremoniile de la Curţile micilor prinţi, care pe noi ne-ar face să ne prăpădim de rîs şi care celor din Meinungen sau din Köthen li se par foarte impunătoare. În cei şase paznici de vînătoare care defilează prin faţa prinţişorului lor gătit cu decoraţii cît roata carului ei îi văd pe ostaşii lui Hermann pornind să întîmpine legiunile lui Varus.

Deosebirea dintre germani şi toate celelalte popoare: în loc să se calmeze prin meditaţie, ei se exaltează. A doua nuanţă: germanii ţin morţiş să aibă caracter.

Şederea la Curte, de obicei atît de favorabilă desfăşurării iubirii, în Germania o tîmpeşte de obicei. E de neînchipuit sumedenia de nimicuri de neînţeles şi de meschinării care formează în Germania[33] ceea ce se numeşte o Curte, fie ea chiar Curtea celor mai buni prinţi. (München, 1820.)

De cîte ori soseam cu un stat-major în vreun oraş din Germania, după primele două săptămîni, doamnele din partea locului îşi şi făcuseră alegerea. Dar alegerea lor era statornică; şi am auzit spunîndu-se că francezii erau stînca de care se sfărîmau multe virtuţi nepătate pînă la ei“.

.....

Tinerii germani întîlniţi de mine la Göttingen, Dresda, Königsberg etc. sînt crescuţi în sînul unor sisteme aşa-zis filozofice, care nu sînt decît poezie obscură şi prost scrisă, dar, din punct de vedere moral, de cea mai înaltă şi mai sfîntă măreţie. Cred că au moştenit de la evul mediu al lor, nu republicanismul, neîncrederea şi lovitura de pumnal, ca italienii, ci o puternică înclinare spre entuziasm şi bună-credinţă. Iată din ce cauză, la fiecare zece ani, au cîte un nou mare om chemat să-i pună în umbră pe toţi ceilalţi. (Kant, Steding, Fichte etc. etc.[34])

Odinioară Luther a făcut un puternic apel la simţul moral; şi germanii s-au bătut treizeci de ani la rînd ca să se supună conştiinţei lor. Credinţa – cuvînt frumos şi foarte respectabil, deşi absurd; spun respectabil, chiar pentru artist. Vezi luptele din sufletul lui S… între a treia poruncă a lui Dumnezeu: *Să nu ucizi* şi ceea ce socotea el că ar fi interesul patriei.

Entuziasm mistic faţă de femei şi de iubire găsim pînă şi la Tacit, dacă totuşi scriitorul acesta n-a făcut numai o satiră a Romei[35].

În Germania n-apuci să faci cinci sute de leghe, că şi observi la poporul acesta dezbinat şi îmbucătăţit un fond comun de entuziasm mai degrabă blînd şi duios decît aprins şi năvalnic.

Dacă dispoziţia aceasta nu ne-ar apărea destul de clar, s-ar putea reciti trei sau patru dintre romanele lui Auguste la Fontaine, pe care frumoasa Luiza, regină a Prusiei, l-a numit canonic de Magdeburg, ca răsplată pentru frumoasa descriere a *vieţii tihnite*[36], făcută de el.

O altă dovadă a dispoziţiei acesteia, comună germanilor, o văd în codul austriac, care cere, aproape pentru pedepsirea tuturor crimelor, mărturisirea vinovatului. Codul e calculat pentru un popor la care crimele sînt rare şi reprezintă mai degrabă nişte crize de nebunie ale unor fiinţe slabe decît urmarea unei porniri curajoase, gîndite, în necontenită luptă cu societatea;

el e tocmai contrariul codului care i-ar trebui Italiei, unde, printr-o greşeală, nişte oameni de treabă caută să-l impună.

În Italia am văzut judecători germani foarte nemulţumiţi de pedeapsa cu moartea, sau de echivalentul ei, punerea pe viaţă în fiare, pe care erau nevoiţi s-o rostească fără să fi obţinut mărturisirea vinovaţilor.

CAPITOLUL XLIX

O zi la Florenţa

Florenţa, 12 februarie 1819

În seara aceasta am dat într-o lojă peste un om care avea ceva de cerut unui magistrat de cincizeci de ani. Prima sa întrebare a fost: „Cine e amanta lui? *Chi avvicina adesso*?“. Aici toate lucrurile acestea sînt cît se poate de publice, îşi au legile lor, şi există un mod de a te purta aprobat, bazat pe justiţie, aproape fără nimic convenţional în el, fără de care eşti un *porco.*

„Ce mai e nou?“ întreba ieri unul din prietenii mei, sosind din Volterra. După cîteva văicăreli energice despre Napoleon şi despre englezi, i s-a mai spus, cu tonul celui mai viu interes: „Vitteleschia şi-a schimbat amantul: bietul Gherardesca e deznădăjduit“. „Pe cine a luat?“ „Pe Montegalli, frumosul ofiţer cu mustaţă, care o avea pe principesa Colona; uite-l colo, la parter, ţintuit sub loja ei; acolo stă toată seara, fiindcă soţul nu vrea să-l vadă prin casă; iar lîngă uşă îl poţi vedea pe bietul Gherardesca plimbîndu-se amărît şi numărînd de departe ochiadele pe care necredincioasa le aruncă celui ce i-a luat-o. E foarte schimbat şi în culmea deznădejdii; degeaba vor prietenii lui să-l trimită la Paris şi la Londra. Simte că moare, spune el, numai la gîndul că părăseşte Florenţa.“

În fiecare an există cîte douăzeci de asemenea deznădejdi în înalta societate şi am văzut unele durînd trei sau patru ani. Bieţii oameni părăsiţi n-au pic de ruşine şi se destăinuiesc întregii societăţi. De altfel, societatea nu e prea mare aici, iar cînd iubeşti, aproape că nu te mai duci în mijlocul ei. Nu trebuie crezut că marile pasiuni şi sufletele alese pot fi găsite oriunde, chiar în Italia; doar că aici inimile înflăcărate şi mai puţin uscate de miile de griji mărunte ale vanităţii găsesc plăceri divine, chiar în felurile de dragoste mai inferioare. În Italia am văzut, de pildă, iubiri din capriciu

prilejuind elanuri amoroase şi momente de beţie pe care cea mai nebună pasiune nu le-a stîrnit niciodată pe meridianul Parisului[37].

În seara aceasta am observat că în limba italiană există cîte un cuvînt potrivit fiecăreia din nenumăratele situaţii speciale ale dragostei, care, în limba franceză, ar cere nesfîrşite perifraze: de pildă, gestul de-a te întoarce brusc, atunci cînd îţi fixezi din stal femeia dorită, aflată în loja ei, iar soţul sau iubitul se apropie de balustrada lojei.

Iată principalele trăsături de caracter ale acestui popor:

1. Atenţia, obişnuită să fie pusă în slujba unor pasiuni profunde, *nu poate* să se mişte repede; aceasta e deosebirea cea mai vădită dintre un francez şi un italian. Să vezi un italian urcîndu-se într-o diligenţă, sau făcînd plata: aceasta e adevărata *furia francese*; de aceea pentru o italiancă francezul cel mai vulgar, dacă nu e cumva un îngîmfat care face spirite ca Démasure, pare totdeauna o fiinţă superioară. (Amantul prinţesei D., la Roma.)

2. Toată lumea face dragoste, şi nu pe ascuns ca în Franţa; soţul e cel mai bun prieten al amantului;

3. Nimeni nu citeşte;

4. Nu există societate. Ca să-şi umple şi să-şi ocupe viaţa, un bărbat nu pune preţ pe fericirea scoasă zilnic din două ore de conversaţie şi din jocul vanităţii în cutare sau cutare casă. Cuvîntul *causerie* n-are echivalent în italiană. Oamenii vorbesc numai cînd au de spus ceva în folosul unei pasiuni, dar vorbesc rareori ca să vorbească bine şi despre toate subiectele ivite;

5. În Italia nu există *ridicol.*

În Franţa noi căutăm să imităm amîndoi acelaşi model, iar eu sînt judecător competent al felului în care tu îl copiezi[38]. În Italia nu ştiu dacă gestul neobişnuit pe care-l văd nu-i face plăcere celui care-l schiţează, şi nu mi-ar face, poate, şi mie.

Ce e afectat în vorbire sau în purtări la Roma e la modă sau e neinteligibil la Florenţa, care se află la cincizeci de leghe. La Lyon se vorbeşte franceza ca la Nantes. Veneţiana, napolitana, genoveza, piemonteza sînt limbi aproape total diferite şi doar vorbite de nişte oameni care s-au înţeles să nu tipărească decît într-o limbă comună, cea vorbită la Roma. Nimic nu e mai absurd decît o comedie a cărei acţiune se petrece la Milano şi ale cărei personaje vorbesc ca la Roma. Limba italiană, făcută să fie mai mult cîntată decît vorbită, nu va putea să reziste decît prin muzică la claritatea franceză, care-o năpădeşte.

În Italia teama de paşă şi de spionii lui fac ca *utilul* să fie preţuit; acolo nu există deloc onoare prostească[39]. Ea e înlocuită printr-un fel de mică ură de societate, numită *petegolismo.*

În sfîrşit, a face pe cineva ridicul înseamnă a-ţi face un duşman de moarte, lucru foarte primejdios într-o ţară în care puterea şi ocupaţia ocîrmuirii se mărginesc la a smulge impozitele şi la a pedepsi tot ce iese din comun.

6. *Patriotismul de anticameră*.

Orgoliul care ne îndeamnă să căutăm stima concetăţenilor noştri şi să facem corp comun cu ei, exclus pe la anul 1550 din orice acţiune nobilă de către despotismul gelos al prinţişorilor din Italia, a dat naştere unui produs barbar, unui soi de *Caliban*, unui monstru plin de furie şi de prostie, *patriotismul de anticameră*, cum spunea domnul Turgot vorbind despre asediul Calais-ului (*Ostaşul-plugar* de pe atunci). Am văzut monstrul acesta tîmpindu-i pe oamenii cei mai inteligenţi. Un străin, de pildă, e rău văzut, chiar de femeile frumoase, dacă-i dă prin cap să-i găsească cusururi pictorului sau poetului oraşului; atunci i se spune răspicat şi cît se poate de serios că nu se cuvine să vii la oameni ca să rîzi de ei şi i se amintesc în privinţa aceasta cuvintele lui Ludovic al XIV-lea despre Versailles.

La Florenţa se spune: *il nostro* Benvenuti, aşa cum se spune la Brescia *il nostro* Arrici; oamenii pun în cuvîntul *nostro* un fel de emfază reţinută şi totuşi foarte comică, aproape ca *le Miroir* cînd vorbeşte cu pietate despre muzica naţională, şi despre domnul Monsigny, muzician al Europei.

Ca să nu le rîzi în nas patrioţilor ăstora, trebuie să-ţi aminteşti că, în urma dezbinărilor din evul mediu, înveninate de politica atroce a papilor[40], fiecare oraş urăşte de moarte cetatea vecină, iar numele locuitorilor acesteia din urmă trece totdeauna în cea dintîi drept sinonimul unui cusur grosolan. Papii au ştiut să facă din ţara aceasta frumoasă patria urii.

Patriotismul de anticameră e marea plagă morală a Italiei, tifosul vătămător care va mai avea încă urmări funeste multă vreme după ce va fi scuturat jugul acestor mici b… ridicule[41]. Una din formele patriotismului acestuia e ura neînduplecată faţă de tot ce e străin. Astfel, italienii îi socotesc pe germani proşti şi se înfurie cînd li se spune: „Ce-a produs Italia în secolul al optsprezecelea egal cu Caterina a II-a sau cu Frederic cel Mare? Unde aveţi o grădină englezească comparabilă cu cea mai neînsemnată grădină germană, voi care prin climatul vostru aveţi cu adevărat nevoie de umbră?“.

7. Contrar englezilor şi francezilor, italienii n-au nici o prejudecată politică; la ei se ştie pe de rost versul lui La Fontaine:

Duşmanul nostru este d… nostru.

Aristocraţia, sprijinindu-se pe preoţi şi pe societăţi biblice, e pentru ei o adevărată scamatorie care-i face să rîdă. În schimb, un italian are nevoie de trei luni de şedere în Franţa ca să priceapă cum poate fi *ultra* un negustor de pînzeturi.

8. Ca o ultimă trăsătură de caracter, aş pune intoleranţa în discuţie şi mînia, de îndată ce italianul nu găseşte la îndemînă argumentul de lansat împotriva celui al adversarului. Atunci îl vezi pălind. Aceasta e una din formele sensibilităţii extreme, dar nu şi una din formele ei plăcute; prin urmare, ea e una din cele pe care le admit cel mai bucuros, ca dovadă a existenţei sale.

Am vrut să văd iubirea veşnică, şi după multe greutăţi am izbutit să fiu prezentat în seara aceasta cavalerului C. şi amantei sale, cu care trăieşte de cincizeci şi patru de ani. Am ieşit înduioşat din loja acestor bătrîni plăcuţi; iată arta de a fi fericit, artă ignorată de atîţia tineri.

Acum două luni l-am văzut pe monseniorul R***, de care am fost bine primit pentru că-i aduceam nişte *Minerve.* El se afla la casa lui de la ţară împreună cu doamna D., pe care o *avvicina*, cum se spune, de treizeci şi patru de ani. Ea mai e încă frumoasă, dar în căsnicia lor există un fond de melancolie pus pe seama pierderii unui fiu otrăvit odinioară de soţ.

Aici, a avea o dragoste nu înseamnă, ca la Paris, să-ţi vezi amanta un sfert de oră pe săptămînă, iar în restul timpului să-i prinzi o privire sau o strîngere de mînă: amantul, fericitul amant, petrece patru sau cinci ore zilnic cu femeia iubită. El îi vorbeşte despre procesele lui, despre grădina lui englezească, despre partidele lui de vînătoare, despre avansarea lui etc. etc. Între ei există cea mai deplină şi mai caldă intimitate; el o tutuieşte de faţă cu soţul, şi pretutindeni.

Un tînăr din partea locului, foarte ambiţios, după cum credea el, chemat să ocupe un post însemnat la Viena (nici mai mult nici mai puţin decît ambasador), nu s-a putut obişnui cu absenţa. După şase luni a renunţat la post şi s-a reîntors fericit în loja prietenei sale.

Legătura aceasta de fiecare clipă ar fi jenantă în Franţa, unde e necesar să arăţi în lume o oarecare afectare, şi unde amanta îţi spune foarte frumos: „Domnule cutare, astă-seară sînteţi ursuz, *nu scoateţi o vorbă*“. În Italia nu trebuie decît să-i spui femeii iubite tot ce-ţi trece prin cap, mai exact să gîndeşti cu glas tare. Există un anumit efect nervos al intimităţii şi al

sincerităţii provocînd sinceritatea, care nu poate fi dobîndit decît pe această cale. Dar există şi un mare neajuns; se crede că a face dragoste în felul acesta înseamnă a paraliza toate gusturile, şi a face să ţi se pară searbede toate celelalte ocupaţii ale vieţii. Dragostea aceasta e cel mai bun înlocuitor al pasiunii.

Parizienii noştri, care se mai întreabă şi astăzi *cum se poate să fie cineva persan*, neştiind ce să spună, vor striga că moravurile acestea sînt indecente. Mai întîi, eu nu sînt decît istoric, şi-apoi îmi rezerv dreptul de-a le demonstra într-o bună zi, prin argumente solide, că în ceea ce priveşte moravurile, şi în ceea ce priveşte fondul lucrurilor, Parisul nu e cu nimic mai prejos decît Bologna. Fără să-şi dea seama, bieţii oameni îşi repetă iar catehismul lor de doi bani.

12 iulie 1821. – La Bologna nimic nu e considerat odios în societate. La Paris rolul soţului înşelat e respingător; aici (la Bologna) aceasta nu înseamnă nimic, soţi înşelaţi nu există. Moravurile sînt deci aceleaşi, mai puţin ura soţului; amantul doamnei e totdeauna prieten cu soţul, iar prietenia aceasta, fiind cimentată prin servicii reciproce, dăinuie adeseori mai mult decît alte interese. Cele mai multe amoruri durează cinci sau şase ani, multe din ele durează veşnic. Amanţii se părăsesc, în sfîrşit, cînd nu mai simt plăcerea de a-şi spune totul, şi, la o lună după despărţire, a dispărut orice urmă de supărare.

Ianuarie 1822. – Vechea modă a cavalerilor servanţi, importată în Italia de Filip al II-lea o dată cu orgoliul şi cu moravurile spaniole, a decăzut cu totul în oraşele mari. Nu cunosc ca excepţii decît Calabriile, unde fratele mai mare se face totdeauna preot, îl însoară pe fratele mai mic şi devine servant al cumnatei şi totodată amantul ei.

Napoleon a alungat libertinajul din Italia de Nord şi chiar de aici (Neapole).

Moravurile actualei generaţii de femei frumoase le fac de ruşine pe mamele lor; ele sînt mai prielnice pentru iubirea-pasiune. Iubirea fizică a pierdut mult[42].

CAPITOLUL L

Iubirea în Statele Unite

O guvernare liberă e o guvernare care nu face rău cetăţenilor, ci, dimpotrivă, le dă siguranţă şi linişte. Dar de aici pînă la fericire mai e o cale destul de lungă; fericirea trebuie să şi-o facă omul singur, căci ar fi un suflet tare grosolan cel ce s-ar socoti pe deplin fericit fiindcă se bucură de siguranţă şi de linişte. În Europa, mai ales în Italia, noi confundăm lucrurile acestea; obişnuiţi cum sîntem cu ocîrmuiri care ne fac rău, ni se pare că a ne elibera de ele ar fi suprema fericire; în privinţa aceasta, ne asemănăm bolnavilor chinuiţi de boli dureroase. Exemplul Americii dovedeşte contrariul. Acolo ocîrmuirea se achită foarte bine de treburile ei şi nu face rău nimănui. Dar, ca şi cum destinul ar vrea să încurce şi să dezmintă toată filozofia noastră, sau mai degrabă s-o acuze că nu cunoaşte toate elementele omului, depărtaţi cum ne aflăm de atîtea secole prin nefericita stare a Europei de orice experienţă adevărată, vedem că americanii, scutiţi de nenorocirea venită de la cîrmuitori, par că nu-şi fac datoria faţă de ei înşişi. Ai zice că la oamenii aceştia sursa sensibilităţii a secat. Ei sînt drepţi, sînt chibzuiţi, dar nu sînt deloc fericiţi.

L. B…, adică ridiculele consecinţe şi reguli de purtare pe care nişte minţi bizare le deduc din această culegere de poeme şi de cîntece, e oare de-ajuns ca să pricinuiască toată nenorocirea? Efectul mi se pare cu mult prea mare pentru cauză.

Domnul de Volney povestea că, pe cînd se afla la masă, la ţară, la un american de treabă, om înstărit şi înconjurat de copii mari, intră în odaie un tînăr: „Buna ziua, William, spuse capul familiei; ia loc“. Călătorul întrebă cine era tînărul: „E al doilea din băieţii mei“. „Şi de unde vine?“ „De la Canton.“

La atît se rezuma toată senzaţia stîrnită de sosirea unui fiu venit de la capătul pămîntului.

Toată atenţia pare îndreptată spre aranjamentele raţionale ale vieţii şi spre prevenirea tuturor necazurilor: ajuns în sfîrşit la momentul cînd trebuiesc culese roadele atîtor griji şi ale unor rînduieli atît de îndelungate, nu-ţi mai rămîne destulă viaţă ca să te bucuri de ele.

Ai zice că fiii lui Penn n-au citit niciodată versurile acestea, care seamănă leit cu povestea lor:

Et propter vitam, vivendi perdere causas.[43]

Cînd vine iarna, care, ca şi în Rusia, e anotimpul cel mai vesel din partea locului, tinerii de ambele sexe gonesc laolaltă în sănii, pe zăpadă, zi şi noapte, fac curse de cincisprezece sau douăzeci de mile, foarte voioşi şi fără să-i supravegheze nimeni; dar de aici nu decurg niciodată neajunsuri.

În America există voioşia fizică a tinereţii, care trece curînd, o dată cu căldura sîngelui, şi se sfîrşeşte la douăzeci şi cinci de ani; pasiuni care să te bucure, nu văd. În Statele Unite *deprinderea de a fi raţional* e atît de mare încît cristalizarea a devenit imposibilă.

Fericirea aceasta, eu o admir, dar nu o doresc; ea e ca fericirea unei specii diferite şi inferioare. Îmi pun speranţe mai mari în Florida şi în America de Sud[44].

Ceea ce îmi întăreşte presupunerea despre America de Nord e lipsa totală de artişti şi scriitori. Statele Unite nu ne-au trimis încă o scenă de tragedie, un tablou sau o viaţă a lui Washington.

CAPITOLUL LI

Despre iubire în Provence pînă la cucerirea oraşului Toulouse, în 1328, de către barbarii din Nord

De la anul 1100 pînă la 1328 iubirea a avut în Provence o formă ciudată. Pentru raporturile amoroase dintre cele două sexe exista acolo o legislaţie stabilită, la fel de severă şi de respectată pe cît pot fi astăzi legile *onoarei*. Legile iubirii făceau mai întîi abstracţie totală de drepturile sacre ale soţilor. Ele nu presupuneau nici un fel de făţărnicie. Legile acestea, luînd natura umană aşa cum e ea, aduceau pesemne multă fericire.

Exista un mod oficial de a te declara îndrăgostit de o femeie, şi altul de a fi acceptat de ea în calitate de iubit. După luni şi luni de curte făcută după anumite reguli, se obţinea îngăduinţa de a-i săruta mîna. Societatea, tînără încă, se complăcea în formalităţile şi ceremoniile care pe-atunci dovedeau civilizaţie, şi care astăzi ne-ar face să murim de plictiseală. Aceleaşi trăsături le găsim în limba celor din Provence, în felul în care îşi alegeau şi îşi împleteau rimele dificile, în cuvintele lor masculine şi feminine pentru exprimarea unui acelaşi obiect, în sfîrşit, în sumedenia de poeţi pe care-i aveau. Tot ce e *formă* în societate, şi care astăzi pare atît de searbăd, avea pe atunci toată prospeţimea şi savoarea noutăţii.

După sărutarea mîinii unei femei, se avansa din grad în grad, pe baza meritelor şi fără hatîruri. Trebuie arătat că, dacă, pe de o parte, soţii erau totdeauna în afara problemei, pe de altă parte, avansarea oficială a amanţilor se oprea la ceea ce noi am numi astăzi plăcerile prieteniei celei mai tandre între persoane de sexe diferite[45]. Dar după mai multe luni sau mai mulţi ani de încercare, cînd o femeie era pe deplin sigură de caracterul şi de discreţia unui bărbat, bărbatul acela bucurîndu-se de toate aparenţele şi de toate înlesnirile celei mai tandre prietenii, prietenia lor pesemne că punea în mare primejdie virtutea.

Am pomenit de hatîruri pentru că o femeie putea să aibă mai mulţi iubiţi, dar numai unul în gradele superioare. Ceilalţi se pare că nu puteau fi avansaţi cu mult peste treapta *prieteniei*, care consta în a-i săruta mîna şi a o vedea zilnic. Tot ce ne-a rămas din civilizaţia aceasta ciudată e spus în versuri, şi încă în versuri rimate în modul cel mai baroc şi mai dificil cu putinţă; de aceea nu trebuie să ne mirăm dacă noţiunile pe care le scoatem din baladele trubadurilor sînt vagi şi puţin precise. A fost găsit pînă şi un

contract de căsătorie în versuri. După cucerirea din 1328, papii au poruncit de mai multe ori, sub pretextul ereziei, să fie ars tot ce era scris în limba vulgară. Viclenia italiană proclama latina ca singura limbă demnă de nişte oameni atît de inteligenţi. Măsura aceasta ar aduce mari foloase, dacă am putea-o reînnoi în 1822.

La prima vedere, o iubire care e atît de publică şi de oficială nu pare să se armonizeze cu adevărata pasiune. Dacă doamna îi spunea servantului ei: „Du-te, de dragul meu, să vizitezi mormîntul domnului nostru Isus Hristos, la Ierusalim; vei sta acolo trei ani şi apoi te vei reîntoarce“, amantul pleca de îndată: a şovăi o clipă l-ar fi acoperit cu aceeaşi ruşine cu care te acoperă astăzi o slăbiciune în privinţa onoarei. Limba oamenilor acestora avea o fineţe desăvîrşită pentru redarea celor mai fine nuanţe ale sentimentului. O altă dovadă că moravurile lor erau foarte avansate pe drumul adevăratei civilizaţii e faptul că, deşi ei abia ieşiseră din grozăviile evului mediu şi ale feudalităţii, în care forţa era totul, vedem că sexul cel mai slab era mai puţin tiranizat decît este astăzi *în mod legal*; vedem cum bietele şi firavele făpturi, care au cel mai mult de pierdut în dragoste şi ale căror farmece dispar cel mai repede, erau stăpîne pe destinul bărbaţilor din preajma lor. Un surghiun de trei ani în Palestina, trecerea de la o civilizaţie plină de veselie la fanatismul şi la plictiseala unei tabere de cruciaţi trebuie să fi fost, pentru oricine în afară de un creştin exaltat, o corvoadă foarte neplăcută. Ce-i poate face astăzi amantului ei o femeie părăsită de el în mod laş, la Paris?

La întrebarea aceasta nu există decît un răspuns, pe care-l ghicesc: la Paris nici o femeie care se respectă nu are amant. Se vede că prudenţa are dreptul de a le povăţui mult mai mult pe femeile de astăzi să nu se dăruie iubirii-pasiune. Dar o altă prudenţă, pe care, desigur, sînt departe de-a o aproba, nu le sfătuieşte oare să se răzbune prin iubire-fizică? Ipocrizia şi ascetismul[46] nostru ne-au adus un cîştig, şi n-au adus un omagiu virtuţii, căci nu poţi niciodată să contrazici nepedepsit natura, dar e mai puţină fericire pe lume şi există infinit mai puţine inspiraţii generoase.

Un amant care, după zece ani de intimitate, îşi părăsea biata amantă pentru că observa că ea are treizeci şi doi de ani, îşi pierdea onoarea în dulcea Provence şi nu-i mai rămînea decît să se îngroape în singurătatea vreunei mănăstiri. Un bărbat, nu generos, ci pur şi simplu prudent, avea deci pe atunci tot interesul să nu arate mai multă pasiune decît avea.

Toate acestea le bănuim, căci ne-au rămas puţine documente care să ne dea noţiuni exacte…

Totalitatea moravurilor trebuie judecată după cîteva fapte particulare. Cunoaşteţi povestea poetului care îşi ofensase doamna; după doi ani de deznădejde, ea binevoi în sfîrşit să răspundă la numeroasele lui mesaje, trimiţîndu-i vorba că, dacă avea curajul să-şi smulgă o *unghie* şi să i-o trimită prin cincizeci de cavaleri îndrăgostiţi şi fideli, ea poate că l-ar fi putut ierta. Poetul se grăbi să se supună dureroasei operaţii. Cincizeci de cavaleri bine văzuţi de doamnele lor porniră să prezinte frumoasei ofensate, cu toată pompa posibilă, unghia smulsă. Lucrul acesta prilejui o ceremonie la fel de impunătoare ca intrarea unui prinţ de sînge regal într-unul din oraşele regatului. Îndrăgostitul, purtînd veşmintele pocăinţei, îşi urma la distanţă unghia. După ce văzu săvîrşindu-se întreaga ceremonie, care dură foarte mult, doamna binevoi să-l ierte; îndrăgostitul fu reintegrat în toate deliciile primei lui fericiri. Povestea ne spune că amîndoi petrecură laolaltă ani lungi şi fericiţi. Lucru sigur e că cei doi ani de suferinţă dovedesc o pasiune reală şi că ar fi făcut-o să se nască chiar dacă ea n-ar fi existat cu aceeaşi forţă şi mai înainte.

Alte douăzeci de povestiri pe care le-aş putea aminti arată pretutindeni o galanterie plăcută, spirituală şi statornicită între cele două sexe pe principiile dreptăţii; spun galanterie, pentru că din totdeauna iubirea-pasiune e o excepţie mai mult ciudată decît des întîlnită, şi nu i se pot impune legi. În Provence tot ce exista ca fiind calculat şi supus domniei raţiunii era întemeiat pe dreptate şi pe egalitatea de drepturi între cele două sexe; iată ce admir, mai ales ca pe un lucru în stare să înlăture pe cît posibil nenorocirea. Monarhia absolută a lui Ludovic al XV-lea ajunsese, dimpotrivă, să aducă la modă mîrşăvenia şi ticăloşia, în aceleaşi raporturi[47].

Deşi frumoasa limbă provensală, atît de plină de gingăşii şi-atît de chinuită de rimă[48], probabil că nu a fost a oamenilor din popor, moravurile clasei de sus trecuseră în clasele de jos, care, fiind foarte înstărite pe atunci în Provence, erau prea puţin vulgare. Ele cunoşteau primele bucurii ale unui negoţ foarte prosper şi foarte bogat. Locuitorii de pe ţărmurile Mediteranei tocmai observaseră (în secolul al nouălea) că a face negoţ riscînd cîteva corăbii pe marea aceasta era mai puţin greu şi aproape la fel de distractiv ca jefuirea trecătorilor la drumul mare din vecinătate, în ceata vreunui mic senior feudal. Ceva mai apoi, provensalii din secolul al X-lea văzură la arabi că existau şi alte bucurii, mai plăcute decît jaful, violul sau încăierarea.

Mediterana trebuie socotită vatra civilizaţiei europene. Ţărmurile fericite ale acestei frumoase mări, cu un climat atît de prielnic, erau şi mai fericite datorită stării înfloritoare a locuitorilor şi lipsei oricărei religii sau legiuiri triste. Caracterul întru totul vesel al provensalilor de pe-atunci trecuse prin religia creştină fără a fi vătămat de ea.

Imaginea vie a unui efect asemănător, datorit unei aceleiaşi cauze, o vedem în oraşele Italiei a căror istorie a ajuns la noi într-un mod mai desluşit, şi care altminteri au fost destul de fericite ca să ni-i lase pe Dante, Petrarca şi pictura.

Provensalii nu ne-au lăsat moştenire un mare poem ca *Divina Comedie*, care oglindeşte toate particularităţile moravurilor epocii. Pe cît ni se pare, ei aveau mai puţină pasiune şi mult mai multă veselie decît italienii. De la vecinii lor, maurii din Spania, căpătaseră felul acesta plăcut de a privi viaţa. În castelele fericitei Provence domnea iubirea, împreună cu veselia, cu serbările şi cu plăcerile.

Aţi văzut cumva la Operă finalul vreunei frumoase opere comice de Rossini? Pe scenă totul e veselie, frumuseţe, bogăţie ideală. Ne aflăm la o mie de leghe de părţile urîte ale naturii omeneşti. Opera se termină, cortina cade, spectatorii ies, candelabrul e ridicat, lămpile de pe rampă se sting. Mirosul lămpilor prost stinse umple sala, cortina se ridică pe jumătate şi se zăresc nişte golani murdari şi prost îmbrăcaţi mişcîndu-se pe scenă; ei foiesc acolo într-un mod hidos şi ţin locul tinerelor femei care acum o clipă umpleau scena cu farmecul lor.

Acelaşi efect l-a avut pentru regatul Provence cucerirea oraşului Toulouse de către oastea cruciaţilor. În locul dragostei, a graţiilor şi a veseliei, au venit barbarii din Nord şi sfîntul Dominic. N-am să umplu paginile acestea cu povestirea, în stare să facă părul măciucă, a grozăviilor Inchiziţiei aflată în plin avînt al tinereţii. Cît despre barbari, ei erau părinţii noştri; ei ucideau şi prădau totul; distrugeau, din plăcerea de a distruge, ce nu putea fi luat; o furie sălbatică îi însufleţea împotriva a tot ce purta vreo urmă de civilizaţie, mai ales că nu înţelegeau o iotă din frumoasa limbă a Sudului, ceea ce le sporea şi mai mult furia. Foarte superstiţioşi, şi conduşi de groaznicul sfînt Dominic, ei socoteau că-şi cîştigă locul în rai ucigîndu-i pe provensali. Pentru aceştia din urmă, totul se sfîrşi: şi dragostea, şi veselia, şi poezia; la mai puţin de douăzeci de ani după cucerire (1335), erau aproape la fel de barbari şi de grosolani ca şi francezii, părinţii noştri[49].

De unde picase, în colţul acesta al lumii, încîntătoarea formă de civilizaţie care, timp de două veacuri, făcu fericirea claselor de sus ale societăţii? Pe cît se pare, de la maurii din Spania.

CAPITOLUL LII

Provence în secolul al doisprezecelea

Am să traduc o povestire din manuscrisele provensale; întîmplarea pe care-o veţi citi s-a petrecut pe la anul 1180, şi povestirea a fost scrisă către 1250[50]; faptele sînt cu siguranţă foarte cunoscute: toată nuanţa moravurilor se află în stil. Rog să mi se îngăduie să traduc cuvînt cu cuvînt şi fără să caut deloc eleganţa limbajului actual.

„Monseniorul Raymond de Roussillon era un baron viteaz, precum ştiţi, şi-o avea ca soţie pe madona Marguerite, cea mai frumoasă femeie din vremea aceea, cea mai înzestrată cu toate însuşirile bune, aleasă în toate privinţele şi avînd manierele cele mai fine. Şi se întîmplă că Guillaume de Cabstaing, fiul unui cavaler sărac de la castelul Cabstaing, veni la Curtea monseniorului Raymond de Roussillon, i se înfăţişă şi-l întrebă dacă l-ar voi ca scutier al Curţii sale. Cînd îl văzu chipeş şi plăcut, monseniorul Raymond îi spuse că-i bine venit şi-l pofti să rămînă la Curte. Astfel, Guillaume rămase cu el şi ştiu să se poarte atît de frumos încît mici şi mari îl iubeau; şi ştiu să se distingă într-atîta încît monseniorul Raymond îl vru de curtean al madonei Marguerite, soţia sa; şi aşa se făcu. Deci Guillaume se strădui să preţuiască şi mai mult, atît în vorbe cît şi în fapte. Dar, aşa cum se întîmplă de obicei în iubire, se nimeri că Amorul vru s-o prindă pe madona Marguerite şi să-i înflăcăreze mintea. Într-atîta îi plăceau ei faptele şi spusele şi chipul lui Guillaume încît într-o bună zi nu se putu stăpîni să-i zică: «Ia spune-mi, Guillaume, dacă o femeie s-ar face că te iubeşte, tu ai cuteza s-o iubeşti?». Guillaume, care pricepuse unde bate, îi răspunse cinstit: «Da, aş face-o, doamnă, numai dacă prefăcutul ei ar fi adevăr». «Pe sfîntul Ioan! spuse doamna, chiar că ai răspuns ca un om ales; dar acum voiesc să încerc dacă vei putea şti şi cunoaşte, în privinţa prefăcutului, care e adevăr şi care nu e.»

Cînd auzi cuvintele acestea, Guillaume răspunse: «Doamna mea, fie precum vă e placul».

El începu să cadă pe gînduri, şi de îndată Amor nu-i mai dădu pace; iar gîndurile pe care Amor le trimite alor săi îi pătrunseră în străfundul inimii, şi de atunci încolo el fu slugă iubirii şi începu să compună mici cîntece drăgălaşe şi vesele, şi cîntece de joc, şi cîntece cu arii, şi cuvinte plăcute, pentru care era foarte îndrăgit, mai ales de aceea pe care o iubea. Dar Amor, care îşi răsplăteşte slujitorii cînd are el chef, vru să-i dea lui Guillaume ce i se cuvenea; şi iată-l că începu s-o prindă pe doamnă atît de tare cu idei şi gînduri de iubire încît ea nu-şi mai găsea tihnă nici ziua, nici noaptea, fiindu-i mintea la valoarea şi la vitejia care sălăşluiau din belşug în Guillaume.

Iar într-o bună zi, se întîmplă ca doamna să-l ia pe Guillaume şi să-i zică: «Ascultă, Guillaume, ia spune-mi, ţi-ai putea da seama, la ceasul de faţă, dacă ce arăt eu e adevăr sau minciună?». Guillaume îi răspunse: «Madona, Dumnezeu să-mi ajute, din clipa cînd v-am devenit curtean, în toate gîndurile care mi-au pătruns în inimă v-am considerat cea mai bună din cîte s-au născut vreodată, şi cea mai sinceră în vorbe şi purtare. Aşa cred şi voi crede cît oi trăi». Şi doamna îi răspunse: «Guillaume, îţi spun că, dacă mă ajută Dumnezeu, niciodată nu vei fi înşelat de mine, iar gîndurile nu-ţi vor fi nici zadarnice şi nici pierdute». Şi îşi întinse braţele, şi-l sărută dulce în odaia unde şedeau amîndoi, şi îşi începură dragostele; iar clevetitorii, bătu-i-ar Dumnezeu, nu zăboviră nici ei, şi începură să vorbească şi să îndruge despre iubirea lor, pornind de la cîntecele făcute de Guillaume şi spunînd că îşi pusese în ele dragostea pentru doamna Marguerite; şi atîta îndrugară vrute şi nevrute încît lucrurile ajunseră la urechile monseniorului Raymond. Atunci el simţi mare mîhnire şi adîncă tristeţe, mai întîi fiindcă trebuia să-şi piardă scutierul-însoţitor, care-i era atît de drag, şi apoi, şi mai mult, pentru ocara nevestei.

Într-o zi, se nimeri ca Guillaume să fie plecat la vînătoare cu şoimi numai cu un scutier; şi monseniorul Raymond întrebă unde era; iar un slujitor îi răspunse că plecase la vînat cu şoimi, şi, după cum îl ştia, adăugă că se afla în cutare loc. Pe dată, Raymond ia arme ascunse, cere calul şi porneşte singur la drum spre locul unde plecase Guillaume: şi atîta călări, pînă îl găsi. Cînd îl văzu venind, Guillaume se miră grozav, apoi se simţi năpădit de gînduri întunecate, ieşi întru întîmpinarea lui şi-i spuse: «Fiţi binevenit, seniore. Cum de sînteţi singur?». Monseniorul Raymond îi răspunse: «Guillaume, sînt singur fiindcă am pornit să te caut, ca să petrec

cu tine. N-ai prins nimic?». «N-am prins nimic, seniore, căci n-am găsit nimic; şi, cum spune zicala, cine găseşte puţin, nu poate să prindă.» «Să lăsăm discuţia aceasta, spune monseniorul Raymond, şi, pe credinţa ce mi-o datorezi, să-mi spui adevărul despre tot ce am să te întreb.» «Pe viul Dumnezeu, monseniore! spuse Guillaume, dacă e un lucru de spus, nici vorbă că am să vi-l spun.» «N-am chef acum de vorbe răsucite, vorbi monseniorul Raymond, şi-o să-mi spui tot despre tot ce-o să te întreb.» «Seniore, am să vă spun adevărul despre tot ce veţi voi să mă întrebaţi.» Şi monseniorul Raymond întrebă: «Guillaume, dacă Dumnezeu şi sfînta credinţă sînt de vreun preţ în inima ta, spune-mi, ai vreo ibovnică pentru care cînţi sau pentru care te-a înlănţuit amorul?». Guillaume răspunse: «Seniore, cum aş putea să cînt, de nu m-ar îndemna amorul? Aflaţi adevărul, monseniore: Amor mă are cu totul în puterea lui». Raymond răspunse: «Aşa cred şi eu, fiindcă altminteri n-ai putea cînta atît de bine; dar vreau să ştiu, rogu-te, care e doamna ta?». «Ah! Seniore, pentru numele lui Dumnezeu, spuse Guillaume, luaţi seama la ce-mi cereţi. Ştiţi prea bine că nu-i îngăduit să spui numele doamnei tale, şi că Bernard de Ventadour a zis:

ntru ceva îmi e folositoare mintea:
cicînd vreun om nu m-a întrebat de unde-mi vine fericirea
ră ca eu să-l fi minţit,
ci lucru bun nu mi se pare
mai degrabă nebunie şi copilărie
nd un bărbat o duce bine în iubire
faţa altuia să se destăinuiască
nu cumva aceasta i-ar fi întru folos şi ajutor.»

Monseniorul Raymond răspunse: «Şi eu îţi dau cuvîntul că te voi ajuta după puterea mea». Şi-i vorbi atîta despre asta încît Guillaume îi răspunse:

«Seniore, trebuie să ştiţi că o iubesc pe sora doamnei Marguerite, soţia dumneavoastră, şi cred că şi ea răspunde dragostei mele. Acum, cînd ştiţi, vă rog să-mi veniţi în ajutor sau cel puţin să nu vă puneţi împotrivă». «Dă-mi mîna şi primeşte-mi legămîntul, spuse Raymond, căci îţi jur şi mă leg să folosesc pentru tine toată puterea mea.» Iar apoi Raymond îşi dădu jurămîntul, şi, după ce-i jură, îi spuse: «Vreau să mergem la castelul ei, căci e aproape de aici». «Pe Dumnezeul meu, şi eu vă rog asta», spuse Guillaume. Şi astfel porniră amîndoi spre castelul de Liet. Iar cînd ajunseră la castel, fură bine primiţi de *en*[51] Robert de Tarascon, care era soţul doamnei Agnès, sora doamnei Marguerite, şi de doamna Agnès însăşi. Iar monseniorul Raymond o luă de mînă pe doamna Agnes, o duse în cameră,

şi stătură amîndoi pe pat. Şi monseniorul Raymond zise: «Acum spune-mi, cumnată, pe credinţa ce-mi datorezi, iubeşti?» Şi ea spuse: «Da, seniore». «Pe cine?» întrebă el. «Oh! asta n-am să ţi-o spun, răspunse ea, căci ce fel de vorbe rosteşti?»

Pînă la urmă, atîta o rugă, încît ea spuse că-l iubea pe Guillaume de Cabstaing, şi spuse asta fiindcă îl vedea pe Guillaume trist şi gînditor, şi ea ştia bine cum că el o iubea pe sora ei; şi astfel ea se temea ca Raymond să nu-l creadă vinovat pe Guillaume. Un asemenea răspuns îi pricinui mare bucurie lui Raymond. Agnès îi povesti totul soţului ei, şi soţul îi răspunse că bine făcuse, şi-i dădu cuvîntul că avea libertatea să facă sau să spună tot ce putea să-l salveze pe Guillaume. Agnès aşa şi făcu. Ea îl chemă pe Guillaume singur în odaia ei şi rămase atîta cu el încît Raymond se gîndi că el se bucură cu ea de plăcerile dragostei; şi toate acestea îl bucurau, şi începu să creadă că tot ce i se spusese despre Guillaume nu era adevărat şi că se vorbea fără temei. Agnès şi Guillaume ieşiră din cameră, cina fu pregătită şi mîncară toţi cu mare voioşie. Iar după cină Agnès puse să li se aştearnă paturile celor doi lîngă uşa camerei sale, şi atît de bine se prefăcură doamna şi Guillaume încît Raymond crezu că el se culca cu ea.

Şi a doua zi ei prînziră la castel plini de voie bună, iar după-masă plecară cu toată cinstirea unei nobile despărţiri şi se reîntoarseră la Roussillon. Şi de îndată ce Raymond putu, se despărţi de Guillaume şi veni la soţia sa, şi-i povesti ce văzuse despre Guillaume şi despre sora ei, lucru care pe ea o mîhni foarte întreaga noapte. Iar a doua zi ea trimise după Guillaume, îl primi prost, şi-l numi prieten fals şi trădător. Guillaume îi ceru iertare, ca un om care nu săvîrşise deloc păcatul de care era învinovăţit şi-i povesti de-a fir-a-păr tot ce se petrecuse. Iar femeia o chemă pe soră-sa, şi află de la ea că Guillaume n-o minţise. Şi pentru asta îi porunci lui Guillaume să facă un cîntec prin care să arate că nu iubea nici o femeie în afară de ea, şi atunci el făcu cîntecul în care se zice:

ılcele gînd
care dragostea adeseori mi-l dă.

Iar cînd Raymond de Roussillon auzi cîntecul făcut de Guillaume pentru soţia lui, îl chemă să stea de vorbă amîndoi, destul de departe de castel, şi-i tăie capul, punîndu-i-l într-o torbă; apoi îi scoase inima din piept şi o puse împreună cu capul. După aceea se duse la castel; acolo porunci să fie friptă inima şi-o aduse soţiei la masă, şi-o făcu s-o mănînce fără ca ea să ştie ce mînca. Iar după ce ea o mîncă, Raymond se ridică şi-i spuse soţiei că bucata de carne pe care tocmai o mîncase era inima seniorului Guillaume de

Cabstaing, şi-i arătă capul şi o întrebă dacă inima fusese bună la mîncat. Iar ea auzi ce-i spunea el şi văzu şi cunoscu capul seniorului Guillaume. Şi-i răspunse că inima fusese atît de bună şi de gustoasă încît niciodată o altă mîncare sau băutură nu-i va scoate din gură gustul lăsat acolo de inima seniorului Guillaume. Şi Raymond se năpusti asupra ei cu o spadă. Ea se porni să fugă, se aruncă de pe un balcon în jos şi-şi zdrobi capul.

Vestea despre cele petrecute se răspîndi în toată Catalonia şi în toate ţinuturile regelui de Aragon. Regele Alfons şi toţi baronii de pe meleagurile acelea se îndurerară şi se mîhniră foarte de moartea seniorului Guillaume şi a femeii pe care Raymond o ucisese atît de urît. Şi porniră împotriva lui Raymond război cu foc şi sînge. Regele Alfons de Aragon, luînd castelul lui Raymond, porunci ca Guillaume şi doamna lui să fie puşi într-un mormînt în faţa uşii bisericii unui burg numit Perpignac. Toţi amanţii desăvîrşiţi, toate amantele desăvîrşite se rugară lui Dumnezeu pentru sufletele lor. Regele de Aragon îl luă pe Raymond, îl făcu să-şi dea sufletul în temniţă şi dărui toate bunurile lui rudelor lui Guillaume şi rudelor femeii care murise pentru el.“

CAPITOLUL LIII

Arabia

Modelul şi patria adevăratei iubiri trebuiesc căutate sub cortul fumuriu al arabului-beduin. Acolo, ca şi în alte părţi, singurătatea şi un climat frumos au făcut să se nască cea mai nobilă dintre pasiunile inimii omeneşti, aceea care, pentru a găsi fericirea, are nevoie s-o inspire în aceeaşi măsură în care o simte.

Pentru ca iubirea să ajungă la tot ce poate fi ea în inima omului, trebuie ca egalitatea dintre amantă şi amant să fie statornicită pe cît posibil. În tristul nostru Occident egalitatea aceasta nu există: o femeie părăsită e nenorocită sau dezonorată. Sub cortul arabului, credinţa dăruită *nu poate fi* călcată. Crima aceasta aduce imediat după sine dispreţul şi moartea.

Generozitatea e atît de sfîntă la poporul acesta încît e îngăduit *să furi*, ca să dai. De altfel, la ei primejdiile sînt lucru obişnuit, şi întreaga viaţă se scurge, ca să zicem aşa, într-o singurătate pasionată. Chiar adunaţi laolaltă, arabii vorbesc puţin.

Pentru locuitorul deşertului nimic nu se schimbă; acolo totul e veşnic şi nemişcat. Moravurile ciudate, despre care nu pot să dau, pentru că nu le cunosc, decît o slabă idee, existau pesemne încă de pe vremea lui Homer[52]. Ele au fost descrise pentru prima oară pe la anul 600 din era noastră, cu două secole înainte de Carol cel Mare.

E clar că, faţă de Orient, barbarii am fost noi, cînd ne-am dus să-l tulburăm cu cruciadele noastre[53]. De aceea datorăm cruciadelor acestora şi maurilor din Spania tot ce e nobil în moravurile noastre.

Dacă ne comparăm cu arabii, trufia omului prozaic va zîmbi de milă. Artele noastre sînt cu mult superioare artelor lor, legislaţiile noastre sînt, în aparenţă, şi mai superioare; dar mă îndoiesc că-i întrecem în arta fericirii casnice: buna-credinţă şi simplitatea ne-au lipsit întotdeauna; în relaţiile de familie, cel ce înşală e primul nefericit. Pentru el nu există siguranţă: totdeauna nedrept, el se teme totdeauna.

La obîrşia celor mai vechi documente istorice, îi vedem pe arabi împărţiţi, din cele mai vechi timpuri, într-un mare număr de triburi independente, rătăcind prin deşert. Triburile acestea aveau moravuri mai mult sau mai puţin elegante, după cum izbuteau, mai greu sau mai uşor, să satisfacă cele dintîi cerinţe ale omului. Generozitatea era aceeaşi pretutindeni; dar, după gradul de bogăţie a tribului, ea era dovedită prin dăruirea unui sfert de ied necesar vieţii fizice, sau prin dăruirea a o sută de cămile, cadou prilejuit de vreo legătură de familie sau de ospitalitate.

Secolul eroic al arabilor, cel în care sufletele acestea generoase străluciră fără pic de preţiozitate sau de sentimente rafinate, a fost cel dinaintea lui Mohamed, şi care corespunde cu secolul cinci al erei noastre, cu întemeierea Veneţiei şi cu domnia lui Clovis. Implor orgoliul nostru să compare cîntecele de dragoste rămase de la arabi şi moravurile nobile descrise în *O mie şi una de nopţi* cu dezgustătoarele grozăvii care însîngerează fiecare filă a lui Grégoire de Tours, istoricul lui Clovis, sau a lui Éginard, istoricul lui Carol cel Mare.

Mohamed a fost un *puritan*, a vrut să proscrie plăcerile care nu fac rău nimănui; el a ucis dragostea în ţările care au admis islamismul[54]; de aceea religia lui a fost totdeauna mai puţin practicată în Arabia, leagănul ei, decît în toate celelalte ţări mahomedane.

Francezii au adus din Egipt patru volume *in-folio*, intitulate: *Cartea Cîntecelor.* Volumele acestea cuprind:

1. Biografiile poeţilor care au compus cîntecele.

2. Cîntecele înseşi. În ele, poetul cîntă tot ce-l interesează, îşi laudă bidiviul iute de picior şi arcul, după ce a vorbit despre iubita lui. Cîntecele acestea au fost adeseori scrisori de dragoste ale celor ce le-au scris; ele îi redau fiinţei iubite tabloul fidel al tuturor simţămintelor sufletului lor. Ele vorbesc uneori despre nopţi reci, în care poetul a fost nevoit să-şi ardă arcul şi săgeţile. Arabii sînt o naţie fără case.

3. Biografiile muzicienilor care au compus muzica acestor cîntece.

4. În sfîrşit, indicaţia de formule muzicale; formulele acestea sînt hieroglife pentru noi: muzica lor ne va rămîne pe veci necunoscută, şi de altfel nu ne-ar plăcea.

Mai există o culegere intitulată: *Istoria arabilor morţi din dragoste*.

Cărţile acestea atît de curioase sînt foarte puţin cunoscute; micul număr de savanţi care le-ar putea citi au inima uscată de studiu şi de moravuri academice.

Ca să ne descurcăm prin nişte documente atît de interesante prin vechimea şi frumuseţea neobişnuită a moravurilor pe care ne lasă să le ghicim, trebuie să-i cerem istoriei cîteva fapte.

De totdeauna, şi mai ales înainte de Mohamed, arabii se duceau la Mecca pentru a face ocolul *Caabei* sau a casei lui Abraham. Am văzut la Londra un model foarte exact al oraşului sfînt. Acesta e format din şapte sau opt sute de case cu acoperişuri în terasă, clădite în mijlocul unui deşert de nisip ars de soare. La una din marginile oraşului descoperi o clădire imensă, de formă aproape pătrată; clădirea aceasta înconjoară Caaba; ea e formată dintr-un lung şir de portice necesare, sub soarele Arabiei, ca să poţi face plimbarea sacră. Porticul e foarte important în istoria moravurilor şi a poeziei arabe; pe cît se pare, vreme de secole el a fost singurul loc unde bărbaţii şi femeile se aflau laolaltă. Ocolul Caabei se făcea de-a valma, mergînd agale şi recitînd în cor versuri sfinţite; plimbarea aceasta dura trei sferturi de oră; asemenea ocoluri se repetau de mai multe ori într-o zi; acesta era ritul sacru pentru care bărbaţi şi femei veneau din toate părţile deşertului. Sub porticul din *Caaba* s-au desăvîrşit moravurile arabe. Curînd, se statornici o luptă între părinţi şi amanţi; curînd, amantul îşi dezvălui prin ode amoroase pasiunea pentru fata păzită cu străşnicie de fraţi sau de tată şi lîngă care el îşi făcea plimbarea sacră. Obiceiurile generoase şi sentimentale ale acestui popor existau încă din tabere, dar cred că galanteria arabă s-a născut în jurul Caabei; Caaba e şi patria literaturii lor. Mai întîi, ea a

exprimat pasiunea cu simplitate şi vehemenţă, aşa cum o simţea poetul; mai apoi, în loc să se gîndească să mişte inima iubitei, poetul îşi propuse să scrie lucruri frumoase; atunci se născu preţiozitatea adusă de mauri în Spania şi care mai strică şi astăzi cărţile acestui popor[55].

O dovadă mişcătoare a respectului arabilor faţă de sexul mai slab o văd în forma pe care o are la ei divorţul. Cînd soţul de care voia să se despartă lipsea de acasă, femeia desfăcea cortul, apoi îl întindea iar, avînd grijă să-i pună intrarea în partea opusă celei ocupate mai înainte. Această simplă ceremonie îi despărţea pentru totdeauna pe soţi.

FRAGMENTE

extrase şi traduse dintr-o culegere arabă intitulată

DIVANUL AMORULUI

Compilaţii de Ibn-Abi-Hadglat (manuscrisele bibliotecii regelui, nr. 1461 şi 1462)

Mohamed, fiul lui Djaâfar Elahouâzadi, povesteşte că, pe cînd Djamil era bolnav de boala de la care i s-a tras şi moartea, Elâbas, fiul lui Sohail, veni să-l vadă şi-l găsi pe cale de a-şi da sufletul. „O, fiu al lui Sohail! îi spuse Djamil, ce gîndeşti tu despre un om care n-a băut niciodată vin, care n-a cîştigat niciodată în mod necinstit, care n-a luat niciodată viaţa vreunei făpturi vii, pe care Dumnezeu nu îngăduie s-o ucizi, şi care dă mărturie că nu există alt Dumnezeu în afară de Dumnezeu, şi că Mohamed e profetul său?“ „Gîndesc, răspunse Ben Sohail, că omul acela va fi mîntuit şi că va dobîndi raiul; dar cine e omul despre care vorbeşti?“ „Eu sînt“, răspunse Djamil. „Nu credeam că practici islamismul, spuse atunci Ben Sohail, şi, de altfel, de douăzeci de ani o iubeşti pe Bothaina şi o cînţi în versurile tale.“ „Iată-mă, răspunse Djamil, la pragul zilelor lumii celeilalte şi la ultima zi din lumea aceasta; să nu mă ajungă mila stăpînului nostru Mohamed în ziua judecăţii dacă mi-am întins vreodată mîna spre Bothaina pentru vreun lucru vrednic de dojană.“

Djamil şi Bothaina, iubita lui, erau amîndoi din tribul Benou-Azra, vestit în dragoste printre triburile arabilor. De aceea felul lor de a iubi a ajuns proverbial, iar Dumnezeu n-a zămislit făpturi mai duioase în dragoste decît ei.

Sahid, fiul lui Agba, îl întrebă într-o zi pe un arab: „Din ce neam eşti tu?“. „Eu sînt din neamul în care se moare cînd iubeşti“, răspunse arabul. „Eşti deci din tribul Azra?“ adăugă Sahid. „Da, pe stăpînul Caabei.“ „Cum se face că voi iubiţi în felul acesta?“ întrebă apoi Sahid. „Femeile noastre sînt frumoase şi tinerii noştri sînt caşti“, răspunse arabul.

Cineva îl întrebă într-o bună zi pe Arouâ-Ben-Hezam[56]: „E oare adevărat ce se spune, că dintre toţi oamenii voi aveţi inima cea mai duioasă în dragoste?“. „Da, pe viul Dumnezeu! e adevărat, răspunse Arouâ; în tribul meu am cunoscut treizeci de tineri pe care moartea i-a răpit, deşi singura boală de care pătimeau era iubirea.“

Un arab din tribul Benou-Fazârat îi spuse într-o zi unui alt arab, din tribul Benou-Azra: „Voi, cei din Benou-Azra, socotiţi că moartea din dragoste e o moarte plăcută şi nobilă; dar asta e slăbiciune vădită şi neghiobie; iar cei pe care-i credeţi oameni cu inimă mare nu sînt decît nişte nesăbuiţi şi nişte făpturi lipsite de tărie“. „N-ai vorbi aşa, îi răspunse cel din tribul Azra, dacă ai fi văzut ochii mari şi negri ai femeilor noastre, acoperiţi cu vălul deasupra lungilor lor sprîncene, şi aruncînd săgeţi pe dedesubt; dacă le-ai fi văzut zîmbind, şi dacă le-ai fi văzut dinţii lucind între buzele lor oacheşe.“

Abou-el-Hassan, Ali, fiu al lui Abdalla, Elzagouni, povesteşte următoarele: „Un musulman iubea nebuneşte o fată creştină. El fu nevoit să facă o călătorie într-o ţară străină, împreună cu un prieten care-i cunoştea taina amoroasă. Prelungindu-i-se treburile în ţara aceea, arabul fu lovit de-o boală mortală, şi-atunci îi spuse prietenului său: «Iată că mi se apropie ceasul; n-o voi mai întîlni în lumea aceasta pe fata pe care-o iubesc, şi mă tem, dacă mor musulman, să n-o mai întîlnesc nici pe lumea cealaltă». Şi se făcu creştin, şi muri. Prietenul lui se duse la tînăra creştină, pe care-o găsi bolnavă. Ea îi spuse: «N-o să-mi mai revăd iubitul în lumea aceasta; dar vreau să mă reîntîlnesc cu el pe lumea cealaltă; de aceea fac mărturie că nu există alt Dumnezeu în afară de Dumnezeu, şi că Mohamed e profetul lui Dumnezeu». Acestea spuse, ea muri, şi mila Domnului fie cu ea.*“.

Eltemimi povesteşte că în tribul arabilor din Tagleb era o fată creştină, foarte bogată, care iubea un tînăr musulman. Ea îi oferi averea şi tot ce avea mai de preţ, fără a izbuti să se facă iubită de el. Cînd îşi pierduse orice nădejde, fata dădu o sută de dinari unui artist ca să-i facă chipul tînărului pe care-l iubea. Artistul făcu chipul cerut, şi cînd fata îl avu, îl puse într-un loc unde se ducea zilnic. Acolo, ea începea mai întîi să sărute chipul şi, după ce se aşeza alături de el, îşi petrecea tot restul zilei plîngînd. Cînd se însera, ea saluta chipul şi pleca. Fata făcu asta multă vreme. Tînărul muri. Ea vru să-l vadă şi să-l sărute mort, după care se reîntoarse lîngă chip, îl salută, îl sărută ca de obicei şi se culcă lîngă el. A doua zi dimineaţa, oamenii o găsiră acolo moartă, cu mîna întinsă spre rîndurile pe care le scrisese înainte de a muri.*

Oueddah, din ţinutul Yamen, era vestit printre arabi pentru frumuseţea lui. – El şi Om-el-Bonain, fiica lui Abd-el-Aziz, fiul lui Merouan, erau încă de-o şchioapă cînd se iubeau atît de tare încît nu puteau suferi să stea un minut despărţiţi unul de altul. – Cînd Om-el-Bonain deveni soţia lui Oualid-Ben-Abd-el-Malek, Oueddah îşi pierdu minţile. – După ce rămase multă vreme într-o stare de rătăcire şi de suferinţă, el se duse în Siria şi începu să dea zilnic tîrcoale în jurul locuinţei lui Oualid, fiul lui Malek, fără să afle la început nici un mijloc de a ajunge la ce dorea. – Pînă la urmă, întîlni o fată pe care izbuti prin stăruinţă şi grijă să şi-o facă prietenă. Cînd socoti că poate avea încredere în ea, o întrebă dacă o cunoştea pe Om-el-Bonain. „Fără îndoială că da, fiindcă mi-e stăpînă“, îi răspunse fata. „Ei bine, continuă Oueddah, stăpîna ta mi-e verişoară, şi, dacă vrei să-i duci veşti de la mine, cu siguranţă că ai să-i faci plăcere.“ „Am să-i duc bucuroasă“, răspunse fata. Şi îndată alergă la Om-el-Bonain, ca să-i dea veşti despre Oueddah. „Ia seama la ce spui! exclamă aceasta. Cum? Oueddah trăieşte?“ „Nici vorbă că da“, spuse fata. „Du-te de-i spune, continuă atunci Om-el-Bonain, să nu se depărteze pînă nu-i vine sol din partea mea.“ Ea luă apoi măsuri ca să-l introducă pe Oueddah la ea, unde-l ţinu închis într-un cufăr. Şi-l scotea de acolo ca să fie cu el cînd se credea mai în siguranţă; iar cînd sosea cineva care ar fi putut să-l vadă, îl făcea să reintre în cufăr.

Într-o bună zi, se întîmplă să i se aducă lui Oualid o perlă, şi el spuse unuia din slujitori: „Ia perla aceasta şi du-o lui Om-el-Bonain“. Slujitorul luă perla şi o duse la Om-el-Bonain. Fiindcă nu se anunţase, el intră la ea într-un moment cînd se afla cu Oueddah, astfel încît putu să arunce o privire în apartamentul lui Om-el-Bonain fără ca ea să-şi dea seama. Slujitorul lui Oualid îşi îndeplini misiunea pentru care fusese trimis şi îi ceru bacşiş lui Om-el-Bonain pentru giuvaerul adus. Ea îl refuză şi-l mustră cu asprime. Slujitorul ieşi mînios şi, ducîndu-se să-i spună lui Oualid ce văzuse, îi descrise cufărul în care-l văzuse intrînd pe Oueddah. „Minţi, sclav fără mamă! minţi!“ îi spuse Oualid. Şi alergă îndată la Om-el-Bonain. În apartamentul ei se aflau mai multe cufere; Oualid se aşeză pe cel în care se afla închis Oueddah, şi pe care i-l descrisese sclavul, spunîndu-i lui Om-el-Bonain: „Dăruieşte-mi unul din cuferele acestea“. „Toate sînt ale tale, ca şi mine“, răspunse Om-el-Bonain. „Atunci, continuă Oualid, îl doresc pe cel pe care stau.“ „În cufărul acesta sînt lucruri de trebuinţă unei femei“, spuse Om-el-Bonain. „Nu lucrurile, ci cufărul îl doresc“, continuă Oualid. „E al tău“, răspunse ea. Oualid puse îndată să fie luat cufărul şi chemă doi sclavi

cărora le porunci să sape în pămînt o groapă pînă vor da de apă. Apropiindu-şi apoi gura de cufăr, strigă: „Mi s-a spus ceva despre tine; dacă mi s-a spus adevărul, orice urmă a ta să piară, orice veste de la tine să fie înmormîntată. Dacă mi s-a spus un neadevăr, nu fac nici un rău vîrînd în pămînt un cufăr: îngrop nişte lemn, şi-atîta tot“. Apoi puse să fie vîrît cufărul în groapă, şi-l acoperi cu bolovanii şi cu pămîntul care fusese scos de acolo. De atunci Om-el-Bonain nu încetă să vină mereu în locul acela şi să plîngă, pînă cînd, într-o bună zi, o găsiră acolo fără suflare, întinsă cu faţa la pămînt[57].

CAPITOLUL LIV

Despre educaţia femeilor

Prin educaţia actuală a tinerelor fete, rod al întîmplării şi al celui mai prostesc orgoliu, lăsăm să zacă în ele însuşirile cele mai strălucite şi mai prielnice fericirii lor şi fericirii noastre. Dar care bărbat n-a exclamat, măcar o dată în viaţă:

e suficient unei femei
nd e în stare cu deşteptăciunea ei,
ştie ce-i o haină şi ce-i un pantalon.

Femeile savante, actul II, scena 7

La Paris, cea mai de seamă laudă pentru o fată de măritat e fraza: „Are o fire foarte blîndă şi e obişnuită să se poarte ca o mieluşea“. Iată fraza care face mare impresie asupra neghiobilor viitori gineri. Priviţi-i peste doi ani, cînd iau masa între patru ochi cu soţiile, pe-o vreme întunecată, ţinîndu-şi chipiile pe cap şi înconjuraţi de trei zdrahoni de slugi.

În 1818, în Statele Unite a apărut o lege care osîndeşte la treizeci şi patru de lovituri de bici pe oricine ar îndrăzni să-l înveţe carte pe vreun negru din Virginia[58]. Nimic mai consecvent şi mai logic decît legea aceasta.

Însăşi Statele Unite ale Americii i-au fost oare mai utile patriei-mume pe cînd îi erau sclave decît îi sînt acum, ca egale? Dacă munca unui om liber preţuieşte de două sau de trei ori cît munca unui om redus la sclavie, de ce n-ar fi la fel şi cu gîndirea omului acestuia?

Dacă am cuteza, le-am da tinerelor fete o educaţie de sclave; dovadă e faptul că singurul lucru util pe care ele îl ştiu e cel pe care noi refuzăm să le învăţăm.

Dar, vor spune unii soţi, *pînă şi bruma de educaţie pe care din nenorocire o capătă, ele o întorc împotriva noastră*. Sigur că e aşa; Napoleon avea şi el dreptate cînd nu dădea arme gărzii naţionale, ultraregaliştii au şi ei dreptate cînd desfiinţează învăţămîntul mutual; înarmaţi un om, apoi continuaţi să-l asupriţi, şi veţi vedea că va fi destul de pervers ca să-şi întoarcă, dacă va putea, armele împotriva voastră.

Chiar dacă ne-ar fi îngăduit să ne creştem fetele ca pe nişte idioate, cu *Ave Maria* şi cu cîntece lubrice, ca în mănăstirile din 1770, tot ar mai exista o sumedenie de mici obiecţii:

1. În cazul morţii soţului, ele sînt chemate să conducă tînăra familie.

2. Ca mame, ele dau copiilor de sex masculin, tinerilor viitori tirani, prima educaţie, aceea care formează caracterul, care deprinde sufletul să *caute fericirea mai degrabă pe o cale decît pe alta*, treabă care e totdeauna gata făcută la patru sau cinci ani.

3. Cu tot orgoliul nostru, în trebuşoarele casnice, în cele de care depinde mai ales fericirea noastră, pentru că, în lipsa pasiunilor, fericirea e întemeiată pe lipsa necazurilor mărunte de fiecare zi, sfaturile jumătăţii necesare vieţii noastre au cea mai mare influenţă; şi nu pentru că noi am vrea să-i dăm cît de cît importanţă, ci pentru că ea te bate la cap cu aceleaşi lucruri douăzeci de ani la rînd; şi unde e sufletul care să aibă tăria romană de a rezista unei aceleiaşi idei repetate o viaţă întreagă? Lumea e plină de soţi care se lasă conduşi; dar ei fac asta din slăbiciune, şi nu dintr-un sentiment al dreptăţii şi al egalităţii. Prin faptul că soţii sînt siliţi să fie de acord, soţiile se simt totdeauna ispitite să abuzeze, iar cîteodată e necesar să abuzezi ca să poţi păstra.

4. În sfîrşit, în ceea ce priveşte dragostea, la epoca aceasta, care în ţările sudice ţine adesea doisprezece sau cincisprezece ani, şi încă cei mai frumoşi din viaţă, fericirea ne e pe de-a-ntregul în mîinile femeii iubite. O clipă de orgoliu nelalocul lui ne poate face nefericiţi pe vecie; şi cum n-ar fi oare ispitit să abuzeze de putere un sclav urcat pe tron? De aici, falsele sensibilităţi şi orgoliul feminin. Nimic mai inutil decît dojenile acestea; bărbaţii sînt *tirani*, uitaţi-vă ce importanţă dau alţi tirani la sfaturile cele mai înţelepte: omului care poate totul nu-i place decît un singur fel de sfat, cel care să-l înveţe cum să-şi sporească puterea. Unde să găsească bietele fete un Quiroga şi un Riego, ca să dea tiranilor, care le asupresc şi le înjosesc

pentru a le asupri şi mai bine, sfaturile salvatoare răsplătite prin favoruri şi decoraţii, în locul ştreangului lui Porlier?

Dacă o asemenea revoluţie cere mai multe secole, de vină e faptul că, printr-o întîmplare destul de nefericită, la început toate experienţele trebuie să contrazică în mod necesar adevărul. Luminaţi mintea unei fete, formaţi-i caracterul, daţi-i în sfîrşit o educaţie bună în adevăratul sens al cuvîntului: dîndu-şi, mai devreme sau mai tîrziu, seama de superioritatea ei asupra celorlalte femei, va deveni o pedantă, adică fiinţa cea mai nesuferită şi mai lipsită de farmec din cîte există pe lume. Oricăruia dintre noi i-ar plăcea mai degrabă să-şi petreacă viaţa cu o servitoare decît cu o femeie savantă.

Plantaţi un arbore tînăr în mijlocul unei păduri dese; lipsit de aer şi de soare de către vecinii săi, frunzele i se vor ofili şi el va lua o formă lunguiaţă, înaltă şi caraghioasă, care *nu e cea a naturii.* Pădurea trebuie plantată toată odată. Care femeie se mîndreşte că ştie să citească?

De două mii de ani unii pedanţi ne tot repetă că femeile au mintea mai vioaie, iar bărbaţii gîndesc mai temeinic, că femeile au mai multă gingăşie în idei, iar bărbaţii au mai multă putere de atenţie. Un gură-cască din Paris, plimbîndu-se odinioară prin grădinile de la Versailles, trăgea şi el, din cele văzute acolo, concluzia că arborii se nasc cu crengile tunse.

Recunosc că fetiţele au mai puţină putere fizică decît băieţii: lucrul acesta e concludent în ceea ce priveşte inteligenţa, căci se ştie că Voltaire şi d’Alembert au fost fruntea bărbaţilor de pe vremea lor, cînd era vorba să tragă un pumn. Toată lumea e de acord că la zece ani o fetiţă are de douăzeci de ori mai multă fineţe decît un mic ştrengar de aceeaşi vîrstă. De ce la douăzeci de ani ea e o mare neghioabă, stîngace, sfioasă şi se sperie de-un păianjen, pe cînd ştrengarul e un om plin de inteligenţă?

Femeile nu ştiu decît ce nu vrem noi să le învăţăm, nu ştiu decît ce citesc în experienţa vieţii. De aici, marele dezavantaj pe care-l au ele cînd se nasc într-o familie foarte bogată; în loc să fie în contact cu nişte fiinţe care se poartă *natural* faţă de ele, bietele fete sînt înconjurate de cameriste sau de doamne de companie gata corupte şi cu sufletele secate de bogăţie[59]. Nu există prostănac mai mare decît un prinţ.

Simţindu-se sclave, fetele au de timpuriu ochii deschişi; ele văd tot, dar sînt prea neştiutoare ca să vadă bine. În Franţa, o femeie la treizeci de ani n-a dobîndit nici măcar cunoştinţele unui băieţaş de cincisprezece ani; o femeie de cincizeci de ani n-are nici măcar mintea unui bărbat de douăzeci şi cinci. Uitaţi-vă la doamna de Sévigné admirînd faptele cele mai absurde

ale lui Ludovic al XIV-lea. Uitaţi-vă cît sînt de copilăreşti raţionamentele doamnei d'Épinay[60].

Femeile trebuie să-şi hrănească şi să-şi îngrijească copiii. – Neg prima parte a frazei şi accept restul. – *În plus, ele trebuie să controleze socotelile bucătăresei.* Deci, ele n-au timp să egaleze un băieţaş de cincisprezece ani în ceea ce priveşte cunoştinţele dobîndite. Bărbaţii trebuie să fie judecători, bancheri, avocaţi, negustori, medici, preoţi etc. Şi totuşi, mai găsesc timp să citească discursurile lui Fox şi *Lusiada* lui Camõens.

La Pekin, magistratul care aleargă de cu zori la tribunal ca să caute mijloacele de a-l vîrî în temniţă şi a-l ruina, cu fruntea senină, pe-un biet ziarist vinovat de a nu-i fi pe plac subsecretarului de stat, la a cărui masă a avut cinstea să fie poftit în ajun, e cu siguranţă la fel de ocupat ca şi nevastă-sa care ţine socotelile bucătăresei, îşi pune fetiţa să-şi împletească ciorapii, asistă la lecţiile ei de dans şi de pian, primeşte vizita vicarului parohiei, venit să-i aducă *la Quotidienne*, şi se duce apoi să-şi aleagă o pălărie pe strada Richelieu şi să dea o raită pe la Tuileries.

În mijlocul nobilelor sale ocupaţii, magistratul acesta mai găseşte vreme să se gîndească şi la plimbarea făcută de soţie la Tuileries; şi dacă ar fi în relaţii la fel de bune cu puterea care stăpîneşte universul pe cît e cu aceea care domneşte în stat, i-ar cere Cerului să le dăruie femeilor, spre binele lor, vreo opt sau zece ore de somn în plus. În actuala situaţie a societăţii, timpul liber, care pentru bărbat e sursa oricărei fericiri şi a oricărei bogăţii, pentru femei nu numai că nu constituie un avantaj, ci e chiar una din funestele libertăţi de care vrednicul magistrat ar dori să ne ajute să scăpăm.

CAPITOLUL LV

Obiecţii împotriva educaţiei femeilor

Dar femeile au în grijă treburile mărunte ale gospodăriei. – Colonelul meu, domnul S***, are patru fete, crescute după cele mai bune principii, cu alte cuvinte, patru fete care trebăluiesc toată ziua; cînd mă duc în vizită, ele cîntă muzica de Rossini pe care le-am adus-o de la Neapole; altminteri, ele citesc *Biblia* lui Royaumont şi învaţă ce e mai prostesc în istorie, adică tabelele cronologice şi versurile lui le Ragois; ştiu multă geografie, fac broderii admirabile şi cred că fiecare dintre fetiţele acestea frumoase ar

putea cîştiga, prin munca ei, opt gologani pe zi. Socotind pentru trei sute de zile, asta înseamnă patru sute optzeci de franci pe an, adică mai puţin decît i se plăteşte unuia dintre profesorii lor. Deci, pentru patru sute optzeci de franci pe an, ele pierd pentru totdeauna timpul hărăzit maşinii omeneşti ca să dobîndească idei.

„Dacă femeile ar citi cu plăcere cele zece sau douăsprezece cărţi bune care apar în fiecare an în Europa, ar renunţa repede să-şi mai îngrijească copiii.“ Asta e ca şi cum ne-am teme, sădind pomi pe ţărmul oceanului, să nu oprim mişcarea valurilor. Nu în sensul acesta este atotputernică educaţia. De altfel, de patru sute de ani se aduce aceeaşi obiecţie împotriva oricărui fel de educaţie. O femeie de la Paris nu numai că are mai multe calităţi în 1820 decît în 1720, pe vremea sistemului lui Law şi a regentului, dar pînă şi fata celui mai bogat fermier general de pe-atunci avea o educaţie mai puţin bună decît fata celui mai mărunt avocat din zilele noastre. Sînt oare îndatoririle casnice mai puţin bine îndeplinite din pricina aceasta? Cu siguranţă că nu. De ce? Fiindcă mizeria, boala, ruşinea, instinctul obligă la îndeplinirea lor. E ca şi cum s-ar spune despre un ofiţer care devine prea gentil că va uita să călărească; se uită că el îşi va frînge braţul de îndată ce-şi va îngădui libertatea aceasta.

Dobîndirea ideilor are pentru ambele sexe aceleaşi efecte bune şi rele. Vanitatea nu ne va lipsi niciodată, chiar atunci cînd nu vom fi deloc îndreptăţiţi s-o avem: ca dovadă, burghezii dintr-un orăşel; să o silim măcar să se sprijine pe un merit real, pe un merit util sau plăcut societăţii.

Tîrîţi de revoluţia care schimbă totul în Franţa, prostănacii încep să mărturisească, de douăzeci de ani încoace, că femeile sînt şi ele în stare de cîte ceva; dar că trebuie să se ocupe de lucruri potrivite sexului lor: să cultive flori, să facă ierbare, să îngrijească de canari; acestea sînt numite plăceri nevinovate.

1. Mai bine asemenea plăceri nevinovate decît trîndăvia. Dar să le lăsăm pentru cele proaste, aşa cum le lăsăm proştilor gloria de a face versuri de ziua stăpînului casei. Li s-ar putea oare propune cu bună-credinţă doamnei Roland sau lui mistress Hutchinson[61] să-şi petreacă timpul îngrijind un trandafir de Bengal?

Tot raţionamentul acesta se reduce la următoarele: am dori să putem spune despre sclavul nostru: „E prea prost ca să mai fie şi rău“.

Dar, datorită unei oarecare legi numită *simpatie*, lege a naturii, care, la drept vorbind, trece neobservată de ochii oamenilor obişnuiţi, defectele tovarăşei de viaţă nu vă strică fericirea în raport cu răul direct pe care vi l-ar

putea pricinui. Aproape că aş prefera ca soţia mea să încerce să-mi dea o lovitură de pumnal, o dată pe an, într-un moment de mînie, decît să mă primească îmbufnată în fiecare seară.

În sfîrşit, la oamenii care trăiesc împreună, fericirea e molipsitoare.

Fie că, pe cînd dumneata te aflai la Champ de Mars sau la Camera Comunelor, prietena dumitale şi-a petrecut dimineaţa pictînd un trandafir după frumoasa lucrare a lui Redouté, fie că a citit un volum de Shakespeare, plăcerile ei vor fi la fel de nevinovate; cu ideile aflate în trandafir, ea te va plictisi însă repede, cînd te vei întoarce acasă; şi, în plus, abia va aştepta să iasă seara în lume, după senzaţii ceva mai vii. Dimpotrivă, dacă l-a citit bine pe Shakespeare, ea va fi la fel de ostenită ca şi dumneata, va fi avut tot atîta plăcere şi va fi mai fericită să facă o plimbare în doi prin pădurea Vincennes, la braţul dumitale, decît să apară la serata cea mai la modă. Pentru femeile fericite, plăcerile înaltei societăţi nu sînt plăceri.

Ignoranţii sînt duşmani înnăscuţi ai educaţiei femeilor. Astăzi ei îşi petrec timpul cu ele, le vorbesc despre dragoste şi sînt priviţi cu plăcere; ce s-ar face însă dacă femeilor nu le-ar mai plăcea să joace boston? Cînd noi, ceilalţi, ne reîntoarcem din America sau din Indiile Mari, cu faţa arsă de soare şi cu un fel de-a vorbi care rămîne cam grosolan timp de şase luni, cum ar putea ei oare să facă faţă povestirilor noastre, dacă n-ar spune: „Cît despre noi, avem femeile de partea noastră. Pe cînd eraţi la New York, s-a schimbat culoarea *tilbury*-ului; azi e la modă castaniul“. Iar noi îi ascultăm atenţi, căci ştiinţa aceasta e utilă. Există femei frumoase care nu s-ar uita la noi dacă trăsura ne-ar fi de prost-gust.

Crezîndu-se obligaţi, în virtutea priorităţii sexului, să ştie mai multe decît femeile, aceiaşi neghiobi ar fi cu totul distruşi dacă femeile s-ar apuca să înveţe ceva. Văzînd nişte fete de doisprezece ani la castelul unui prieten de-al său, un neghiob de treizeci de ani îşi spune: „Peste zece ani o să-mi petrec viaţa alături de ele“. Închipuiţi-vă cît ar ţipa şi cum s-ar speria dacă le-ar vedea studiind ceva util.

În locul societăţii şi al conversaţiei bărbaţi-femei, o femeie instruită, dacă a dobîndit idei fără să-şi piardă graţia sexului său, e sigură că se va bucura printre bărbaţii cei mai aleşi ai epocii de o stimă aproape entuziastă.

Femeile ar deveni rivalele, şi nu tovarăşele bărbaţilor. – Aşa e de îndată ce, printr-un decret, vei suprima iubirea. Pînă la apariţia acestei frumoase legi, iubirea îşi va dubla farmecele şi elanurile; atîta tot. Temeiul pe care se statorniceşte *cristalizarea* va deveni mai larg; bărbatul va putea să se bucure de toate ideile lui alături de femeia iubită, întreaga natură va

căpăta noi farmece în ochii lor, şi cum ideile oglindesc întotdeauna unele nuanţe ale caracterului, ei se vor cunoaşte mai bine şi vor face mai puţine imprudenţe; amorul va fi mai puţin orb şi va pricinui mai puţine nenorociri.

Orice educaţie ar primi femeile, ea nu va putea ştirbi niciodată pudoarea, gingăşia şi toate graţiile feminine, datorită dorinţei de a plăcea. E ca şi cum ne-am teme că vom învăţa privighetorile să nu cînte primăvara.

Graţiile femeilor n-au nimic a face cu ignoranţa; vezi demnele soţii ale burghezilor din satele noastre, vezi nevestele marilor negustori din Anglia. Afectarea care e o *pedanterie* (căci eu numesc pedanterie afectarea unei femei care-mi vorbeşte nitam-nisam despre o rochie de la Leroy sau despre o romanţă de Romagnesi, ca şi afectarea de a-l cita pe Fra Paolo şi Conciliul de la Trente cînd se discută despre blajinii noştri misionari), pedanteria veşmîntului şi a bunelor maniere, necesitatea de-a spune despre Rossini exact fraza care se cuvine, ucide graţiile femeilor din Paris, şi totuşi, în ciuda cumplitelor urmări ale acestei boli contagioase, oare nu la Paris sînt cele mai plăcute femei din Franţa? Şi nu se datoreşte oare aceasta faptului că întîmplarea a pus în capetele lor cele mai multe idei juste şi interesante? Şi tocmai asemenea idei le cer eu cărţilor. Cu siguranţă că nu le voi propune femeilor să-l citească pe Grotius sau pe Pufendorf de cînd avem comentariul lui Tracy asupra lui Montesquieu.

Gingăşia femeilor se datoreşte poziţiei riscante în care ele sînt puse atît de timpuriu, necesităţii de a-şi petrece viaţa în mijlocul unor duşmani cruzi şi încîntători.

În Franţa există poate cincizeci de mii de femei care, prin averea pe care o au, sînt scutite de orice muncă. Dar fără muncă nu există fericire. (Pasiunile obligă şi ele la munci, şi încă la munci foarte grele, care folosesc toată activitatea sufletului.)

O femeie cu patru copii şi cu un venit de zece mii de livre *munceşte* cînd face ciorapi sau o rochie pentru fiică-sa. Dar e cu neputinţă să admitem că o femeie care îşi are trăsura ei munceşte atunci cînd face o broderie sau un gobelin. În afară de cîteva slabe licăriri ale vanităţii, e imposibil ca ea să aibă vreun interes pentru ceea ce face; ea nu munceşte.

Deci, fericirea ei e grav compromisă.

Ba, mai mult încă, şi fericirea despotului e compromisă; căci o femeie a cărei inimă nu e însufleţită, de două luni de zile, decît de gobelinul ei, va avea poate neobrăzarea să simtă că iubirea-gust, sau iubirea-vanitate, sau, în sfîrşit, chiar iubirea fizică e o imensă fericire în comparaţie cu starea ei obişnuită.

O femeie nu trebuie să facă să se vorbească despre ea. – La aceasta răspund iar: care femeie e pomenită pentru că ştie să citească?

Şi, pînă la schimbarea totală a soartei lor, cine le împiedică pe femei să ascundă studiul care le preocupă în mod obişnuit şi le dăruie zilnic o bună porţie de fericire? Eu le-aş destăinui, în treacăt, un secret. Cînd ai un scop, cînd vrei, de pildă, să-ţi faci o idee clară despre conjuraţia lui Fiesco, întîmplată la Genova în 1547, cartea cea mai anostă ţi se pare interesantă: e la fel ca în dragoste, cînd întîlneşti un om care ţi-e indiferent, dar care a văzut de curînd fiinţa pe care-o iubeşti; şi interesul acesta sporeşte lună de lună, pînă cînd laşi încolo conjuraţia lui Fiesco.

Adevărata scenă a virtuţilor unei femei e camera unui bolnav. – Dar eşti în stare să obţii de la milostenia divină îndesirea bolilor pentru a da de lucru femeilor noastre? Asta înseamnă a raţiona avînd în vedere numai excepţiile.

De altfel, eu zic că o femeie trebuie să-şi ocupe zilnic trei sau patru ore de răgaz, aşa cum îşi ocupă bărbaţii cu judecată orele lor de răgaz.

O tînără mamă al cărei fiu e bolnav de pojar n-ar putea, chiar dacă ar vrea, să găsească vreo plăcere în a citi călătoria lui Volney în Siria, după cum nici soţul ei, bancher bogat, n-ar putea, în momentul unui faliment, să găsească vreo plăcere meditînd la Malthus. Unica modalitate pentru femeile bogate de-a se deosebi de gloata femeilor este superioritatea morală. Astfel, capeţi *în mod firesc* alte sentimente[62].

Vrei să faci un scriitor dintr-o femeie? – Exact aşa cum dumneata îţi anunţi planul de a-ţi face fata cîntăreaţă la Operă, cînd îi pui un profesor de canto. Aş spune că o femeie nu trebuie niciodată să scrie decît ca doamna de Staal (de Launay), opere postume, spre a-i fi publicate după moarte. Pentru o femeie sub cincizeci de ani, a tipări ceva înseamnă a-şi juca fericirea la cea mai cumplită dintre loterii; dacă are norocul să aibă un amant, va începe prin a-l pierde.

Nu văd decît o excepţie: aceea ca o femeie să scrie cărţi pentru a-şi hrăni sau a-şi creşte familia. Atunci, de cîte ori vorbeşte despre lucrările ei, ea trebuie să se apere punînd în faţă interesele băneşti şi să-i spună, de pildă, unui comandant de escadron: „Dumitale slujba îţi aduce patru mii de franci pe an, iar eu, cu cele două traduceri ale mele din engleză, am izbutit anul trecut să dau trei mii cinci sute de franci mai mult pentru educaţia celor doi fii ai mei“.

Altfel, o femeie trebuie să publice ca baronul d’Holbach sau ca doamna de La Fayette; nici cei mai buni prieteni ai lor nu le cunoşteau taina. Numai o *femeie uşoară* poate publica o carte fără să aibă neajunsuri; putînd s-o

dispreţuiască oricît pofteşte pentru comportarea ei, lumea o va ridica în slăvi pentru talentul ei, ba chiar se va entuziasma de el.

În Franţa, o mulţime de oameni dintre cei cu venit de şase mii de livre îşi găsesc desfătarea obişnuită în literatură, fără să se gîndească să publice; pentru ei, a citi o carte bună e una din cele mai mari plăceri. După zece ani, se pomenesc cu inteligenţa sporită, şi nimeni n-o să nege că, în genere, cu cît ai mai multă minte, cu atît ai mai puţine pasiuni potrivnice fericirii celorlalţi[63]. Nu cred că se poate nega nici faptul că fiii unei femei care-i citeşte pe Gibbon şi pe Schiller vor fi mai inteligenţi decît ai celei care spune rugăciuni şi o citeşte pe doamna de Genlis.

Un tînăr avocat, un negustor, un medic, un inginer pot fi aruncaţi în viaţă fără nici un fel de educaţie, căci ei şi-o fac zilnic practicîndu-şi profesia. Dar ce mijloace au soţiile lor pentru a căpăta calităţi preţuite şi necesare? Ascunse în singurătatea gospodăriei, marea carte a vieţii şi a necesităţii le rămîne închisă. Ele cheltuiesc veşnic la fel, discutînd socotelile cu bucătăreasa, cei trei ludovici pe care soţii îi dau în fiecare luni.

În interesul despoţilor, aş spune: Dacă are douăzeci de ani şi obrajii rumeni, ultimul dintre bărbaţi e periculos pentru o femeie care nu ştie nimic, căci ea e toată numai instinct; unei femei cultivate el îi va face exact atîta impresie cîtă îi face un lacheu frumos.

Hazul educaţiei actuale e că tinerelor fete nu li se dă să înveţe decît lucruri pe care trebuie să le uite foarte repede, imediat ce se mărită. Ca să cînţi bine la harfă, trebuiesc patru ore pe zi, timp de şase ani; ca să pictezi bine miniaturi sau acuarele, e necesară jumătate din acest timp. Cele mai multe fete nu ajung nici măcar la o mediocritate suportabilă; de aici proverbul atît de adevărat: Cine zice amator, zice neştiutor[64].

Şi să ne închipuim o fată cu oarecare talent; la trei ani după ce s-a măritat, ea nu mai pune mîna pe harfă sau pe pensule nici măcar o dată pe lună: lucrurile acestea, care au costat-o atîta trudă, i-au devenit plicticoase, afară de cazul cînd, din întîmplare, fata are suflet de artist, lucru foarte rar şi care o face prea puţin aptă pentru treburile casnice.

Aşa se face că, sub falsul motiv al decenţei, fetelor nu li se dă să înveţe nimic din ce-ar putea să le călăuzească în împrejurările pe care le vor avea de întîmpinat în viaţă; ba, mai mult chiar, li se ascunde, li se neagă împrejurările acestea, ceea ce face ca ele să aibă, pe lîngă propriul lor efect: 1. efectul surprizei, 2. efectul neîncrederii în privinţa întregii educaţii,

pentru că a fost mincinoasă[65]. Eu susţin că unor fete bine crescute trebuie să li se vorbească despre dragoste. Cine ar îndrăzni să susţină cu bună-credinţă că, la ora actuală, cu moravurile noastre, fetele de şaisprezece ani habar n-au că există dragoste? De la cine capătă ele cunoştinţele acestea, atît de importante şi atît de greu de redat cum trebuie? Vezi pe Julie d'Étanges plîngîndu-se de cunoştinţele datorate de ea Chaillotei, o cameristă de-a casei. Să-i fim recunoscători lui Rousseau că a îndrăznit să fie pictor fidel, într-o epocă de falsă decenţă.

Cum educaţia actuală e poate cea mai comică absurditate a Europei moderne, cu cît femeile au mai puţină educaţie propriu-zisă, cu atît preţuiesc mai mult[66]. Poate că de aceea în Italia, în Spania ele sînt atît de superioare bărbaţilor, şi aş spune chiar atît de superioare femeilor din alte ţări.

CAPITOLUL LVI

Urmare

În Franţa, toate ideile despre femei ne vin din catehismul de trei parale; şi ce-i mai caraghios e că mulţi oameni care n-ar admite autoritatea acestei cărţi pentru rezolvarea unei afaceri de cincizeci de franci, se ţin prosteşte de buchea ei pentru ceea ce, în obiceiurile pline de vanitate ale secolului al nouăsprezecelea, e poate lucrul cel mai important pentru fericirea lor.

Divorţul nu e îngăduit, căsătoria fiind o *taină*, şi încă ce taină! simbolul legăturii lui Isus Hristos cu biserica sa. Şi ce-ar fi devenit taina aceasta, dacă *Biserica* ar fi avut un nume de gen masculin[67]? Dar să lăsăm prejudecăţile care pier[68], să privim doar spectacolul acesta ciudat: rădăcina arborelui a fost tăiată de securea ridicolului, iar crengile continuă să înflorească. Să revenim la observarea faptelor şi a consecinţelor pe care le au:

La ambele sexe, soarta adîncii bătrîneţi depinde de felul cum a fost petrecută tinereţea; pentru femei, lucrul acesta devine mai de timpuriu o realitate. Cum e primită în lume o femeie de patruzeci şi cinci de ani? cu

asprime, şi mai degrabă sub meritul ei; femeile sînt măgulite la douăzeci de ani şi părăsite la patruzeci.

O femeie de patruzeci şi cinci de ani nu prezintă importanţă decît prin copiii sau prin amantul ei.

O mamă care excelează în artele frumoase nu-i poate transmite fiului talentul ei decît în cazul extrem de rar cînd fiul a primit şi el de la natură harul acesta. O mamă cultivată îi va da tînărului ei fiu o idee nu numai despre toate îndeletnicirile care produc plăcere, ci şi despre toate îndeletnicirile utile omului în societate, şi el va putea alege. Barbaria turcilor se datoreşte în mare parte stării de abrutizare morală a frumoaselor georgiene. Tinerii născuţi la Paris le datoresc mamelor superioritatea incontestabilă pe care o au la şaisprezece ani faţă de tinerii provinciali de aceeaşi vîrstă. Destinul omului se hotărăşte între şaisprezece şi douăzeci şi cinci de ani.

Oamenii care au inventat paratrăsnetul, tiparul, războiul de ţesut contribuie zilnic la fericirea noastră; la fel fac cei de talia lui Montesquieu, Racine, La Fontaine. Dar numărul geniilor produse de o naţiune e proporţional cu numărul oamenilor care primesc o cultură suficientă[69], şi nimic nu garantează că cizmarul meu n-ar fi destul de înzestrat sufleteşte ca să scrie aşa cum a scris Corneille; ceea ce-i lipseşte este educaţia necesară pentru a-şi dezvolta sentimentele şi a-l învăţa să şi le comunice publicului.

După actualul sistem de educare a tinerelor fete, toate geniile care se nasc *femei* sînt pierdute pentru fericirea publicului; de îndată ce întîmplarea le dă putinţa să iasă la iveală, le puteţi vedea dovedind talentele cele mai rare, aşa cum au dovedit în zilele noastre o Caterina a II-a, care n-a avut altă educaţie decît primejdia şi c…l; o doamnă Roland, o Alessandra Mari, care, în Arezzo, a format un regiment şi l-a năpustit împotriva francezilor; o Carolina, regină a Neapolului, care se pricepe să stăvilească molima liberalismului mai bine ca Castlereagh sau P… noştri. Cît priveşte motivele care împiedică manifestarea superiorităţii femeilor în domeniul literelor, vezi capitolul despre pudoare, articolul 9. La ce n-ar fi ajuns miss Edgeworth, dacă comportarea, obligatorie unei tinere miss engleze, n-ar fi îndemnat-o, cînd a debutat, să mute amvonul în roman[70].

Care bărbat are norocul, în dragoste sau în căsătorie, să-şi poată comunica gîndurile, aşa cum îi vin ele femeii cu care-şi petrece viaţa? El găseşte inima bună căreia să-i împărtăşească grijile, dar e silit totdeauna să-

şi mărunţească gîndurile dacă vrea să fie înţeles, şi ar fi ridicol să aştepte sfaturi înţelepte de la o minte nevoită să folosească un asemenea procedeu ca să priceapă lucrurile. După ideile educaţiei actuale, femeia cea mai desăvîrşită îşi lasă partenerul izolat în mijlocul primejdiilor vieţii şi riscă să-l plictisească foarte curînd.

Ce sfătuitor înţelept ar găsi un bărbat în soţia lui, dacă ea ar şti să gîndească! Un sfătuitor care, la urma urmei, în afară de un singur lucru, dăinuind doar în zorile vieţii, are interese identice cu ale lui!

Una din cele mai frumoase însuşiri ale inteligenţei e faptul că face să fie respectată bătrîneţea. Vezi sosirea lui Voltaire la Paris, făcînd să pălească maiestatea regală. Dar, cînd e vorba de bietele femei, de îndată ce nu mai au strălucirea tinereţii, unica şi trista lor bucurie este de a putea să-şi facă iluzii despre rolul pe care-l joacă în lume.

Rămăşiţele darurilor tinereţii nu mai sînt bune decît de luat în rîs, şi-ar fi o fericire pentru femeile din zilele noastre să moară la cincizeci de ani. Cît despre adevărata morală, cu cît ai mai multă minte, cu atît vezi mai limpede că dreptatea e singura cale a fericirii. Geniul e o putere, dar e şi mai mult o făclie pe calea descoperirii marei arte de a fi fericit.

Majoritatea bărbaţilor au în viaţa lor un moment în care sînt capabili de lucruri mari, momentul cînd nimic nu li se pare imposibil. Ignoranţa totală a femeilor face specia umană să piardă şansa aceasta măreaţă. Astăzi dragostea te ajută cel mult să te ţii bine pe cal sau să-ţi alegi bine croitorul.

N-am timp să previn atacurile criticii, dar, dacă unele rînduieli omeneşti ar depinde de mine, le-aş da tinerelor fete, pe cît posibil, exact aceeaşi educaţie ca şi băieţilor. Cum n-am de gînd să scriu o carte despre o sută de lucruri, să nu mi se ceară să spun prin ce este absurdă educaţia actuală a bărbaţilor. (Nu li se predau cele două ştiinţe mai importante, logica şi morala.) Afirm însă că tot e mai bine să le dai tinerelor fete educaţia aceasta, aşa cum e ea, decît să le înveţi numai să facă muzică, acuarele şi broderie.

Deci, să li se predea tinerelor fete cititul, scrisul şi aritmetica, prin învăţămîntul mutual, în şcoli-centrale-mănăstiri, în care prezenţa oricărui bărbat, în afara profesorilor, să fie aspru pedepsită. Marele avantaj de-a strînge copiii laolaltă e că, oricît de mărginiţi ar fi profesorii, copiii învaţă, fără voia lor, de la micii colegi, arta de a trăi în lume şi de a-şi apăra interesele. Un profesor cu bun-simţ ar trebui să le explice copiilor de unde li

se trag micile lor certuri şi prieteniile lor şi să-şi înceapă mai degrabă aşa lecţiile de morală, decît cu povestea *Viţelului de aur*[71].

Fără doar şi poate că peste cîţiva ani învăţămîntul mutual va fi aplicat la tot ce se învaţă; dar privind lucrurile aşa cum sînt acum, aş dori ca şi fetele, asemeni băieţilor, să studieze latina; latina e bună pentru că te învaţă să te plictiseşti; o dată cu latina se studiază şi istoria, matematica, cunoaşterea plantelor folositoare pentru hrană sau pentru leacuri, apoi logica şi ştiinţele morale etc. Dansul, muzica şi desenul trebuiesc începute de la cinci ani.

La şaisprezece ani o fată trebuie să se gîndească să-şi găsească un soţ şi să primească de la maică-sa idei adevărate despre dragoste, căsătorie, şi despre puţina cinste a bărbaţilor[72].

CAPITOLUL LVI bis

Despre căsătorie

Atunci cînd nu există dragoste, fidelitatea femeilor în căsnicie e probabil un lucru împotriva firii[73].

Lucrul acesta împotriva firii s-a încercat să fie obţinut prin teama de iad şi prin sentimente religioase; exemplul Spaniei şi al Italiei arată pînă la ce punct s-a reuşit.

În Franţa s-a încercat obţinerea lui cu ajutorul opiniei publice, singurul dig capabil să reziste; dar digul a fost construit prost. E absurd să-i spui unei fete: „Îi vei fi credincioasă soţului ales de tine“; şi apoi s-o dai cu sila unui bătrîn plicticos[74].

Dar fetele se mărită cu plăcere. – Fiindcă, în sistemul plin de oprelişti al educaţiei actuale, sclavia pe care ele o îndură în casa mamei e de-o plictiseală de nesuferit; de altfel, fetele sînt lipsite de luminile minţii; în sfîrşit, e cerinţa naturii. Ca să obţii mai multă fidelitate din partea femeilor căsătorite, nu există decît o cale: să le dai libertate fetelor şi să îngădui divorţul pentru oamenii căsătoriţi.

În prima căsătorie, o femeie pierde totdeauna cele mai frumoase zile ale tinereţii; prin divorţ, ea le dă proştilor ceva de clevetit împotriva ei.

Femeile tinere, care au mulţi amanţi, n-au nevoie de divorţ. Femeile ceva mai în vîrstă şi care au avut mulţi amanţi, cred că îşi dreg reputaţia, iar

în Franţa reuşesc totdeauna s-o facă, arătîndu-se extrem de severe faţă de rătăcirile pe care le-au părăsit. Numai vreo biată femeie tînără, virtuoasă şi îndrăgostită nebuneşte, care va cere divorţul, va fi făcută de rîsul lumii de către femeile care au avut cincizeci de bărbaţi.

CAPITOLUL LVII

Despre ceea ce se numeşte virtute

În ceea ce mă priveşte, prin cuvîntul virtute cinstesc obiceiul de a săvîrşi fapte care-ţi cer să te sacrifici şi care sînt folositoare pentru ceilalţi.

Sfîntul Simion Stîlpnicul, care a stat douăzeci şi doi de ani în vîrful unui stîlp biciuindu-se într-una, nu prea mi se pare virtuos, recunosc, şi asta face ca eseul meu să capete un ton cam necuviincios.

N-am pic de stimă nici pentru călugărul şartrez care nu mănîncă decît peşte şi nu-şi îngăduie să vorbească decît joia. Mărturisesc că-mi place mai mult generalul Carnot, care, la o vîrstă înaintată, preferă să îndure asprimea exilului într-un orăşel din Nord decît să comită o josnicie.

Trag întrucîtva nădejde că declaraţia aceasta, cît se poate de vulgară, îl va îndemna pe cititor să sară peste restul capitolului.

Azi-dimineaţă, zi de sărbătoare, la Pesaro (7 mai 1819), fiind obligat să merg la biserică, am cerut o carte de rugăciuni şi-am nimerit peste cuvintele acestea:

Joanna, Alphonsi quinti Lusitaniae regis filia, tanta divini amoris flamma praeventa fuit, ut ab ipsa pueritia rerum caducarum pertaesa, solo coelestis patriae desiderio flagraret[75].

Virtutea atît de înduioşătoare predicată de frazele atît de frumoase ale *Geniului creştinismului* se reduce, deci, la a nu mînca trufe de teamă să nu capeţi crampe la stomac. Socoteala e cît se poate de bună dacă crezi în iad, dar e şi o socoteală a celui mai personal şi mai prozaic interes. Dimpotrivă, virtutea *filozofică* în stare să explice atît de bine reîntoarcerea lui Regulus la Cartagina, şi care a generat unele trăsături asemănătoare în revoluţia noastră[76], dovedeşte generozitate sufletească.

Doamna de Tourvel îi rezistă lui Valmont numai ca să nu fie arsă, pe lumea cealaltă, într-un cazan uriaş, cu ulei clocotit. Nu înţeleg cum ideea

aceasta de a fi rivalul unui cazan cu ulei încins nu-l depărtează, din silă, pe Valmont.

Nu e oare cu mult mai înduioşătoare Julie d'Étanges, care-şi respectă jurămintele şi respectă fericirea domnului de Wolmar?

Ce am spus despre doamna de Tourvel cred că se potriveşte şi pentru înalta virtute a lui mistress Hutchinson. Ce suflet a răpit iubirii puritanismul!

Una din ciudăţeniile cele mai hazlii din lume e faptul că bărbaţii cred totdeauna că ştiu ceea ce le e în mod evident necesar să ştie. Priviţi-i cînd vorbesc despre politică, ştiinţa aceasta atît de complicată; priviţi-i cînd vorbesc despre căsătorie şi despre moravuri.

CAPITOLUL LVIII

Situaţia Europei în privinţa căsătoriei

Pînă aici n-am tratat problema căsătoriei decît cu ajutorul raţionamentelor[77]; acum o voi trata prin fapte.

Care e ţara din lume cu cele mai multe căsnicii fericite? Incontestabil că Germania protestantă.

Extrag următorul fragment din jurnalul căpitanului Salviati, fără să-i schimb nici un cuvînt:

„Halberstadt, 23 iunie 1807… Domnul de Bulow e totuşi deschis şi pe faţă îndrăgostit de domnişoara de Feltheim; o urmăreşte pretutindeni şi întruna, îi vorbeşte neîncetat şi o reţine foarte adesea la zece paşi de noi. Preferinţa aceasta făţişă produce indignare, tulbură societatea, iar pe malurile Senei ar trece drept culmea indecenţei. Germanii se gîndesc mult mai puţin decît noi la ceea ce tulbură societatea, şi indecenţa aproape că e socotită doar ca un rău convenţional. S-au împlinit cinci ani de cînd domnul de Bulow îi face astfel curte Minei, cu care nu s-a putut căsători din cauza războiului. Iubitul fiecărei domnişoare din lumea bună e cunoscut tuturor; dar, de asemenea, printre germanii cunoscuţi ai prietenului meu domnul de Mermann nu există unul care să nu fie căsătorit din dragoste, adică:

Mermann, fratele său George, domnul de Voigt, domnul de Lazing etc. El mi-a numit vreo duzină.

Felul deschis şi pasionat în care toţi aceşti domni fac curte iubitelor lor ar fi socotit în Franţa ca o culme a indecenţei, a ridicolului şi a necuviinţei.

În seara aceasta, pe cînd ne întorceam de la «Vînătorul verde», Mermann îmi spunea că, printre toate femeile din foarte numeroasa lui familie, nu crede să fi existat nici una care să-şi fi înşelat soţul. Presupunînd că se înşela numai pe jumătate, ţara aceasta continuă să rămînă ciudată.

Propunerea scabroasă făcută de el cumnatei sale, doamna de Munichow, a cărei familie se va stinge din lipsă de moştenitori masculini, şi ale cărei bunuri deosebit de mari se vor reîntoarce la prinţ, primită cu răceală, dar «să nu-mi mai vorbeşti niciodată despre asta».

El i-a vorbit despre asta, foarte pe ocolite, divinei Philippine (ea tocmai a obţinut divorţul împotriva soţului, care voia pur şi simplu s-o vîndă suveranului); indignare sinceră, pe care cuvintele au diminuat-o în loc s-o exagereze: «Va să zică nu mai ai pic de stimă faţă de sexul nostru? Pentru onoarea dumitale, cred că glumeşti».

Într-o călătorie la Brocken, femeia aceasta într-adevăr frumoasă, dormind sau prefăcîndu-se că doarme, se sprijinea de umărul lui; cînd un hop o împinge peste el, el îi strînge talia, ea se aruncă în cealaltă parte a trăsurii; el n-o socoteşte cu neputinţă de sedus, dar crede că ea s-ar sinucide a doua zi după ce ar păcătui. Lucru sigur e că el a iubit-o cu patimă, că a fost iubit la fel de ea, că se vedeau într-una şi că ea e fără prihană; soarele însă e foarte palid la Halberstadt, cîrmuirea e foarte grijulie, şi aceste două personaje sînt foarte reci. În convorbirile lor cele mai pasionate, Kant şi Klopstock erau totdeauna prezenţi.

Mermann îmi povestea că un bărbat însurat şi dovedit de adulter poate fi osîndit de tribunalele din Brunswick la zece ani închisoare; legea s-a învechit, dar face măcar să nu se glumească cu asemenea lucruri; calitatea de bărbat cu aventuri galante e cu totul departe de a fi, ca în Franţa, un avantaj care aproape că nu-i poate fi negat unui soţ fără a-l insulta.

Dacă cineva i-ar spune colonelului meu sau lui Ch… că nu mai au femei de cînd s-au însurat, ar fi foarte rău privit de ei.

Acum cîţiva ani, o femeie din partea locului, într-un acces de religiozitate, i-a spus soţului ei, care făcea parte din Curtea de la Brunswick, că-l înşelase şase ani la rînd. Soţul, la fel de neghiob ca şi soţia lui, s-a apucat să-i povestească ducelui ce-i spusese ea; amantul a fost obligat să-şi dea demisia din toate funcţiile şi să părăsească ţara în douăzeci şi patru de ore, sub ameninţarea ducelui de-a face uz de lege“.

„Halberstadt, 7 iulie 1807

Aici soţii nu sînt înşelaţi, e adevărat, dar, Doamne, ce femei! nişte statui, nişte mase aproape informe. Înainte de măritiş, ele sînt foarte drăguţe, sprintene ca gazelele, şi au ochii vii şi duioşi, care înţeleg totdeauna aluziile dragostei. Asta fiindcă sînt la vînătoare de soţi. De cum şi-au găsit soţul, nu mai sînt decît exact nişte făcătoare de copii, în adoraţie perpetuă faţă de făcător. Într-o familie cu patru sau cinci copii, unul e totdeauna bolnav, căci jumătate dintre copii mor înainte de şapte ani, iar în ţara aceasta, de cum se îmbolnăveşte un ţînc, mama nu mai iese din casă. Le văd găsind o plăcere de nedescris în mîngîierile primite de la copiii lor. Încetul cu încetul, ele îşi pierd toate ideile. E ca la Philadelphia. Acolo, fetele pline de-o voioşie cît se poate de zburdalnică şi de nevinovată devin, în mai puţin de-un an, cele mai plicticoase femei. Ca să încheiem cu căsătoria în Germania protestantă, trebuie spus că zestrea femeii e aproape nulă, din cauza fiefurilor. Domnişoara de Diesdorff, fiica unui om cu patruzeci de mii de livre rentă, va avea poate ca zestre două mii de scuzi (şapte mii cinci sute de franci).

Domnul de Mermann a avut patru mii de scuzi de la soţia lui.

Suplimentul acestei dote e plătit prin vanitatea de-a fi primit la Curte. «S-ar găsi în burghezie, îmi spunea Mermann, partide de-o sută, o sută cincizeci de mii de scuzi (şase sute de mii de franci în loc de cincisprezece). Dar nu mai poţi fi prezentat la Curte; eşti ţinut în afara oricărei societăţi în care s-ar afla un prinţ sau o prinţesă: *e ceva îngrozitor*.» Sînt chiar cuvintele lui, şi ele îi izbucneau din inimă.

O femeie germană care ar avea un suflet ca al Phi…, inteligenţa ei, figura ei nobilă şi sensibilă, focul pe care trebuie că-l avea ea la optsprezece ani (acum are douăzeci şi şapte), dacă e cinstită şi foarte firească datorită moravurilor din partea locului, dacă nu are, din aceleaşi motive, decît mica doză necesară de religiozitate, fără îndoială că şi-ar face soţul foarte fericit. Dar cum să te lauzi că eşti statornic lîngă nişte mame de familie atît de nesărate?

«Dar el era însurat», mi-a răspuns ea azi-dimineaţă cînd îl dezaprobam pe lordul Oswald, amantul Corinnei, pentru cei patru ani de tăcere. Ea nu s-a culcat pînă la trei, ca să citească *Corinne*; romanul acesta a emoţionat-o profund, şi ea mi-a răspuns cu înduioşătoarea ei candoare: «Dar el era însurat».

Phi… e atît de firească şi are o sensibilitate atît de naivă încît, chiar în ţara aceasta a firescului, pentru minţile înguste altoite pe suflete mărunte ea pare o mironosiţă. Îi este silă de glumele lor şi nu ascunde asta.

Cînd se află într-o societate plăcută, rîde ca o nebună de glumele cele mai vesele. Ea mi-a spus povestea prinţesei de şaisprezece ani, mai apoi atît de celebră, care-l făcea adeseori pe ofiţerul de pază de la uşă să urce în apartamentul ei.“

Elveţia

Cunosc puţine familii mai fericite decît cele din *Oberland*, parte a Elveţiei situată lîngă Berna; şi e ştiut de toată lumea (1816) că acolo fetele îşi petrec cu iubiţii lor nopţile de sîmbătă spre duminică.

Neghiobii care cunosc lumea fiindcă au călătorit de la Paris la Saint-Cloud vor protesta; din fericire, găsesc la un scriitor elveţian confirmarea celor văzute de mine însumi[78] timp de patru luni.

„Un ţăran cumsecade se văieta de nişte pagube făcute în livada lui; l-am întrebat de ce n-are cîine: «Păi nu mi s-ar mărita fetele în vecii vecilor». Nu-i înţelegeam răspunsul; şi-mi povesti că avusese un cîine atît de rău încît nu exista flăcău care să fi îndrăznit să-i intre pe fereastră.

Ca să mi-o laude pe nevastă-sa, un alt ţăran, primar în sat, îmi spunea că, pe cînd ea era fată, nu existase alta cu mai mulţi *kilter* sau *veghetori* (adică cu mai mulţi flăcăi care să vină să-şi petreacă noaptea cu ea).

Un colonel stimat de toată lumea a fost nevoit, într-o raită prin munţi, să-şi petreacă noaptea în fundul uneia din văile cele mai singuratice şi mai pitoreşti din partea locului. El trase la primarul văii, om bogat şi cu vază. Intrînd, străinul zări o fată de şaisprezece ani, model de graţie, prospeţime şi simplitate: era fata gazdei. În seara aceea avu loc un bal cîmpenesc: străinul îi făcu curte fetei, care era într-adevăr de-o frumuseţe izbitoare. În sfîrşit, luîndu-şi inima în dinţi, îndrăzni s-o întrebe dacă nu s-ar putea să *vegheze* cu ea. «Nu, îi răspunse fata, fiindcă dorm cu verişoară-mea; dar am să vin eu la dumneata.» Închipuiţi-vă tulburarea pricinuită de răspunsul ei. După cină, străinul se ridică, fata ia făclia şi îl urmează în cameră; el crede că a dat de noroc. «Nu, îi spune ea cu nevinovăţie, mai întîi trebuie să-i cer voie mamei.» Nici trăsnetul nu l-ar fi zguduit atîta pe străin. Peste puţin, fata iese; el îşi face din nou curaj şi se strecoară lîngă salonul de lemn al oamenilor acestora simpli; de acolo o aude pe fată cum, cu un glas mîngîietor, o ruga pe maică-sa să-i dea învoirea dorită; maică-sa i-o dădu, în

sfîrşit. «Nu-i aşa, moşule, că te învoieşti ca Trineli să-şi petreacă noaptea cu domnul colonel?» îi spuse ea soţului care se şi afla în pat. «Cu dragă inimă, răspunse tatăl; unui asemenea om cred că i-aş împrumuta-o şi pe nevastă-mea.» «Hai, du-te! îi spuse mama lui Trineli; dar fii fată cuminte şi nu-ţi scoate fusta…» În zori, Trineli, respectată de străin, se deşteptă fecioară; ea aranjă pernele patului, pregăti cafeaua şi frişca pentru veghetorul ei, şi, după ce luă gustarea cu el, aşezată pe pat, îşi tăie o bucăţică de *broust-pletz* (pieptar de catifea). «Ţine, îi spuse ea, păstrează amintirea aceasta a unei nopţi fericite; eu n-am s-o uit niciodată. De ce eşti colonel?» Şi, după ce-i dădu un ultim sărut, fugi din cameră; colonelul nu mai izbuti s-o revadă.“[79] Iată excesul opus moravurilor noastre franceze şi pe care sînt departe de a-l aproba.

Dacă aş fi legiuitor, aş dori să se încetăţenească în Franţa, ca şi în Germania, obiceiul seratelor dansante. Fetele s-ar duce de trei ori pe săptămînă, însoţite de mame, la un bal început la ora şapte şi terminat la douăsprezece, şi care n-ar cere altă cheltuială decît o vioară şi nişte pahare cu apă. Într-o încăpere vecină, mamele, invidiind poate un pic educaţia fericită a fiicelor, ar juca în cărţi; într-o a treia încăpere, taţii ar găsi ziarele şi ar discuta politică. Între miezul nopţii şi ora unu, toate familiile s-ar aduna şi s-ar întoarce sub acoperişul părintesc. Fetele ar învăţa să-i cunoască pe flăcăi; îngîmfarea şi lipsa de bună-cuviinţă care o însoţeşte le-ar deveni repede odioase; în sfîrşit, *ele şi-ar alege un soţ.* Cîteva fete ar avea iubiri nefericite, dar numărul soţilor înşelaţi şi al căsniciilor rele s-ar micşora într-o măsură imensă. Atunci ar fi mai puţin absurd să cauţi să pedepseşti infidelitatea prin ruşine, căci legea le-ar spune tinerelor femei: „Voi v-aţi ales soţul; să-i fiţi credincioase“. Atunci aş admite urmărirea şi pedepsirea prin tribunale a ceea ce englezii numesc *criminal conversation.* Tribunalele ar putea să impună, în folosul închisorilor şi al spitalelor, o amendă egală cu două treimi din averea seducătorului şi o întemniţare pe cîţiva ani.

O femeie ar putea fi judecată pentru adulter în faţa unui juriu. Juriul ar trebui mai întîi să declare că purtarea soţului a fost ireproşabilă.

Femeia dovedită ar putea fi condamnată la închisoare pe viaţă. În cazul cînd soţul ar lipsi de acasă mai mult de doi ani, femeia n-ar putea fi osîndită decît la cîţiva ani închisoare. Moravurile publice s-ar modela curînd după aceste legi şi le-ar perfecţiona[80].

Atunci nobilii şi preoţii, regretînd amar veacurile decente al doamnei de Montespan sau ale doamnei du Barry, ar fi obligaţi să îngăduie divorţul[81].

Într-un sat de lîngă Paris ar exista un loc plăcut pentru femeile nefericite, o casă de refugiu în care, sub ameninţarea trimiterii la galere, n-ar călca picior de bărbat în afară de medic şi de preot. O femeie care ar voi să obţină divorţul ar fi obligată, mai întîi de toate, să se constituie prizonieră în această casă; ea ar petrece acolo doi ani, fără să iasă vreodată. De acolo ar putea să scrie, dar nu să primească răspuns.

Un consiliu, compus din pairi ai Franţei şi din cîţiva magistraţi preţuiţi, ar conduce, în numele femeii, acţiunile divorţului şi ar reglementa pensia pe care soţul trebuie s-o plătească acestei case de refugiu. Femeia, a cărei acţiune ar fi respinsă de tribunal, ar fi primită să-şi petreacă restul vieţii la casa de refugiu. Guvernul ar completa suma, dînd administraţiei casei două mii de franci pentru fiecare femeie refugiată. Ca să fie primită acolo, femeia ar trebui să fi avut o dotă de peste douăzeci de mii de franci. Severitatea regimului moral ar fi extremă.

După doi ani de totală separare de lume, o femeie divorţată s-ar putea remărita.

Odată ajunşi la acest punct, Parlamentul ar putea examina dacă, pentru a obişnui fetele să se întreacă în merite, n-ar fi bine să li se atribuie băieţilor o parte dublă din moştenirea părintească, faţă de cea cuvenită surorilor. Fetele care nu şi-ar găsi soţ, ar avea parte egală cu băieţii. Se poate observa, în treacăt, că sistemul acesta ar distruge încetul cu încetul obiceiul căsătoriilor de convenienţă, pline de necuviinţă. Posibilitatea divorţului ar face inutile excesele de josnicie.

În diferite puncte ale Franţei şi în satele sărace ar trebui create treizeci de mănăstiri pentru fetele bătrîne. Ocîrmuirea ar căuta să asigure deosebita respectare a acestor aşezăminte, pentru a mai alina un pic tristeţea bietelor fete care şi-ar sfîrşi aici viaţa. Ar trebui să li se dea toate jucărelele demnităţii.

Dar să lăsăm himerele acestea.

CAPITOLUL LIX

Werther şi Don Juan

Conversaţia tinerilor, după ce şi-au bătut joc de-un biet îndrăgostit care a părăsit salonul, sfîrşeşte de obicei prin discutarea problemei dacă e mai bine să te porţi cu femeile ca Don Juan al lui Mozart, sau ca Werther. Contrastul ar fi mai exact dacă l-aş fi pomenit pe Saint-Preux, dar el e un personaj atît de anost încît aş nedreptăţi sufletele tandre dîndu-li-l ca reprezentant.

Caracterul lui Don Juan cere un număr mare de însuşiri utile şi preţuite în lume: curaj admirabil, minte isteaţă, vioiciune, sînge rece, darul de a amuza etc.

Don Juan-ii au mari momente de uscăciune şi o bătrîneţe foarte tristă; dar cei mai mulţi oameni nu ajung la bătrîneţe.

Îndrăgostiţii joacă un rol nefericit seara, în salon, căci pentru a avea talent şi forţă pe lîngă femei ele trebuie să te intereseze exact cît te interesează o partidă de biliard. Cum lumea ştie că în viaţa îndrăgostiţilor există ceva care-i interesează puternic, oricît de inteligenţi ar fi, ei se oferă fără să vrea glumelor celorlalţi; dimineaţa însă, cînd se trezesc din somn, pînă cînd vreo idee amuzantă şi vicleană îi însufleţeşte, în loc să fie îmbufnaţi, ei se gîndesc la fiinţa iubită şi-şi clădesc castele în Spania, pline de fericire.

Dragostea à la Werther deschide sufletul către toate artele, către toate impresiile duioase şi romantice, către clarul de lună, către frumuseţea pădurilor, către frumuseţea picturii, într-un cuvînt, către sentimentul şi plăcerea *frumosului*, sub orice formă s-ar înfăţişa, fie chiar în veşminte grosolane. Ea te face să găseşti fericirea chiar fără bogăţii[82]. Sufletele acestea, în loc să fie supuse blazării, ca Mielhan, Bezenval etc. devin nebune din exces de sensibilitate, ca Rousseau. Femeile înzestrate cu o anumită înălţime sufletească şi care, după ce-au trecut de prima tinereţe, ştiu să vadă iubirea acolo unde ea există şi ştiu să vadă ce fel de iubire este le scapă în genere Don Juan-ilor care se pot lăuda mai degrabă cu numărul decît cu calitatea cuceririlor. Ţineţi seama că, în dauna preţuirii pe care le-o acordă sufletele tandre, publicitatea e necesară pentru triumful Don Juan-ilor, aşa cum taina e necesară pentru triumful Werther-ilor. Majoritatea

bărbaţilor care se ţin de femei în mod obişnuit sînt născuţi în familii foarte bogate, adică sînt, ca urmare a educaţiei primite şi prin imitarea a ceea ce îi înconjura în tinereţe, egoişti şi seci[83].

Adevăraţii Don Juan-i sfîrşesc chiar prin a privi femeile ca pe nişte duşmani şi prin a se bucura de nenorocirile lor de toate felurile.

Dimpotrivă, amabilul duce delle Pignatelle ne arăta la München adevăratul mod de a fi fericit prin voluptate, chiar fără iubire-pasiune. „Simt că o femeie îmi place, spunea el într-o seară, cînd mă pomenesc că rămîn fără grai lîngă ea şi nu mai ştiu ce să-i spun.“ Departe de a-şi asculta amorul-propriu, care l-ar fi îndemnat să roşească şi să se răzbune pentru clipa aceasta de încurcătură, el o cultiva cu grijă, ca pe-o sursă a fericirii. La tînărul acesta plăcut iubirea-gust era cu totul lipsită de vanitatea care mistuie; era o nuanţă slăbită, dar pură şi fără amestec, a iubirii adevărate; şi el respecta toate femeile ca pe nişte fiinţe încîntătoare, faţă de care sîntem foarte nedrepţi (20 februarie 1820).

Cum nu putem alege temperamentul, adică sufletul, nu ne putem atribui singuri un rol superior. Oricît s-ar fi căznit, şi în ciuda inteligenţei lor, J.-J. Rousseau şi ducele de Richelieu n-ar fi izbutit să se comporte altfel faţă de femei. Aş crede mai degrabă că ducele n-a avut niciodată momente ca acelea pe care le-a găsit Rousseau în parcul de la Chevrette, pe lîngă doamna d’Houdetot, la Veneţia ascultînd muzica din *Scuole* şi la Torino, la picioarele doamnei Bazile. Dar, în acelaşi timp, el n-a roşit niciodată din pricina ridicolului care l-a copleşit pe Rousseau lîngă doamna de Larnage şi ale cărui remuşcări l-au urmărit tot restul vieţii.

Rolul semenilor lui Saint-Preux e mai plăcut şi umple toate momentele vieţii; dar trebuie să recunoaştem că rolul lui Don Juan e mult mai strălucitor. Dacă Saint-Preux nu mai iubeşte, la mijlocul vieţii, solitar, retras şi gînditor, el ocupă cel mai neînsemnat loc pe scena lumii, pe cînd Don Juan se bucură de-o faimă minunată printre oameni şi poate va izbuti încă să mai placă vreunei femei tandre, sacrificîndu-i în mod sincer gusturile lui desfrînate.

Din pricina tuturor motivelor înfăţişate mai sus, problema mi se pare încă nerezolvată. Ceea ce mă face să-i cred pe Werther-i mai fericiţi e faptul că Don Juan reduce iubirea la o treabă oarecare. În loc să aibă, ca Werther, realităţi care se modelează după dorinţe, el are dorinţe imperfect satisfăcute de recea realitate, ca în ambiţie, avariţie şi alte patimi. În loc să se piardă în reveriile încîntătoare ale cristalizării, el se gîndeşte ca un general la succesul

manevrelor sale[84] şi, într-un cuvînt, ucide iubirea, în loc să se bucure de ea mai mult ca oricare altul, aşa cum crede toată lumea.

Cele de mai sus mi se par de netăgăduit. Un alt motiv care în ochii mei e cel puţin tot de netăgăduit, şi pe care trebuie să le iertăm oamenilor că nu-l recunosc datorită proniei răuvoitoare, e că o viaţă dreaptă înseamnă, cu rare excepţii, calea cea mai sigură spre fericire, iar Werther-ii nu sînt ticăloşi[85].

Ca să fii fericit în crimă, ar trebui să n-ai deloc remuşcări. Nu ştiu dacă o astfel de fiinţă poate exista[86]; eu n-am întîlnit-o niciodată, şi aş pune rămăşag că aventura doamnei Michelin tulbura nopţile ducelui de Richelieu.

Ar trebui, lucru cu neputinţă, să nu ştii ce e simpatia, sau să poţi ucide specia umană[87].

Oamenii care cunosc iubirea numai din romane vor simţi o firească silă citind frazele acestea favorabile virtuţii în dragoste. Asta fiindcă, datorită legilor romanului, zugrăvirea iubirii virtuoase e prin esenţa ei plicticoasă şi puţin interesantă. Astfel, sentimentul virtuţii pare de departe că-l neutralizează pe cel al iubirii, iar cuvintele *iubire virtuoasă* par sinonime cu iubire slabă. Dar toate acestea reprezintă o *neputinţă* a artei de a zugrăvi, care nu atinge cu nimic pasiunea aşa cum există ea în natură[88].

Cer îngăduinţa de a face portretul celui mai intim prieten al meu.

Don Juan se leapădă de toate îndatoririle care-l leagă de restul oamenilor. În marele tîrg al vieţii, el e un negustor de rea-credinţă, care ia totdeauna şi nu plăteşte niciodată. Ideea de egalitate îi insuflă turbarea pe care apa o dă hidrofobului; iată de ce orgoliul castei se potriveşte atît de bine caracterului lui Don Juan. Cu ideea egalităţii drepturilor dispare şi ideea de justiţie, sau, mai bine zis, dacă Don Juan are sînge ilustru în vine, ideile acestea comune nu i-au fost niciodată apropiate; şi aş crede lesne că un om care poartă un nume istoric e mai dispus decît un altul să dea foc unui oraş ca să-şi fiarbă un ou[89]. Trebuie să-l scuzăm; e atît de posedat de dragostea de sine încît ajunge pînă la a pierde ideea răului pe care-l pricinuieşte şi la a nu se vedea decît pe sine ca singura fiinţă din univers în stare să se poată bucura sau să poată suferi. În focul tinereţii, cînd toate pasiunile ne fac inima să simtă viaţa şi îndepărtează neîncrederea din inimile celorlalţi, Don Juan, plin de senzaţii şi de fericire aparentă, e încîntat că nu se gîndeşte decît la sine, în timp ce-i vede pe ceilalţi oameni jertfindu-se pentru datorie; el crede că a găsit marea artă de a trăi. Dar, în mijlocul triumfului său, cînd are abia

treizeci de ani, observă cu mirare că viaţa îl trădează şi simte o silă crescîndă faţă de tot ce socotise pînă atunci plăcere. La Thorn, într-o criză de adîncă melancolie, Don Juan îmi spunea: „Nu există douăzeci de varietăţi de femei, şi, de îndată ce ai avut două sau trei din fiecare varietate, începe saturaţia“. I-am răspuns: „Numai imaginaţia scapă totdeauna de sentimentul saturaţiei. Fiecare femeie stîrneşte un interes diferit, ba, mai mult chiar, aceeaşi femeie, dacă hazardul ţi-o scoate în cale cu doi sau trei ani mai devreme sau mai tîrziu în decursul vieţii, şi dacă hazardul vrea să iubeşti, e iubită într-un fel diferit. Dar o femeie tandră, chiar iubindu-te, nu-ţi va produce, cu pretenţiile ei de egalitate, decît iritarea orgoliului. Felul tău de-a avea femeile ucide toate celelalte bucurii ale vieţii; cel al lui Werther le sporeşte de o sută de ori“.

Drama aceasta tristă ajunge la deznodămînt. Îl vedem pe Don Juan îmbătrînit, supărat totdeauna pe obiecte pentru propria lui saturaţie, şi niciodată pe sine. Îl vedem, chinuit de veninul care-l mistuie, agitîndu-se în toate direcţiile şi schimbîndu-şi întruna obiectul iubirii. Dar, oricît de strălucitoare ar fi aparenţele, pentru el totul înseamnă doar schimbarea suferinţei; Don Juan îşi pricinuieşte sau o plictiseală paşnică, sau o plictiseală agitată: iată singura alegere care-i mai rămîne.

În sfîrşit, el descoperă şi îşi mărturiseşte adevărul acesta fatal; de aici încolo, singura lui plăcere se reduce la a-şi face simţită puterea şi a face făţiş răul de dragul răului. De altfel, aceasta este ultima treaptă a nenorocirii obişnuite; nici un poet n-a îndrăznit să-i înfăţişeze imaginea fidelă; tabloul, dacă ar semăna cu realitatea, ne-ar îngrozi.

Dar se poate nădăjdui ca un om superior să-şi întoarcă paşii de pe calea aceasta fatală, căci există o contradicţie în străfundul caracterului lui Don Juan. Eu l-am presupus ca fiind foarte inteligent, şi o inteligenţă bogată duce la descoperirea virtuţii pe drumul spre templul gloriei[90].

La Rochefoucauld, care se pricepea totuşi în materie de amor-propriu şi care în viaţa reală era un netot de scriitor[91], spune (267): „Marea plăcere a iubirii e să iubeşti, iar pasiunea pe care o simţi te face mai fericit decît aceea pe care o inspiri“.

Fericirea lui Don Juan nu e decît vanitate bazată, e adevărat, pe circumstanţe construite cu multă iscusinţă şi străduanie; dar el nu se poate să nu simtă că cel mai neînsemnat general care cîştigă o bătălie, cel mai neînsemnat prefect care ţine în mînă un judeţ au o satisfacţie mult mai mare

decît a lui; pe cînd fericirea ducelui de Nemours, cînd doamna de Clèves îi spune că-l iubeşte, este, cred, mai presus de fericirea lui Napoleon la Marengo.

Iubirea à la Don Juan e un sentiment asemănător cu gustul pentru vînătoare. E o nevoie de activitate care trebuie să fie trezită de obiecte diverse şi în stare să pună neîncetat talentul la încercare.

Iubirea à la Werther e ca sentimentul unui şcolar care scrie o tragedie, ba încă de o mie de ori mai mult; e un ţel nou în viaţă, la care se raportează toate şi care schimbă faţa la toate. Iubirea-pasiune îi înfăţişează unui om întreaga natură cu aspectele ei sublime ca pe-o noutate abia inventată. El se miră că n-a mai văzut pînă acum spectacolul neobişnuit care i se descoperă sufletului. Totul e nou, totul e viu, totul respiră interesul cel mai pasionat[92]. Un amant vede femeia pe care o iubeşte pe orizontul tuturor peisajelor întîlnite, şi pe cînd face o sută de leghe ca să meargă s-o zărească o clipă, fiecare copac, fiecare stîncă îi vorbeşte despre ea într-un mod diferit şi-i descoperă cîte un lucru nou în legătură cu ea. În locul tumultului acestui spectacol magic, Don Juan are nevoie ca obiectele exterioare, pe care el le preţuieşte doar după gradul lor de utilitate, să-i devină atrăgătoare în urma vreunei noi intrigi.

Iubirea à la Werther dă plăceri neobişnuite; după un an sau doi, cînd amantul formează, ca să zic aşa, un singur suflet cu iubita lui, şi asta, lucru ciudat, chiar independent de succesele în amor, chiar dacă iubita nu i se dăruie, el se întreabă, orice ar face sau ar vedea: „Ce-ar spune ea dacă ar fi cu mine? Ce i-aş spune eu despre priveliştea de la *Casa-Lecchio?*“. El îi vorbeşte, îi ascultă răspunsurile, rîde de glumele ei. La o sută de leghe de ea şi sub povara mîniei, se surprinde gîndind: „În seara asta Léonore era foarte veselă“. Şi, trezindu-se, îşi spune oftînd: „Doamne, la Bedlam sînt nebuni cu mintea mai întreagă decît a mea!“.

„Dar mă scoţi din răbdări, îmi spune unul din prietenii mei căruia îi citesc remarca aceasta: mereu i-l opui lui Don Juan pe omul pasionat, şi nu asta e problema. Ai avea dreptate, dacă am putea avea pasiuni după bunul nostru plac. Dar dacă eşti indiferent, ce-i de făcut?“ – „Iubire-gust, fără orori. Ororile vin totdeauna de la sufletele mărunte, care au nevoie să-şi risipească îndoielile despre propriul lor merit.“

Să continuăm. Trebuie că Don Juan-ilor le vine foarte greu să recunoască realitatea stării sufleteşti despre care vorbeam adineauri. În afară de faptul că ei n-o pot nici vedea şi nici simţi, ea le loveşte prea mult

vanitatea. Eroarea vieţii lor e convingerea că pot cuceri în două săptămîni ceea ce un amant înfrigurat obţine abia în şase luni. Ei se bazează pe nişte experienţe făcute în dauna unor bieţi nenorociţi lipsiţi şi de sufletul care trebuie ca să placă, atunci cînd îşi dezvăluie sentimentele naive în faţa unei femei tandre, şi de inteligenţa cerută de rolul lui Don Juan. Ei nu vor să vadă că ceea ce obţin, chiar dacă e dăruit de aceeaşi femeie, nu e acelaşi lucru.

nul prudent se poartă bănuitor, întruna.
aceea-s mulţi amanţi ce mint şi păcălesc.
doamnele rugate îi lasă totdeauna
iarnic să suspine pe cei ce le slujesc
care niciodată n-au folosit minciuna.
eţul comorii însă, de ele dăruită,
ar inima îl ştie, care-a pătruns în rai;
cît costă mai scump, cu-atît e mai dorită:
ır gloria iubirii nu merită cît dai.

Nivernais, *Trubadurul Guillaume de la Tour*, nr. 342

Faţă de iubirile lui Don Juan, iubirea-pasiune poate fi comparată cu un drum singuratic, povîrnit, incomod, care începe într-adevăr prin crînguri fermecătoare, dar se pierde curînd printre stînci abrupte, al căror aspect n-are nimic plăcut pentru ochii obişnuiţi. Încet-încet, drumul se pierde în munţii înalţi, în mijlocul unui codru întunecat, ai cărui copaci uriaşi, prinzînd lumina în coroanele lor stufoase şi înalte pînă la cer, aruncă un fel de spaimă în sufletele nedeprinse cu pericolul.

După ce ai rătăcit anevoie ca într-un nesfîrşit labirint, ale cărui nenumărate meandre îţi scot din sărite amorul-propriu, dai deodată de-o cotitură şi te pomeneşti într-o lume nouă, într-o încîntătoare vale a Caşmirului lui Lala-Rook.

Cum ar putea oare Don Juan-ii, care nu pornesc niciodată pe calea aceasta, sau fac cel mult cîţiva paşi pe ea, să-şi dea seama de priveliştile ivite la capătul drumului?

.....

„Vezi că nestatornicia e bună:

Îmi trebuie ceva nou, chiar dacă noul nu mai e pe lume.“

– Bine. Îţi baţi joc de jurăminte şi de dreptate. La ce vrei să ajungi cu nestatornicia? La plăcere, pe cît se pare.

Dar plăcerea pe care-o găseşti lîngă o femeie frumoasă, dorită două săptămîni şi păstrată trei luni, e *diferită* de plăcerea aflată lîngă o amantă

dorită trei ani şi păstrată zece.

Dacă nu spun *totdeauna*, e fiindcă se zice că bătrîneţea, schimbîndu-ne organele, ne face incapabili de iubire; eu unul nu cred deloc asta. Amanta dumitale, devenită prietenă intimă, îţi dăruie alte plăceri, plăcerile bătrîneţii. Iată o floare care, după ce a fost trandafir dimineaţa, în anotimpul florilor, se preschimbă într-un fruct delicios seara, cînd nu mai e vremea trandafirilor[93].

O amantă dorită trei ani e într-adevăr stăpînă în toată puterea cuvîntului; de ea nu te apropii decît tremurînd şi, le-aş spune Don Juan-ilor, bărbatul care tremură nu se plictiseşte. Plăcerile dragostei sînt totdeauna direct proporţionale cu teama.

Nenorocirea nestatorniciei e plictiseala; nenorocirea iubirii-pasiune e deznădejdea şi moartea. Deznădejdile dragostei sînt luate în seamă de oameni şi se vorbeşte despre ele; dar nimeni nu dă atenţie bătrînilor libertini blazaţi care crapă de plictiseală şi mişună prin Paris.

„Dragostea ucide mai mulţi oameni decît ucide plictiseala.“ – Cred şi eu, căci plictiseala îţi ia totul, pînă şi curajul de-a te sinucide.

Există firi născute să nu găsească plăcere decît în varietate. Dar un bărbat care ridică în slăvi şampania în detrimentul vinului de Bordeaux nu face decît să spună cu mai multă sau mai puţină elocvenţă: „Îmi place mai mult şampania“.

Fiecare vin îşi are partizanii lui, şi toţi au dreptate, dacă se cunosc bine ei înşişi şi dacă aleargă după genul de fericire cel mai bine adaptat la organele[94] şi la obiceiurile lor. Rău pentru partizanii nestatorniciei e faptul că toţi neghiobii trec de partea aceasta din lipsă de curaj.

Dar, în sfîrşit, fiecare om, dacă vrea să-şi dea osteneala să se studieze pe sine, îşi are *frumosul său ideal*, şi mi se pare că există totdeauna un pic de ridicol în dorinţa de a-ţi converti vecinul.

CAPITOLUL LX

Despre *fiasco*-uri (inedit)

„Întreaga împărăţie a dragostei e plină de întîmplări tragice“, spune doamna de Sévigné, povestind păţania fiului ei cu celebra Champmeslé.

Montaigne o scoate cu bine la capăt vorbind despre un subiect atît de scabros.

„Mai am încă îndoieli dacă nu cumva caraghioasele legări ale bărbăţiei, de care lumea noastră pare atît de preocupată încît nu mai vorbeşte despre altceva, nu sînt datorate mai mult unor temeri mai vagi sau mai pronunţate; căci ştiu din experienţă cum lui cutare, despre care pot garanta ca de mine însumi că nu poate fi bănuit de lipsă de bărbăţie şi nici că ar fi legat prin vrăji, auzind un prieten povestindu-i despre neputinţa neobişnuită care-l cuprinsese tocmai cînd n-avea deloc nevoie de ea, şi aflîndu-se într-o situaţie asemănătoare, groaza pricinuită de povestirea prietenului îi lovi atît de tare imaginaţia încît avu şi el aceeaşi soartă. Şi de atunci i s-a mai întîmplat să păţească aşa, ticăloasa amintire a păţaniei sîcîindu-l şi tiranizîndu-l. El găsi leac gîndului acestuia printr-un alt gînd. Înaintea faptului îşi înfăţişa singur starea care-l aştepta şi se mustra; zbuciumul sufletului i se potolea astfel, prin faptul că, răul fiind aşteptat, obligaţia lui de-a veni era micşorată şi deci îl mîhnea mai puţin…

Cine s-a dovedit capabil nu mai poate fi incapabil, afară doar dacă nu-i cuprins de slăbiciune întemeiată. Pacostea aceasta nu ne paşte decît atunci cînd sufletul ni se află îmboldit peste măsură de dorinţă şi de respect… Cunosc bărbaţi cărora le-a folosit să vină cu trupul pe jumătate sătul din altă parte… Sufletul asediatorului, tulburat de felurite temeri, se pierde lesne… Nora lui Pythagora spunea că femeia care se culcă cu un bărbat trebuie să-şi lepede, o dată cu fusta, orice fel de ruşine, şi să şi-o reia o dată cu fusta.“

Femeia aceasta avea dreptate în ceea ce priveşte aventura amoroasă, dar nu în ceea ce priveşte dragostea.

Dacă lăsăm la o parte vanitatea, primul triumf nu e de-a dreptul plăcut pentru nici un bărbat:

1. Afară de cazul cînd n-a avut timp să dorească femeia şi nici să-şi pună imaginaţia în mişcare pentru ea, adică afară de cazul că o are din primele momente cînd o doreşte. Atunci simte cele mai mari plăceri fizice cu putinţă, căci întregul lui suflet se străduieşte încă să vadă frumuseţile, fără să se gîndească la obstacole.

2. Sau afară de cazul cînd e vorba de o femeie absolut fără importanţă, o cameristă drăguţă, de pildă, una din femeile acelea despre care nu-ţi aminteşti să le doreşti decît atunci cînd le vezi. Dacă în inimă intră un grăunte de pasiune, intră şi un grăunte de *fiasco* posibil.

3. Sau afară de cazul cînd amantul îşi are amanta într-un fel atît de neaşteptat încît ea nu-i lasă timp nici pentru cea mai mică clipă de gîndire.

4. Sau afară de cazul unei dragoste devotate şi excesive din partea femeii, şi care nu este simţită în acelaşi grad de amantul ei.

Cu cît un bărbat e mai tare îndrăgostit, cu atît e mai mare lupta pe care trebuie să o ducă cu sine pentru a îndrăzni să se apropie cu atîta familiaritate şi să rişte să supere o fiinţă care, pentru el, inspiră, asemeni Divinităţii, iubirea extremă şi în acelaşi timp respectul extrem.

Teama aceasta, urmare a unei pasiuni foarte duioase şi, atunci cînd e vorba de *iubirea-gust*, ruşinea penibilă provenită dintr-o imensă dorinţă de a place şi din lipsă de curaj, dă naştere unui sentiment extrem de neplăcut, pe care-l simţi în tine ca pe ceva de netrecut şi de care roşeşti. Iar dacă sufletul e ocupat de ruşine şi de dorinţa de-a o învinge, nu mai poate fi folosit să simtă plăcerea; căci, înainte de-a se gîndi la plăcere, care e un lux, trebuie ca *siguranţa*, care e ceva necesar, să nu fie pîndită de nici un risc.

Există unii bărbaţi care, ca Rousseau, sînt cuprinşi de o ruşine penibilă, chiar la prostituate; ei nu se duc la ele, căci nu le ai decît o dată, şi această primă dată e foarte neplăcută.

Pentru a vedea că, lăsînd vanitatea la o parte, primul triumf e foarte adesea un efort penibil, trebuie să deosebeşti plăcerea aventurii de fericirea momentului care-i urmează; eşti foarte mulţumit:

1. De a te afla, în sfîrşit, în situaţia pe care ai dorit-o atîta: de a avea asigurată pentru viitor o fericire desăvîrşită şi de a şti că a trecut perioada rigorilor atît de crude, care te făceau să te îndoieşti de dragostea fiinţei iubite;

2. De a fi ieşit cu bine şi de a fi scăpat de un pericol; faptul acesta face să nu simţi o bucurie pură în *iubirea-pasiune*; nu ştii ce faci şi eşti sigur de ce iubeşti; dar în *iubirea-gust*, care nu-şi pierde niciodată capul, momentul acesta e ca reîntoarcerea dintr-o călătorie; te examinezi şi, dacă dragostea e foarte legată de vanitate, vrei să maschezi examenul.

3. Partea vulgară a sufletului se bucură că a cîştigat o victorie.

Dacă ai cît de cît pasiune pentru o femeie, sau dacă imaginaţia nu-ţi e secată, dacă femeia are stîngăcia să-ţi spună într-o seară cu un aer tandru şi pierdut: „Vino mîine la amiază, nu voi primi pe nimeni“, agitaţia nervoasă te împiedică să închizi ochii toată noaptea; îţi închipui în o mie de feluri fericirea care te aşteaptă; dimineaţa îţi este un chin; în sfîrşit, soseşte ora, şi ţi se pare că fiecare bătaie a orologiului îţi răsună în piept. Porneşti spre strada ei palpitînd; abia ai putere să te mişti. Pe după jaluzele zăreşti femeia iubită; urci făcîndu-ţi curaj… şi iată *fiasco*-ul *de imaginaţie.*

Domnul Rapture, un bărbat excesiv de nervos, artist şi minte îngustă, îmi povestea la Messina că, nu numai de fiecare prima dată, dar chiar la toate întîlnirile a avut totdeauna necazuri. Aş crede totuşi că el era la fel de bărbat ca oricare altul; eu cel puţin îi cunosc două amante încîntătoare.

Cît despre sangvinul perfect (adevăratul francez, care ia numai partea bună a lucrurilor, colonelul Mathis), o întîlnire pentru a doua zi la amiază, în loc să-l frămînte din exces de sentiment, îi zugrăveşte totul în roz pînă la momentul fericit. Dacă n-ar fi avut întîlnire, sangvinul s-ar cam fi plictisit.

Vezi analiza iubirii făcută de Helvétius; aş paria că el simţea aşa şi că scria pentru majoritatea bărbaţilor. Oamenii de soiul acesta nu sînt deloc făcuţi pentru *iubirea-pasiune*; ea ar tulbura frumoasa lor linişte sufletească; cred că i-ar socoti elanurile drept o nenorocire; în orice caz, s-ar socoti umiliţi de timiditatea ei.

Sangvinul nu poate cunoaşte decît cel mult un fel de *fiasco moral*: aşa se întîmplă cînd le dă întîlnire o Messalină şi cînd, urcîndu-se în patul ei, se gîndesc la necruţătorul judecător căruia i se înfăţişează.

Timidul temperament melancolic izbuteşte uneori să se apropie de sangvin, cum zice Montaigne, prin beţia vinului de Champagne, cu condiţia să nu se îmbete dinadins. Pesemne că el se consolează spunîndu-şi că bărbaţii atît de străluciţi, pe care-i invidiază şi de care nu s-ar putea apropia niciodată, n-au nici plăcerile lui divine, nici accidentele lui, şi că artele frumoase care se hrănesc din timidităţile dragostei sînt necunoscute pentru ei. Omul care nu-şi doreşte decît o fericire obişnuită, ca Duclos, o găseşte adesea; el nu e niciodată nefericit şi, prin urmare, nu e sensibil la arte.

Temperamentul atletic nu are asemenea nenorociri decît în urma vreunei epuizări sau slăbiciuni trupeşti, contrar temperamentelor nervoase şi melancolice, care par create anume ca să le aibă.

Adeseori, obosindu-se lîngă o altă femeie, bieţii melancolici ajung să-şi stingă un pic imaginaţia şi prin aceasta să joace un rol mai puţin trist lîngă femeia-obiect al pasiunii.

Ce concluzie putem trage din toate acestea? Că o femeie cu cap nu se dăruie niciodată prima oară printr-o întîlnire. – Fericirea aceasta trebuie să fie neprevăzută.

În seara asta vorbeam despre *fiasco* la statul-major al generalului Michaud, eu şi cinci tineri foarte chipeşi, între douăzeci şi cinci şi treizeci de ani. Şi s-a întîmplat că, cu excepţia unui îngîmfat care pesemne că n-a spus adevărul, toţi am avut un *fiasco* prima dată cu amantele noastre cele

mai celebre. E adevărat că poate nici unul dintre noi n-a cunoscut ceea ce Delfante numeşte *iubirea-pasiune*.

Ideea că nenorocirea aceasta e atît de comună trebuie să diminueze primejdia.

Am cunoscut un frumos locotenent de husari, de douăzeci şi trei de ani, care, din exces de iubire, după cîte cred, în primele trei nopţi petrecute cu o amantă adorată de şase luni, n-a putut decît s-o îmbrăţişeze şi să plîngă de bucurie; ea, plîngîndu-şi un alt amant mort în război, se purtase pînă atunci foarte aspru cu el. Nici el şi nici ea nu erau păcăliţi.

Administratorul H. Mondor, cunoscut de toată armata, a avut un *fiasco* trei zile la rînd cu o tînără şi seducătoare contesă Koller.

Dar regele *fiasco*-ului e înţeleptul şi frumosul colonel Horse, care a suferit un *fiasco* de numai trei luni la rînd cu zburdalnica şi atrăgătoarea N… V… şi, în sfîrşit, a fost nevoit s-o părăsească fără s-o fi avut vreodată.

1. Vezi Cabanis, influenţa fizicului etc.
2. Pantofii fără panglici ai ministrului Roland: „Ah! domnule, totul e pierdut“, răspunde Dumourier. La şedinţa regală, preşedintele adunării îşi încrucişează picioarele.
3. Cititorul a observat pesemne prea bine că tratatul de faţă e alcătuit din bucăţi scrise pe măsură ce Lisio Visconti vedea întîmplările petrecîndu-se sub ochii lui, pe cînd călătorea. Toate aceste întîmplări se găsesc povestite pe îndelete în jurnalul vieţii lui; poate că ar fi trebuit să le inserez şi pe ele, dar ar fi fost găsite prea puţin cuviincioase. Notele cele mai vechi sînt datate Berlin, 1807, iar ultimele sînt scrise cu cîteva zile înaintea morţii lui, în iunie 1819. Unele date le-am schimbat dinadins, pentru a nu fi indiscret, dar la atît se reduc toate schimbările mele: nu m-am socotit autorizat să refac stilul. Fie ca această carte, scrisă în o sută de locuri diferite, să fie citită la fel.
4. Istoric. Pe mulţi, deşi sînt foarte curioşi, îi supără să afle noutăţi: se tem să nu pară inferiori celor care le povestesc.
5. Memoriile domnului Réalier-Dumas. Corsica, prin populaţia ei, o sută optzeci de mii de suflete, deşi n-ar forma nici jumătate din cele mai multe departamente franceze, i-a dat în aceşti ultimi ani pe Salliceti, Pozzo di Borgo, generalul Sébastiani, Cervioni, Abbatucci, Lucian şi Napoleon Bonaparte, Arena. Departamentul de Nord, care are nouă sute de mii de locuitori, e departe de-o asemenea listă. Aceasta pentru că în Corsica, cînd iese din casă, fiecare om poate întîlni un glonte; şi Corsica, în loc să se supună ca o bună creştină, caută să se apere şi mai ales să se răzbune. Iată cum se zămislesc sufletele à la Napoleon. E mare distanţa de aici pînă la un palat plin de cavaleri de onoare şi de şambelani, e mare distanţa de aici pînă la Fénelon, obligat să-şi impună respectul faţă de *monsenior*, vorbindu-i unui monsenior care n-avea decît doisprezece ani. Vezi lucrările acestui mare scriitor.
6. La Paris, ca să fii bine văzut, trebuie să ţii seama de un milion de lucruri mărunte. Iată, totuşi, o obiecţie destul de tare. La Paris numărul femeilor care se sinucid din dragoste e mult mai mare decît în toate oraşele Italiei luate laolaltă. Faptul acesta mă încurcă grozav; nu ştiu ce să-i răspund pentru moment, dar nu-mi schimbă părerea. Poate că în clipa de faţă moartea li se pare neimportantă francezilor, într-atît de plicticoasă e viaţa ultracivilizată; sau, mai degrabă, îşi zboară creierii, neputînd suporta o jignire a vanităţii.

7. Admir moravurile din vremea lui Ludovic al XIV-lea: pe atunci se trecea mereu şi în trei zile din saloanele de la Marly pe cîmpurile de luptă de la Senef şi Ramillies. Soţiile, mamele, amantele erau într-o continuă nelinişte. Vezi *Scrisorile doamnei de Sévigné*. Prezenţa primejdiei făcuse să se păstreze în limbă o energie şi o francheţă pe care noi n-am îndrăzni să le mai arătăm astăzi; în schimb, însă, domnul de Lameth îl ucidea pe amantul soţiei sale. Dacă un Walter Scott ne-ar scrie un roman de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, am fi tare miraţi.

8. În Anglia scriitorii cei mai serioşi cred că par importanţi citind cuvinte franţuzeşti care, în cea mai mare parte, n-au fost niciodată franţuzeşti decît în gramaticile engleze. Vezi redactorii de la *Edinburgh Review*; vezi Memoriile contesei de Lichtnau, ibovnica penultimului rege al Prusiei.

9. Admiraţia unui om la modă, ca Hume pe la 1775, sau ca Franklin în 1784, nu e o obiecţie.

10. Călătoria în Spania a domnului Semple; el descrie lucrurile aşa cum sînt şi are o descriere a luptei de la Trafalgar, auzită din depărtare, care rămîne în amintire.

11. Corespondenţa lui Grimm, ianuarie 1783.

„Domnul conte de N…, căpitan cu privilegiu al gărzilor Domnului frate al regelui, înciudat că nu şi-a găsit loc la balcon în ziua deschiderii noii săli, s-a apucat, într-un fel cu totul nepotrivit, să încerce să ocupe locul unui preacinstit procuror; acesta, maestrul Pernot, n-a vrut să cedeze nici în ruptul capului. – Îmi luaţi locul. – Mi-l păstrez pe-al meu. – Dar cine sînteţi dumneavoastră? – Sînt domnul şase franci (atîta costau locurile acestea). Şi urmară apoi cuvinte mai tari, insulte, ghionţi. Contele de N… împinse necuviinţa pînă la a-l face hoţ pe bietul magistrat şi la a-şi permite să-i ordone sergentului de serviciu să-l înhaţe şi să-l ducă la corpul de gardă. Maestrul Pernot s-a dus acolo cu multă demnitate şi n-a ieşit decît ca să meargă să-şi depună plîngerea la un comisar. Temutul corp căruia el are onoarea să-i fie membru n-a consimţit pentru nimic în lume ca el să renunţe la plîngere. Procesul a fost judecat recent. Domnul de N… a fost condamnat la toate cheltuielile de judecată, la repararea prejudiciilor aduse procurorului, la plata a două mii de scuzi daune interese, atribuiţi, cu consimţămîntul reclamantului, în folosul bieţilor deţinuţi de la Conciergerie; în plus, sus-numitului conte i s-a poruncit cu toată străşnicia să nu mai ia ca pretext ordinele regelui pentru a tulbura spectacolul etc. Întîmplarea aceasta a făcut multă vîlvă şi s-au amestecat în ea mari interese: întregul corp al magistraturii s-a socotit insultat prin ultragiul adus unui om care-i purta roba etc. Ca să facă să-i fie uitată această poveste, domnul de N… s-a dus să caute gloria pe cîmpul de luptă de la Saint-Roch. Nici nu se putea mai bine, s-a spus, căci talentul său de a lua cu asalt locurile este neîndoielnic.“ Închipuiţi-vă un filozof oarecare în locul maestrului Pernot. Utilitatea duelului.

Grimm, partea a treia, volumul II, pagina 102.

Vezi mai departe, la pagina 496, o scrisoare destul de bine gîndită a lui Beaumarchais, cînd refuză o lojă zăbrelită pe care un prieten i-o cerea la *Figaro*. Atîta vreme cît s-a crezut că răspunsul acesta i se adresa unui duce, a fost mare fierbere şi se vorbea despre pedepse grave. Dar cînd Beaumarchais a declarat că scrisoarea lui era adresată domnului preşedinte du Paty, lumea s-a mulţumit doar să rîdă. E mare distanţa între 1785 şi 1822! Noi nu mai înţelegem asemenea sentimente. Şi unii vor ca aceeaşi tragedie care-i mişca pe oamenii aceia să fie bună şi pentru noi!

12. *G. Pechio nelle sue vivacissime lettere ad una bella giovane Inglese sopra la Spagna libera, laquale è un medio-evo, non redivivo, ma sempre vivo, dice, pagina 60:*

„Lo scopo degli Spagnuoli non era la gloria, ma la indipendenza. Se gli Spagnuoli non si fossero battuti che per l’onore, la guerra era finita colla bataglia di Tudela. L’onore è di una natura bizarra, macchiato una volta, perde tutta la forza per agire… L’esercito di linea spagnuolo imbevuto anch’egli, dei pregiudizi dell’onore (vale a dire fatto Europeo moderno) vinto che fosse si sbandava col pensiero che tutto coll’ onore era perduto“ etc.

(G. Pechio în foarte vioaiele lui scrisori către o frumoasă şi tînără englezoaică, scrisori despre Spania liberă, care este un ev mediu, nu reînviat, ci mereu viu, spune, la pagina 60:
„Ţelul spaniolilor nu era gloria, ci independenţa. Dacă spaniolii ar fi luptat numai pentru onoare, războiul s-ar fi isprăvit o dată cu bătălia de la Tudela. Onoarea are o natură ciudată, odată pătată pierde orice putere de a acţiona… Trupele de infanterie spaniole, pătrunse şi ele de prejudecăţile spiritului de onoare (cu alte cuvinte devenite moderne şi europene) după ce au fost înfrînte s-au împrăştiat în dezordine, convinse că, o dată cu onoarea, totul era pierdut“ etc.)

13. În 1620 unii bărbaţi îşi făceau o cinste din a spune întruna şi cît mai servil cu putinţă: *Regele stăpînul meu* (vezi *Memoriile* lui Noailles, ale lui Torcy şi ale tuturor ambasadorilor lui Ludovic al XIV-lea); lucrul e foarte simplu: prin această întorsătură de stil, ei proclamau *rangul* pe care-l ocupau printre supuşi. Acest rang, dăruit de rege, înlocuia în atenţia şi în stima lor rangul pe care în Roma antică l-ar fi primit din partea concetăţenilor care-i văzuseră luptînd la Trasimene şi vorbind în Forum. Monarhia absolută e surpată prin distrugerea *vanităţii* şi a posturilor ei înaintate care se numesc *convenienţe*. Disputa dintre Shakespeare şi Racine nu-i decît una din formele disputei dintre Ludovic al XIV-lea şi Cartă.
14. Nu poate fi evaluată decît după acţiunile negîndite.
15. Miss O’Neil, Mrs. Couts şi majoritatea marilor actriţe engleze părăsesc teatrul ca să se căsătorească cu bogătaşi.
16. Femeilor li se iartă dacă sînt uşuratice, dar se rîde de ele dacă sînt îndrăgostite, scria înţeleptul abate Girard, la Paris, în 1740.
17. Ca dovadă, *invidia*. Vezi *Edinburgh Review* din 1821; vezi gazetele literare germane şi italiene şi *Scimiatigre* de Alfieri.
18. 30 septembrie 1819.
19. În afară de faptul că autorul avea nenorocul să nu fie născut la Paris, mai şi trăise foarte puţin acolo (nota ed. fr.).
20. *Heu! male nunc artes miseras haec saecula tractant:*
Jam tener assuevit munera velle puer.
(Veacul acesta se poartă urît cu sărmanele arte:
Pînă şi fragezii prunci daruri deprins-au să vrea.)

Tibul, I, IV

21. Vezi în moravurile din secolul lui Ludovic al XV-lea oameni de onoare şi aristocraţi umplîndu-le de daruri pe domnişoarele Duthé, la Guerre şi altele. Optzeci sau o sută de mii de franci pe an nu însemnau nimic neobişnuit pentru ei: un bărbat din societatea înaltă s-ar fi înjosit dacă ar fi dat mai puţin.
22. Obiceiul acesta a cam început să fie părăsit în societatea foarte înaltă, care suferă influenţa francezilor, ca peste tot; eu vorbesc însă despre imensa majoritate.
23. Desigur (lb. engl.).
24. Vezi Richardson. Moravurile familiei Harlowe, traduse în maniere moderne, sînt frecvente în Anglia: slugile lor preţuiesc mai mult decît ei.
25. Copilul lui Spencer ars de viu în Irlanda.
26. Mi se pare imposibil de combătut altfel decît prin ocări portretul unei anume clase de englezi, înfăţişat în aceste trei lucrări.

Satanic school

27. Numesc *boală morală*, în 1822, orice ocîrmuire lipsită de cele două Camere; nu există excepţie decît atunci cînd şeful ocîrmuirii e de-o cinste exemplară, miracol care se vede în Saxa şi la Neapole.
28. Vezi, în procesul răposatei regine a Angliei, o ciudată listă de pairi cu sumele pe care ei şi familiile lor le primesc de la stat. De pildă, lordul Lauderdale şi familia sa, 36.000 ludovici. Pentru halba de bere necesară bietei lui existenţe, cel mai sărac englez plăteşte un gologan impozit în profitul nobilului pair. Şi, lucru important pentru ceea ce ne interesează, amîndoi ştiu asta. Deci, nici lordul şi nici ţăranul n-au destul răgaz ca să se mai gîndească la dragoste; ei îşi ascut armele, unul în public şi cu orgoliu, celălalt în taină şi cu furie (L'Yeomanry et les Whiteboys).
29. Plunkell Craig, *Viaţa lui Curran.*
30. Grad de civilizaţie al ţăranului Robert Burns şi al familiei sale; club al ţăranilor unde se plăteau doi gologani de şedinţă; chestiuni discutate acolo (vezi Scrisorile lui Burns).
31. Acelaşi fapt în America. În Scoţia, etalare a titlurilor.
32. Vezi fermecătoarele scrisori ale domnului Pecchio. Italia e plină de oameni de aceeaşi tărie; dar, în loc să arate ce pot, ei stau liniştiţi: *Paese della virtù sconosciuta* (Ţară a meritului neştiut).
33. Vezi *Memoriile margravei de Bayreuth* şi *Douăzeci de ani petrecuţi la Berlin* de domnul Thiébault.
34. Vezi în 1821 entuziasmul lor pentru tragedia *Triumful crucii*, care face să fie uitat *Wilhelm Tell*.
35. Am avut norocul să întîlnesc un om deosebit de inteligent şi totodată savant cît zece savanţi germani, care îşi expunea în cuvinte clare şi precise descoperirea. Dacă vreodată domnul F… va publica, vom vedea evul mediu apărînd strălucitor de lumină în ochii noştri, şi-l vom iubi.
36. Titlul unuia din romanele lui Auguste la Fontaine. *Viaţa tihnită*, altă mare trăsătură a moravurilor germane, e *far niente*-le italianului, e critica fiziologică a lui *droski* rusesc sau a lui *horseback* englezesc.
37. Al acestui Paris care i-a dat lumii pe Voltaire, pe Molière şi atîţia oameni deosebiţi prin inteligenţa lor, dar nu se poate avea totul, şi dacă ne-am necăji pentru asta, n-am fi deştepţi.
38. Obiceiul acesta al francezilor, care dispare pe zi ce trece, îi va depărta de noi pe eroii lui Molière.
39. Toate abaterile de la onoarea aceasta sînt *ridicule* în lumea burgheză din Franţa. (Vezi *Orăşelul*, de domnul Picard.)
40. Vezi excelenta şi curioasa *Istorie a Bisericii* de domnul de Potter.
41. 1822.
42. Pe la 1780 zicala era:
Molti averne,
Un goderne,
E cambiar spesso.
(Bărbaţi cu duiumul
O dată cu unul
Şi altul la rînd.)
Călătoria lui Shylock.
43. Rostul vieţii să-l pierzi ostenind pe ogorul vieţii (lb. latină).
44. Vezi moravurile din insulele Azore: dragostea faţă de Dumnezeu şi cealaltă dragoste ocupă acolo toate clipele. Religia creştină, interpretată de iezuiţi, e mult mai puţin duşmană omului, în acest sens, decît protestantismul englez; ea îngăduie măcar să se danseze duminica; şi o zi de plăcere din şapte e mult pentru un cultivator care lucrează fără preget celelalte şase zile.
45. Memoriile vieţii lui Chabanon, scrise de el însuşi. Loviturile de baston date în tavan.

46. Principiul ascetic al lui Jeremy Bentham.
47. Trebuie să-l fi auzit vorbind pe amabilul general Laclos, Neapole, 1802. Dacă n-aţi avut norocul acesta, puteţi deschide *Viaţa particulară a mareşalului de Richelieu*, nouă volume scrise cu mult haz.
48. Născută la Narbonne, amestec de latină cu arabă.
49. Vezi *Starea puterii militare a Rusiei*, lucrare veridică a generalului sir Robert Wilson.
50. Manuscrisul se află la biblioteca Laurentiana. Domnul Raynouard îl citează în volumul V al *Trubadurilor* săi, la pag. 189. În textul lui sînt mai multe greşeli; i-a lăudat prea mult şi i-a cunoscut prea puţin pe trubaduri.
51. *En*, în provensală sinonim cu *sire.*
52. 900 de ani înainte de Hristos.
53. 1095.
54. Moravuri din Constantinopole. Singurul mod de-a ucide iubirea-pasiune şi de-a împiedica orice cristalizare prin facilitate.
55. La Paris există un foarte mare număr de manuscrise arabe. Cele din vremurile posterioare au preţiozitate, dar nu-i imită niciodată, în nici un fel, pe greci sau pe romani, ceea ce îi face pe savanţi să le dispreţuiască.
56. Acest Arouâ-Ben-Hezam era din tribul Azra, pomenit mai sus. El e vestit ca poet, şi încă mai vestit ca unul din numeroşii martiri ai dragostei pe care arabii îi numără printre ai lor.
57. Fragmentele acestea sînt extrase din diferite capitole ale culegerii citate. Cele trei marcate cu o steluţă (*) sînt scoase din ultimul capitol, care este o biografie foarte sumară a unui destul de mare număr de arabi martiri ai dragostei.
58. Regret că nu găsesc citată în manuscrisul italian sursa oficială a acestui fapt; aş dori ca el să poată fi dezminţit.
59. *Memoriile* doamnei de Staël, ale lui Collé, ale lui Duclos şi ale margravei de Bayreuth.
60. Primul volum.
61. Vezi Memoriile acestor femei admirabile. Aş putea cita şi alte nume, dar ele sînt necunoscute publicului, şi, de altfel, nu se cuvine să vorbeşti de meritele celor în viaţă.
62. Vezi pe mistress Hutchinson refuzînd să fie utilă familiei şi soţului ei, pe care-i adora, dacă i-ar fi trădat miniştrilor sperjurului Carol al II-lea pe cîţiva regicizi (volumul II, pag. 284).
63. Aceasta mă face să-mi pun mari speranţe în generaţia născîndă a privilegiaţilor. Nădăjduiesc, de asemenea, că soţii care vor citi acest capitol vor fi timp de trei zile mai puţin despoţi.
64. Contrariul acestui proverb e adevărat în Italia, unde cele mai frumoase voci le au unii amatori din afara teatrului.
65. Educaţia dată doamnei d'Épinay (*Memorii*, vol. I).
66. Las la o parte educaţia manierelor; se intră mai corect într-un salon de pe strada Verte decît într-unul de pe strada Saint-Martin.
67. *Tu es Petrus, et super hanc petram*
Aedificabo Ecclesiam meam.
(Tu eşti Petru, şi pe această piatră
Voi zidi Biserica mea.)

(Vezi M. de Potter, *Istoria Bisericii.*)

68. Religia e o treabă care-1 priveşte pe fiecare om şi Divinitatea. Cu ce drept vă aşezaţi între Dumnezeul meu şi mine? Nu dau nimănui procură întemeiată pe contractul social decît pentru lucrurile pe care nu le pot face eu însumi.

De ce nu şi-ar plăti un francez p… aşa cum îşi plăteşte brutarul? La Paris avem pîine bună, fiindcă statul nu s-a gîndit încă să declare gratuită împărţirea pîinii şi să-i plătească pe toţi brutarii din banii vistieriei.

În Statele Unite fiecare îşi plăteşte preotul lui; dumnealor sînt obligaţi să-şi dovedească vrednicia, iar vecinului meu nu-i dă prin minte că ar fi o fericire pentru el să-mi impună preotul lui (Scrisorile lui Birkbeck).

Ce s-ar întîmpla dacă aş avea convingerea, ca şi p… noştri, că preotul meu e aliatul intim al s… mele? Deci, dacă nu se va ivi un nou Luther, în 1850 nu va mai exista catolicism în F…a. Religia aceasta nu putea fi salvată în 1820 decît de domnul Grégoire: vezi cum este tratat.

69. Vezi generalii în 1795.

70. În privinţa artelor, în aceasta constă marele cusur al unui guvernămînt înţelept, şi de asemenea singura laudă adusă pe drept unei monarhii de tipul celei a lui Ludovic al XIV-lea. Vezi sterilitatea literară a Americii. Nici măcar o romanţă ca ale lui Robert Burns sau ca ale spaniolilor din secolul al treisprezecelea.*

* Vezi admirabilele romanţe ale grecilor moderni, cele ale spaniolilor şi ale danezilor din secolul al treisprezecelea şi, mai cu seamă, poeziile arabe din secolul al şaptelea.

71. Dragul meu elev, domnul tată al dumitale te iubeşte; asta îl face să-mi dea patruzeci de franci pe lună ca să te învăţ matematica, desenul, într-un cuvînt să te învăţ să-ţi cîştigi existenţa. Dacă ţi-ar fi frig fiindcă n-ai avea hăinuţă, domnul tată al dumitale ar suferi, şi ar suferi fiindcă te simpatizează etc. etc. Dar, cînd vei avea optsprezece ani, va trebui să-ţi cîştigi singur bani ca să-ţi cumperi o haină. Pe cît se spune, domnul tată al dumitale are o rentă de douăzeci şi cinci de mii de livre, dar sînteţi patru copii; deci, va trebui să te desobişnuieşti de trăsura de care te bucuri la tatăl dumitale etc., etc.

72. Ieri-seară am văzut două încîntătoare fetiţe de patru ani cîntînd cîntece de dragoste foarte deocheate, într-un leagăn căruia îi făceam vînt. Cameristele le învaţă asemenea cîntece, iar mama le spune că *dragoste* şi *amant* sînt cuvinte fără nici un înţeles.

73. *Anzi certamente. Coll'amore uno non trova gusto a bevere acqua altra che guella di questo fonte prediletto. Resta naturale allora la fedeltà.*

Coll matrimonio senza amore, in men di due anni l'acqua di questo fonte diventa amara. Esiste sempre pero in natura il bisogno d'acqua. I costumi fanno superare la natura, ma solamente quando si puo vincerla in un instante: la moglie indiana che si abruccia (21 ottobre 1821) dopo la morte del vecchio marito che odiava, la ragazza europea che trucida barbaramente il tenero bambino al quale testè diede vita. Senza l'altissimo muro dell monistero le monache anderebbero via.

(Ba chiar sigur. Cînd e vorba de dragoste, nimeni nu se gîndeşte să bea apă decît din izvorul lui preferat. În această situaţie fidelitatea este firească.

Cînd e vorba de căsnicia fără dragoste, în mai puţin de doi ani apa aceasta devine amară. Totuşi în natură există mereu nevoia de apă. Convenţiile sociale te pot face să birui natura, dar numai atunci cînd poţi s-o învingi într-o singură clipă: soţia indiană care îşi dă foc (21 octombrie 1821) după moartea unui soţ bătrîn şi detestat, fata europeană care îşi ucide fără milă pruncul căruia abia i-a dat viaţă. Fără zidul înalt al mănăstirii, călugăriţele n-ar rămîne acolo.)

74. În ceea ce priveşte educaţia femeilor, toate la noi, chiar şi nimicurile, sînt comice. În 1820, de pildă, sub domnia aceloraşi nobili care au proscris divorţul, ministerul trimite oraşului Laon un bust şi o statuie a Gabriellei d'Estrées. Statuia va fi aşezată în piaţa publică, pe cît se pare ca să propage printre tinerele fete dragostea pentru Burboni şi să le îndemne, la nevoie, să nu fie crude cu regii galanţi şi să dea vlăstare acestei ilustre familii.

În schimb, însă, acelaşi minister îi refuză oraşului Laon bustul mareşalului Serrurier, un om de treabă care nu era galant şi care, în plus, îşi începuse cariera pornind de jos, ca simplu soldat (Discurs al generalului Foy, *Courrier* din 17 iunie 1820. Dulaure, în a sa curioasă *Istorie a Parisului*, articolul: *Amorurile lui Henric al IV-lea*).

75. Ioana, fiica lui Alfons al cincilea, regele Portugaliei, a fost de timpuriu cuprinsă de arzătoarea flacără a dragostei de Dumnezeu, încît, încă din copilărie, dezgustată de lucrurile trecătoare, ardea numai de dorinţa patriei sale cereşti (lb. latină).
76. Memoriile doamnei Roland. Domnul Grangeneuve care se duce la plimbare la ora opt pe o anumită stradă, ca să fie ucis de capucinul Chabot. Moartea aceasta era socotită folositoare pentru cauza libertăţii.
77. Autorul citise un capitol intitulat *dell'Amore*, în traducerea italiană a ideologiei domnului de Tracy. Cititorul va găsi în capitolul acela idei de-o cu totul altă tendinţă filozofică decît tot ce poate întîlni aici (nota ed. fr.).
78. *Principiile filozofice ale colonelului Weiss*, ediţia a VII-a, vol. II, pag. 245.
79. Sînt fericit că pot povesti cu gura altuia nişte fapte neobişnuite pe care am avut prilejul să le văd. Cu siguranţă că, fără colonelul Weiss, n-aş fi redat această trăsătură a moravurilor. Am omis altele la fel de caracteristice petrecute la Valencia şi la Viena.
80. *Examiner*, ziar englezesc, la relatarea despre procesul reginei (nr. 662, din 3 septembrie 1820), adaugă:

„We have a system of sexual morality, under which thousands of women become mercenary prostitutes whom virtuous women are taught to scorn, while virtuous men retain the privilege of frequenting those very women, without it's being regarded as any thing more than a venail offence".

(„Avem un sistem de moralitate sexuală datorită căruia mii de femei devin prostituate plătite, pe care femeile virtuoase sînt educate să le dispreţuiască, în timp ce mulţi bărbaţi onorabili îşi rezervă privilegiul de a le frecventa, fără ca lucrul să fie considerat mai mult decît o abatere lipsită de gravitate".)

E o nobilă îndrăzneală în ţara *Cant*-ului să cutezi să exprimi în privinţa acestui lucru un adevăr, oricît de trivial şi de palpabil ar fi el; şi e cu atît mai meritoriu pentru un biet ziar fără speranţe de succes decît dacă e cumpărat de oamenii bogaţi care privesc episcopii şi *Biblia* ca pe unica salvare a frumoasei lor situaţii.

81. Doamna de Sévigné îi scria fiicei sale, la 23 decembrie 1671: „Nu ştiu dacă ai aflat că Villarceaux, vorbindu-i regelui despre o slujbă pentru fiu-său, folosi cu iscusinţă prilejul pentru a-i spune că existau oameni care se apucaseră să-i spună nepoatei lui (domnişoara de Rouxel), că maiestatea-sa s-ar cam gîndi la ea; că dacă aceasta era adevărat, ea îl ruga pe rege să-l folosească pentru că treaba ar fi mai sigură în mîinile lui decît în ale altora, şi că el s-ar strădui cu succes. Regele începu să rîdă, şi spuse: *Villarceaux, sîntem prea bătrîni, şi dumneata şi eu, ca să ne dăm la domnişoare de cincisprezece ani.* Şi, ca un om manierat, rîse de el şi le povesti doamnelor tot ce-i spusese (vol. II, pag. 340).

Memoriile lui Lauzun, ale lui Bezenval, ale doamnei d'Épinay etc., etc. Implor să nu fiu cu totul condamnat fără să se recitească aceste memorii.

82. Primul volum din *Noua Héloïse*, şi toate volumele, dacă Saint-Preux s-ar fi nimerit să aibă cît de cît caracter; dar el era un adevărat poet, un flecar lipsit de hotărîre, care n-avea inimă decît după ce trăncănea, altminteri fiind foarte şters. Oamenii ca el au imensul avantaj de a nu şoca orgoliul feminin şi de a nu-şi *uimi* niciodată iubitele. Cuvîntul acesta trebuie bine cîntărit; poate că în el se află tot secretul accesului bărbaţilor neînsemnaţi pe lîngă femeile distinse. Şi totuşi, dragostea nu e o pasiune decît în măsura în care face să fie uitat amorul-propriu. Femeile care, ca L…, cer de

la iubire satisfacţii ale orgoliului, nu simt deci iubirea deplină. Fără să-şi dea seama, ele sînt pe aceeaşi treaptă cu bărbatul prozaic, pe care-l dispreţuiesc şi care caută în dragoste, dragoste şi vanitate. Ele vor dragoste şi orgoliu; dar dragostea se retrage ruşinată; ea e cea mai orgolioasă dintre tirani: sau e tot, sau nu e nimic.

83. Vezi o pagină de André Chenier, *Opere*, pag. 370*;* sau deschide ochii în lume, ceea ce e mai greu. „În general, cei pe care-i numim patricieni sînt mai puţin în stare să iubească decît ceilalţi oameni“, spune împăratul Marc-Aureliu (*Cugetări*, pag. 50).
84. Comparaţi-l pe *Lovelace* cu *Tom Jones.*
85. Vezi *Viaţa particulară a ducelui de Richelieu*, 9 volume in-octavo. De ce, în momentul cînd ucide un om, asasinul nu cade mort la picioarele victimei? De ce există bolile? Şi dacă există boli, de ce un Troistaillons nu moare de-o boală chinuitoare? De ce Henric al IV-lea domneşte douăzeci şi unu de ani, iar Ludovic al XV-lea cincizeci şi nouă? De ce durata vieţii nu e în proporţie exactă cu gradul de virtute al fiecărui om? Şi alte întrebări *infame*, vor spune filozofii englezi, pe care nu-i nici un merit să le pui, dar la care ar fi un oarecare merit să le răspunzi altfel decît prin injurii şi *cant.*
86. Vezi-l, în Suetoniu, pe Neron după ce şi-a ucis mama; şi totuşi, nu era oare înconjurat de atîţia linguşitori?
87. Cruzimea nu e decît o simpatie care suferă. *Puterea* e cea mai mare fericire, după dragoste, numai fiindcă te face să te crezi în stare de a *comanda simpatia.*
88. Dacă zugrăveşti în ochii spectatorului sentimentul virtuţii alături de sentimentul iubirii, te pomeneşti că ai înfăţişat o inimă împărţită între două sentimente. În romane virtutea nu e bună decît pentru sacrificare: Julie d’Étanges.
89. Vezi Saint-Simon, avortul doamnei ducese de Bourgogne; şi doamna de Motteville, *passim.* Prinţesa aceasta, care se mira că celelalte femei au tot cinci degete la mînă ca şi ea; ducele d’Orléans, Gaston, fratele lui Ludovic al XIII-lea, găsind atît de firesc să-şi vadă favoriţii mergînd la eşafod ca să-i facă lui plăcere. Vezi, în 1820, domnii care propun o lege electorală în stare să-i readucă pe Robespierri în Franţa etc. etc.; vezi Neapole în 1799. (Las nota aceasta scrisă în 1820. Lista marilor seniori în 1778, cu note asupra moralităţii lor, date de generalul Laclos, văzută la Neapole, la marchizul Berio; manuscris de peste trei sute de pagini, foarte scandalos.)
90. Caracterul tînărului privilegiat, în 1822, e destul de corect înfăţişat de bravul Bethwell, din *Old Mortality.*
91. Vezi *Memoriile* lui Retz şi momentul neplăcut pe care el l-a pricinuit coadjutorului, între două uşi, la Parlament.
92. Vol. 1819. Caprifoiul la coborîre.
93. Vezi *Memoriile* lui Collé; soţia sa.
94. Fiziologii care cunosc organele spun : „Nedreptatea, în relaţiile vieţii sociale, produce uscăciune, neîncredere şi nenorocire“.

FRAGMENTE DIVERSE

Am adunat sub acest titlu, pe care l-aş fi vrut şi mai modest, o alegere făcută fără prea multă severitate printre trei sau patru sute de cărţi de joc pe care am găsit rînduri scrise cu creionul; adeseori, din lipsa unui cuvînt mai simplu, ceea ce sîntem siliţi să numim manuscris original e alcătuit din bucăţile de hîrtie de toate mărimile, scrise cu creionul şi pe care Lisio le lipea cu ceară una de alta ca să n-aibă greutatea de-a le recopia. El mi-a spus odată că, după o oră, nimic din ce nota nu i se părea vrednic de-a fi recopiat. Am dat amănuntul acesta cu speranţa că-mi va servi drept scuză pentru repetări.

I

În singurătate poţi dobîndi orice, în afară de caracter.

II

În 1821, ura, dragostea şi avariţia, cele trei pasiuni mai des întîlnite, împreună cu jocul, aproape singurele la Roma.

Romanii par *răi* la prima vedere; ei nu sînt decît extrem de neîncrezători şi au o imaginaţie care se înflăcărează la cea mai uşoară aparenţă.

Dacă fac răutăţi *gratuite*, se aseamănă cu omul ros de teamă şi care caută să se liniştească încercîndu-şi puşca.

III

Dacă aş spune, aşa cum cred, că *bunătatea* e trăsătura distinctivă a caracterului locuitorilor Parisului, m-aş teme grozav să nu-i jignesc.

„Eu nu vreau să fiu bun.“

IV

S-a născut un semn de dragoste: omul încetează imediat să mai simtă toate plăcerile şi toate suferinţele pe care i le pot pricinui toate celelalte pasiuni şi toate celelalte nevoi.

V

Mironosiţele suferă de un soi de zgîrcenie, cea mai rea dintre toate.

VI

A avea un caracter solid înseamnă a avea o îndelungă şi fermă experienţă a deziluziilor şi a nenorocirilor vieţii. Atunci, sau doreşti neîncetat, sau nu doreşti deloc.

VII

Dragostea, aşa cum există în înalta societate, e dragoste de luptă, dragoste de joc.

VIII

Nimic nu ucide iubirea-gust ca răbufnirile iubirii-pasiune la partener.

Contessina L. Forli, 1819

IX

Mare defect al femeilor, cel mai supărător dintre toate pentru un bărbat cît de cît demn de acest nume: în privinţa sentimentelor, publicul nu prea se ridică decît pînă la idei de rînd, iar femeile fac din public judecătorul suprem al vieţii lor; vă spun chiar că lucrul acesta îl fac pînă şi femeile cele mai distinse, adeseori fără să-şi dea seama, ba chiar crezînd şi afirmînd contrariul.

Brescia, 1819

X

Prozaic e un cuvînt nou, pe care odinioară îl socoteam ridicol, căci nu există nimic mai rece decît poeziile noastre; dacă de cincizeci de ani încoace există vreun pic de căldură în Franţa, cu siguranţă că ea se află numai în proză.

Dar, în sfîrşit, contessina L. folosea cuvîntul *prozaic*, şi-mi place să-l scriu.

Definiţia se găseşte în *Don Quijote* şi în *Contrastul desăvîrşit între stăpîn şi scutier.* Stăpînul, înalt şi palid; scutierul, gras şi rumen. Primul, numai eroism şi curtenie; al doilea, numai egoism şi slugărnicie; primul, mereu plin de închipuiri ca din romane şi de idei înduioşătoare; al doilea, un model de purtare chibzuită, o culegere de proverbe foarte înţelepte; primul, hrănindu-şi veşnic sufletul cu cine ştie ce vedenie eroică şi riscantă; celălalt, rumegînd vreun plan foarte cuminte şi în care nu uită să ţină seama cu grijă de influenţa tuturor tresăririlor mărunte, ruşinoase şi egoiste ale inimii omeneşti.

Primul, încă din clipa cînd ar trebui să fie readus la realitate de *insuccesul* închipuirilor de ieri, e gata bîntuit de castelele în Spania clădite

astăzi.

Trebuie să ai un soţ prozaic şi să-ţi iei un amant ca din romane.

Marlborough avea sufletul *prozaic*; Henric al IV-lea, îndrăgostit la cincizeci şi cinci de ani de-o tînără prinţesă care nu-i uita vîrsta, avea un suflet ca din romane[1].

În rîndurile nobilimii există mai puţine suflete prozaice decît în starea a treia.

Acesta e defectul comerţului: te face prozaic.

XI

Pasiunea e tot ce poate fi mai interesant, căci în ea totul e neprevăzut, iar purtătorul îi este victimă. Iubirea-gust e tot ce poate fi mai searbăd, căci în ea totul e calculat, ca în toate afacerile prozaice ale vieţii.

XII

La sfîrşitul vizitei, sfîrşeşti totdeauna prin a-ţi trata amantul mai bine decît ai fi dorit.

L. 2 noiembrie 1818

XIII

La un parvenit, chiar dacă e genial, influenţa rangului se face totdeauna simţită. Vezi Rousseau îndrăgostindu-se de toate *doamnele* pe care le întîlnea şi plîngînd de fericire că ducele de L***, unul din cei mai anoşti curteni ai vremii, binevoia să stea la dreapta mai degrabă decît la stînga, cînd se plimba cu un anume domn Coindet, prieten al lui Rousseau.

L. 3 mai 1820

XIV

Ravenna, 23 ianuarie 1820

Aici femeile n-au decît educaţia lucrurilor; o mamă nu se jenează deloc să fie disperată sau în culmea fericirii din dragoste, de faţă cu fiicele ei avînd între doisprezece şi cincisprezece ani. Amintiţi-vă că pe meleagurile acestea fericite multe femei arată foarte bine pînă la patruzeci şi cinci de ani, iar cele mai multe se mărită la optsprezece ani.

Valchiusa spunea ieri despre Lampugnani: „Ah! omul acesta era făcut pentru mine, ştia să iubească etc. etc.“ şi a continuat multă vreme să vorbească aşa cu o prietenă, de faţă cu fiică-sa, o fată foarte vioaie, de paisprezece-cincisprezece ani, pe care o lua şi la plimbările ei sentimentale cu amantul.

Cîteodată, fetele prind din zbor reguli de conduită excelente: de pildă, doamna Guarnacci, de faţă cu cele două fiice ale ei şi cu doi bărbaţi veniţi în vizită la ea pentru prima oară în viaţa lor, a spus timp de-o jumătate de ceas maxime adînci, sprijinite pe exemple cunoscute celorlalţi (exemplul Cercarei în Ungaria), despre momentul exact cînd e bine să pedepseşti prin infidelitate amanţii care se poartă urît.

XV

Sangvinul, adevăratul francez (colonelul M…is), în loc să se frămînte din exces de sentiment ca Rousseau, dacă are o întîlnire mîine seară la orele şapte, îşi zugrăveşte totul în roz pînă în momentul fericit. Oamenii aceştia nu sînt deloc susceptibili de iubire-pasiune, care le-ar tulbura liniştea. Aş spune chiar că ei i-ar socoti poate elanurile drept o nenorocire sau cel puţin că s-ar simţi umiliţi de timiditatea ei.

XVI

Din vanitate, din neîncredere, din teamă de nenorocire, cei mai mulţi bărbaţi din lumea bună nu încep să iubească o femeie decît după intimitate.

XVII

Pentru a încuraja cristalizarea, sufletele foarte tandre au nevoie ca femeia să fie uşor de cucerit.

XVIII

O femeie crede că aude vocea opiniei publice în gura primului neghiob sau a primei prietene perfide care pretind că sînt, faţă de ea, interpreţi fideli ai publicului.

XIX

E o plăcere delicioasă să strîngi în braţe o femeie care ţi-a făcut mult rău, ţi-a fost duşmancă nemiloasă timp îndelungat şi e gata să-ţi mai fie încă duşmancă. Fericirea ofiţerilor francezi în Spania, în 1812.

XX

Ca să te bucuri de inima ta şi ca să iubeşti, ai nevoie de singurătate; dar ca să reuşeşti, trebuie să ieşi în lume.

XXI

Toate observaţiile francezilor despre dragoste sînt bine scrise, cu exactitate, fără exagerări, dar nu se ocupă decît de prefăcătorii uşoare, spunea amabilul cardinal Lante.

XXII

Toate *mişcările pasiunii* din comedia *Innamorati* de Goldoni sînt excelente; doar stilul şi ideile revoltă prin dezgustătoarea lor josnicie: piesa e tocmai inversul unei comedii franţuzeşti.

XXIII

Tinerii din 1822. Cine zice înclinaţie serioasă, dispoziţie activă zice jertfirea prezentului pentru viitor; nimic nu înalţă sufletul ca puterea şi obişnuinţa unor asemenea jertfe. În 1832 văd mai multă posibilitate pentru marile pasiuni decît în 1772.

XXIV

Temperamentul violent, cînd nu ia forme prea respingătoare, e poate cel mai nimerit dintre toate să impresioneze şi să hrănească imaginaţia femeilor. Dacă temperamentul violent nu e pus în situaţii frumoase, cum a fost Lauzun al lui Saint-Simon (*Memorii*, vol. V, 380), greul e să te obişnuieşti cu el. Dar, de îndată ce o femeie l-a dibuit, el trebuie s-o şi atragă. Da, pînă şi sălbatecul şi fanaticul Balfour (*Old Mortality*). Pentru ele, un astfel de temperament e opusul prozaicului.

XXV

Adeseori, în dragoste ne îndoim de ceea ce credem mai mult (la R. 355). În oricare altă pasiune, odată dovedit un lucru, nu ne mai îndoim de el.

XXVI

Versurile au fost inventate ca să ajute memoria. Mai apoi, au fost păstrate ca să sporească plăcerea prin arătarea dificultăţii învinse. A le păstra astăzi în arta dramatică e-o rămăşiţă de barbarie. Exemplu: regulamentul cavaleriei, pus în versuri de domnul de Bonnay.

XXVII

Pe cînd gelosul cavaler servant se hrăneşte cu plictiseală, avariţie, ură şi patimi veninoase şi reci, eu petrec o noapte fericită visînd la ea, la ea care se poartă rău cu mine, din neîncredere.

XXVIII

Numai un suflet mare îndrăzneşte să aibă un stil simplu; de asta a pus Rousseau atîta retorică în *Noua Héloïse*, lucru care o face de necitit la treizeci de ani.

XXIX

„Cel mai mare reproş pe care ni-l putem face este, cu siguranţă, să lăsăm să piară, ca pe nişte năluci uşoare stîrnite de somn, ideile de onoare şi de dreptate care, din cînd în cînd, ni se trezesc în inimă.“

Scrisoare din Jena, martie 1819

XXX

O femeie cinstită stă la ţară şi are treabă timp de o oră în seră cu grădinarul; nişte oameni cu care a avut o neînţelegere o acuză că trăieşte cu

grădinarul.

Ce să răspundă? La drept vorbind, lucrul e posibil. Ea ar putea să spună: „Caracterul meu îmi stă mărturie: priviţi-mi purtarea de cînd am venit pe lume“; dar asemenea lucruri sînt la fel de invizibile şi pentru răuvoitorii care nu vor, şi pentru proştii care nu pot să vadă nimic.

Salviati. Roma, 23 iulie 1819

XXXI

Am văzut un om descoperind că rivalul său era iubit, şi l-am văzut pe rival nedîndu-şi seama de aceasta din cauza pasiunii sale.

XXXII

Cu cît un bărbat e îndrăgostit mai nebuneşte, cu atît va trebui să facă un efort mai mare pentru a-şi învinge propria împotrivire şi a risca să-şi supere femeia iubită şi să-i prindă mîna.

XXXIII

Retorică ridicolă, dar, spre deosebire de cea a lui Rousseau, inspirată de adevărata pasiune: *Memoriile* domnului de Mau***, scrisoarea lui S***.

XXXIV

Despre firesc

În seara aceasta am văzut, sau mi s-a părut că văd, triumful *firescului* la o tînără care, ce e drept, cred că are un caracter frumos. Ea îşi adoră unul din veri, lucrul mi se pare vădit, şi pesemne că şi-a mărturisit sieşi starea

inimii. Vărul o iubeşte; dar, cum ea e foarte serioasă cu el, crede că nu-i place şi se lasă atras de semnele preferinţei pe care i le arată Clara, o tînără văduvă, prietenă cu Mélanie. Cred că el se va căsători cu văduva; Mélanie vede asta şi suferă tot ce poate suferi o inimă mîndră, plină, fără voia ei, de-o pasiune puternică. Ea n-ar avea decît să-şi schimbe niţel felul de-a se purta; dar a se depărta o clipă de *firesc* i se pare o josnicie care ar avea toată viaţa urmări.

XXXV

Sapho nu a văzut în dragoste decît delirul simţurilor sau plăcerea fizică sublimată de cristalizare. Anacreon a căutat în iubire o distracţie pentru simţuri şi spirit. În antichitate viaţa era prea puţin sigură ca să poţi avea răgazul unei iubiri-pasiune.

XXXVI

N-am nevoie decît de cele arătate mai sus ca să rîd un pic de oamenii care-l socotesc pe Homer superior lui Tasso. Iubirea-pasiune exista pe vremea lui Homer, şi nu prea departe de Grecia.

XXXVII

Femeie tandră, care cauţi să vezi dacă bărbatul adorat te iubeşte cu iubire-pasiune, cercetează prima tinereţe a iubitului tău. La primii paşi în viaţă, orice om deosebit a fost mai întîi un entuziast caraghios sau un nefericit. Bărbatul cu fire veselă şi blîndă, şi care nu cere mult ca să fie fericit, nu poate iubi cu pasiunea dorită de inima ta.

Eu numesc pasiune numai iubirea încercată de lungi nenorociri, de acele nenorociri pe care romanele se feresc cu grijă să le descrie şi pe care, altminteri, nici *nu pot* să le descrie.

XXXVIII

O voinţă puternică schimbă pe loc cea mai cumplită nenorocire într-o stare suportabilă. În seara unei bătălii pierdute, un bărbat goneşte cît poate pe un cal istovit; el aude clar galopul cetei de călăreţi care-l urmăresc; şi, deodată, se opreşte, descalecă, îşi împrospătează capsa carabinei şi a pistoalelor şi ia hotărîrea să se apere. Cît ai clipi, în loc să vadă moartea, el vede crucea Legiunii de onoare.

XXXIX

Baza moravurilor engleze. Pe la 1730, cînd noi îi aveam pe Voltaire şi pe Fontenelle, în Anglia a fost inventată o maşină pentru separat de pleavă grîul treierat; lucrul se făcea cu ajutorul unei roţi care dădea aerului mişcarea necesară pentru a înlătura pleava; dar în ţara aceasta *biblică*, ţăranii pretinseră că e o nelegiuire să mergi împotriva Providenţei divine, producînd astfel vînt artificial, în loc să implori cerul, printr-o rugă înflăcărată, să-ţi dea vîntul trebuitor pentru vînturat grîul şi să aştepţi momentul hotărît de Dumnezeul lui Israel. Comparaţi-i cu ţăranii francezi[2].

XL

Fără îndoială că pentru un bărbat e o nebunie să se expună iubirii-pasiune. Uneori, totuşi, leacul operează cu prea multă energie. Tinerele americane din Statele Unite sînt atît de pătrunse şi de fortificate cu idei raţionale încît dragostea, această floare a vieţii, a fugit dintre tineri. La Boston poţi lăsa în deplină siguranţă o fată singură cu un străin frumos şi fi sigur că ea nu se gîndeşte decît la zestrea viitorului soţ.

XLI

În Franţa, bărbaţii care şi-au pierdut nevestele sînt trişti; văduvele, dimpotrivă, sînt vesele şi fericite. Printre femei există o zicală despre fericirea stării acesteia. În contractul de căsătorie *nu* există deci egalitate.

XLII

Oamenii fericiţi în dragoste au un aer de profundă atenţie, ceea ce, pentru un francez, vrea să spună de profundă tristeţe.

Dresda, 1818

XLIII

Cu cît placi mai în general, cu atît placi mai puţin profund.

XLIV

Imitarea primelor zile ale vieţii ne face să ne molipsim de pasiunile părinţilor, chiar cînd pasiunile acestea ne otrăvesc viaţa. (Orgoliul lui L.)

XLV

Sursa cea mai respectabilă a *orgoliului feminin* e teama de-a nu scădea în ochii iubitului prin vreun demers pripit sau prin vreo acţiune care să i se poată părea lui prea puţin feminină.

XLVI

Adevărata dragoste face ca ideea morţii să-ţi fie obişnuită, uşor de îndurat, fără spaime, un simplu obiect de comparaţie, preţul pe care l-ai da pentru multe lucruri.

XLVII

De cîte ori n-am exclamat în plin curaj: „Dacă cineva mi-ar trage un glonte în cap, i-aş mulţumi înainte de a-mi da sufletul, dacă aş mai avea timp!“. Faţă de fiinţa iubită nu poţi avea curaj decît iubind-o mai puţin.

S. Februarie 1820

XLVIII

„Eu n-aş putea iubi, îmi spunea o tînără femeie; Mirabeau şi scrisorile către Sophie m-au dezgustat de sufletele mari. Scrisorile acestea funeste mi-au făcut impresia unei experienţe personale.“ Caută ce nu se vede niciodată în romane; faptul că doi ani de statornicie, înainte de-a ajunge la intimitate, îţi asigură inima iubitului.

XLIX

Ridicolul înspăimîntă dragostea. Ridicolul e imposibil în Italia, căci ce-i la modă la Veneţia e socotit ciudat la Neapole, deci nimic nu e ciudat. Apoi, nimic din ce face plăcere nu e privit cu ochi răi. Lucrul acesta ucide onoarea prostească şi jumătate din comedie.

L

Copiii poruncesc cu ajutorul lacrimilor şi, cînd nu-i asculţi, îşi fac dinadins rău. Femeile tinere *ţin morţiş* la amorul lor propriu.

LI

Sufletele care simt devin pe zi ce trece mai rare, iar minţile cultivate devin tot mai obişnuite; iată o idee comună, dar pe care, sub acest pretext, uiţi să o crezi.

LII

Orgoliul feminin

Bologna, 18 aprilie, ora două noaptea

Am văzut mai adineauri un exemplu izbitor; dar, după toate calculele, mi-ar trebui cincisprezece pagini ca să dau o idee exactă despre el; dacă aş avea curajul, aş prefera mai degrabă să notez consecinţele celor neîndoielnic văzute. Iată deci o convingere pe care trebuie să renunţ s-o comunic. Există prea multe împrejurări mărunte. Orgoliul acesta e opus vanităţii franceze. Pe cît îmi pot aminti, singura lucrare în care l-am văzut schiţat e partea din *Memoriile* doamnei Roland în care ea povesteşte micile raţionamente făcute pe cînd era fată.

LIII

În Franţa, majoritatea femeilor nu-i dau deloc atenţie unui tînăr pînă cînd n-au făcut din el un îngîmfat. Numai atunci el poate măguli vanitatea.

Duclos

LIV

Modena, 1820

Zilietti îmi spune la miezul nopţii, în casa amabilei Marchesina R…: „N-o să mă duc să iau masa la San Michele (numele unui han); ieri am fost spiritual, am fost plăcut pe cînd vorbeam cu Cl…, asta ar putea face să fiu remarcat“.

Să nu credeţi cumva că Zilietti ar fi prost sau timid. E un bărbat prudent şi foarte bogat, de pe aceste fericite meleaguri.

LV

Ceea ce trebuie admirat în America e ocîrmuirea, şi nu societatea. În alte părţi, ocîrmuirea e cea care face răul. La Boston rolul a fost schimbat, iar ocîrmuirea face pe ipocrita ca să nu supere societatea.

LVI

Dacă iubesc, tinerele din Italia sînt lăsate cu totul la voia inspiraţiilor naturii. Ele nu pot fi ajutate decît cel mult de-un mic număr de maxime foarte adevărate, pe care le-au aflat trăgînd cu urechea pe la uşi.

Ca şi cum hazardul ar fi decis ca aici totul să contribuie la păstrarea *firescului,* nu citesc romane, pentru motivul că nu există. La Geneva şi în Franţa, dimpotrivă, se face dragoste la şaisprezece ani, ca să faci un roman, iar fata se întreabă la fiecare pas şi aproape la fiecare lacrimă: „Nu sînt oare bine în rolul lui Julie d’Étanges?“.

LVII

Soţul unei tinere femei, adorată de amantul cu care ea se poartă rău şi căruia abia îi îngăduie să-i sărute mîna, n-are decît cel mult cea mai

grosolană plăcere fizică, acolo unde amantul ar găsi deliciile şi elanurile celei mai vii fericiri din cîte există pe pămînt.

LVIII

Legile *imaginaţiei* sînt încă atît de puţin cunoscute încît admit schiţa de mai jos, care poate nu e decît o greşeală.

Cred că pot deosebi două feluri de imaginaţie.

1. Imaginaţia înflăcărată, impetuoasă, spontană, îndemnînd imediat la acţiune, chinuindu-se singură şi lîncezind dacă tărăgănezi lucrurile numai cu douăzeci şi patru de ore, ca imaginaţia lui Fabio. Prima ei trăsătură e nerăbdarea, şi ea se înfurie pe ce nu poate obţine. Ea vede toate obiectele exterioare, care nu fac decît s-o înflăcăreze, şi le asimilează propriei sale substanţe, întorcîndu-le pe loc în profitul pasiunii.

2. Imaginaţia care nu se înflăcărează decît încetul cu încetul, fără grabă, dar care, cu timpul, nu mai vede obiectele exterioare şi ajunge să nu se mai ocupe şi să nu se mai hrănească decît cu pasiunea ei. Acest ultim fel de imaginaţie se împacă foarte bine cu încetineala şi chiar cu raritatea ideilor. Ea e favorabilă statorniciei. E imaginaţia majorităţii bietelor fete germane care mor de dragoste şi de ftizie. Spectacolul acesta trist, atît de des întîlnit dincolo de Rin, nu e niciodată întîlnit în Italia.

LIX

Deprinderi ale imaginaţiei. Pe un francez îl supără în *mod real* opt schimbări de decoruri într-un act de tragedie. Plăcerea de a vedea *Macbeth* nu există pentru acest om; el se consolează *blestemîndu-l* pe Shakespeare.

LX

În ceea ce priveşte femeile, în Franţa provincia e cu patruzeci de ani în urma Parisului. A. C…, o femeie măritată, îmi spune că ea nu şi-a îngăduit să citească decît anumite fragmente din *Memoriile* lui Lauzun. Prostia

aceasta mă îngheaţă, nu sînt în stare să-i spun un cuvînt; a şi găsit cartea pe care s-o laşi din mînă.

Lipsă de firesc, mare defect al femeilor din provincie. Gesturile lor multiplicate şi graţioase. Cele care joacă rolul prim în oraşul lor, mai rele decît celelalte.

LXI

Goethe, sau oricare alt om de geniu german, preţuieşte banul atîta cît merită. Trebuie să te gîndeşti numai la averea ta doar atîta timp cît nu ai şase mii de franci rentă, şi-apoi să nu te mai gîndeşti la ea. Prostul, de partea lui, nu înţelege avantajul pe care-l ai simţind şi gîndind ca Goethe; toată viaţa el nu simte decît prin bani şi nu se gîndeşte decît la bani. Prin mecanismul acestui dublu vot, în societate prozaicii par că-i învinge pe cei cu suflet nobil.

LXII

În Europa, dorinţa e înflăcărată de constrîngere; în America, ea se toceşte prin libertate.

LXIII

O anumită manie a discuţiei a prins tineretul şi-l îndepărtează de dragoste. Cercetînd dacă Napoleon a fost folositor Franţei, laşi să treacă vîrsta dragostei. Chiar printre cei ce vor să fie tineri există unii pe care afectarea cravatei, a pintenilor, a aerului marţial, preocuparea de sine îi fac să uite să privească fata care trece cu un aer atît de simplu şi căreia lipsa averii nu-i îngăduie să iasă în lume decît o dată pe săptămînă.

LXIV

Am suprimat capitolul *Mironosiţa* şi încă vreo cîteva.

Sînt fericit că am găsit pasajul de mai jos în memoriile lui Horace Walpole:

THE TWO ELISABETHS. Let us compare the daughters of two ferocious men, and see which was sovereign of a civilised nation, which of a barbarous one. Both were Elisabeths. The daughter of Peter (of Russia) was absolute yet spared a competitor and a rival; and thought the person of an empress had sufficient allurements for as many of her subjects as she chose to honour with the comunication. Elisabeth of England could neither forgive the claim of Mary Stuart nor her charms, but ungenerously emprisoned her (as George IV did Napoleon), when imploring protection, and without the sanction of either despotism or law, sacrificed many to her great and little jealousy. Yet this Elisabeth, piqued herself on chastity; and while she practised every ridiculous art of coquetery to be admired at an unseemly age, kept off lovers whom she encouraged, and neither gratified her own desires nor their ambition. Who can help prefering the honest, open-hearted barbarian empress? (LORD OXFORD'S MEMOIRS)[3]

LXV

Familiaritatea extremă poate distruge *cristalizarea.* O fată încîntătoare de şaisprezece ani se îndrăgosti de un tînăr frumos, de aceeaşi vîrstă, şi care nu uita, în fiecare seară, cînd se întuneca[4], să treacă pe sub ferestrele ei. Mama îl invită să petreacă opt zile la ţară. Leacul era îndrăzneţ, e drept, dar fata avea un suflet ca din romane, şi frumosul tînăr era cam prostuţ: după trei zile, ea îl dispreţui.

LXVI

Bologna, 17 aprilie 1817

Ave Maria (*twilight*), în Italia, ora tandreţei, a plăcerilor sufleteşti şi a melancoliei: senzaţie sporită de sunetul clopotelor acestora frumoase.

Ceasuri ale plăcerilor, legate de simţuri doar prin amintiri.

LXVII

Prima dragoste a unui tînăr care intră în lume e de obicei o dragoste ambiţioasă. Ea se declară rareori pentru o fată blîndă, amabilă, nevinovată. Cum să tremuri, să adori, să simţi în prezenţa unei divinităţi? Un adolescent are nevoie să iubească o fiinţă ale cărei calităţi îl înalţă în propriii lui ochi. Numai spre apusul vieţii reîncepi cu tristeţe să iubeşti ce e simplu şi nevinovat, nemaiavînd ce aştepta de la sublim. Între aceste două vîrste se află dragostea adevărată, care nu se gîndeşte la nimic în afară de sine.

LXVIII

Sufletele mari nu se lasă întrezărite; ele se ascund şi, de obicei, nu lasă să se vadă decît un pic de originalitate. Există mai multe suflete mari decît s-ar crede.

LXIX

Ce moment e prima strîngere de mînă a femeii iubite! Singura fericire cu care poate fi comparat e răpitoarea fericire a Puterii, aceea pe care miniştrii şi regii se prefac că o dispreţuiesc. Fericirea aceasta îşi are şi ea c*ristalizarea* ei, care cere o imaginaţie mai rece şi mai raţională. Vezi bărbatul pe care, abia de-un sfert de oră, Napoleon l-a făcut ministru.

LXX

Natura a dat forţa Nordului şi mintea Sudului, îmi spunea celebrul Jean de Muller la Cassel, în 1808.

LXXI

Nimic mai fals decît maxima: „Nimeni nu-i erou pentru valetul său“, sau mai degrabă nimic mai adevărat în sensul *monarhic*: erou afectat ca Hippolyte din *Fedra*. Desaix, de pildă, ar fi fost un erou chiar pentru valetul său (ce-i drept, nu ştiu dacă avea vreunul), şi mai erou pentru valetul său decît pentru oricine. Fără bunele maniere şi fără gradul de comedie neapărat necesar, Turenne şi Fénelon ar fi fost nişte Desaix.

LXXII

Iată un blestem: Eu, care sînt olandez, îndrăznesc să spun: francezii habar n-au ce-i adevărata plăcere a conversaţiei şi nici adevărata plăcere a teatrului: în loc de destindere şi deplină lăsare în voie, ei fac o muncă. Printre multele oboseli care au grăbit moartea doamnei de Staël, am auzit cum era socotită şi munca pe care a depus-o conversînd în ultima ei iarnă[5].

LXXIII

Gradul de tensiune a nervilor urechii, cerut ca să asculţi fiecare notă, explică destul de bine partea fizică a plăcerii produse de muzică.

LXXIV

Ceea ce le înjoseşte pe femeile întreţinute este ideea pe care-o au ele şi pe care oamenii o au despre ele că săvîrşesc o mare greşeală.

LXXV

La oaste într-o retragere, dacă-l previi pe un soldat italian despre un pericol inutil de înfruntat, el aproape că-ţi mulţumeşte şi-l evită cu grijă. Arată-i, din omenie, acelaşi pericol unui soldat francez; el crede că-l pui la încercare, se simte atins în amorul lui propriu şi dă fuga imediat să i se expună. Dacă ar îndrăzni, ar căuta să rîdă de tine.

Gyat, 1812

LXXVI

Orice idee extrem de utilă, dacă nu poate fi expusă decît în termeni foarte simpli, va fi neapărat dispreţuită în Franţa. *Învăţămîntul mutual* n-ar fi avut succes niciodată, dacă ar fi fost descoperit de un francez. În Italia este exact invers.

LXXVII[6]

.....
.....

LXXVIII

În dragoste, cînd *împarţi* banii, sporeşti dragostea; cînd dai banii, *ucizi* dragostea.

Îndepărtezi nenorocirea actuală şi, pentru viitor, îndepărtezi odioasa teamă de-a duce lipsă de bani; sau faci să se nască *politica* şi simţământul de a fi doi; distrugi simpatia.

LXXIX

(*Liturghie la Tuileries, 1811*)

Ceremoniile Curţii cu piepturile dezgolite ale femeilor, pe care ele şi le expun acolo aşa cum îşi expun ofiţerii uniformele, şi fără ca atîtea farmece să mai producă senzaţie, readuc fără voie în minte scenele descrise de Aretin.

Se vede ceea ce face toată lumea ca să-i placă unui om, numai din *interes pentru bani*; se vede o întreagă mulţime de oameni acţionînd totodată fără morală, dar mai ales fără pasiune. Toate acestea adăugate la prezenţa unor femei foarte decoltate, avînd răutatea zugrăvită pe chip şi un rîs sardonic faţă de tot ce nu e interes personal, plătit imediat prin plăceri îmbelşugate, dau o idee despre scenele din Bagno şi azvîrlă cît colo orice piedică întemeiată pe virtute sau pe satisfacţia lăuntrică a unui suflet mulţumit de sine.

Printre toate acestea, am văzut sentimentul izolării îndemnînd la dragoste inimile duioase.

LXXX

Dacă sufletul simte un sentiment de ruşine urîtă pe care trebuie să-l învingă, nu poate avea plăcere. Plăcerea e un lux: ca să te bucuri de el, trebuie ca siguranţa, care e necesară, să nu întîmpine nici un risc.

LXXXI

Semn de dragoste pe care femeile interesate nu se pricep să-l simuleze. Există oare o adevărată bucurie în împăcare? sau cei ce se împacă se

gîndesc doar la foloasele pe care le vor trage?

LXXXII

Bieţii oameni care-şi duc viaţa în mănăstirile trapiştilor sînt nişte nenorociţi care n-au avut destul curaj ca să se sinucidă. Nu vorbesc de şefi, pentru care e o plăcere să fie şefi.

LXXXIII

E o nenorocire să fi cunoscut frumuseţea italiană: devii insensibil. În afara Italiei, preferi conversaţia bărbaţilor.

LXXXIV

Prudenţa italiană tinde să conserve viaţa, ceea ce admite jocul imaginaţiei. (Vezi o versiune a morţii faimosului actor comic Pertica, la 24 decembrie 1821.) Prudenţa engleză, urmărind numai să adune şi să păstreze destui bani ca să acopere cheltuielile, cere, dimpotrivă, o exactitudine minuţioasă şi de fiece clipă, deprindere care paralizează imaginaţia. Observaţi că ea dă în acelaşi timp mai multă putere ideii de *datorie*.

LXXXV

Imensul respect pentru bani, marele şi primul cusur al englezului şi al italianului, e mai puţin simţit în Franţa, iar în Germania e cu totul redus la limitele cuvenite.

LXXXVI

Nevăzînd niciodată fericirea pasiunilor *adevărate*, femeile franceze nu sînt greu de mulţumit în ceea ce priveşte fericirea interioară a căsniciei lor şi *cotidianul* vieţii.

Compiègne

LXXXVII

„Îmi vorbiţi despre ambiţie ca despre un mijloc de-a alunga plictiseala, spunea Kamenski; tot timpul cît făceam, seară de seară, cîte două leghe la galop ca să mă duc s-o văd pe prinţesă la Kolich, eram în tovărăşia intimă a unui despot pe care-l respectam şi în a cărui putere se aflau toată fericirea mea şi satisfacerea tuturor dorinţelor mele posibile.“

Wilna, 1812

LXXXVIII

Perfecţiunea în ceea ce priveşte micile probleme ale politeţei şi ale toaletei, o mare bunătate, nici urmă de geniu, atenţie zilnic faţă de o sută de lucruri mărunte, incapacitatea de-a se ocupa mai mult de trei zile de un acelaşi lucru; frumos contrast cu severitatea puritană, cruzimea biblică, probitatea strictă, amorul-propriu timid şi bolnăvicios, *cant*-ul universal; şi totuşi, iată primele două popoare ale lumii!

LXXXIX

Fiindcă, printre principese, a existat o Ecaterina a II-a împărătească, de ce n-ar exista, printre burgheze, o femeie Samuel Bernard sau Lagrange?

XC

Alviza numeşte indelicateţe de neiertat îndrăzneala de a scrie scrisori în care îi vorbeşti despre dragoste unei femei pe care-o adori şi care, privindu-te duios, îţi jură că nu te va iubi niciodată.

XCI

Cel mai mare filozof pe care l-au avut francezii a avut ghinionul de-a nu trăi în vreo pustietate a Alpilor, pe vreun meleag depărtat, de unde să-şi trimită cartea la Paris, fără ca el însuşi să vină niciodată acolo. Văzîndu-l pe Helvétius atît de simplu şi de cumsecade, unor oameni lipsiţi de naturaleţe şi afectaţi ca Suard, Marmontel, Diderot nu le-a putut trece prin minte că el era un mare filozof. Şi au fost de bună-credinţă cînd i-au dispreţuit mintea profundă; mai întîi, ea era simplă, ceea ce e un păcat de neiertat în Franţa; în al doilea rînd, omul, şi nu cartea, avea o slăbiciune care-l deprecia: ţinea nespus de mult să aibă ceea ce în Franţa se numeşte glorie, să fie la modă printre contemporani, la fel ca Balzac, Voiture, Fontenelle.

Rousseau avea prea multă sensibilitate şi prea puţină raţiune, Buffon prea multă ipocrizie în grădina sa botanică, iar Voltaire prea multă copilărie în cap, pentru a putea înţelege principiul lui Helvétius.

Filozoful a comis uşoara stîngăcie de a numi principiul acesta *interes*, în loc să-i dea frumosul nume de *plăcere*[7], dar ce să mai gîndim despre bunul-simţ al unei întregi literaturi care se lasă înşelată de-o greşeală atît de măruntă?

Un om cu mintea obişnuită, prinţul Eugen de Savoia, de pildă, în locul lui Regulus, ar fi rămas liniştit la Roma sau chiar şi-ar fi rîs de prostia Senatului Cartaginei; Regulus s-a reîntors însă. Prinţul Eugen şi-ar fi urmărit *interesul*, exact cum şi l-a urmărit Regulus pe al lui.

Un suflet generos vede aproape în toate întîmplările vieţii posibilitatea unei fapte care nici nu-i trece prin minte unui suflet obişnuit. Şi în clipa cînd posibilitatea acestei fapte devine vizibilă pentru sufletul generos, e chiar în *interesul lui* s-o săvîrşească.

Dacă n-ar săvîrşi fapta pe care a întrezărit-o, s-ar dispreţui pe sine; ar fi nenorocit. Fiecare îşi vede îndatoririle pe măsura inteligenţei sale. Principiul lui Helvétius e adevărat chiar în cele mai nebune exaltări ale

dragostei, chiar în sinucidere. E împotriva firii omului, e imposibil ca el să nu facă totdeauna şi oricînd l-ai lua ceea ce e posibil şi-i face cea mai mare plăcere în clipa aceea.

XCII

Să ai tărie de caracter înseamnă să fi încercat efectul altora asupra ta; deci, ceilalţi sînt necesari.

XCIII

Iubirea în antichitate

Scrisori de dragoste postume de la doamnele romane nu se cunosc. Petronius a scris o carte încîntătoare, dar n-a zugrăvit decît desfrîul.

În ceea ce priveşte *dragostea* la Roma, după Didona[8] şi după a doua eglogă a lui Virgiliu, nu avem nimic mai precis decît scrierile celor trei mari poeţi, Ovidiu, Tibul şi Properţiu.

Dar elegiile lui Parny sau scrisoarea Héloïsei către Abeilard, de Colardeau, sînt descrieri cu totul slabe şi foarte vagi, dacă le comparăm cu cîteva scrisori din *Noua Héloïse*, cu *Scrisorile unei călugăriţe portugheze*, cu cele ale domnişoarei de Lespinasse, cu cele ale Sophiei lui Mirabeau, cu cele ale lui Werther etc. etc.

Poezia, cu comparaţiile ei obligatorii, cu mitologia ei în care nici poetul nu crede, cu demnitatea ei de stil à la Ludovic al XIV-lea, şi cu tot dichisul ei de ornamente aşa-zis poetice, e mult mai prejos decît proza, de îndată ce trebuie să dea o idee clară şi precisă despre pornirile inimii; iar în genul acesta nu poţi emoţiona decît prin claritate.

Tibul, Ovidiu şi Properţiu au avut mai mult bun-gust decît poeţii noştri; ei au descris dragostea aşa cum a putut exista la mîndrii cetăţeni ai Romei; şi unde mai pui că trăiau sub August, care, după ce a închis templul lui Ianus, căuta să-i coboare pe cetăţeni la starea de supuşi credincioşi ai unei monarhii.

Amantele acestor trei mari poeţi au fost nişte femei cochete, infidele şi venale; alături de ele, ei nu căutau decît plăceri fizice, şi aş crede că nu şi-au putut închipui niciodată că ar putea exista sentimente sublime[9] care, peste treisprezece secole, au făcut să palpite inima tandrei Héloïse.

Pasajul de mai jos îl împrumut de la un distins literat, care-i cunoaşte mult mai bine decît mine pe poeţii latini:

„Strălucitorul geniu al lui Ovidiu[10], imaginaţia bogată a lui Properţiu, sufletul sensibil al lui Tibul le-au inspirat fără îndoială versuri de nuanţe diferite, dar ei iubeau în acelaşi fel nişte femei aproape de acelaşi soi. Ei doresc, izbîndesc, au rivali fericiţi, sînt geloşi, se ceartă şi se împacă: sînt, la rîndul lor, necredincioşi, li se iartă şi regăsesc o fericire curînd tulburată de revenirea aceloraşi întîmplări.

Corina e măritată. Prima lecţie dată ei de Ovidiu e prin ce vicleşug să-şi înşele bărbatul; ce semne trebuie să-şi facă de faţă cu el şi faţă de lume, ca să se înţeleagă ei doi şi să nu fie înţeleşi de ceilalţi. Plăcerea urmează curînd; dar tot curînd vin şi certurile şi, ceea ce nu s-ar aştepta din partea unui bărbat atît de galant ca Ovidiu, vin ocările şi loviturile; apoi scuzele, lacrimile şi iertarea. Poetul se adresează cîteodată unor oameni de rînd, unor slugi, portarului iubitei (ca să-i deschidă, noaptea), unei bătrîne blestemate care-o corupe şi-o învaţă să se dăruie pe bani mulţi bătrînului eunuc care-o păzeşte, unei tinere sclave ca să-i ducă tăbliţele în care el îi cere o întîlnire. Întîlnirea e refuzată: Ovidiu îşi blestemă tăbliţele, atît de prost primite. Dar apoi e totuşi bine primit: şi el i se adresează Aurorei, rugînd-o să nu vină să-i întrerupă fericirea.

Curînd, poetul se acuză pentru numeroasele lui infidelităţi, pentru faptul că-l atrag toate femeile. Peste o clipă, Corina e şi ea necredincioasă; el nu poate îndura gîndul că i-a dat lecţii de care ea profită cu altul. La rîndul ei, Corina e geloasă şi se înfurie mai degrabă ca o femeie aprigă din fire decît ca o îndrăgostită: ea îl acuză că iubeşte o tînără sclavă. El îi jură că nu-i adevărat şi-i scrie sclavei; şi tot ce-o supărase pe Corina era adevărat. Cum de-a putut ea afla? Ce semne i-au trădat? Ovidiu îi cere tinerei sclave o nouă întîlnire. Dacă refuză, o ameninţă că-i va destăinui totul Corinei. Poetul glumeşte cu un prieten despre cele două amoruri ale lui, despre necazurile şi plăcerile pricinuite de ele. Ceva mai tîrziu, nu se mai gîndeşte decît la Corina. Ea e cu totul a lui. El îşi cîntă triumful, ca şi cum ar fi la prima victorie. După cîteva întîmplări peste care, din mai multe motive, trebuie să trecem, şi după altele a căror povestire ne-ar răpi prea mult timp,

iată că soţul Corinei a devenit prea înţelegător. El nu mai e gelos, şi asta îi displace amantului, care-l ameninţă că-i părăseşte soţia dacă nu redevine gelos. Soţul i se supune prea mult; o pune pe Corina sub pază atît de bună încît Ovidiu nu se mai poate apropia de ea. Amantul se plînge de supravegherea aceasta pe care chiar el a provocat-o, dar pe care va şti cum s-o înlăture; din nenorocire, nu e singurul care izbuteşte să facă aceasta. Infidelităţile Corinei reîncep şi se înmulţesc; aventurile ei devin atît de publice încît singura graţie pe care Ovidiu i-o cere e să fie mai grijulie cînd îl înşeală şi să arate ceva mai puţin ce este. Iată moravurile lui Ovidiu şi ale amantei sale, iată caracterul iubirii lor.

Cinthia e prima dragoste a lui Properţiu, şi va fi şi ultima. De îndată ce e fericit, el e gelos. Cinthia iubeşte prea mult găteala; el îi cere să lase luxul şi să iubească simplitatea. Properţiu însuşi se dedă la mai multe feluri de desfrîu. Cinthia îl aşteaptă; el nu se duce la ea decît în zori, cînd pleacă de la masă, ameţit de vin, şi-o găseşte adormită; ea rămîne multă vreme aşa, fără ca zgomotele făcute de el, fără ca mîngîierile lui chiar s-o trezească. În sfîrşit, ea deschide ochii şi-l mustră după cum merită. Un prieten vrea să-l despartă de Cinthia; Properţiu îi face prietenului acestuia elogiul frumuseţii şi al harurilor ei. Apoi e ameninţat s-o piardă: Cinthia pleacă cu un militar; ea va urma taberele, va înfrunta orice ca să-şi urmeze soldatul. Properţiu nu se mînie, ci plînge; îi face iubitei urări de fericire. De-acum n-o să mai iasă din casa părăsită de ea; o să-i întîmpine pe străinii care au văzut-o, o să-i întrebe neîncetat despre Cinthia lui. Ea, mişcată de atîta dragoste, îşi părăseşte soldatul şi rămîne cu poetul. El mulţumeşte lui Apollo şi muzelor; e beat de fericire. Dar fericirea îi e curînd tulburată de noi crize de gelozie, întreruptă de depărtare şi de absenţă. Departe de Cinthia, Properţiu nu se gîndeşte decît la ea. Trecutele ei infidelităţi îl fac să se teamă de altele noi. Moartea nu-l înspăimîntă; poetul se teme doar să n-o piardă pe Cinthia; dacă ar fi sigur că ea îi e credincioasă, ar coborî fără părere de rău în mormînt.

După noi trădări, Properţiu se crede scăpat de dragostea lui, dar curînd îi poartă iar lanţurile. Poetul face portretul cel mai încîntător al iubitei, al frumuseţii, al eleganţei veşmintelor, al talentelor ei la cînt, poezie şi dans; totul îi sporeşte şi-i justifică dragostea. Dar Cinthia, la fel de perversă pe cît e de frumoasă, ajunge de ocară în tot oraşul prin aventurile ei atît de scandaloase, încît Properţiu n-o mai poate iubi fără să se ruşineze. El se ruşinează, dar nu se poate despărţi de ea. O să-i fie amant, soţ; n-o să mai iubească niciodată altă femeie în afară de Cinthia. Cei doi se despart şi se

împacă iar. Cinthia e geloasă; el o liniştеşte. Niciodată nu va iubi o altă femeie. Într-adevăr, el nu iubeşte o singură femeie: le iubeşte pe toate. Niciodată n-are destule, e mereu dornic de plăceri. Ca să-şi revină în fire, trebuie ca Cinthia să-l părăsească iar. Plîngerile lui sînt atît de vii de parcă ai zice că niciodată n-a înşelat-o. Poetul vrea să fugă. Încearcă să uite, prin desfrîu. Se îmbătase, ca de obicei. Şi se preface că un grup de amoraşi l-au întîlnit şi l-au readus la picioarele Cinthiei. Împăcarea lor e urmată de noi furtuni. La unul din chefurile lor, Cinthia, înfierbîntată de vin ca şi el, răstoarnă masa şi-i aruncă în cap cupele; lui, asta i se pare încîntător. Noi perfidii îl silesc, în sfîrşit, să-şi rupă lanţul; Properţiu vrea să plece, va călători în Grecia; îşi face întregul plan al călătoriei, dar renunţă la el, ca să se vadă din nou batjocorit. Cinthia nu se mulţumeşte numai să-l înşele, ci îl face şi de rîsul rivalilor. Dar cade bolnavă şi e pe moarte. Atunci ea îi reproşează infidelităţile, toanele, părăsirea în care a lăsat-o în ultimele ei clipe şi se jură că, în ciuda aparenţelor, i-a fost totdeauna credincioasă. Aşa arată moravurile şi aventurile lui Properţiu şi ale iubitei lui; aceasta este, pe scurt, povestea dragostei lor. Iată femeia pe care un suflet ca al lui Properţiu a trebuit s-o iubească.

Ovidiu şi Properţiu au fost adeseori necredincioşi, dar niciodată nestatornici. Ei sînt doi libertini fixaţi, care îşi duc adesea, ici-colo, omagiile, dar revin totdeauna la aceleaşi lanţuri. Corina şi Cinthia au ca rivale toate femeile; ele n-au nici una în mod deosebit. Muza acestor doi poeţi e fidelă, dacă dragostea lor nu e aşa: nici un alt nume în afară de Corina şi de Cinthia nu apare în versurile lor. Tibul, amant şi poet mai tandru, mai puţin vioi şi mai stăpînit decît ei în privinţa gusturilor, n-are aceeaşi statornicie. Trei frumoase sînt, una după alta, subiectele dragostei şi ale versurilor lui. Prima e Delia, cea mai celebră şi cea mai iubită totodată. Tibul şi-a pierdut averea, dar îi rămîn viaţa la ţară şi Delia; tot ce-şi doreşte e s-o aibă pe ea, în liniştea cîmpurilor, să-şi poată da sufletul strîngîndu-i mîna în mîna lui, iar ea să-i urmeze plîngînd alaiul de înmormîntare. Delia e închisă de un soţ gelos; în ciuda Arguşilor şi a zăvoarelor triple, Tibul va pătrunde în temniţa ei. În braţele iubitei, îşi va uita toate necazurile. Tibul cade la pat bolnav şi, cu gîndul numai la Delia, o povăţuieşte să fie totdeauna castă, *să dispreţuiască aurul*, să nu-i dăruie decît lui ce-a obţinut el de la ea. Dar Delia nu-i urmează sfatul. El crezuse că-i va putea suporta necredinţa; dar nu e în stare şi cere îndurare Deliei şi zeiţei Venus. Apoi îşi caută în vin leacul pe care nu-l găseşte; nu poate nici să-şi aline regretele, nici să se vindece de dragostea lui. Şi atunci i se adresează soţului Deliei,

înşelat ca şi el; îi destăinuieşte toate vicleşugurile folosite de ea ca să-şi atragă şi să-şi vadă amanţii. Dacă soţul nu se pricepe s-o păzească, să i-o încredinţeze lui; el va şti cum să-i îndepărteze şi cum s-o ferească de capcanele lor pe femeia care îşi bate joc de amîndoi. Apoi se potoleşte, revine la ea, îşi aminteşte de mama Deliei, care le ocrotea dragostea; amintirea femeii aceleia blînde îi umple inima de simţăminte duioase, şi toate păcatele Deliei sînt uitate. Dar ea săvîrşeşte curînd altele, şi mai grave. S-a lăsat coruptă de bani şi de daruri, şi e acum a altuia, a altora. Tibul rupe în sfîrşit un lanţ ruşinos şi-i spune adio pentru totdeauna.

Apoi trece sub stăpînirea lui Nemesis, dar va fi la fel de nefericit; Nemesis nu iubeşte decît aurul, şi puţin îi pasă de versurile şi de talentul poetului. E o femeie care iubeşte banii şi se dăruie celui ce plăteşte mai mult; el îi blestemă dragostea de bani, dar o iubeşte şi nu poate trăi dacă nu e iubit de ea. Încearcă s-o înduplece prin imagini înduioşătoare. Nemesis şi-a pierdut surioara mai mică; Tibul se va duce să plîngă pe mormîntul ei şi să-şi încredinţeze mîhnirile cenuşei acesteia mute. Manii surioarei se vor supăra pe Nemesis pentru lacrimile pe care ea le face să curgă. Nemesis să nu treacă cumva peste mînia lor! Trista nălucă a surioarei ar veni noaptea să-i tulbure somnul… Dar toate aceste triste amintiri îi smulg lacrimi lui Nemesis. Tibul nu vrea să-şi cumpere nici măcar fericirea cu preţul acesta. A treia iubită a lui e Neera. Tibul s-a bucurat mult timp de dragostea ei; acum nu le mai cere zeilor decît să trăiască şi să moară cu ea; dar ea pleacă, e absentă; el nu se gîndeşte decît la ea, nu le-o cere zeilor decît pe ea; l-a văzut în vis pe Apollo, care-l vesteşte că Neera îl părăseşte; Tibul refuză să creadă visului; n-ar putea supravieţui unei asemenea nenorociri, şi totuşi nenorocirea există. Neera e infidelă; Tibul e din nou părăsit. Iată caracterul şi soarta lui Tibul, iată triplul şi destul de tristul roman al iubirilor lui.

În poezia lui domină mai ales o dulce melancolie, care dă chiar plăcerii o nuanţă de reverie şi de tristeţe şi îi face farmecul. Dacă a existat vreun poet antic care să pună ceva moral în iubire, acela a fost Tibul; dar aceste nuanţe ale sentimentului pe care poetul le exprimă atît de bine *sînt în el*; Tibul nu se gîndeşte, după cum nici ceilalţi doi nu se gîndeau, să le caute sau să le facă să se nască la iubitele lui; graţiile, frumuseţea lor sînt singurele lucruri care-l înflăcărează; favorurile lor sînt tot ce doreşte sau regretă; perfidia, ticăloşia, părăsirea lor sînt tot ce-l frămîntă. Dintre toate aceste femei, devenite celebre prin versurile celor trei mari poeţi, Cinthia pare cea mai vrednică de-a fi iubită. La ea atracţia talentelor se adaugă celorlalte haruri; ea cultivă cîntul, poezia; dar, în ciuda acestor talente, care

erau adeseori talentele curtezanelor de-o anumită treaptă, ea preţuieşte cît şi celelalte: Cinthia rămîne totuşi sub stăpînirea plăcerii, a aurului şi a vinului; iar Properţiu, care-i laudă numai o dată sau de două ori gustul pentru arte, în patima lui nu e mai puţin stăpînit de cu totul altceva“.

Pe cît se pare, aceşti mari poeţi au făcut parte dintre sufletele cele mai tandre şi mai gingaşe ale veacului lor, şi iată totuşi pe cine au iubit şi cum au iubit. Aici trebuie făcută abstracţie de orice fel de consideraţie literară. Eu nu le cer decît o mărturie asupra vremii lor; iar peste două mii de ani, un roman de Ducray-Duminil va fi o mărturie a moravurilor noastre.

XCIII bis

Unul din marile mele regrete e că n-am putut vedea Veneţia din 1760[11]; o serie de împrejurări fericite reuniseră, pe cît se pare, în spaţiul acesta restrîns, şi instituţiile politice, şi părerile cele mai favorabile fericirii omului. O dulce voluptate le dăruia tuturor o fericire uşor de dobîndit. Lupte interioare şi crime nu existau. Toate feţele erau senine, nimeni nu se gîndea să pară mai bogat, ipocrizia nu ducea la nimic. Îmi închipui că trebuie să fi fost exact contrariul Londrei din 1822.

XCIV

Dacă înlocuiţi lipsa de securitate personală prin teama îndreptăţită de-a nu avea bani, veţi vedea că în ceea ce priveşte pasiunea a cărei monografie o încercăm aici, Statele Unite ale Americii se aseamănă mult cu antichitatea.

Vorbind despre schiţele mai mult sau mai puţin nedesăvîrşite ale iubirii-pasiune lăsate de cei vechi, văd că am uitat *Amorurile Medeii* din *Argonautica*. Virgiliu le-a copiat în Didona sa. Comparaţi aceasta cu iubirea aşa cum se află într-un roman modern: preotul din Killerine, de pildă.

XCV

Romanul simte frumuseţile naturii şi artelor cu o putere, o profunzime şi o justeţe uimitoare; dar, dacă începe să judece despre ce simte atît de puternic, te apucă mila.

Asta poate din cauză că sentimentul îi vine de la natură, iar logica de la ocîrmuire.

Se vede imediat de ce, în afara Italiei, artele frumoase nu sînt decît o glumă proastă; se judecă mai bine despre ele, dar publicul nu simte.

XCVI

Londra, 20 noiembrie 1821

Un om foarte cu judecată, sosit ieri din Madras, îmi spune în două ore de conversaţie ceea ce eu rezum în următoarele douăzeci de rînduri:

„*Mohoreala*, pe care o cauză necunoscută o face să apese asupra caracterului englez, pătrunde atît de adînc în inimi încît, la capătul lumii, la Madras, cînd un englez poate căpăta cîteva zile de vacanţă, părăseşte cît mai grabnic bogatul şi înfloritorul Madras ca să vină să se destindă în orăşelul francez Pondichéry, care, fără bogăţii şi aproape fără comerţ, prosperă sub administrarea părintească a domnului Dupuy. La Madras se bea vin de Bourgogne cu treizeci şi şase de franci sticla; sărăcia francezilor din Pondichéry face ca, în lumea cea mai aleasă, răcoritoarele să fie doar nişte pahare mari cu apă. Dar acolo se rîde“.

Acum există mai multă libertate în Anglia decît în Prusia. Climatul este acelaşi ca la Königsberg, Berlin, Varşovia, oraşe care sînt departe de-a se caracteriza prin tristeţe. În ele, clasele lucrătoare sînt mai puţin sigure pe cîştigul lor şi beau la fel de puţin vin ca şi în Anglia; ele sînt mult mai prost îmbrăcate.

Aristocraţiile Veneţiei şi Vienei nu sînt triste.

Nu văd decît o deosebire: în ţările vesele, *Biblia* e citită puţin şi există galanterie. Cer iertare că revin adeseori asupra unei demonstraţii de care mă îndoiesc. Suprim douăzeci de fapte în sensul celor ce preced.

XCVII

Am văzut de curînd, într-un frumos castel de lîngă Paris, un tînăr foarte chipeş, foarte inteligent, foarte bogat, care n-avea încă douăzeci de ani; întîmplarea îl lăsase aproape singur, şi pentru multă vreme, cu o fată frumoasă, de optsprezece ani, plină de talente, de spiritul cel mai ales, foarte bogată şi ea. Cine nu s-ar fi aşteptat la o pasiune? Dar, dimpotrivă, aceste două frumoase făpturi erau atît de afectate încît fiecare nu se gîndea decît la sine şi la efectul pe care trebuia să-l facă.

XCVIII

Recunosc că de îndată ce-a săvîrşit o faptă mare, un orgoliu sălbatic a făcut ca poporul acesta să cadă în toate păcatele şi neghiobiile ivite. Iată totuşi ce mă împiedică să şterg laudele aduse odinioară de mine acestui reprezentant al evului mediu.

Cea mai frumoasă femeie din Narbonne e o tînără spaniolă în vîrstă abia de douăzeci de ani, care trăieşte acolo, foarte retrasă, cu soţul ei, spaniol şi el şi ofiţer în retragere. Acum cîtva timp, ofiţerul s-a văzut nevoit să-i tragă o palmă unui neghiob îngîmfat; a doua zi, pe locul unde trebuiau să se bată, neghiobul o vede sosind pe tînăra spaniolă; nou potop de cuvinte afectate: „Dar e, într-adevăr, îngrozitor! cum de-ai putut să-i spui soţiei dumitale? Doamna vine să ne împiedice duelul!“ – *Vin să vă îngrop*, îi răspunde tînăra spaniolă.

Fericit soţul care poate să-i spună totul soţiei sale. Rezultatul n-a dezminţit mîndria cuvintelor. Fapta aceasta ar fi trecut drept necuviincioasă în Anglia. Deci, falsa decenţă scade puţina fericire existentă în lumea noastră.

XCIX

Amabilul Donézan spunea ieri: „În tinereţe, şi apoi încă timp de mulţi ani din viaţa mea, căci în ’89 aveam cincizeci de ani, femeile îşi pudrau părul. Vă mărturisesc că o femeie fără pudră îmi face silă; cînd o văd, mi se

pare totdeauna că am în faţă o cameristă care n-a avut răgaz să-şi facă toaleta“.

Iată singurul argument împotriva lui Shakespeare şi în favoarea celor trei unităţi.

Dacă tinerii nu-l citesc decît pe La Harpe, gustul marilor peruci pudrate, ca cele purtate de răposata regină Maria Antoaneta, mai poate încă dăinui cîţiva ani. Eu mai cunosc cîţiva oameni care-i dispreţuiesc pe Correggio şi pe Michelangelo, şi, cu siguranţă, domnul Donézan era un om deosebit de inteligent.

C

Rece, brav, calculat, neîncrezător, pus pe discutat lucrurile, temîndu-se mereu să nu fie electrizat de cineva care-ar putea să rîdă în secret de el, absolut lipsit de entuziasm, puţintel gelos pe oamenii care au văzut lucruri mari datorită lui Napoleon, aşa era tineretul de pe-atunci, mai mult stimabil decît amabil. El nici nu se putea să nu aducă mediocrul guvern de centru-stînga. Această trăsătură a tineretului putea fi regăsită pînă şi la recruţi, care nu visau decît să-şi termine stagiul.

Orice educaţie, făcută dinadins sau din întîmplare, formează oamenii pentru o epocă anumită a vieţii. Educaţia secolului lui Ludovic al XV-lea plasa la douăzeci şi cinci de ani cel mai frumos moment al elevilor ei[12].

La patruzeci de ani, tinerii de pe-atunci vor fi cel mai bine; ei îşi vor fi pierdut neîncrederea şi pretenţiile şi vor fi cîştigat naturaleţea şi veselia.

CI

Discuţie între omul de bună-credinţă şi omul academic

„În discuţia cu academicianul, academicianul scăpa totdeauna corectînd date mărunte şi alte asemenea greşeli neînsemnate; dar cînd era vorba de concluzia şi de calificarea firească a lucrurilor, nega totdeauna sau se făcea

că nu aude: de pildă, că Neron ar fi fost un împărat crud sau că Carol al II-lea ar fi fost sperjur. Dar cum să dovedeşti asemenea lucruri, sau, dovedindu-le, cum să nu opreşti discuţia generală şi să nu pierzi firul din cauza asta?

Un asemenea fel de discuţie am văzut totdeauna între oameni dintre care unul nu căuta decît adevărul şi drumul spre el, iar celălalt numai favoarea stăpînului sau a grupului său şi gloria vorbirii alese. Şi am socotit că e păcăleală şi pierdere de vreme pentru omul de bună-credinţă să zăbovească discutînd cu sus-numiţii academicieni.“ (Operele glumeţe ale lui Guy Allard de Voiron)

CII

Numai o foarte mică parte a artei de-a fi fericit e o ştiinţă exactă, un fel de scară pe care să fii sigur că se urcă cu o treaptă în fiecare secol: cea care depinde de ocîrmuire (şi asta încă nu-i decît teorie, căci îi văd pe veneţienii din 1770 mai fericiţi decît pe oamenii din Philadelphia de astăzi.)

Altminteri, arta de a fi fericit e ca poezia; în ciuda perfecţionărilor tuturor lucrurilor, Homer, acum două mii şapte sute de ani, avea mai mult talent decît lord Byron.

Citindu-l atent pe Plutarh, mi se pare că oamenii erau mult mai fericiţi în Sicilia de pe vremea lui Dion, deşi nu exista nici imprimerie, nici *punch* la gheaţă, decît ştim noi să fim fericiţi astăzi.

Mi-ar plăcea mai mult să fiu un arab din secolul al cincilea decît un francez din secolul al nouăsprezecelea.

CIII

Ne ducem la teatru ca să căutăm nu iluzia care piere şi renaşte cu fiecare clipă, ci prilejul de a dovedi vecinului, sau măcar nouă înşine, dacă n-avem plăcerea de-a avea un vecin, că l-am citit bine pe La Harpe şi că sîntem oameni de gust. Aceasta e o plăcere de bătrîn pedant pe care tinereţea şi-o dăruie.

CIV

O femeie aparţine de drept bărbatului care o iubeşte şi pe care ea îl iubeşte *mai mult decît viaţa.*

CV

Cristalizarea nu poate fi stîrnită de oameni-copie, iar rivalii cei mai periculoşi sînt cei mai diferiţi.

CVI

Într-o societate foarte avansată, *iubirea-pasiune* e la fol de firească pe cît e iubirea fizică la sălbatici.

M.

CVII

Fără nuanţe, a avea femeia pe care-o adori n-ar fi deloc o fericire, ba ar fi chiar imposibil.

L. 7 *octombrie*

CVIII

De unde vine intoleranţa stoicilor? Din aceeaşi sursă ca şi intoleranţa bigoţilor exageraţi. Ei sînt morocănoşi pentru că luptă împotriva naturii, pentru că duc o viaţă de renunţări şi pentru că suferă. Dacă ar vrea să se întrebe cu bună-credinţă de ce-i urăsc pe cei ce practică o morală mai puţin severă, şi-ar mărturisi că ura li se naşte din gelozirea tainică a unei fericiri

pe care şi-o doresc, dar şi-au interzis-o, *fără să creadă* într-o răsplată care i-ar despăgubi pentru jertfa lor.

Diderot

CIX

Femeile prost dispuse de felul lor ar putea să se întrebe dacă se conduc după sistemul de comportare pe care *îl cred în mod sincer* calea fericirii. În adîncul inimii unei mironosiţe nu se află oare un pic de lipsă de curaj însoţită de-o fărîmă de răzbunare josnică? Vezi proasta dispoziţie a doamnei Deshoulières în ultimele ei zile. (Notiţa domnului Lemontey)

CX

Nimic mai indulgent decît virtutea de bună-credinţă, căci nimic nu e mai fericit decît ea; dar pînă şi mistress Hutchinson e lipsită de indulgenţă.

CXI

Imediat după fericirea aceasta, vine fericirea unei femei tinere, frumoase, uşor de cucerit, care nu-şi face mustrări. La Messina era vorbită de rău contessina Vicenzella. „Ce vreţi? spunea ea, sînt tînără, liberă, bogată, şi poate că nu sînt urîtă. Le doresc acelaşi lucru tuturor femeilor din Messina.“ Femeia aceasta încîntătoare, şi care n-a vrut niciodată să-mi acorde decît prietenie, e aceea care m-a făcut să cunosc plăcutele poezii ale abatelui Melli, în dialect sicilian; poezii delicioase, deşi încă ştirbite de mitologie.

Delfante

CXII

Capacitatea de atenţie a publicului parizian e de trei zile; după care, prezentaţi-le moartea lui Napoleon sau condamnarea la două luni închisoare a domnului Béranger şi veţi găsi aceeaşi senzaţie sau aceeaşi lipsă de tact la cei ce vor mai vorbi despre ele a patra zi. Trebuie oare ca orice mare capitală să fie aşa, sau aceasta e urmarea bunătăţii şi a firii uşuratice a parizienilor? Datorită orgoliului aristocratic şi timidităţii bolnăvicioase, Londra nu e decît o numeroasă colecţie de sihaştri. Londra nu e o capitală. Viena nu-i decît oligarhia a două sute de familii înconjurate de o sută cincizeci de mii de meseriaşi sau de slugi care le servesc. Nici Viena nu e o capitală. Neapole şi Paris, singurele două capitale. (Extras din *Călătoriile lui Birkbeck*, pag. 371)

CXIII

Dacă, după teoriile de rînd, socotite raţionale de către oamenii obişnuiţi, ar exista o epocă în care închisoarea să poată fi suportabilă, epoca aceasta ar fi aceea cînd, după ce-a stat închis mai mulţi ani, un biet deţinut nu mai e despărţit decît de o lună sau două de momentul cînd trebuie să fie pus în libertate. Dar *cristalizarea* hotărăşte altfel. Ultima lună e mai grea decît ultimii trei ani. Domnul d’Hotelans a văzut în închisoarea din Melun un număr de deţinuţi închişi de multă vreme şi care, ajunşi la cîteva luni de ziua eliberării, *au murit* de nerăbdare.

CXIV

Nu pot rezista plăcerii de a transcrie o scrisoare scrisă de o tînără germană într-o englezească plină de greşeli. E dovedit deci că există iubiri statornice şi că toţi oamenii de geniu nu sînt nişte Mirabeau. La Hamburg, Klopstock, marele poet, trece drept un om care a fost plăcut; iată ce scria tînăra lui soţie către o prietenă intimă:

„After having seen him two hours, I was obliged to pass the evening in a company, which never had been so wearisome to me. I could not speak, I

could not play; I thought I saw nothing but Klopstock; I saw him the next day, and the following and we were very seriously friends. But the fourth day he departed. It was a strong hour the hour of his departure! He wrote soon after; from that time our correspondence began to be a very diligent one. I sincerely believed my love to be friendship. I spoke with my friends of nothing but Klopstock, and showed his letters. They raillied at me and said I was in love. I raillied then again, and said that they must have a very friendshipless heart, if they had no idea of friendship to a man as well as to a woman. Thus it continued eight months, in which time my friends found as musch love in Klopstock's letters as in me. I perceived it likewise, but I would not believe it. At the last Klopstock said plainly that he loved; and I startled as for a wrong thing; I answered that it was no love, but friendship, as it was what I felt for him; we had not seen one another enough to love (as if love must have more time than friendship). This was sincerely my meaning, and I had this meaning till Klopstock came again to Hamburg. This he did a year after we had seen one another the first time. We saw, we were friends, we loved; and a short time after, I could even tell Klopstock that I loved. But we were obliged to part again, and wait two years for our wedding. My mother would not let marry me a stranger. I could marry then without her consent, as by the death of my father my fortune depended not on her; but this was a horrible idea for me; and thank heaven that I have prevailed by prayers! At this time knowing Klopstock, she loves him as her lifely son, and thanks god that she has not persisted. We married and I am the happiest wife in the world. In some few months it will be four years that I am so happy…" (*Correspondence of Richardson*, vol. III, pag, 147)[13].

CXV

Nu există legături pe veci legitime în afară de cele pornite dintr-o adevărată pasiune.

CXVI

Ca să fii fericită cînd moravurile nu sînt severe, trebuie să ai o simplitate de caracter care se găseşte în Germania, în Italia, dar niciodată în Franţa.

Ducesa de C…

CXVII

Din orgoliu, turcii îşi lipsesc femeile de tot ce poate alimenta cristalizarea. Eu trăiesc de trei luni în mijlocul unui popor unde, din orgoliu, oamenii cu titluri vor ajunge curînd la acelaşi lucru.

Bărbaţii numesc *pudoare* exigenţele unui orgoliu înnebunit de aristocraţie. Cum să îndrăzneşti să încalci pudoarea? De aceea, ca în vechea Atenă, bărbaţii inteligenţi au tendinţa vădită de-a se refugia pe lîngă curtezane, adică pe lîngă femeile pe care o greşeală scandaloasă le-a pus la adăpost de afectările *pudoarei.* (*Viaţa lui Fox*)

CXVIII

În cazul unei dragoste stăvilite de-o victorie prea promptă, la firile tandre am văzut cristalizarea formîndu-se după aceea. Ea spune rîzînd: „Nu, nu te iubesc“.

CXIX

Educaţia actuală a femeilor, amestecul acesta ciudat de practici pioase şi de cîntece foarte deocheate (*di piacer mi balza il cor* din *Gazza ladra*[14]), e lucrul cel mai bine calculat din lume pentru alungarea fericirii. Educaţia aceasta formează minţile cele mai nesocotite. Doamna de R…, care se temea de moarte, a murit de curînd pentru că i se părea nostim să arunce medicamentele pe fereastră. Bietele femeiuşti iau nesocotinţa drept veselie,

pentru că veselia e adeseori nesocotită, în aparenţă. Asta seamănă cu germanul care devine vioi cînd se aruncă pe fereastră.

CXX

Vulgaritatea, stingînd imaginaţia, îmi produce pe loc o plictiseală de moarte: fermecătoarea contesă K… arătîndu-mi aseară scrisorile amanţilor ei, pe care le găsesc grosolane.

Forli, 17 martie. Henri

Imaginaţia nu era stinsă; era numai rătăcită şi, din silă, înceta foarte repede să-şi închipuie grosolănia amanţilor acelora anoşti.

CXXI

Reverie metafizică

Belgirate, 26 octombrie 1816

Dacă o pasiune adevărată întîmpină cît de cît piedici, ea produce pe cît se pare mai multă nenorocire decît fericire; ideea aceasta poate să nu fie adevărată pentru un suflet tandru, dar e perfect vădită la majoritatea bărbaţilor, şi în special la filozofii lipsiţi de căldură care, în ceea ce priveşte pasiunea, aproape că nu trăiesc decît din curiozitate şi din amor-propriu.

Cele de mai sus i le spuneam ieri seară contessinei Fulvia, pe cînd ne plimbam pe terasa de la Isola Bella, spre răsărit, lîngă pinul cel mare. Ea îmi răspunse: „Nenorocirea produce asupra vieţii omului o impresie mult mai puternică decît plăcerea.

Prima virtute a tot ce pretinde că ne dă plăcere e să lovească tare.

Cum viaţa însăşi e făcută numai din senzaţii, nu s-ar putea oare spune că gustul universal al tuturor făpturilor dăruite cu viaţă e să fie avertizate că trăiesc, prin senzaţiile cele mai puternice cu putinţă? Oamenii din Nord au puţină viaţă; vezi încetineala mişcărilor lor. *Dolcele farniente* al italienilor e

plăcerea de-a te bucura de emoţiile sufletului, tolănit alene pe-un divan, plăcere imposibilă dacă goneşti toată ziua călare sau într-o droşcă, ca englezul sau ca rusul. Pe un divan, oamenii aceştia ar muri de plictiseală. În sufletele lor nu-i nimic de privit.

Dragostea dă senzaţiile cele mai tari cu putinţă; dovadă faptul că în momentele de *aprindere*, cum ar zice fiziologii, inima formează acele *îmbinări de senzaţii* care li se par atît de absurde filozofilor Helvétius, Buffon şi alţii. Acum cîteva zile, Luizina, după cum ştiţi, a căzut în lac fiindcă urmărea cu ochii o frunză de dafin desprinsă de pe vreun arbore, la Isola Madre (Insulele Borromee). Biata femeie mi-a mărturisit că într-o zi, pe cînd îi vorbea, iubitul ei desfrunzea o creangă de dafin în lac şi-i spunea: «Cruzimile dumitale şi calomniile prietenei dumitale mă împiedică să profit de viaţă şi să dobîndesc vreo glorie oarecare».

Un suflet care, datorită vreunei mari pasiuni, ambiţie, joc, iubire, gelozie, război etc., a cunoscut momente de spaimă şi de adîncă nenorocire *dispreţuieşte*, printr-o ciudăţenie cu totul de neînţeles, fericirea unei vieţi liniştite şi în care totul pare făcut după dorinţă: un castel frumos într-o aşezare pitorească, o avere mărişoară, o nevastă bună, trei copii frumoşi, prieteni mulţi şi plăcuţi, iată doar o schiţă sumară a ceea ce posedă gazda noastră, generalul C…, şi totuşi ştiţi că el a spus că se simte ispitit să meargă la Neapole ca să ia comanda unei guerille. Un suflet făcut pentru pasiuni simte mai întîi că viaţa aceasta fericită *îl plictiseşte* şi poate de asemenea că nu-i dă decît idei comune. «Aş vrea, vă spunea C…, să nu fi cunoscut niciodată febra marilor pasiuni şi să mă pot mulţumi cu aparenta fericire pentru care mi se fac zilnic complimente atît de stupide şi cărora, ca o culme a grozăviei, sînt silit să le răspund cu graţie»“. Eu, ca filozof, adaug: „Vreţi a mia dovadă că nu sîntem zămisliţi de o fiinţă bună? Iat-o: *plăcerea* nu face, poate, nici pe jumătate atîta impresie asupra sufletului nostru cît face *durerea*[15]…“. Contessina m-a întrerupt: „În viaţă există puţine dureri morale care să nu ne devină scumpe prin *emoţia* pe care ne-o stîrnesc; dacă ai un pic de generozitate în suflet, plăcerea aceasta e însutită. Dacă mergea curajos la supliciu, omul osîndit la moarte în 1815 şi salvat din întîmplare (domnul de Lavalette, de pildă) trebuie să-şi amintească momentul acela de zece ori pe lună; laşul care murea plîngînd şi strigînd cît îl ţinea gura (vameşul Morris aruncat în lac, *Rob Roy,* III, 120), dacă e şi el din întîmplare salvat, poate cel mult să-şi amintească cu plăcere clipa aceea

numai fiindcă *a fost salvat*, şi nu pentru comoara de generozitate descoperită în el şi care îi alungă pe viitor toate temerile“.

EU – „Dragostea, chiar nefericită, dăruie unui suflet tandru, pentru care *lucrul imaginat e lucru real*, asemenea comori de plăceri; în tine şi în ce iubeşti există viziuni sublime de fericire şi de frumuseţe. De cîte ori n-a auzit-o Salviati pe Léonore spunîndu-i, ca domnişoara Mars în *Falsele confidenţe*, cu zîmbetul ei încîntător pe buze: «Ei bine, da, te iubesc!». Iată deci nişte iluzii pe care un suflet înţelept nu şi le face niciodată“.

FULVIA, *înălţînd ochii către cer* – „Da, pentru dumneata şi pentru mine, dragostea, chiar nefericită, e cea mai mare fericire, cu condiţia ca admiraţia pentru fiinţa iubită să fie infinit de mare“.

(Fulvia are douăzeci şi trei de ani; e frumuseţea cea mai celebră din ***; ochii ei erau divini pe cînd, vorbind astfel, şi-i ridica spre frumosul cer al insulelor Borromee, la miezul nopţii; stelele păreau că-i răspund. Mi-am plecat privirea şi n-am mai găsit argumente filozofice ca s-o combat. Ea a continuat.) Şi tot ce lumea numeşte fericire nu merită osteneală. Cred că numai dispreţul poate lecui de patima aceasta; nu un dispreţ prea puternic, căci ar fi un chin, ci, de pildă, pentru voi bărbaţii, să vedeţi că fiinţa adorată iubeşte un om grosolan şi prozaic, sau că vă jertfeşte pentru plăcerea luxului atrăgător şi delicat pe care-l găseşte la prietena ei.

CXXII

A voi înseamnă a avea curajul să te expui unui neajuns; a te expune astfel înseamnă a încerca norocul, a juca. Există unii militari care nu pot trăi fără jocul acesta: iată ce-i face de nesuferit în viaţa de familie.

CXXIII

Generalul Teulié îmi spunea astă-seară că a descoperit ce-l face să fie de-o uscăciune şi de-o sterilitate atît de îngrozitoare cînd se află în salon femei afectate: faptul că-l năpădea apoi o ruşine amarnică, fiindcă îşi expusese cu foc simţămintele în faţa unor asemenea fiinţe. (Iar cînd nu vorbea din tot sufletul, fie şi despre Polichinelle, n-avea nimic de spus.

Altminteri, vedeam că nu se pricepea deloc la fraze convenţionale şi politicoase. Din pricina asta, generalul era într-adevăr ridicol şi ciudat în ochii femeilor afectate. Cerul nu-l crease să fie elegant.)

CXXIV

La Curte, i… e socotită o necuviinţă pentru că e privită ca fiind împotriva intereselor prinţilor; i… e de asemenea socotită o necuviinţă în prezenţa tinerelor fete, pentru că le-ar împiedica să-şi găsească un soţ. Să recunoaştem că lui D… e… trebuie să-i fie plăcut că e onorat pentru astfel de motive.

CXXV

În sufletul unui mare pictor sau al unui mare poet, dragostea e divină pentru că măreşte de o sută de ori domeniul şi plăcerile artei, ale cărei frumuseţi dau sufletului pîinea cea de toate zilele. Cîţi mari artişti nu-şi dau seama nici de sufletul, nici de geniul lor! Adeseori, ei cred că nu prea au talent pentru ceea ce adoră, fiindcă nu sînt de acord cu eunucii seraiului, cu cei de teapa lui La Harpe etc.: pentru oamenii aceştia, chiar şi iubirea nefericită e o fericire.

CXXVI

Imaginea primei iubiri e cea mai general emoţionantă; de ce? pentru că prima iubire e aproape aceeaşi în toate ţările, în toate caracterele. Deci ea nu e cea mai pasionată.

CXXVII

Raţiune! Raţiune! Iată ce i se strigă întruna unui biet îndrăgostit. În 1760, în momentul cel mai aprig al războiului de şapte ani, Grimm scria: „…E neîndoielnic că regele Prusiei ar fi putut împiedica războiul acesta înainte de a fi izbucnit, dacă ceda Silezia. Astfel, ar fi făcut un lucru foarte înţelept. Cîte rele ar fi înlăturat! Ce poate avea comun posesiunea unei provincii cu fericirea unui rege? Iar marele elector nu era oare un prinţ preafericit şi prearespectat şi fără Silezia? Iată cum ar fi trebuit să se poarte un rege respectînd preceptele celei mai sănătoase raţiuni; dar nu ştiu cum, s-ar fi întîmplat atunci ca regele acesta să fie dispreţuit de întregul pămînt, pe cînd Frederic, sacrificînd totul *nevoii* de a păstra Silezia, s-a acoperit de-o glorie nepieritoare.

Fiul lui Cromwell a făcut, fără îndoială, cel mai înţelept lucru pe care-l putea face un om; el a preferat obscuritatea şi tihna, în locul greutăţii şi pericolului de-a guverna un popor mohorît, aprig şi mîndru. Înţeleptul acesta a fost dispreţuit şi în timpul vieţii, şi de posteritate, iar tatăl său a rămas, în judecata popoarelor, un mare om.

Frumoasa Pocăită e un subiect sublim pentru teatrul spaniol[16], stricat în engleză şi franceză de Otway şi Colardeau. Caliste a fost violată de-un bărbat pe care-l adoră, pe care izbucnirile orgoliului îl fac odios, dar la care talentele, inteligenţa, farmecele chipului, totul, în sfîrşit, se uneşte spre a-l face seducător. Lothario ar fi fost prea plăcut dacă ar fi ştiut să-şi stăpînească elanurile vinovate; altminteri, o urmă ereditară şi atroce despărţea familia lui de cea a femeii iubite. Aceste familii se află în fruntea celor două grupări care îşi împart un oraş din Spania pe vremea ororilor medievale. Sciolto, tatăl Calistei, e căpetenia grupării care, în acest moment, deţine puterea; el ştie că Lothario a avut neobrăzarea de-a voi să-i seducă fiica. Firava Caliste se stinge doborîtă de povara ruşinii şi a patimei. Tatăl ei a izbutit să facă să i se dea duşmanului său comanda unei armate navale care pleacă într-o expediţie depărtată şi primejdioasă, unde Lothario îşi va găsi pesemne moartea. În tragedia lui Colardeau, tatăl vine să dea vestea aceasta fiicei sale. La cuvintele lui, patima Calistei izbucneşte:

zei!
pleacă!… la porunca dumitale! Şi el a acceptat aceasta?

Gîndiţi-vă ce situaţie periculoasă; un cuvînt în plus, şi Sciolto îşi va da seama de patima fiicei lui pentru Lothario. Năucit, tatăl exclamă:

-aud? mă înşel? pe unde-ţi rătăcesc dorinţele?

Iar Caliste, revenindu-şi în fire, răspunde:

nu-i doresc exilul, ci moartea i-o doresc,
piară!

Prin cuvintele acestea, Caliste înăbuşă bănuielile născînde ale tatălui ei, şi totuşi nu-i prefăcută, căci sentimentul pe care-l exprimă e real. Existenţa bărbatului iubit, dar în stare s-o batjocorească, trebuie să-i otrăvească zilele, fie el şi la capătul lumii; numai moartea lui ar putea să-i redea liniştea, dacă ea ar exista pentru îndrăgostiţii nefericiţi… Curînd după aceasta, Lothario e ucis, şi Caliste are fericirea de-a muri.

Iată cîte lacrimi şi cîte strigăte pentru o nimica toată, au spus oamenii reci care se împodobesc cu titlul de filozofi. Un bărbat îndrăzneţ şi violent abuzează de dragostea pe care i-o poartă o femeie; toate acestea n-au darul de-a ne mîhni şi nici măcar darul de-a ne trezi interesul faţă de durerile Calistei. Ea n-are decît să se consoleze că s-a culcat cu iubitul ei, şi n-o să fie prima femeie de calitate care s-a împăcat cu o asemenea nenorocire“[17].

Richard Cromwell, regele Prusiei, Caliste, cu sufletele dăruite de cer, nu-şi puteau găsi liniştea şi fericirea decît acţionînd astfel. Purtarea ultimilor doi e pe de-a-ntregul neraţională, şi totuşi ei sînt singurii pe care lumea îi preţuieşte.

Sagan, 1813

CXXVIII

Statornicia de după clipa fericită nu poate fi prevăzută decît după aceea care, în ciuda îndoielilor crude, a geloziei şi a ridicolului, a existat înaintea intimităţii.

CXXIX

Pentru o femeie deznădăjduită de moartea iubitului ei, ucis în luptă, şi care fireşte că se gîndeşte să-l urmeze, trebuie văzut mai întîi dacă nu cumva calea aceasta e cea mai potrivită; iar dacă nu e, trebuie folosită străvechea deprindere a fiinţei umane, *dorinţa de a-şi păstra viaţa.* Dacă

femeia are un duşman, poate fi convinsă că duşmanul ei a obţinut de la palat un ordin pe baza căruia va fi întemniţată. Dacă ameninţarea nu-i sporeşte dorinţa de moarte, ea se poate gîndi să se ascundă ca să evite închisoarea. Şi se va ascunde trei săptămîni, fugind din loc în loc; ea va fi arestată, iar după trei zile va evada. Atunci, sub un nume de împrumut, i se va aranja un loc de refugiu într-un oraş foarte depărtat şi cît se poate mai neasemănător cu cel în care se afla pe cînd era deznădăjduită. Dar cine s-ar devota salvării unei fiinţe atît de nefericite şi atît de inapte pentru prietenie?

Varşovia, 1808

CXXX

Savanţii academiei văd moravurile unui popor în limba lui; Italia e ţara unde se rosteşte cel mai puţin din lume cuvîntul *dragoste,* şi se spune totdeauna *amicizia* şi *avvicinar* (*amicizia* pentru dragoste şi *avvicinar* pentru a face curte cu succes).

CXXXI

Dicţionarul muzicii nu-i încă alcătuit, şi nici măcar început; numai din întîmplare se găsesc frazele care spun: *sînt furios* sau *te iubesc* şi nuanţele lor. *Maestro* nu găseşte aceste fraze decît atunci cînd îi sînt dictate de prezenţa sau de amintirea pasiunii în inima sa. Oamenii care-şi irosesc focul tinereţii studiind, în loc să simtă, nu pot deci să fie artişti: nimic mai simplu decît mecanismul acesta.

CXXXII

Puterea femeilor e mult prea mare în Franţa, puterea femeii e mult prea restrînsă.

CXXXIII

Cea mai mare linguşire pe care ar putea-o inventa imaginaţia cea mai exaltată ca s-o adreseze generaţiei care se ridică printre noi, gata să ia în stăpînire viaţa, opinia publică şi puterea, e un adevăr mai limpede ca lumina zilei.

Generaţia aceasta n-are nimic *de continuat*, ea are totul *de creat.* Marele merit al lui Napoleon e că a măturat tot ce era vechi.

CXXXIV

Aş vrea să pot spune cîte ceva despre *consolare.* Oamenii nu încearcă îndeajuns să consoleze.

Principiul general e că trebuie încercată formarea unei *cristalizări* cît se poate mai străină motivului care a pricinuit durerea.

Pentru a descoperi un principiu necunoscut, trebuie să avem curajul de a studia un pic anatomia.

Dacă binevoieşti să consulţi capitolul II din lucrarea domnului Villermé despre închisori (Paris, 1820), vei vedea că deţinuţii *si maritano fra di loro*[18] (aşa se spune în limbajul închisorilor). Femeile *si maritano anche fra di loro*[19], şi, îndeobşte, există multă fidelitate în aceste legături, lucru care nu se observă la bărbaţi, şi e o urmare a principiului pudoarei.

„La Saint-Lazare, spune domnul Villermé, pagina 96, la Saint-Lazare, în octombrie 1818, o femeie şi-a dat mai multe lovituri de cuţit pentru că a văzut cum o nouă venită e preferată în locul ei.

De obicei, cea mai tînără e cea mai ataşată de cealaltă.“

CXXXV

Vivacità, leggerezza, soggettissima a prendere puntiglio, occupazione di ogni momento delle apparenze della propria esistenza agli occhi altrui: Ecco i tre gran caratteri di questa pianta che risveglia Europa nel 1808[20].

La italieni, cei buni sînt cei ce mai au încă puţină sălbăticie şi pornire spre vărsarea de sînge: romagnolii, calabrezii şi, dintre cei mai civilizaţi, bresanii, piemontezii, corsicanii.

Burghezul din Florenţa e mai docil decît cel din Paris.

Spionajul lui Leopold l-a dus la o înjosire de veci. Vezi scrisoarea domnului Courier despre bibliotecarul Furia şi şambelanul Puccini.

CXXXVI

Rîd cînd văd oameni de bună-credinţă neputînd niciodată să fie de acord, adresîndu-şi înjurături grosolane şi gîndind altele şi mai şi. A trăi înseamnă a simţi viaţa; înseamnă a avea senzaţii tari. Cum pentru fiecare ins cîtul acestei tării se schimbă, ceea ce pentru unul e de nesuportat fiindcă i se pare că e prea tare, pentru altul e tocmai ce trebuie ca să-i stîrnească interesul. De pildă, senzaţia că ghiulelele te ocolesc în luptă, senzaţia că te înfunzi în Rusia urmărindu-i pe parţii aceştia, ca şi tragedia lui Shakespeare, tragedia lui Racine etc. etc.

Orcha, 13 august 1812

CXXXVII

În primul rînd, plăcerea nu produce nici pe jumătate atîtea impresii cîte produce durerea; apoi, în afara acestui dezavantaj, al cantităţii emoţiei, zugrăvirea fericirii abia dacă stîrneşte pe jumătate *simpatia* stîrnită de zugrăvirea nefericirii. Deci, poeţii trebuie să zugrăvească din plin nefericirea; ei n-au să se teamă decît de-o piedică, aceea a lucrurilor care inspiră *dezgustul*. Dar şi aici, cîtul senzaţiei depinde de monarhie sau de republică. Un Ludovic al XIV-lea sporeşte de o sută de ori numărul lucrurilor dezgustătoare. (Poezii de Crabbe)

E suficientă existenţa unei monarhii à la Ludovic al XIV-lea, înconjurat de nobilimea lui, pentru ca tot ce e simplu în arte să devină grosolan. Nobilul personaj căruia îi e înfăţişat lucrul simplu se simte insultat; sentimentul lui e sincer, deci e demn de respect.

Vezi ce a făcut duiosul Racine din prietenia eroică a lui Oreste şi Pylade, atît de celebrată în antichitate. Oreste îi spune *tu* lui Pylade, iar Pylade îi răspunde: *seniore*. Şi ni se mai cere să-l socotim pe Racine drept autorul cel mai emoţionant! Dacă un asemenea exemplu nu convinge, mai bine să vorbim despre altceva.

CXXXVIII

De îndată ce poţi spera să te răzbuni, reîncepi să urăşti. Nu mi-a trecut prin minte să fug şi să încalc credinţa pe care i-o jurasem prietenului meu decît în ultimele săptămîni de închisoare. (Două confidenţe făcute astă-seară în faţa mea de către un ucigaş din lumea bună, care ne-a spus toată povestea lui)

Faenza, 1817

CXXXIX

Întreaga Europă, adunîndu-şi laolaltă puterile, n-ar fi în stare să scrie nici măcar una din bunele noastre cărţi franţuzeşti: *Scrisorile persane*, de exemplu.

CXL

Numesc *plăcere* orice percepţie pe care sufletului îi e mai drag s-o încerce decît să n-o încerce[21].

Numesc *neplăcere* orice percepţie pe care sufletului îi e mai drag să n-o încerce decît s-o încerce.

Dacă doresc să adorm mai degrabă decît să simt ceea ce încerc, fără doar şi poate că e o *neplăcere.* Deci, dorinţele dragostei nu sînt neplăceri, căci, pentru a visa în voie, îndrăgostitul părăseşte societatea cea mai plăcută.

Dacă durează, plăcerile trupeşti scad, iar neplăcerile sporesc.

În ceea ce priveşte plăcerile sufleteşti, durata le face să sporească sau să scadă, după pasiuni: de pildă, după şase luni petrecute studiind astronomia, îţi e mai dragă astronomia; după un an de avariţie, iubeşti mai mult banii.

Durata face să scadă durerile sufleteşti; „cîte văduve, cu adevărat mîhnite, nu se consolează cu timpul!“, Milady Waldegrave de Horace Walpole.

Să luăm un om aflat într-o stare de indiferenţă, căruia i se întîmplă ceva plăcut;

Să luăm un alt om într-o stare de durere vie, şi a cărui durere încetează brusc; plăcerea resimţită de el e oare de aceeaşi natură cu plăcerea primului om? Domnul Verri spune că *da,* iar mie mi se pare că *nu.*

Nu toate plăcerile vin din încetarea durerii.

Un om avea de multă vreme o rentă de şase mii de livre şi cîştigă cinci sute de mii de franci la loterie. Omul acesta se dezobişnuise să dorească lucrurile pe care nu le poţi dobîndi decît dacă ai avere mare. (În treacăt, am să spun că unul din neajunsurile Parisului e uşurinţa de a pierde acest obicei.)

Se inventează maşina de ascuţit penele de scris; am cumpărat-o azi-dimineaţă, şi e o mare plăcere pentru mine, care-mi pierd răbdarea cînd le ascut; dar cu siguranţă că nu eram nefericit ieri, cînd nu cunoşteam maşina aceasta. Petrarca era oare nefericit că nu bea cafea?

N-are nici un rost să defineşti fericirea, toată lumea o cunoaşte; de pildă, prima potîrniche împuşcată din zbor, cînd ai doisprezece ani; prima bătălie din care scapi nevătămat, cînd ai şaptesprezece ani.

Cînd plăcerea nu e decît încetarea unei dureri, trece foarte repede, iar după cîţiva ani amintirea ei nu-ţi mai e nici măcar plăcută. Unul din prietenii mei a fost rănit în coaste de o schijă de obuz, în bătălia de pe rîul Moscova; peste cîteva zile era ameninţat de cangrenă; în cîteva ore au putut fi adunaţi domnul Béclar, domnul Larrey şi cîţiva chirurgi preţuiţi; a avut loc un consult al cărui rezultat a fost să i se anunţe prietenului meu că nu avea cangrenă. În clipa aceea i-am văzut fericirea: era mare şi totuşi nu era pură. În taină, sufletul lui nu credea că scăpase de tot şi recapitula munca medicilor, cerceta dacă putea să aibă încredere deplină în ei. Bolnavul mai întrezărea încă posibilitatea cangrenei. Astăzi, după ce-au trecut opt ani de-atunci, cînd i se vorbeşte despre consultul acela, prietenul meu încearcă un sentiment de mîhnire: el vede pe neaşteptate una din neplăcerile vieţii.

Plăcerea pricinuită de încetarea durerii constă:

1. Din a ieşi învingător, împotriva tuturor obiecţiilor pe care ţi le faci singur, rînd pe rînd;

2. Din a revedea toate avantajele de care era să fii lipsit.

Plăcerea cauzată de cîştigarea a cinci sute de mii de franci constă în a prevedea toate plăcerile noi şi extraordinare pe care ai să ţi le dăruieşti.

Există o excepţie ciudată: trebuie văzut dacă omul respectiv e prea mult sau prea puţin obişnuit să-şi dorească o mare avere. Dacă e prea puţin obişnuit, dacă are mintea îngustă, încurcătura lui va dura două sau trei zile.

Dacă are obiceiul să-şi dorească adeseori o mare avere, îşi va fi ştirbit dinainte plăcerea, prin faptul că a visat-o prea des.

Nenorocirea aceasta nu se întîmplă în iubirea-pasiune.

O inimă înflăcărată nu visează la ultimul dintre favoruri, ci la cel mai apropiat; de pildă, de la o iubită care se poartă aspru cu tine visezi o strîngere de mînă. În mod firesc, imaginaţia nu trece dincolo de lucrul acesta; dacă o forţezi, ea se depărtează după o clipă, de teamă să nu profaneze ce adoră.

Cînd plăcerea a fost total împlinită, e clar că ajungem iar la indiferenţă; dar indiferenţa de acum e alta decît cea de mai înainte. Această a doua stare diferă de prima prin faptul că n-am mai fi capabili să gustăm cu atîta încîntare plăcerea avută.

Organele care servesc s-o guste sînt obosite, iar imaginaţia nu mai are suficient avînt ca să-şi prezinte imaginile care ar fi plăcute dorinţelor acum satisfăcute.

Dar dacă sîntem smulşi în mijlocul plăcerilor se produce durere.

CXLI

Dispoziţia la iubire fizică, şi chiar la plăcere fizică, nu e aceeaşi la amîndouă sexele. Contrar bărbaţilor, aproape toate femeile sînt cel puţin susceptibile la un gen de iubire. Din clipa cînd a deschis pe ascuns primul roman, la vîrsta de cincisprezece ani, o femeie aşteaptă în taină venirea iubirii-pasiune. Într-o mare pasiune, femeia vede dovada calităţilor ei. Aşteptarea aceasta îi sporeşte pe la douăzeci de ani, cînd ea şi-a revenit din primele nebunii ale vieţii, pe cîtă vreme bărbaţii abia ajunşi la treizeci de ani cred dragostea imposibilă sau ridicolă.

CXLII

Ne obişnuim de la vîrsta de şase ani să căutăm fericirea pe aceeaşi cale ca şi părinţii noştri. Orgoliul mamei contessinei Nella a deschis drumul nenorocirii acestei femei, şi acelaşi orgoliu nebunesc face ca nenorocirea să-i fie fără leac.

Veneţia, 1810

CXLIII

Despre genul romantic

Mi se scrie de la Paris că au putut fi văzute acolo (expoziţia din 1822) o mie de tablouri cu subiecte din *Sfînta Scriptură*, pictate de pictori care nu prea cred în ea, admirate şi judecate de oameni care nu cred, şi, în sfîrşit, plătite de oameni care nu cred nici ei.

Şi apoi se mai caută şi cauza decadenţei artei.

Necrezînd în ceea ce spune, artistul se teme veşnic să nu pară exagerat şi ridicol. Cum ar putea el ajunge la *grandios*? Nimic nu-l duce într-acolo. (*Lettera di Roma*, giugno 1822)

CXLIV

Unul dintre cei mai mari poeţi din cîţi s-au ivit în ultima vreme este, după părerea mea, Robert Burns, ţăran scoţian ucis de mizerie. Ca vameş, poetul avea o leafă de şaptezeci de ludovici, pentru el, soţie şi patru copii. Trebuie să recunoaştem că tiranul Napoleon era mai generos cu duşmanul său Chénier, de pildă. Burns nu avea nimic din făţărnicia englezească. Era un geniu roman, fără titluri şi onoruri. N-am destul spaţiu ca să povestesc dragostea lui cu Mary Campbell şi tristul ei deznodămînt. Observ doar că Edinburgh-ul e la aceeaşi latitudine cu Moscova, ceea ce ar putea să clatine un pic teoria mea despre climate.

„One of Burn’s remarks, when he first came to Edinburgh, was that between the men of rustic life and the polite world he observed little difference; that in the former, though unpolished by fashion and unenlightened by science, he had found much observation and much intelligence; but a refined and accomplished woman was a being almost new to him, and of which he had formed but a very inadequate idea.“[22] (Londra, 1 noiembrie 1821, vol. V, pag. 69)

CXLV

Dragostea e singura pasiune care se plăteşte cu o monedă fabricată de ea însăşi.

CXLVI

Complimentele adresate fetiţelor de trei ani formează, fără greş, cea mai bună educaţie posibilă pentru a le învăţa vanitatea cea mai pernicioasă. A fi frumoasă e prima virtute, cel mai mare avantaj din lume. A avea o rochie frumoasă înseamnă a fi frumoasă.

Aceste complimente prosteşti nu sînt folosite decît în burghezie; din fericire, ele sînt de prost-gust, fiind socotite ca prea la îndemînă de către oamenii din lumea mare.

CXLVII

Lorette, 11 septembrie 1811

Am văzut de curînd un foarte frumos batalion format din localnici; e tot ce a mai rămas din patru mii de oameni care fuseseră la Viena în 1809. Am trecut printre rînduri cu colonelul şi am pus mai mulţi ostaşi să-mi spună povestea lor. E virtutea republicilor din evul mediu, mai mult sau mai puţin

degenerată de către spanioli[23], de către P…[24] şi de către două veacuri de ocîrmuiri laşe şi crude, care au stricat rînd pe rînd ţara aceasta.

Strălucita *onoare* cavalerească, sublimă şi fără judecată, e o plantă exotică importată numai de cîţiva ani.

În 1740 nu-i găseşti urma. Vezi de Brosses. Ofiţerii de la Montenotte şi de la Rivoli aveau prea multe prilejuri să-şi arate adevărata virtute faţă de cei din preajmă ca să mai caute să *imite* o onoare puţin cunoscută în bordeiele pe care soldatul din 1796 abia le părăsise şi care li s-ar fi părut cu totul ciudate.

În 1796 nu exista nici Legiune de onoare, nici entuziasm pentru un om, ci multă simplitate şi virtute à la Desaix. *Onoarea* a fost deci importată în Italia de oameni prea cu judecată şi prea virtuoşi ca să fie prea străluciţi. Se simte că e cale lungă de la ostaşii din ’96, care cîştigau douăzeci de bătălii într-un an şi nu aveau adeseori nici încălţăminte, nici haine, pînă la strălucitoarele regimente de la Fontenoy, care le spun politicos englezilor, cu pălăria în mînă: *Domnilor, trageţi primii*.

CXLVIII

Înclin să cred că măsura în care e bun un sistem de viaţă poate fi judecată după reprezentantul său: de exemplu, Richard Inimă de Leu a dovedit pe tron desăvîrşirea eroismului şi valoarea cavalerească şi a fost un rege ridicol.

CXLIX

Opinie publică în 1822. Un bărbat de treizeci de ani seduce o fată de cincisprezece ani, şi dezonorată e fata.

CL

După zece ani, am reîntîlnit-o pe contesa Ottavia; ea plînse mult cînd mă revăzu; i-l reaminteam pe Oginski. „Nu mai pot iubi“, îmi spunea ea; i-am răspuns, ca poetul: „*How changed, how saddened, yet how elevated was her character!*“[25].

CLI

După cum moravurile engleze sînt născute între 1688 şi 1730, cele ale Franţei se vor naşte între 1815 şi 1880. N-o să existe nimic mai frumos, mai drept, mai fericit decît Franţa morală pe la 1900. Acum, ea nu e nimic. Ceea ce trece drept infamie în strada Belle-Chasse e socotit faptă eroică în strada Mont-Blanc, şi, printre toate exagerările, oameni cu adevărat vrednici de dispreţ scapă, trecînd din stradă în stradă. Mai aveam un leac, libertatea ziarelor, care pînă la urmă îi spun fiecăruia ce părere au despre el, şi cînd părerea aceasta se întîmplă să fie şi a opiniei publice, ea rămîne. Fiindcă ni se smulge leacul acesta, naşterea moralei va întîrzia un pic.

CLII

Abatele Rousseau era un biet tînăr (1784), nevoit să bată din zori şi pînă-n noapte toate cartierele oraşului ca să dea lecţii de istorie şi de geografie. Îndrăgostit de una din elevele sale, ca Abeilard de Héloïse, ca Saint-Preux de Julie; mai puţin fericit, fără doar şi poate, dar pesemne destul de aproape de a fi; cu o pasiune egală cu a lui Saint-Preux, dar cu un suflet mai cinstit, mai delicat şi mai ales mai curajos, el pare că s-a jertfit pentru fiinţa iubită. Iată ce-a scris bietul abate înainte de a-şi zbura creierii, după ce luase masa la un restaurant de la Palais-Royal fără a lăsa să se vadă nici un semn de tulburare sau de nebunie: copia acestui bilet, destul de remarcabil pentru a merita să fie păstrat, a fost scoasă după procesul-verbal întocmit la faţa locului de comisar şi de ofiţerii poliţiei.

„Contrastul de neînchipuit care există între nobleţea sentimentelor mele şi josnicia naşterii mele, o dragoste la fel de violentă pe cît e de neînvins,

pentru o fată adorabilă[26], teama de a nu-i pricinui dezonoarea, necesitatea de-a alege între crimă şi moarte, toate m-ar îndemna să părăsesc viaţa. Născut pentru virtute, eram cît pe-aci să devin criminal; am preferat moartea.“ (Grimm, partea a treia, volumul II, pagina 495)

Iată o sinucidere admirabilă şi care n-ar fi decît absurdă cu moravurile din 1880.

CLIII

Orice s-ar face, în artele frumoase francezii nu vor reuşi niciodată să depăşească treapta *frumuşelului.*

Comicul, care presupune *vervă* în public şi *brio* în actor, delicioasele glume ale lui Palomba, la Neapole, jucate de Casaccia, imposibile la Paris; frumuşel, şi numai frumuşel; cîteodată, ce-i drept, prezentat ca sublim.

De aici se vede că, îndeobşte, eu nu prea ţin seama de onoarea naţională.

CLIV

Ne place foarte mult un tablou frumos, au spus francezii; şi nu minţeau; dar noi cerem, socotind că e o condiţie esenţială a frumuseţii, ca tabloul să fie pictat de un pictor care stă numai pe-un picior tot timpul cît lucrează. Versurile în arta dramatică.

CLV

Mult mai puţină *invidie* în America decît în Franţa, şi mult mai puţin spirit.

CLVI

Tirania à la Filip al II-lea a înjosit într-atîta minţile de la 1550 încoace, de cînd apasă pe grădina lumii, încît bieţii autori italieni n-au avut încă curajul să *inventeze* romanul ţării lor. Datorită regulii *firescului*, nimic n-ar fi mai simplu, totuşi: trebuie doar îndrăznit să se copieze fără ocol ceea ce ne sare în ochi în lume. Vezi cardinalul Gonzalvi, puricînd grav, timp de trei ore, în 1822, libretul unei opere bufe şi spunîndu-i neliniştit maestrului: „Dar să repetaţi adesea cuvîntul *cozzar, cozzar*“[27].

CLVII

Héloïse vă vorbeşte de dragoste, un îngîmfat vă vorbeşte de dragostea lui; vă daţi seama că una şi alta nu prea au nimic comun în afară de nume? La fel e cu dragostea pentru concerte şi cu dragostea pentru muzică. La fel e cu dragostea pentru plăcerile vanităţii, pe care harfa voastră vi le făgăduieşte în mijlocul unei societăţi strălucite, sau cu dragostea pentru o reverie duioasă, singuratică, sfioasă.

CLVIII

După ce ai văzut-o pe femeia iubită, vederea oricărei alte femei strică vederea, face un rău fizic ochilor; eu înţeleg de ce.

CLIX

Răspuns unei obiecţii.

Firescul desăvîrşit şi intimitatea nu pot avea loc decît în iubirea-pasiune, căci în toate celelalte se simte posibilitatea unui rival favorizat.

CLX

La omul care, pentru a scăpa de viaţă, a înghiţit otravă, fiinţa morală e moartă; mirat de ce a făcut şi de ce o să încerce, el nu mai e atent la nimic: cîteva rare excepţii.

CLXI

Un bătrîn căpitan de vas, unchi al autorului, căruia îi închin manuscrisul de faţă, găseşte că nu există nimic mai ridicol decît importanţa dată pe şase sute de pagini unui lucru atît de uşuratic ca dragostea. Lucrul acesta atît de uşuratic e, totuşi, singura armă cu care pot fi lovite sufletele tari.

Ce l-a împiedicat pe domnul de M…, în 1814, să-l ucidă pe Napoleon în pădurea de la Fontainebleau? Privirea dispreţuitoare a unei femei frumoase care intra la Băile Chinezeşti[28]. Cum s-ar fi schimbat soarta lumii, dacă Napoleon şi fiul său ar fi fost ucişi în 1814?

CLXII

Transcriu rîndurile de mai jos dintr-o scrisoare în limba franceză primită de la Znaïm, ţinînd seama că nu există în toată provincia un bărbat în stare să înţeleagă femeia inteligentă care-mi scrie:

„…Întîmplarea face multe în dragoste. Cînd nu citesc englezeşte un an, primul roman care-mi cade în mînă mi se pare extrem de plăcut. Obiceiul de-a iubi un suflet prozaic, adică lent şi timid faţă de tot ce e delicat, şi nefiind în stare să simtă cu patimă decît interesele grosolane ale vieţii: dragostea de bani, mîndria de-a avea cai frumoşi, dorinţele fizice etc. etc. pot face lesne să pară jignitoare faptele unui geniu năvalnic, înflăcărat, cu imaginaţie agitată, care nu simte decît dragostea, uită de tot restul şi acţionează neîncetat, cu impetuozitate, acolo unde celălalt se lăsa condus şi nu făcea niciodată nimic pornit de la el. Uimirea produsă de el poate jigni ceea ce noi numeam, acum un an, la Zithau, orgoliul feminin; să fie aceasta ceva franţuzesc? Cel de-al doilea te face să simţi *uimirea*, un sentiment pe care-l ignorai lîngă cel dintîi (şi cum cel dintîi a murit în război, pe

neaşteptate, el a rămas ca sinonim al perfecţiunii) şi pe care un suflet plin de trufie şi lipsit de maleabilitate, rod al unui număr oarecare de intrigi, îl poate uşor lua drept ceva jignitor“.

CLXIII

„Geoffroy Rudel, de la Blaye, a fost un gentilom de frunte, prinţ de Blaye, şi s-a îndrăgostit de prinţesa de Tripoli, fără s-o vadă, auzind cum pelerinii reîntorşi din Antiohia o vorbeau numai de bine şi îi lăudau purtarea aleasă; şi compuse pentru ea multe cîntări frumoase, cu dulci melodii şi cu gingaşe cuvinte; iar din dorinţa de-a o vedea, se făcu cruciat şi porni pe mare ca să meargă spre ea. Şi se întîmplă ca pe corabie să cadă greu bolnav, aşa fel încît cei ce se aflau cu el îl socotiră mort; dar izbutiră să-l ducă la Tripoli, într-un han, ca pe-un mort. Contesa află lucrul acesta şi, venind la căpătîiul lui, îl luă în braţe. El îşi dădu seama că ea era contesa; îşi recăpătă văzul, auzul şi-l lăudă pe Domnul, mulţumindu-i că-i ţinuse zilele ca s-o vadă. Şi astfel muri, în braţele contesei, iar ea îl înmormîntă cu cinste în casa Templului, la Tripoli. Apoi, chiar în aceeaşi zi, ea se călugări, îndurerată fiind de el şi de moartea lui.“[29]

CLXIV

Iată o dovadă neobişnuită a nebuniei numită cristalizare, dovadă găsită în *Memoriile* lui mistress Hutchinson:

„He told to M. Hutchinson a very true story of a gentleman who not long before had come for some time to lodge in Richmond, and found all the people he came in company with, bewailing the death of a gentlewoman that had lived there. Hearing her so much deplored he made inquiry after her, and grew so in love with the description, that no other discourse could at first please him, nor could he at last endure any other: he drew desperately melancholy, and would go to a mount where the print of her foot was cutt, and lie there pining and kissing of it all the day long, till at

length death in some months space concluded his langhuishement. This story was very true.“[30] (Volumul I, pagina 83)

CLXV

Lisio Visconti era un mare cititor de cărţi. În afară de ce a putut el vedea cutreierînd prin lume, eseul acesta e bazat pe memoriile a cincisprezece sau douăzeci de personaje celebre. Dacă, din întîmplare, s-ar găsi vreun cititor căruia să i se pară vrednice de atenţie mărunţişurile acestea, iată cărţile din care şi-a scos Lisio ideile şi concluziile:

Viaţa lui Benvenuto Cellini, scrisă de el însuşi.

Nuvelele lui Cervantes şi ale lui Scarron.

Monon Lescaut şi *Preotul din Killerine*, de abatele Prévôt.

Scrisorile latineşti ale Héloïsei către Abailard.

Tom Jones.

Scrisorile unei călugăriţe portugheze.

Două sau trei romane de Auguste La Fontaine.

Istoria Toscanei de Pignotti.

Werther.

Brantôme.

Memoriile lui Carlo Gozzi (Veneţia, 1760), numai cele 80 de pagini despre povestea iubirilor lui.

Memoriile lui Lauzun, Saint-Simon, d’Épinay, de Staal, Marmontel, Bezenval, Roland, Duclos, Horace Walpole, Évelyn, Hutchinson.

Scrisorile domnişoarei Lespinasse.

CLXVI

Unul din cele mai mari personaje de pe atunci, unul din cei mai de seamă oameni ai Bisericii şi ai statului, ne-a povestit, astă-seară (ianuarie 1822), la doamna de M., primejdiile foarte reale prin care a trecut în timpul Teroarei.

„Avusesem nenorocirea să fac parte dintre membrii cei mai de seamă ai Adunării Constituante: stăteam la Paris, căutînd să mă ascund de bine de

rău, atîta timp cît mai exista vreo speranţă de succes pentru cauza cea bună. În sfîrşit, cum pericolele sporeau şi cum străinii nu făceau nimic hotărît pentru noi, m-am decis să plec, dar trebuia să plec fără paşaport. Cum toată lumea se ducea la Coblentz, m-am gîndit să ies prin Calais. Dar portretul meu fusese atît de răspîndit, cu optsprezece luni mai înainte, încît la ultima poştă am fost recunoscut; şi totuşi m-au lăsat să trec. Iată-mă sosind la un han, la Calais, unde, după cum vă închipuiţi, nu prea am dormit, din fericire pentru mine, căci pe la patru dimineaţa am auzit rostindu-mi-se foarte clar numele. Pe cînd mă sculam şi mă îmbrăcam în grabă, am desluşit foarte bine, cu tot întunericul, gărzile naţionale cu puştile lor, pentru care fusese deschisă poarta cea mare şi care intrau în curtea hanului. Din fericire, ploua cu găleata; era o dimineaţă de iarnă foarte întunecoasă şi cu vînt puternic. Întunericul şi vîjîitul vîntului m-au ajutat să fug prin curtea din dos şi prin grajdul cailor. Iată-mă în stradă, la şapte dimineaţa, lipsit de mijloace de scăpare.

Gîndeam că cei de la han au să se năpustească pe urmele mele. Nedîndu-mi prea bine seama de ce făceam, am pornit spre port, de-a lungul digului. Mărturisesc că îmi cam pierdusem capul: nu mai vedeam în faţa ochilor decît ghilotina.

Un vas de călători ieşea tocmai din port, pe o mare foarte agitată; vasul se şi afla la vreo patruzeci de metri de dig. Deodată, aud strigăte dinspre larg, ca şi cum m-ar fi chemat cineva. Şi văd apropiindu-se o mică luntre. «Hai odată, domnule, sînteţi aşteptat.» Fără să-mi dau seama, m-am coborît în luntre. Acolo se afla un bărbat care-mi spuse la ureche: «V-am văzut umblînd pe dig cu un aer atît de rătăcit, şi m-am gîndit că s-ar putea să fiţi un biet proscris. Am spus că sînteţi prietenul meu, pe care-l aşteptam; prefăceţi-vă că suferiţi de rău de mare şi ascundeţi-vă jos, într-un ungher întunecos al cabinei».“

— Ah! ce caracter frumos! exclamă gazda, abia respirînd şi mişcată pînă la lacrimi de lunga povestire, foarte bine spusă, a primejdiilor prin care trecuse abatele. Cît trebuie că i-aţi mulţumit necunoscutului aceluia mărinimos! Cum îl chema?

— Nu-i ştiu numele, răspunse abatele puţin încurcat.

Şi în salon se lăsă o clipă o adîncă tăcere.

CLXVII

Tatăl şi fiul

Dialog în 1787

TATĂL (ministru de…)

„Te felicit, fiul meu; e foarte plăcut pentru dumneata să fii invitat la domnul duce de…; pentru un bărbat de vîrsta dumitale e o adevărată cinste. Nu uita să fii la palatul… la ora şase fix.

FIUL

Îmi închipui, domnule, că şi dumneavoastră veţi cina acolo?

TATĂL

Domnul duce de…, totdeauna îndatoritor faţă de familia noastră, invitîndu-te pentru prima oară, a binevoit să mă invite şi pe mine.“

Fiul, tînăr de familie foarte bună şi cu o minte deosebit de aleasă, nu uită să fie la palatul… la ora şase. Cina e servită la şapte. Fiul e aşezat la masă faţă în faţă cu taică-său. Fiecare comesean avea alături o femeie goală. Şi serveau vreo douăzeci de lachei în mare ţinută[31].

CLXVIII

Londra, august 1817

În viaţa mea n-am fost mai emoţionat şi mai intimidat de prezenţa frumuseţii decît în seara aceasta, la un concert dat de doamna Pasta.

Pe cînd cînta, ea era înconjurată de trei şiruri de femei tinere, atît de frumoase, de-o frumuseţe atît de pură şi de cerească, încît am simţit cum

îmi plec privirile din respect, în loc să mi le înalţ ca să admir şi să mă bucur. Asta nu mi s-a mai întîmplat în nici o ţară, nici chiar în iubita mea Italie.

CLXIX

În Franţa, un lucru e absolut imposibil în arte: verva. Omul care s-ar lăsa furat de ea ar fi prea ridicol, *ar părea prea fericit.* Vezi un veneţian recitînd satirele lui Buratti.

CLXX

La Valencia, în Spania, trăiau două prietene, femei foarte cinstite şi din cele mai distinse familii. Una din ele a fost curtată de-un ofiţer francez, care o iubi cu patimă şi chiar într-atît încît pierdu crucea meritată după o bătălie, fiindcă a rămas în cantonament lîngă ea, în loc să se ducă la cartierul general să-i facă curte generalului-comandant.

Pînă la urmă, fu şi el iubit. După şapte luni de răceală, la fel de ucigătoare în ultima ca şi în prima zi, ea îi spuse, într-o seară: „Dragă Joseph, sînt a ta“. Mai rămînea piedica constituită de soţ, un bărbat deosebit de inteligent, dar cît se poate de gelos. În calitatea mea de prieten, a trebuit să citesc cu el toată istoria Poloniei, de Rulhière, pe care el n-o înţelegea prea bine. Trei luni s-au scurs fără ca amanţii să-l poată înşela. Între ei exista un fel de telegraf, în zilele de sărbătoare, pentru a-şi comunica biserica unde se vor duce la slujbă.

Într-o bună zi, mi-am văzut prietenul mai întunecat decît de obicei; iată de ce: prietena intimă a doñei Inezilla era grav bolnavă. Aceasta din urmă îi ceru voie soţului ei să-şi petreacă noaptea lîngă bolnavă; soţul fu imediat de acord, cu condiţia ca să aleagă el ziua. Într-o seară, soţul o conduse pe doña Inezilla la prietena bolnavă şi-i spuse, glumind şi parcă pe neaşteptate, că el o să doarmă foarte bine pe canapea, în salonaşul lipit de dormitor şi a cărui uşă a fost lăsată deschisă. De unsprezece zile, seară de seară, ofiţerul francez petrecea două ore ascuns sub patul bolnavei. Restul, nu îndrăznesc să-l mai spun.

Nu cred că vanitatea i-ar îngădui un asemenea grad de prietenie unei franţuzoaice.

1. Dulaure, *Istoria Parisului.*
Scenă mută în apartamentul reginei, în seara fugii prinţesei de Condé; miniştrii, lipiţi de pereţi şi tăcuţi; regele, plimbîndu-se cu paşi mari.
2. Pentru starea actuală a moravurilor engleze, a se vedea *Viaţa domnului Beattie*, scrisă de un prieten intim. Veţi fi edificaţi asupra adîncii umilinţi a domnului Beattie, care primeşte zece guinee de la o marchiză bătrînă ca să-l calomnieze pe Hume. Nobilimea speriată se sprijină pe nişte episcopi cu 200.000 de lire rentă şi plăteşte în bani sau în consideraţie nişte scriitori, *pretinşi liberali*, ca să-i aducă injurii lui Chénier (*Edinburgh Review*, 1821).
Cel mai dezgustător *cant* pătrunde pretutindeni. Tot ce nu-i zugrăvire a sentimentelor sălbatice şi energice e sufocat; cu neputinţă să scrii o pagină veselă în limba engleză.
3. CELE DOUĂ ELISABETH. Să comparăm fetele a doi oameni crînceni şi să vedem care din ele a fost suverana unei naţiuni civilizate, care a uneia barbare. Amîndouă se numeau Elisabeth. Fiica lui Petru (al Rusiei) era o cîrmuitoare absolută şi totuşi a fost cruţată de concurenţi şi rivali; şi era convinsă că persoana unei împărătese prezintă suficiente atracţii pentru oricîţi dintre supuşii ei ar dori ea să onoreze cu favorurile ei. Elisabeth a Angliei n-a putut să-i ierte Mariei Stuart revendicările, nici frumuseţea, ci a întemniţat-o în chip meschin (cum a făcut George al IV-lea cu Napoleon), în clipa în care îi implora protecţia; şi, peste drepturile pe care le conferă fie despotismul, fie legea, a sacrificat pe mulţi marilor şi micilor ei invidii. Şi totuşi, această Elisabeth îşi făcea o mîndrie din castitatea ei; şi, în timp ce practica fiecare ridicol artificiu de cochetărie, ca să fie admirată la o vîrstă nepotrivită cu asta, ţinea departe de ea pe bărbaţii pe care tot ea îi încurajase, lăsînd nesatisfăcute şi propriile ei dorinţe, şi ambiţiile lor. Cine se poate împiedica s-o prefere pe onesta, neprefăcuta împărătească barbară? (*Memoriile Lordului Oxford*)
4. La *Ave Maria*.
5. *Memoriile* lui Marmontel, conversaţie cu Montesquieu.
6. Aici a fost suprimat un pasaj care se găseşte în capitolul LX.
7. *Torva leaena lupum sequitur, lupus ipse capellam;*
Florentem cytisum sequitur lasciva capella.
…Trahit sua quemquc voluptas.
(Lupul umblă după capră, leul după lup se ţine,
Capra cea zglobie cată drobul înflorit…
…Fiecare are-un dor.)

Virgiliu, egloga a II-a

8. Vezi *privirea Didonei*, în superba schiţă a domnului Guérin la Luxemburg.
9. Tot ce-i frumos pe lume fiind parte a frumuseţii femeii iubite, te simţi îndemnat să faci tot ce e frumos pe lume.
10. Guinguené, *Istoria literară a Italiei*, vol. II, pag. 490.
11. Călătoria preşedintelui de Brosses în Italia, călătoria lui Eustace, a lui Sharp, a lui Smollett.
12. Domnul de Francueil, cînd purta prea multă pudră. *Memoriile* doamnei d'Épinay.
13. „După ce am petrecut în compania lui două ceasuri, am fost silită să-mi petrec seara într-o societate, ceea ce m-a obosit mai mult decît oricînd. Nu eram în stare să vorbesc, nu eram în stare să joc; mi se părea că nu-l văd decît pe Klopstock; l-am revăzut a doua zi, şi în a treia ajunsesem să ne împrietenim de-a binelea. Dar într-a patra zi a plecat. Un aspru ceas a fost ceasul plecării lui! A scris curînd după aceea; corespondenţa noastră a început să fie asiduă. Eu credeam sincer că dragostea mea e doar prietenie. Nu le vorbeam prietenelor mele decît de Klopstock, le arătam

scrisorile lui. Ele rîdeau de mine şi spuneau că sînt îndrăgostită. Iar eu la rîndul meu am rîs de ele şi le-am spus că au de bună seamă o inimă tare lipsită de prietenie dacă nu pot accepta ideea prieteniei pentru un bărbat exact ca pentru o femeie. Lucrurile au continuat aşa opt luni, răstimp în care prietenele mele au găsit în scrisorile lui Klopstock tot atîta iubire cît găseau în mine. Şi eu simţeam că e aşa, dar nu-mi venea să cred. Pînă la urmă, Klopstock mi-a spus limpede că mă iubeşte; iar eu m-am speriat ca de ceva rău; i-am răspuns că nu era iubire, ci prietenie, cum era şi ceea ce simţeam eu pentru el; că nu ne văzusem destul ca să ne iubim (ca şi cînd iubirea ar avea nevoie de mai mult timp decît prietenia). Aşa credeam eu cu sinceritate şi aşa am crezut pînă cînd Klopstock a venit din nou la Hamburg. A făcut asta la un an după ce ne văzusem întîia oară. Ne-am revăzut, cu prietenie, cu dragoste; şi nu mult după aceea am fost chiar în stare să-i spun lui Klopstock că-l iubesc. Am fost însă obligaţi să ne despărţim iarăşi şi să aşteptăm încă doi ani pînă la logodnă. Mama nu voia să mă lase să mă mărit cu un străin. Aş fi putut să mă mărit fără consimţămîntul ei, pentru că după moartea tatălui meu averea mea nu mai depindea de ea; dar gîndul acesta era groaznic pentru mine; şi mulţumesc cerului că am izbutit s-o înduplec prin rugăminţi! Acum, cînd îl cunoaşte pe Klopstock, îl iubeşte ca pe copilul ei adevărat şi mulţumeşte Domnului că nu s-a mai împotrivit. Ne-am căsătorit şi sînt cea mai fericită soţie din lume. Peste două-trei luni se vor împlini patru ani de cînd sînt aşa de fericită…“ (*Corespondenţa lui Richardson*, vol. III, pag. 147).

14. *De plăcere inima-mi zvîcneşte* din *Coţofana hoaţă* (lb. ital.).
15. Vezi analiza *principiului ascetic*, Bentham, *Tratate de legislaţie*, vol. I.

Făcîndu-te să suferi, faci plăcere unei fiinţe bune.

16. Vezi romanţele spaniole şi daneze din secolul al treisprezecelea; ele ar părea plate şi grosolane pentru gustul franţuzesc.
17. Grimm, vol. III, pag. 107.
18. Se căsătoresc între ei (lb. ital.).
19. Şi ele se căsătoresc între ele (lb. ital.).
20. Vioiciune, superficialitate foarte înclinată să se simtă jignită, preocupare de fiecare clipă cu felul în care viaţa proprie apare în ochii celorlalţi: Iată cele trei caracteristici principale ale acestei seminţii care trezeşte Europa în 1808 (lb. ital.).
21. Maupertuis.
22. „Una dintre remarcile lui Burns cînd a venit pentru prima oară la Edinburgh a fost aceea că între bărbaţii din lumea rurală şi cei din lumea civilizată el observă puţină deosebire; că la cei dintîi, deşi necizelaţi de modă şi neluminaţi de ştiinţă, văzuse mult spirit de observaţie şi multă inteligenţă; dar că o femeie pe deplin rafinată era pentru el o fiinţă aproape fără asemănare şi despre care îşi formase doar o idee cu totul aproximativă.“ (lb. engl.)
23. Pe la 1580, spaniolii, în afara ţării lor, erau doar nişte agenţi energici ai despotismului sau nişte cîntăreţi din ghitară pe sub ferestrele frumoaselor italience. Spaniolii mergeau atunci în Italia aşa cum se vine astăzi la Paris; altminteri, ei nu-şi foloseau orgoliul decît pentru triumful regelui, *stăpînul lor.* Ei au pierdut Italia, şi au pierdut-o înjosind-o. În 1326, marele poet Calderón era ofiţer la Milano.
24. Vezi *Viaţa sfîntului Carol Borromeeu*, care schimbă Milanul şi-l înjosi. El convinse bărbaţii să părăsească sălile de arme şi să meargă la biserică. Merveilles îl ucide pe Castiglione, 1533.
25. „Ce schimbată şi tristă era şi totuşi ce elevat îi era caracterul!“ (lb. engl.)
26. Se pare că e vorba de domnişoara Gromaire, fiica lui Gromaire, slujbaş la Curtea Romei.
27. Loveşte, loveşte (lb. ital.).
28. *Memorii*, pag. 88, ediţia de la Londra.

29. Tradus după un manuscris provensal din secolul al treisprezecelea.
30. „I-a spus d-lui Hutchinson povestea foarte adevărată a unui domn care nu demult a venit în Richmond să locuiască o vreme şi a dat peste toţi cei din casa unde trăsese plîngînd moartea unei doamne care locuise acolo. Văzînd-o atît de mult regretată, se informă în amănunt despre ea şi se îndrăgosti atît de tare de imaginea astfel dobîndită, încît la început nu-i făcea plăcere să asculte vorbindu-se despre altceva, pentru ca pînă la urmă să nu mai poată deloc suporta nici un alt subiect de conversaţie; căzu într-o stare de disperată melancolie, se tot ducea să privească o montură în care era imprimată urma piciorului ei şi rămînea acolo, tînjind şi sărutînd-o cît era ziua de lungă, pînă cînd, în cele din urmă, după cîteva luni, moartea puse capăt dorului său. Întîmplarea aceasta este foarte adevărată.” (lb. engl.)
31. From december 27, 1819, till the 3 june 1820, Mil. (Din decembrie 27, 1819, pînă în 3 iunie 1820, Mil)

APENDICE

Despre curţile de dragoste

În Franţa, de la anul 1150 la anul 1200, au existat Curţi de dragoste. Lucrul acesta e dovedit. Dar existenţa Curţilor de dragoste începe la o epocă mult mai depărtată.

Doamnele, reunite la Curţile de dragoste, dădeau sentinţe, fie în privinţa unor chestiuni de drept, ca de pildă: Poate exista dragoste între oamenii căsătoriţi?

Fie în privinţa unor cazuri particulare supuse lor de către îndrăgostiţi[1].

Pe cît îmi pot închipui latura morală a acestei jurisprudenţe, ea trebuie că semăna cu ce-ar fi fost Curtea mareşalilor Franţei, întemeiată pentru *chestiunile de onoare* de către Ludovic al XIV-lea, dacă opinia publică ar fi susţinut totuşi această instituţie.

André, capelan al regelui Franţei, care scria pe la anul 1170, pomeneşte *Curţile de dragoste*

ale doamnelor din Gascogne,

a Ermengardei, vicontesă de Narbonne (1144, 1194),

a reginei Éléonore,

a contesei de Flandra,

a contesei de Champagne (1174).

André redă nouă sentinţe rostite de contesa de Champagne.

El citează două sentinţe rostite de contesa de Flandra.

În *Viaţa poeţilor provensali*, Jean de Nostradamus spune (pag. 15):

„*Les tensons* erau dispute despre amor, care aveau loc între cavaleri şi doamne poete convorbind laolaltă despre vreo frumoasă şi subtilă chestiune de dragoste; şi dacă nu puteau cădea de acord, ei le trimiteau, pentru a căpăta o definiţie clară, ilustrelor doamne preşedinte, care ţineau Curte de dragoste deschisă şi plenară la Signe şi Pierrefeu, sau la Romanin, sau în alte locuri, şi despre temele acestea ele rosteau sentinţe numite LOUS ARRESTS D’AMOURS“.

Iată numele cîtorva doamne care prezidau Curţile de dragoste de la Pierrefeu şi Signe:

„Stephanette, doamnă de Brulx, fiică a contelui de Provence;
Adalarie, vicontesă de Avignon;
Alalète, doamnă d'Ongle;
Hermissende, doamnă de Posquières;
Bertrane, doamnă de Urgon;
Mabille, doamnă d'Yères;
Contesa de Dye;
Rostangue, doamnă de Pierrefeu;
Bertrane, doamnă de Signe;
Jausserande de Claustral".

Nostradamus, pag. 27

Se pare că aceeaşi Curte de dragoste se aduna cînd în castelul de la Pierrefeu, cînd în cel de la Signe. Aceste două sate sînt foarte învecinate unul cu altul şi situate la distanţă aproape egală de Toulon şi de Brignoles.

În *Viaţa lui Bertrand d'Alamanon*, Nostradamus spune*:*

„Trubadurul acesta a fost îndrăgostit de Phanette sau Estephanette de Romanin, doamnă a sus-numitului loc, din casa de Gantelmes, care, la vremea ei, ţinea Curte de dragoste deschisă şi plenară în castelul său din Romanin, lîngă oraşul Saint-Remy, în Provence, mătuşă a Laurettei d'Avignon, din casa de Sado, atît de cîntată de poetul Petrarca".

În privinţa Laurettei, se poate citi că Laurette de Sade, cîntată de Petrarca, trăia la Avignon pe la anul 1341; că a fost educată de Phanette de Gantelmes, mătuşa ei, doamnă de Romanin; că „amîndouă compuneau uşor romanţe în tot felul de ritmuri provensale, după cum a scris monahul din Insulele de Aur, ale cărui lucrări dau largă mărturie despre ştiinţa lor… E adevărat (spune monahul) că Phanette sau Estephanette, fără seamăn în poezie, avea o exaltare sau inspiraţie divină, care exaltare era socotită ca un adevărat har de la Dumnezeu; ele erau însoţite de mai multe doamne ilustre şi generoase[2] din Provence, care înfloreau pe atunci la Avignon, cînd în acest oraş se afla şi reşedinţa Curţii romane; femeile acestea se dăruiau studiului literelor, ţineau Curte de dragoste deschisă şi defineau acolo chestiunile de dragoste care le erau propuse şi trimise…

Guillen şi Pierre Balbz şi Loys des Lascaris, conţi de Vintimille, de Tende şi de Brigue, oameni de mare faimă, fiind veniţi pe vremea aceea la

Avignon să-l viziteze pe Inocenţiu al VI-lea cu acest nume, papă, s-au dus să asculte definiţiile şi sentinţele de dragoste rostite de aceste doamne; iar ei, minunaţi şi fermecaţi de frumuseţea şi ştiinţa lor, se îndrăgostiră de ele“.

La sfîrşitul disputelor numite *tensons*, trubadurii dădeau numele doamnelor care trebuiau să se rostească asupra problemelor dezbătute între ei.

O sentinţă a Curţii doamnelor din Gascogne spune:

„Curtea doamnelor, adunată La Gascogne, a stabilit, cu asentimentul *întregii Curţi*, această constituţie perpetuă etc. etc.“

În sentinţa din 1174, contesa de Champagne spune:

„Judecata aceasta, pe care noi am făcut-o cu osebită prudenţă, e sprijinită de părerea unui foarte mare număr de doamne…“.

Într-o altă sentinţă se găsesc următoarele:

„Pentru înşelăciunea care i-a fost făcută, cavalerul a denunţat toată această afacere contesei de Champagne şi a cerut cu umilinţă ca delictul să fie supus judecăţii contesei de Champagne şi a celorlalte doamne.

Contesa, chemînd alături de ea şaizeci de doamne, făcu această judecată“ etc.

André capelanul, de la care avem aceste informaţii, spune că codul dragostei fusese publicat de o Curte alcătuită dintr-un mare număr de doamne şi de cavaleri.

André ne-a păstrat jalba care fusese adresată contesei de Champagne cînd ea a hotărît, printr-un răspuns negativ, problema: *Poate exista dragoste adevărată între soţi?*

Dar la ce osîndă te puteai aştepta cînd nu te supuneai sentinţelor acestor Curţi de dragoste?

Vedem Curtea din Gascogne poruncind ca una din judecăţile ei să fie socotită drept constituţie perpetuă, iar doamnele care nu i se vor supune să fie pasibile de lipsa prieteniei tuturor doamnelor cinstite.

Pînă la ce punct sancţiona opinia hotărîrile Curţilor de dragoste?

Era oare la fel de ruşinos să nu te supui lor, pe cît e astăzi într-o chestiune de onoare?

Nici la André, nici la Nostradamus nu găsesc nimic care să-mi îngăduie un răspuns la întrebarea aceasta.

Doi trubaduri, Simon Doria şi Lanfranc Cigala, puseră în discuţie întrebarea: „Cine e mai vrednic să fie iubit, cel ce dă cu generozitate sau cel ce dă fără voia lui, ca să treacă drept darnic?“.

Întrebarea a fost supusă doamnelor de la Curtea de dragoste din Pierrefeu şi din Signe; dar cei doi trubaduri, nemulţumiţi de judecată, făcură recurs la Curtea suverană de dragoste a doamnelor din Romanin[3].

Redactarea sentinţelor e conformă cu aceea a tribunalelor judiciare de pe-atunci.

Oricare ar fi părerea cititorului asupra importanţei dată de contemporanii Curţilor de dragoste, îl rog ca astăzi, în 1822, să cerceteze subiectele de conversaţie ale celor mai respectate şi mai bogate doamne din Toulon şi Marsilia.

Nu erau oare mai vesele, mai spirituale, mai fericite în 1174 decît în 1822?

Aproape toate sentinţele Curţilor de dragoste cuprind considerente întemeiate pe regulile codului dragostei.

Codul dragostei se găseşte în întregime în lucrarea lui André capelanul.

El cuprinde treizeci şi unu de articole; iată-le:

Codul dragostei din secolul al doisprezecelea

I

Argumentul căsătoriei nu e scuză legitimă împotriva dragostei.

II

Cine nu ştie să tăinuiască nu ştie să iubească.

III

Nimeni nu se poate dărui la două iubiri.

IV

Iubirea poate totdeauna să sporească sau să scadă.

V

Ceea ce unul din amanţi ia cu forţa de la celălalt e lipsit de savoare.

VI

De obicei masculul nu iubeşte decît în plină pubertate.

VII

Cînd unul dintre amanţi moare, celuilalt i se porunceşte o văduvie de doi ani.

VIII

Fără un motiv mai mult decît suficient, nimeni nu trebuie să fie lipsit de dreptul său la dragoste.

IX

Nimeni nu poate iubi, dacă nu-l animă speranţa că va fi iubit.

X

De obicei, avariţia alungă dragostea din casă.

XI

Pe aceea pe care te-ai ruşina să ţi-o doreşti ca soţie nu se cuvine s-o iubeşti.

XII

Iubirea adevărată doreşte mîngîieri numai de la fiinţa iubită.

XIII

Dragostea divulgată e rareori trainică.

XIV

Succesul prea uşor înlătură curînd farmecul dragostei, piedicile îi dau preţ.

XV

Orice fiinţă care iubeşte păleşte cînd vede fiinţa iubită.

XVI

La vederea neaşteptată a fiinţei iubite, cel ce iubeşte tremură.

XVII

Dragostea nouă o alungă pe cea veche.

XVIII

Numai meritul te face vrednic de dragoste.

XIX

Dragostea care se stinge moare repede şi rareori se reînsufleţeşte.

XX

Îndrăgostitul e totdeauna temător.

XXI

Gelozia adevărată face totdeauna să sporească iubirea.

XXII

Din bănuială şi din gelozia născută de pe urma ei sporeşte dragostea.

XXIII

Cel împresurat de gîndurile dragostei mănîncă mai puţin şi doarme mai puţin.

XXIV

Orice faptă a îndrăgostitului se termină prin gîndul la fiinţa iubită.

XXV

Iubirea adevărată găseşte că e bine numai ce ştie că-i place fiinţei iubite.

XXVI

Dragostea nu-i poate refuza nimic dragostei.

XXVII

Îndrăgostitul nu se poate sătura de plăcerea pricinuită de fiinţa iubită.

XXVIII

Cea mai uşoară îndoială îl face pe amant să bănuiască lucruri cumplite din partea fiinţei iubite.

XXIX

Deprinderea prea exagerată cu plăcerile împiedică naşterea iubirii.

XXX

Cel ce iubeşte are mereu şi neîncetat în minte chipul fiinţei iubite.

XXXI

Nimic nu stă împotrivă ca o femeie să fie iubită de doi bărbaţi, şi un bărbat de două femei[4].

Iată alcătuirea unei sentinţe dată de-o Curte de dragoste:

ÎNTREBARE: „Între persoane căsătorite poate exista dragoste adevărată?“

SENTINŢA contesei de Champagne: „Spunem şi asigurăm, prin cele de faţă, că amorul nu-şi poate întinde drepturile asupra a două persoane căsătorite. Într-adevăr, amanţii îşi dăruiesc totul, reciproc şi gratuit, fără a fi constrînşi de nici un motiv de necesitate, pe cînd soţii sînt obligaţi, prin datorie, să-şi sufere reciproc voinţele şi să nu-şi refuze nimic unii altora…

Fie ca sentinţa aceasta, dată de noi cu extremă prudenţă, şi după părerea unui mare număr de alte doamne, să fie pentru voi un adevăr statornic şi de necontrazis. Astfel am judecat, în anul 1174, a treia zi a calendelor lui mai, convocarea a VII-a“[5].

Notiţă despre André capelanul

André pare să fi scris pe la anul 1176.

La Biblioteca regelui (nr. 8758) se găseşte un manuscris al lucrării lui André, care i-a aparţinut odinioară lui Baluze. Iată primul titlu: *Hic incipiunt capitula libri de Arte amatoria et reprobatione amoris*[6].

Titlul e urmat de lista capitolelor.

Apoi se află acest al doilea titlu:

Incipit liber de Arte amandi et de reprobatione amoris, editus et compillatus a magistro Andrea, Francorum aulae regiae capellano, ad Galterium amicum suum, cupientem in amoris exercitu militare; in quo quidem libro, cujusque gradus et ordinis mulier ab homine cujusque conditionis et status ad amorem sapientissime invitatur; et ultimo in fine ipsius libri de amoris reprobatione subjungitur[7].

Crescimbeni, în *Vite de poeti provenzali* (*Vieţile poeţilor provensali*), articolul PERCIVALLE DORIA, citează un manuscris din biblioteca lui Nicolò Bargiacchi, la Florenţa, şi redă diferite pasaje din el; manuscrisul e o traducere a tratatului lui André capelanul. Accademia della Crusca a admis-o printre lucrările care i-au furnizat exemple pentru dicţionarul ei.

Au existat diverse ediţii ale originalului latin. Frid. Otto Menckenius, în ale sale *Miscellanea Lipsiensia nova*, Lipsiae, 1751, vol. VIII. part. I, pag. 545 şi următoarele, indică o foarte veche ediţie fără dată şi fără locul imprimării, pe care o socoteşte a fi de la începutul imprimeriei: *Tractatus amoris et de amoris remedio Andreae capellani Innocentii papae quarti*[8].

O a doua ediţie din 1610 poartă acest titlu:

Erotica seu amatoria *Andreae capellani regii, vetustissimi scriptoris ad venerandum suum amicum Guualterium scripta, nunquam ante hac edita, sed saepius a multis desiderata; nunc tandem fide diversorum mss. codicum in publicum emissa a Dethmaro Mulhero, Dorpmundae, typis Westhovianis, anno Vna Castè et Verè amanda*[9].

O a treia ediţie poartă: *Tremionae, typis Westhovianis, anno 1614*[10].

André împarte astfel, metodic, subiectul pe care îşi propune să-l trateze:

1. *Quid sit amor et unde dicatur.*
2. *Quis sit effectus amoris.*
3. *Inter quos possit esse amor.*
4. *Qualiter amor acquiratur, retineatur, augumentetur, minuatur, finiatur.*
5. *De notitia mutui amoris, et quid unus amantium agere debeat, altero fidem fallente*[11].

Fiecare din aceste probleme e tratată în mai multe paragrafe.

André face să vorbească rînd pe rînd îndrăgostitul şi doamna. Doamna face obiecţii, îndrăgostitul caută s-o convingă prin raţionamente mai mult

sau mai puţin subtile. Iată un pasaj pe care autorul îl pune în gura îndrăgostitului:

…Sed si forte horum sermonum te perturbet obscuritas, eorum tibi sententiam indicabo.

Ab antiquo igitur quatuor sunt in amore gradus distincti:

Primus*, in spei datione consistit.*

Secundus*, in osculi exhibitione.*

Tertius*, in amplexus fruitione.*

Quartus*, in totius concessione personae finitur*[12]*.*

Creanga din Salzburg[13]

La minele de sare din Hallein, lîngă Salzburg, minerii aruncă în adîncurile părăsite ale minei o creangă de copac desfrunzită de iarnă; după două sau trei luni, prin efectul apelor încărcate de săruri care umezesc creanga şi apoi o lasă la uscat cînd se retrag, minerii o găsesc acoperită în întregime de cristalizări strălucitoare. Cele mai mici crenguţe, cele care sînt abia cît laba unui piţigoi, sînt încrustate cu o sumedenie de mici cristale mobile şi orbitoare. Ramura primitivă e de nerecunoscut; o jucărie de copil foarte frumoasă la vedere. Cînd cerul e senin şi aerul perfect uscat, minerii din Hallein nu scapă prilejul de a oferi crenguţele de diamante călătorilor care se pregătesc să coboare în mină. Coborîrea aceasta e o operaţie ciudată. Te sui călare pe nişte trunchiuri uriaşe de brad, puse în pantă, unul după altul. Trunchiurile sînt foarte groase şi slujba de cal, pe care-o îndeplinesc de-un veac sau două, le-a făcut complet netede. În faţa şeii pe care te-ai aşezat, şi care alunecă pe trunchiurile de brad puse cap la cap, se instalează un miner, stînd pe şorţul lui de piele, alunecînd înaintea ta şi avînd grijă să nu te lase să cobori prea repede.

Înainte de a întreprinde călătoria aceasta rapidă, minerii le pun pe doamne să îmbrace cîte-o imensă pereche de pantaloni din serj gri, în care le intră rochia, ceea ce le dă înfăţişarea cea mai comică cu putinţă. Am vizitat minele atît de pitoreşti din Hallein, în vara lui 18…, cu doamna Gherardi. La început, nu voiam decît să scăpăm de căldura insuportabilă pe care-o simţeam la Bologna şi să mergem să ne răcorim pe muntele Saint-Gotthard. În trei nopţi am traversat mlaştinile pestilenţiale de la Mantua şi încîntătorul lac Garda, şi am sosit la Riva, la Bolzano, la Insbruck.

Doamna Gherardi găsi munţii aceştia atît de frumoşi încît, plecaţi pentru o plimbare, am terminat printr-o călătorie. Urmînd ţărmurile Innului şi apoi

cele ale Salzei, am coborît pînă la Salzburg. Răcoarea fermecătoare a feţei acesteia a Alpilor, în partea dinspre nord, comparată cu aerul înăbuşitor şi cu praful pe care abia îl lăsasem în cîmpia Lombardiei, ne dăruia în fiecare dimineaţă o nouă plăcere şi ne îndemna să mergem tot înainte. La Golling ne-am cumpărat straie ţărăneşti. Adeseori, întîmpinam greutăţi în privinţa găzduirii şi chiar a hranei, căci caravana noastră era numeroasă; dar încurcăturile şi necazurile acestea erau nişte plăceri.

De la Golling la Hallein am ajuns ignorînd pînă şi existenţa frumoaselor mine de sare despre care vorbeam. Acolo am găsit o mulţime de curioşi, în mijlocul cărora ne-am făcut intrarea în straie de ţărani, iar doamnele în uriaşele pelerini cu glugă, ţărăneşti, pe care şi le procuraseră. Cînd ne-am dus la mină, nu ne gîndeam deloc să coborîm în galeriile subterane; ideea de-a încăleca pe-o şa de lemn, pentru un drum de trei sferturi de leghe, părea neobişnuită, şi ne temeam să nu ne sufocăm în fundul urîcioasei galerii negre. Doamna Gherardi o privi o clipă şi spuse că ea, una, o să coboare, şi că ne lăsa întreaga libertate.

În timpul pregătirilor, care au fost lungi – căci, înainte de-a ne lăsa înghiţiţi de prăpastia aceasta foarte adîncă, a trebuit să găsim de mîncare – mă distram observînd ce se petrecea în mintea unui chipeş ofiţer, foarte blond, din cavaleria uşoară bavareză. Tocmai făcusem cunoştinţă cu tînărul acesta amabil, care vorbea franţuzeşte, şi ne era foarte folositor ca să ne facă înţeleşi de ţăranii germani din Hallein. Deşi foarte frumos, tînărul ofiţer nu era încrezut, ci, dimpotrivă, părea inteligent: descoperirea aceasta o făcu doamna Gherardi. Îl vedeam pe ofiţer îndrăgostindu-se vădit de fermecătoarea italiancă, înnebunită de plăcerea de-a coborî într-o mină şi de ideea că în curînd ne vom afla la cinci sute de picioare sub pămînt. Preocupată numai de frumuseţea puţurilor, de marile galerii şi de dificultatea învinsă, doamna Gherardi era departe de-a se gîndi să placă sau, şi mai mult, de-a se gîndi să fie fermecată de oricare om din lume. Curînd, m-au mirat ciudatele confidenţe pe care ofiţerul bavarez mi le-a făcut, fără să-şi dea seama. Tînărul era atît de preocupat de făptura cerească, însufleţită de-un spirit îngeresc şi aflată la aceeaşi masă cu el, într-un mic han de munte, abia luminat de ferestrele împodobite cu geamuri verzi, încît am observat că adeseori vorbea fără să ştie cui se adresa şi nici ce spunea. I-am atras atenţia doamnei Gherardi, care, fără mine, ar fi pierdut spectacolul acesta, la care o femeie tînără nu poate fi niciodată insensibilă. Ceea ce mă izbea era nuanţa de nebunie mereu mai vădită în spusele ofiţerului; tînărul îi găsea neîncetat femeii de lîngă el perfecţiuni tot mai vizibile în ochii mei.

Clipă de clipă, tot ce-mi spunea el descria într-un fel *mai puţin asemănător* femeia pe care începea s-o iubească. Îmi ziceam: „Cu siguranţă că Ghita nu e decît pretextul tuturor încîntărilor acestui biet german“. De pildă, începu să laude mîna doamnei Gherardi, pe care ea o avea ciupită de vărsat într-un mod foarte curios, încă din copilărie, şi care rămăsese foarte pătată de semne şi destul de negricioasă.

„Cum să explic ce văd? îmi spuneam eu. Unde să găsesc o comparaţie ca să-mi fac gîndul mai clar?“

În clipa aceea, doamna Gherardi se juca cu frumoasa creangă acoperită de diamante mobile, pe care minerii tocmai i-o dăduseră. Era un soare minunat: ne aflam în 3 august, şi micile prisme saline străluceau asemeni celor mai frumoase diamante într-o sală de bal foarte luminată. Ofiţerul bavarez, căruia i se nimerise o creangă mai deosebită şi mai strălucitoare, îi ceru doamnei Gherardi să-şi schimbe creanga cu a lui. Ea consimţi: primind creanga, el şi-o apăsă pe inimă cu un gest atît de comic încît toţi italienii pufniră în rîs. În tulburarea lui, ofiţerul îi adresă doamnei Gherardi complimentele cele mai exagerate şi mai sincere. Cum îl luasem sub ocrotirea mea, am căutat să justific nebunia laudelor lui. Îi spuneam Ghitei: „Efectul produs asupra acestui tînăr de nobleţea trăsăturilor dumitale italieneşti, de nişte ochi cum el n-a mai văzut niciodată, seamănă leit cu cel săvîrşit de cristalizare pe crenguţa de carpen din mîna dumitale, şi care ţi se pare atît de frumoasă. Desfrunzită de iarnă, cu siguranţă că era absolut lipsită de strălucire. Cristalizarea sării a acoperit firişoarele negricioase ale crengii cu diamante atît de strălucitoare şi atît de numeroase, încît numai pe alocuri crenguţele se mai pot vedea aşa cum sînt.

— Şi ce concluzie tragi de aici? spuse doamna Gherardi.

— Că această creangă o înfăţişează cu fidelitate pe Ghita, aşa cum o vede imaginaţia tînărului ofiţer.

— Adică vrei să spui, domnule, că dumneata vezi tot atîta deosebire între ce sînt în realitate şi felul în care mă vede tînărul acesta amabil, ca între o crenguţă de carpen uscată şi frumoasa egretă de diamante oferită de mineri.

— Doamnă, tînărul ofiţer descoperă în dumneata calităţi pe care noi, vechii prieteni, nu le-am văzut niciodată. Noi n-am putea vedea, de pildă, un aer de bunătate duioasă şi plină de milă. Cum tînărul e german, în ochii lui prima calitate a unei femei e *bunătatea*, şi, cît ai clipi, el zăreşte pe chipul dumitale expresia bunătăţii. Dacă era englez, ar fi văzut la dumneata aerul aristocratic şi *lady life*[14] al unei ducese, dar, dacă ar fi în locul meu, te-

ar vedea aşa cum eşti, pentru că de mult timp, şi spre nenorocul meu, nu pot să-mi închipui ceva mai seducător.

— Ah! înţeleg, spuse Ghita; în clipa cînd începe să te intereseze o femeie, n-o mai vezi *cum e în realitate*, ci cum îţi convine să fie. Compari iluziile favorabile produse de începutul acesta de interes cu frumoasele diamante care ascund o creangă de carpen desfrunzită de iarnă, şi nezărite, ţine seama, decît de ochii tînărului acestuia care începe să iubească.

— Şi iată de ce cuvintele îndrăgostiţilor li se par atît de ridicole oamenilor aşezaţi, care habar n-au de fenomenul cristalizării, am continuat eu.

— Ah! dumneata numeşti asta *cristalizare*, spuse Ghita. Ei bine, domnule, cristalizaţi pentru mine“.

Imaginea aceasta, neobişnuită poate, izbi imaginaţia doamnei Gherardi, iar cînd am ajuns în sala cea mare a minei, iluminată de-o sută de lămpiţe părînd zece mii din cauza cristalelor de sare care le reflectau din toate părţile, ea îi spuse tînărului bavarez: „Ah! e foarte frumos! cristalizez pentru sala aceasta; simt că-i exagerez frumuseţea: şi dumneata cristalizezi?

— Da, doamnă“, răspunse naiv tînărul ofiţer, încîntat că are un sentiment comun cu frumoasa italiancă, dar continuînd să nu înţeleagă ce-i spunea ea.

Răspunsul lui simplu ne-a făcut să rîdem cu lacrimi, pentru că el a stîrnit gelozia neghiobului pe care Ghita îl iubea şi care începu să devină, cu toată seriozitatea, gelos pe ofiţerul bavarez. Lui, cuvîntul *cristalizare* îi deveni de nesuferit.

La ieşirea din mina de la Hallein, noul meu prieten, tînărul ofiţer, ale cărui confidenţe involuntare mă amuzau mai mult decît toate amănuntele exploatării de sare, află de la mine că doamna Gherardi se numea *Ghita* şi că în Italia obiceiul cerea să-i spui, cînd era ea de faţă, *la Ghita*. Tremurînd tot, bietul flăcău îndrăzni să-i spună pe cînd îi vorbea: *la Ghita*, şi doamna Gherardi, amuzată de aerul timid-pasionat al tînărului şi de înfăţişarea profund mînioasă a unei alte persoane, îl pofti pe ofiţer la masă, pentru a doua zi, înaintea plecării noastre spre Italia. Iar cînd ofiţerul se îndepărtă: – „Nu zău! scumpă prietenă, spuse personajul mînios, explică-mi de ce ne dăruieşti tovărăşia blondinului acestuia anost şi cu ochi de năuc?

— Pentru că, domnule, după zece zile de călătorie, petrecîndu-vă toată ziua cu mine, voi mă vedeţi aşa cum sînt, iar ochii aceştia foarte duioşi, pe care dumneata îi numeşti *de năuc*, mă văd desăvîrşită. Nu-i aşa, Filippo, adăugă ea privindu-mă, ochii lui mă acoperă cu o *cristalizare* strălucitoare;

pentru ei sînt perfecţia însăşi; şi, ce-i mai minunat, e că orice aş face, orice prostie mi s-ar intîmpla să spun, în ochii germanului acestuia frumos am să rămîn mereu desăvîrşită: asta e comod. Dumneata, de pildă, Annibalino (amantul pe care noi îl găseam cam prostuţ se numea colonelul Annibal), pariez că, în clipa de faţă, nu prea mă găseşti desăvîrşită. Te gîndeşti că fac rău admiţîndu-l pe tînăr în preajma mea. Ştii ce ţi se întîmplă, dragul meu? Nu mai *cristalizezi* pentru mine“.

Cuvîntul *cristalizare* deveni la modă printre noi, şi lovise într-atîta imaginaţia frumoasei Ghita, încît ea îl adoptă de-a binelea.

Cînd ne-am reîntors la Bologna, ori de cîte ori se povestea vreo întîmplare amoroasă în loja ei, ea mi se adresa mie: „Lucrul acesta confirmă sau distruge o anumită teorie de-a noastră“, îmi spunea ea. Actele de nebunie repetate prin care un îndrăgostit vede toate perfecţiunile în femeia pe care începe s-o iubească, noi între noi le-am numit totdeauna *cristalizare*. Cuvîntul acesta ne amintea cea mai plăcută călătorie. În viaţa mea n-am simţit mai bine ca atunci frumuseţea emoţionantă şi solitară a ţărmurilor lacului Garda; am petrecut în bărci seri delicioase, în ciuda căldurii înăbuşitoare. Am avut clipe din cele ce nu se uită niciodată: a fost unul din momentele luminoase ale tinereţii noastre.

Într-o seară, cineva veni să ne dea vestea că prinţesa Lanfranchi şi frumoasa Florenza îşi disputau inima tînărului pictor Oldofredi. Biata prinţesă părea să fie cu adevărat îndrăgostită, iar tînărul artist milanez părea că e cu gîndul numai la farmecele Florenzei. Cei de faţă se întrebau: „E îndrăgostit Oldofredi?“. Dar îl rog pe cititor să creadă că nu pretind să justific genul acesta de conversaţie, în care există obrăznicia de-a nu se conforma regulilor impuse de convenienţele franţuzeşti. Nu ştiu de ce, în seara aceea, amorul nostru propriu se încăpăţînă să ghicească dacă pictorul milanez era îndrăgostit de frumoasa Florenza.

Ne-am pierdut în discutarea unui mare număr de fapte mărunte. Cînd ne-am plictisit tot fixîndu-ne atenţia asupra unor nuanţe aproape imperceptibile, şi care, în fond, nu erau deloc concludente, doamna Gherardi începu să ne povestească micul roman care, după ea, se petrecea în inima lui Oldofredi. Încă de la începutul povestirii, ea avu ghinionul să folosească cuvîntul *cristalizare*; colonelul Annibal, care avea mereu pe inimă frumosul chip al ofiţerului bavarez, se făcu că nu înţelege şi ne întrebă pentru a suta oară ce înţelegem prin *cristalizare*. „Ceea ce eu nu simt pentru dumneata“, îi răspunse cu însufleţire doamna Gherardi. După care, lăsîndu-l la o parte cu supărarea lui cu tot, ea ni se adresă, spunîndu-

ne: „Cred că un bărbat începe să iubească atunci cînd îl văd trist“. Am protestat îndată: „cum, dragostea, *sentimentul acesta atît de plăcut, care începe atît de bine…* – Şi care sfîrşeşte uneori atît de prost, cu supărare, cu certuri, spuse doamna Gherardi rîzînd şi privindu-l pe Annibal. Vă înţeleg obiecţia. Voi, bărbaţii grosolani, nu vedeţi decît un lucru în naşterea dragostei: iubeşti sau nu iubeşti. Oamenii obişnuiţi îşi închipuie, ca şi voi, că toate cîntecele privighetorilor se aseamănă; dar noi, cărora ne e drag să le ascultăm, ştim că există totuşi zece nuanţe diferite, de la privighetoare la privighetoare. – Cu toate acestea, doamnă, spuse cineva, mie mi se pare că sau iubeşti, sau nu iubeşti. – Ba deloc, domnule; asta e ca şi cum ai spune despre un om care pleacă din Bologna ca să meargă la Roma că a şi sosit la porţile Romei cînd, din susul Apeninului, el mai zăreşte încă turnul Garisenda, din oraşul nostru. Între aceste două oraşe distanţa e mare, şi te poţi afla la un sfert din drum, la jumătate, la trei sferturi, fără ca să fi sosit la Roma, deşi nu mai eşti la Bologna. – În comparaţia aceasta minunată, am spus eu, Bologna reprezintă, pe cît se pare, *indiferenţa*, iar Roma *dragostea desăvîrşită.* – Cînd ne aflăm la Bologna, continuă doamna Gherardi, sîntem total indiferenţi, nu ne gîndim deloc să admirăm într-un mod special femeia de care, într-o bună zi, poate că vom fi îndrăgostiţi nebuneşte; imaginaţia noastră se gîndeşte şi mai puţin să-i exagereze calităţile. Într-un cuvînt, cum spuneam la Hallein, *cristalizarea* nu e încă începută“.

Auzind acestea, Annibal se ridică furios şi ieşi din lojă, spunîndu-ne: „Am să mă reîntorc atunci cînd veţi vorbi italieneşte“. Imediat conversaţia începu să fie dusă în franţuzeşte, şi toată lumea izbucni în rîs, pînă şi doamna Gherardi. „Ei, iată că s-a dus iubirea, spuse ea, şi noi rîserăm iar. Ieşim din Bologna, urcăm Apeninul, luăm drumul Romei… – Dar, doamnă, îi spuse careva, iată-ne foarte departe de pictorul Oldofredi“; cuvintele acestea îi stîrniră un mic gest de enervare, care, probabil, o făcu să uite cu totul de Annibal şi de plecarea lui bruscă. – „Vreţi să ştiţi, ne spuse ea, ce se petrece cînd părăseşti Bologna? Mai întîi, socotesc plecarea aceasta cu totul involuntară: e o mişcare instinctivă. Nu spun că n-ar fi însoţită de multă plăcere. Admiri, apoi îţi zici: «Ce plăcut e să fii iubit de femeia aceasta fermecătoare!». În sfîrşit, apare speranţa; după speranţă (adeseori concepută prea lesne, căci eşti sigur de toate, dacă ai un pic de foc în vine), după speranţă, zic, exagerezi cu nespusă plăcere frumuseţea şi calităţile femeii de care speri să fii iubit.“

Pe cînd doamna Gherardi vorbea, am luat o carte de joc şi, pe spatele ei, am scris Roma de o parte şi Bologna de cealaltă parte, iar între Bologna şi

Roma am pus cele patru popasuri pe care doamna Gherardi tocmai le indicase.

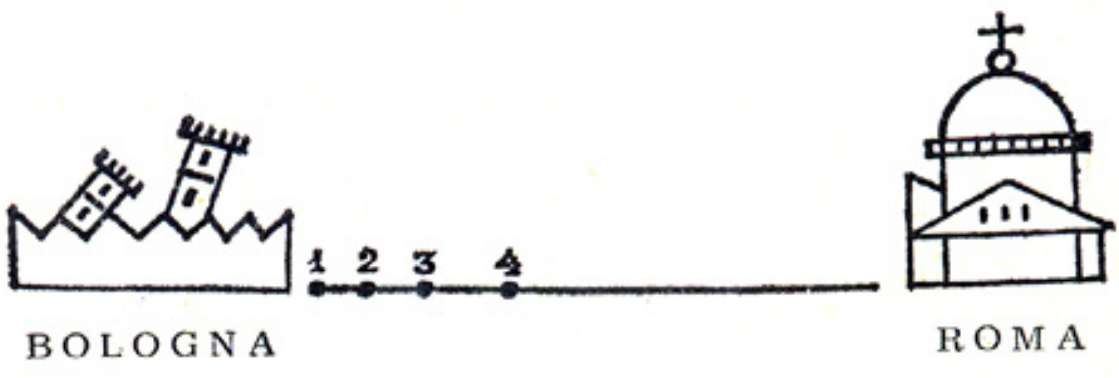

1. Admiraţia.

2. Ajungi la cel de-al doilea punct al drumului, cînd îţi zici: „Ce plăcut e să fii iubit de femeia aceasta fermecătoare!“.

3. Naştera speranţei marchează al treilea popas.

4. Ajungi la al patrulea, cînd îţi exagerezi cu nespusă plăcere frumuseţea şi calităţile femeii iubite. E ceea ce noi, adepţii, numim *cristalizare*, şi ea pune pe fugă Cartagina. De fapt, e greu de înţeles.

Doamna Gherardi continuă: „Pe cînd au loc aceste patru mişcări sufleteşti, sau feluri de a fi, pe care Filippo le-a desenat acum, nu văd nici cel mai mic motiv pentru care drumeţul nostru să fie trist. Fapt e că plăcerea e vie, că ea cere întreaga atenţie de care e capabil sufletul. Eşti serios, dar nu eşti deloc trist: deosebirea e mare. – Înţelegem, doamnă, spuse unul din cei de faţă, dumneavoastră nu vorbiţi despre nefericiţii aceia cărora li se pare că toate privighetorile scot aceleaşi sunete. – Deosebirea între a fi serios şi a fi trist (*l’esser serio e l’esser mesto*), continuă doamna Gherardi, e hotărîtoare cînd e vorba de rezolvat o problemă ca aceasta: «O iubeşte Oldofredi pe frumoasa Florenza?». Eu cred că Oldofredi iubeşte, pentru că, după ce a fost foarte preocupat de Florenza, l-am văzut trist şi nu numai serios. E trist, fiindcă iată ce i s-a întîmplat. După ce şi-a exagerat fericirea pe care i-ar putea-o da caracterul prevestit de chipul rafaelic, de umerii frumoşi, de braţele frumoase, într-un cuvînt, de formele demne de-un Canova ale frumoasei marchesina Florenza, a căutat pesemne să obţină confirmarea speranţelor pe care îndrăznise să şi le făurească. Şi mai e foarte posibil ca Florenza, temîndu-se să iubească un străin care poate părăsi Bologna oricînd, şi mai ales foarte supărată că el a putut să-şi făurească atît de repede speranţe, i le-a răpit în mod barbar“.

Aveam fericirea s-o vedem zilnic pe doamna Gherardi; o intimitate perfectă domnea în cercul ei; ne înţelegeam din ochi; adeseori am văzut

acolo că se rîdea de glume care nu avuseseră nevoie de cuvinte ca să fie înţelese; o privire fusese de-ajuns. Aici, un cititor francez îşi va da seama că o femeie frumoasă din Italia se lasă nebuneşte în voia tuturor ideilor ciudate care-i trec prin minte. La Roma, la Bologna, la Veneţia, o femeie frumoasă e regină absolută; nimic nu poate fi mai deplin decît despotismul pe care ea îl exercită în cercul ei. La Paris, o femeie frumoasă se teme veşnic de opinia publică şi de călăul ei: *ridicolul.* Ea se teme totdeauna, în străfundul inimii, de glumele făcute pe socoteala ei, aşa cum un rege absolut se teme de o Cartă. Iată ce gînd tainic îi tulbură bucuria plăcerilor şi îi dă pe neaşteptate o înfăţişare serioasă. Unei italience i s-ar părea cu totul ridicolă autoritatea aceasta limitată, pe care la Paris femeia o exercită în salonul ei. Ea e cu adevărat atotputernică asupra bărbaţilor din jurul ei, a căror fericire, cel puţin cît durează seara, depinde totdeauna de-o toană de-a ei: vreau să spun fericirea simplilor prieteni. Dacă-i displaci unei femei care domneşte într-o lojă, vezi plictiseala din ochii ei şi nu-ţi mai rămîne decît să dispari pentru ziua aceea.

Într-o zi, mă plimbam cu doamna Gherardi pe drumul de la *Cascata del Reno*; şi l-am întîlnit pe Oldofredi, singur, foarte agitat, cu o figură foarte preocupată, dar deloc posomorîtă. Doamna Gherardi îl chemă şi-i vorbi, ca să-l poată observa mai bine. „Dacă nu mă înşel, i-am spus eu doamnei Gherardi, bietul Oldofredi e cu totul în prada pasiunii pentru Florenza; spune-mi, te rog, mie, care îţi sînt pe deplin devotat, la ce punct al maladiei iubirii îl crezi ajuns acum? – Îl văd plimbîndu-se singur, îmi răspunse doamna Gherardi, îl văd spunîndu-şi în fiecare clipă: «Da, ea mă iubeşte». Apoi îl văd cum se frămîntă să-i găsească noi farmece, să-şi găsească motive noi şi amănunţite ca s-o iubească la nebunie. – Cred că nu e atît de fericit pe cît îţi închipui. Oldofredi trebuie că are adesea îndoieli cumplite; nu poate fi atît de sigur că e iubit de Florenza; el nu ştie, ca noi, cît de puţină importanţă dă ea, în asemenea cazuri, bogăţiei, rangului, felului de-a te purta în lume[15]. Sînt de acord, Oldofredi e vrednic de-a fi iubit, dar nu-i decît un biet străin. – Oricum ar fi, spuse doamna Gherardi, pariez că l-am găsit într-un moment cînd motivele de speranţă erau mai tari. – Dar părea prea adînc tulburat, am spus eu; trebuie că a trecut prin clipe de mîhnire cumplită; îşi spune: «Mă iubeşte ea oare?». – Recunosc, spuse doamna Gherardi, aproape uitînd că-mi vorbea, recunosc că, atunci cînd răspunsul pe care ţi-l dai singur e satisfăcător, trăieşti momente atît de divine încît

nimic pe lume nu li se poate compara. Ele sînt, fără îndoială, tot ce e mai bun în viaţă.

Cînd sufletul, ostenit şi copleşit parcă de sentimente atît de puternice, reîncepe, în sfîrşit, să raţioneze din oboseală, ce rămîne ca suprafaţă după atîtea frămîntări atît de opuse e certitudinea aceasta: «Lîngă *el* voi găsi o fericire pe care *numai el* mi-o poate da pe lume».“ Încet-încet, am lăsat calul să mi se depărteze de-al doamnei Gherardi. Am străbătut cele trei mile care ne despărţeau de Bologna fără să ne mai spunem un cuvînt, punînd în practică virtutea numită discreţie.

Ernestine sau naşterea dragostei

Avertisment

O femeie cu mult spirit şi cu oarecare experienţă pretindea într-o bună zi că dragostea nu se naşte atît de subit pe cît se spune. „Mi se pare, spunea ea, că descopăr şapte epoci cu totul distincte în naşterea dragostei“; şi, pentru a-şi dovedi spusele, a povestit întîmplarea de mai jos. Ne aflam la ţară, ploua cu găleata şi ne simţeam fericiţi s-o ascultăm.

Într-un suflet cu totul indiferent, să zicem al unei tinere fete care locuieşte într-un castel izolat, într-un colţ pierdut de ţară, cel mai mic eveniment neobişnuit stîrneşte din plin atenţia. De exemplu, un tînăr vînător pe care ea îl zăreşte pe neaşteptate, în pădure, lîngă castel.

Printr-o asemenea întîmplare, la fel de simplă, au început nenorocirile Ernestinei de S… Ea locuia singură, cu bătrînul ei unchi, contele de S…, într-un castel clădit în evul mediu, lîngă malurile torentului Drac, pe una din stîncile uriaşe care gîtuie albia torentului. Castelul domina una din cele mai frumoase privelişti din Dauphiné. Ernestinei i se păru că tînărul vînător pe care soarta i-l scosese în faţa ochilor avea un aer nobil. Chipul lui îi reveni de mai multe ori în minte; căci, la ce se putea gîndi în străvechiul ei conac? – Acolo, ea trăia într-un fel de fast neobişnuit; avea la ordinele ei numeroase slugi; dar de douăzeci de ani de cînd stăpînul şi slugile îmbătrîniseră, totul se făcea întotdeauna la aceeaşi oră; nimeni nu deschidea gura decît pentru a defăima tot ce se face în lume şi pentru a-şi arăta mîhnirea pentru lucrurile cele mai neînsemnate. Într-o seară de primăvară, în lumina care se stingea treptat, Ernestine stătea la fereastră şi privea micul lac şi pădurea de dincolo

de el; frumuseţea de nespus a priveliştei o făcea poate şi pe ea să se adîncească şi mai mult într-o sumbră visare. Deodată, ea îl revăzu pe tînărul vînător zărit cu cîteva zile mai înainte; el se afla tot în crîngul de dincolo de lac şi ţinea în mînă un buchet de flori; vînătorul se opri, ca s-o privească parcă; ea îl văzu sărutînd buchetul şi punîndu-l apoi, cu un fel de respect duios, în scorbura unui stejar mare, de pe malul lacului.

Cîte gînduri făcu să se nască numai gestul acesta! şi cîte gînduri deosebit de atrăgătoare, dacă le compari cu senzaţiile monotone care, pînă în clipa aceea, umpluseră viaţa Ernestinei! Pentru ea începea o viaţă nouă; să îndrăznească oare să se ducă să vadă buchetul? „Doamne! ce imprudenţă, îşi spuse Ernestine tresărind, şi dacă, în clipa cînd mă voi apropia de stejarul cel mare, tînărul vînător va ieşi din tufişurile învecinate! Ce ruşine! Ce-o să gîndească despre mine?“ Copacul acela mîndru era, totuşi, ţinta obişnuită a plimbărilor ei singuratice; adeseori, ea se ducea să stea pe rădăcinile uriaşe, care se ridică deasupra peluzei şi formează, de jur împrejurul trunchiului, un fel de bancă naturală, adăpostită de-un vast umbrar.

Noaptea, Ernestine abia izbuti să închidă ochii; a doua zi, de la cinci dimineaţa, cînd zorile abia se iviseră, ea se urcă în încăperile cele mai de sus ale castelului. Privirea ei căuta stejarul cel mare de dincolo de lac; şi de îndată ce-l zări, Ernestine rămase ca împietrită, aproape fără să mai respire. Fericirea atît de agitată a pasiunilor urmează după mulţumirea fără motiv şi aproape mecanică a primei tinereţi.

Se scurg zece zile. Ernestine numără zilele! O dată doar, ea îl mai vede pe tînărul vînător; el se apropie de copacul drag, şi are în mînă un buchet pe care-l pune acolo, ca şi pe cel dintîi. Bătrînul conte de S… observă că Ernestine îşi petrece timpul îngrijind o colivie mare cu păsărele, instalată în încăperile de sus ale castelului; ea face asta fiindcă, stînd acolo, lîngă o mică fereastră cu storurile trase, poate să domine toată întinderea crîngului de dincolo de lac. Ernestine e sigură că necunoscutul ei nu poate s-o zărească, şi atunci se gîndeşte în voie la el. Dar un gînd i se naşte în minte şi o frămîntă. Dacă el va crede că ea nu dă nici o atenţie buchetelor, va socoti că-i dispreţuieşte omagiul care, la urma urmei, nu-i decît o simplă politeţe, şi, dacă are o inimă cît de cît mîndră, n-o să mai apară. Şi mai trec patru zile, dar cît de încet! În a cincea zi, tînăra fată, trecînd din întîmplare pe lîngă stejarul cel mare, n-a putut rezista ispitei de-a arunca o privire spre mica scorbură în care văzuse că erau puse buchetele. Ernestine se afla împreună cu guvernanta ei, şi deci n-avea de ce să se teamă. Credea că n-o să găsească decît nişte flori veştejite; dar, spre nespusa ei bucurie, văzu un

buchet format din florile cele mai rare şi mai frumoase; buchetul era de-o prospeţime orbitoare; nici o petală a celei mai gingaşe flori nu era ofilită. Ernestine abia zări toate acestea cu coada ochiului şi, fără să-şi piardă din vedere guvernanta, străbătu cu uşurinţa unei căprioare toată partea aceea a crîngului, pe o distanţă de o sută de paşi. Dar nu văzu pe nimeni; sigură că nu era observată, ea reveni la stejarul cel mare şi îndrăzni să privească cu nespusă plăcere fermecătorul buchet. O, cerule! un bileţel, aproape de nedesluşit la prima vedere, se afla legat de nodul buchetului. „Ce ai, Ernestine a mea? o întrebă guvernanta, speriată de uşorul strigăt care însoţise descoperirea aceasta. – Nimic, draga mea; o potîrniche şi-a luat zborul lîngă picioarele mele.“ – Cu două săptămîni în urmă, Ernestinei nu i-ar fi trecut prin gînd să mintă. Ea se apropie tot mai mult de buchetul încîntător; apoi îşi coborî fruntea, cu obrajii roşii ca para focului, şi citi peticul de hîrtie, fără să îndrăznească să-l atingă:

„Iată o lună de cînd, în fiecare dimineaţă, aduc un buchet. Fi-va acesta atît de fericit încît să fie zărit?“.

Totul era încîntător în frumosul răvaş; scrisul cursiv care trasase cuvintele avea cea mai elegantă formă. De patru ani de cînd părăsise Parisul şi mănăstirea cea mai la modă din foburgul Saint-Germain, Ernestine nu văzuse ceva mai frumos. Deodată, ea se roşi puternic, se apropie de guvernantă şi o îndemnă să pornească spre castel. Ca să ajungă mai repede acolo, în loc să urce dîmbul şi să ocolească lacul, ca de obicei, Ernestine porni pe poteca podeţului care duce direct la castel. Era gînditoare, şi-şi promitea să nu mai revină pe acolo; căci îşi dăduse seama, în sfîrşit, că era un fel de scrisoare ce îndrăznise vînătorul să-i adreseze. Totuşi, scrisoarea nu era închisă, îşi spunea ea în şoaptă. Din clipa aceea, viaţa îi fu chinuită de-o groaznică nelinişte. Cum adică! să nu poată nici de departe să mai revadă copacul drag? Simţămîntul datoriei i se opunea: „Dacă trec pe malul celălalt al lacului, îşi spunea ea, o să calc ce mi-am promis mie însămi“. La ora opt, cînd îl auzi pe portar încuind grilajul podeţului, zgomotul acesta, răpindu-i orice speranţă, păru că o scapă de povara uriaşă care-i apăsa pieptul; acum nu mai putea să-şi încalce datoria, chiar dacă ar fi avut slăbiciunea să dorească asta.

A doua zi, nimic nu izbuti s-o scoată din gîndurile ei întunecate; Ernestine era abătută, palidă; unchiul observă aceasta; el porunci să fie înhămaţi caii la antica droşcă a familiei, străbătu împreună cu tînăra fată împrejurimile, merseră pînă la aleea castelului doamnei Dayssin, la trei leghe depărtare. La întoarcere, contele de S… porunci vizitiului să oprească

în crîng, dincolo de lac; droşca înaintă de-a lungul peluzei; contele voia să revadă stejarul uriaş pe care-l numea totdeauna *contemporanul lui Carol cel Mare*. „Poate că marele împărat l-a văzut, cînd a străbătut munţii noştri ca să meargă în Lombardia, să-l învingă pe regele Didier“, spuse el, şi gîndul unei vieţi atît de îndelungate părea că-l reîntinereşte pe bătrînul aproape octogenar. Ernestine era însă departe de-a urmări gîndurile unchiului ei; obrajii îi ardeau: avea deci să se afle din nou lîngă bătrînul stejar; şi îşi făgădui să nu se mai uite spre mica ascunzătoare. Printr-o mişcare instinctivă, fără să-şi dea seama ce făcea, ea aruncă o privire într-acolo, văzu buchetul şi păli. De data aceasta, buchetul era făcut din trandafiri îndoliaţi. – „Sînt tare nefericit, trebuie să plec pentru totdeauna. Aceea pe care-o iubesc nu binevoieşte să-mi zărească omagiul.“ – Acestea erau cuvintele scrise pe bileţelul prins de buchet. Ernestine le citi înainte de-a avea timp să-şi interzică să le privească. Şi se simţi atît de lipsită de puteri încît se văzu nevoită să se sprijine de copac; curînd, ea izbucni în lacrimi. Seara îşi spuse: „El va pleca pentru totdeauna, şi n-am să-l mai văd!“.

A doua zi, în plină amiază, sub soarele de august, pe cînd se plimba cu unchiul pe aleea de platani de-a lungul lacului, ea îl văzu pe tînăr dincolo de lac, apropiindu-se de stejarul cel mare; tînărul luă buchetul, îl aruncă în lac şi dispăru. Ernestinei i se păru că gestul lui era plin de necaz; curînd, fu sigură de lucrul acesta. Se miră că putuse să se îndoiască măcar o clipă; cu siguranţă că el, văzîndu-se dispreţuit, o să plece; şi ea n-o să-l mai revadă niciodată.

În ziua aceea, îngrijorarea stăpîni castelul în care de obicei numai Ernestine aducea voioşia. Unchiul socoti că ea era într-adevăr bolnavă; o paloare de moarte, o anumită crispare a trăsăturilor îi răvăşiseră faţa naivă, pe care se zugrăviseră pînă atunci senzaţiile atît de liniştite ale primei tinereţi. Seara, cînd veni ora de plimbare, Ernestine nu se împotrivi dorinţei unchiului de-a o conduce spre peluza de dincolo de lac. Ea privi din treacăt, şi cu ochi posomorîţi în care lacrimile stăteau gata să năvălească, mica ascunzătoare aflată puţin deasupra solului, sigură că n-o să mai găsească nimic acolo; îl văzuse prea bine pe tînăr aruncînd buchetul în lac. Dar, ce surpriză! Ernestine zări un alt buchet. – „Din milă pentru cumplita mea nefericire, binevoiţi să luaţi trandafirul alb.“ Pe cînd Ernestine recitea cuvintele acestea uimitoare, mîna ei, fără să-şi dea seama, desprinse trandafirul alb din mijlocul buchetului. – „E, deci, tare nefericit!“ îşi spuse ea. – În clipa aceea, unchiul o chemă; Ernestine îl urmă, dar se simţea fericită. Ţinea trandafirul alb în batiscioara ei de pînză fină, atît de fină încît

tot timpul cît mai dură plimbarea putu să zărească culoarea trandafirului prin ţesătura uşoară. Şi ţinea batiscioara în aşa fel încît să nu ofilească trandafirul drag.

Abia ajunsă acasă, Ernestine urcă în goană scara dreaptă care ducea la foişorul ei din colţul castelului. Şi îndrăzni, în sfîrşit, să privească îndelung şi în voie trandafirul adorat şi să-şi sature privirea de el, printre lacrimile dulci care-i curgeau din ochi.

Ce voiau să spună lacrimile acestea? Ernestine nu ştia. Dacă ar fi putut bănui simţămîntul care le făcea să curgă, ar fi avut curajul să sacrifice trandafirul pus cu atîta grijă în paharul de cristal, pe măsuţa ei de mahon. Dar, dacă cititorul are cumva mîhnirea de-a nu mai avea douăzeci de ani, va ghici că lacrimile ei, departe de-a fi lacrimi de durere, erau însoţitoarele nedespărţite ale unei întîlniri neaşteptate cu o fericire fără margini, şi că ele voiau să spună: „Cît este de plăcut să fii iubită!“. – Ernestine greşise luînd floarea, dar făcuse aceasta într-un moment în care neaşteptata ivire a primei fericiri îi rătăcise mintea. Dar nu ajunsese încă la momentul cînd ar fi putut să-şi dea seama şi să se dojenească pentru nesocotinţa ei.

Noi, care avem mai puţine iluzii, recunoaştem a treia perioadă a naşterii dragostei: apariţia speranţei. Ernestine nu ştia că, privind trandafirul, inima îi spunea: „Acum e sigur că el mă iubeşte“.

Dar poate fi oare adevărat că Ernestine se afla pe punctul de a iubi? Sentimentul acesta nu contrazice toate regulile celui mai elementar bun-simţ? Cum! ea nu l-a văzut decît de trei ori pe bărbatul care, în momentul de faţă, o face să verse lacrimi fierbinţi! Şi unde mai pui că nu l-a văzut decît peste lac, la mare distanţă, la cinci sute de paşi, poate. Ceva mai mult, dacă l-ar întîlni fără puşcă şi fără haină de vînătoare, poate că nici nu l-ar recunoaşte. Habar n-are cum îl cheamă, ce este, şi totuşi îşi petrece zilele nutrindu-se cu sentimente pătimaşe, a căror descriere sînt obligat s-o prescurtez, căci n-am spaţiul trebuitor pentru un roman. Sentimentele acestea nu sînt decît nişte variaţii ale ideii: „Ce fericire e să fii iubită de el!“. Sau poate că Ernestine îşi pune altă întrebare, mult mai importantă: „Pot, oare spera să fiu cu adevărat iubită de el? Nu cumva îmi spune că mă iubeşte numai din joacă?“. Deşi locuia într-un castel clădit de Lesdiguières şi se trăgea din familia unuia dintre cei mai viteji tovarăşi ai faimosului conetabil, Ernestine nu-şi făcea nici măcar această obiecţie: „Poate că e fiul vreunui ţăran din împrejurimi“. De ce? Fiindcă trăia într-o profundă singurătate.

Fără doar şi poate. Ernestine era departe de a recunoaşte natura sentimentelor care-i stăpîneau inima. Dacă ar fi putut să prevadă încotro o mînau, ar fi avut o şansă de scăpare. O tînără germană, o englezoaică, o italiancă ar fi recunoscut iubirea; dar cum înţeleapta noastră educaţie a avut grijă să nege faţă de tinerele fete existenţa dragostei, Ernestine nu prea se alarma de cele ce se petreceau în inima ei; cînd cugeta mai adînc, nu vedea altceva decît o simplă prietenie. Ea luase un singur trandafir, fiindcă se temea că, făcînd altfel, să nu-şi mîhnească prea mult noul prieten şi să nu-l piardă. „Şi, de altfel, îşi spunea ea, după ce se gîndise mult la asta, nu trebuie să fiu nepoliticoasă.“

Inima Ernestinei era frămîntată de sentimentele cele mai violente. Timp de patru zile, care tinerei singuratice i se părură patru veacuri, o teamă de nespus o reţinu; nu mai ieşi din castel. A cincea zi, unchiul, din ce în ce mai neliniştit de sănătatea nepoatei, o sili să-l însoţească în crîng; ea se pomeni lîngă copacul fatal; şi citi pe bucăţica de hîrtie ascunsă în buchet:

„Dacă veţi binevoi să luaţi camelia aceasta împestriţată, duminică mă voi afla la biserica din satul dumneavoastră“.

La biserică, Ernestine văzu un bărbat îmbrăcat extrem de simplu şi care putea să aibă vreo treizeci şi cinci de ani. Ea observă că el n-avea nici măcar cea mai simplă decoraţie. Bărbatul citea, ţinîndu-şi într-un anumit fel cartea de rugăciuni, şi-şi îndrepta aproape tot timpul privirile spre ea. Asta înseamnă că tot timpul cît dură slujba, Ernestine nu fu în stare să se gîndească la nimic. Cînd ieşi din străvechea strană seniorială, ea lăsă să-i scape cartea de rugăciuni, şi era cît pe-aci să cadă ea însăşi ridicînd-o. Stîngăcia aceasta o făcu să roşească puternic. „El m-o fi găsit atît de neîndemînatică, îşi spuse ea, încît o să-i fie ruşine să se mai gîndească la mine.“ Într-adevăr, din clipa cînd se petrecuse acest mic accident, Ernestine nu-l mai văzu pe străin. Zadarnic mai zăbovi ea, după ce se urcase în trăsură, împărţind gologani tuturor băieţaşilor din sat; în grupurile de ţărani adunate pe lîngă biserică nu-l zări pe bărbatul pe care nu îndrăznise nici o clipă să-l privească în timpul slujbei. Ernestine, care pînă atunci fusese sinceritatea întruchipată, pretinse că-şi uitase batista. Un servitor se întoarse în biserică şi căută multă vreme în strana seniorială batista care nu putea fi găsită. Dar zăbava pricinuită de şiretlicul acesta se dovedi inutilă, căci tînăra fată nu-l mai revăzu pe vînător. „E clar, gîndi ea, mi-a spus mie odată domnişoara de C… că nu sînt frumoasă şi că am în priviri ceva poruncitor şi respingător; nu-mi mai lipsea decît neîndemînarea; fără îndoială că mă dispreţuieşte.“

Tristele ei gînduri o frămîntară în timpul celor două sau trei vizite făcute împreună cu unchiul, în drum spre castel.

De cum ajunse acasă, pe la orele patru, Ernestine alergă pe aleea de platani din lungul lacului. Fiind duminică, grilajul din şosea era închis; din fericire, zări un grădinar, îl chemă şi-l rugă să-i pună barca pe apă şi s-o conducă de cealaltă parte a lacului. Acolo, trase la mal, la vreo sută de paşi de stejarul cel mare. Barca o urma pe lîngă ţărm, totdeauna destul de aproape ca să nu se teamă. Crengile joase şi mai mult orizontale ale stejarului uriaş se întindeau aproape pînă la apa lacului. Cu paşi hotărîţi şi cu un fel de sînge rece întunecat şi ferm, Ernestine se apropie de copac, părînd că se îndreaptă spre moarte. Era sigură că nu va găsi nimic în ascunzătoare; într-adevăr, nu văzu acolo decît o floare ofilită, rămasă din buchetul din ajun. „Dacă ar fi fost mulţumit de mine, îşi spuse Ernestine, n-ar fi uitat să-mi arate aceasta printr-un buchet.“

Tînără fată ceru să fie dusă înapoi la castel, urcă în goană scara spre foişorul ei, şi, odată ajunsă acolo, sigură că n-o s-o surprindă nimeni, izbucni în lacrimi. „Domnişoara de C… avea dreptate, îşi spuse ea; ca să par frumoasă cuiva, trebuie să fiu văzută de la cinci sute de paşi. Cum în ţinutul acesta al liberalilor unchiul nu vede decît ţărani şi preoţi, pesemne că felul meu de-a mă purta a căpătat ceva aspru, poate chiar grosolan. Poate am în privire o expresie poruncitoare şi respingătoare.“ – Apropiindu-se de oglindă ca să-şi observe mai bine privirea, Ernestine îşi văzu ochii de-un albastru-închis înecaţi în lacrimi. – „În clipa asta, îşi spuse ea, nu pot să am aerul acela poruncitor care mă va împiedica totdeauna să plac cuiva.“

Sună ora cinei; Ernestine izbuti cu greu să-şi şteargă urmele lacrimilor. Ea apăru, în sfîrşit, în salon; acolo îl găsi pe domnul Villars, bătrînul botanist, care, în fiecare an, venea să petreacă opt zile cu domnul de S…, spre marea mîhnire a menajerei, transformată în guvernantă, care, cît timp stătea el acolo, îşi pierdea locul de la masa domnului conte. Totul decurse foarte bine pînă în momentul cînd se servi şampania; vasul cu sticla de şampanie fu adus lîngă Ernestine. Gheaţa se topise de mult. Ernestine chemă un servitor şi-i spuse: „Schimbă apa şi pune gheaţă în ea, repede!“. – „Iată un mic ton poruncitor care te prinde de minune“, spuse rîzînd bunul ei unchi. La auzul cuvîntului *poruncitor*, lacrimile năpădiră ochii Ernestinei cu atîta putere încît nu izbuti să şi le ascundă; tînăra fată se văzu nevoită să părăsească salonul. Pe cînd închidea uşa, i se auziră hohotele de plîns care o sufocau. Cei doi bătrîni rămaseră uluiţi.

Două zile mai tîrziu, Ernestine trecu pe lîngă stejarul cel mare; se apropie şi privi în ascunzătoare, ca pentru a revedea locurile unde fusese fericită. Cîtă bucurie cînd găsi înăuntru două buchete! Ernestine le luă, cu bileţele cu tot, le acoperi cu batista şi porni în goană spre castel, fără să-i pese dacă necunoscutul, ascuns în crîng, îi observase gesturile, idee care, pînă în ziua aceea, n-o părăsise niciodată. Pierzîndu-şi respiraţia şi nemaiputînd alerga, ea se văzu nevoită să se oprească la mijlocul drumului. Abia îşi mai reveni un pic, şi începu iar să fugă cu toată iuţeala de care era capabilă. În sfîrşit, se văzu în odăiţa ei; Ernestine luă buchetele din batistă şi, fără să citească bileţelele, începu să sărute, pierdută de fericire, florile, gest care-o făcu să roşească în clipa cînd îşi dădu seama de el. „Ah! n-o să mai am niciodată un aer poruncitor, îşi spunea ea; am să mă îndrept.“

În sfîrşit, după ce-şi mărturisi toată dragostea faţă de frumoasele bucheţele, formate din florile cele mai rare, citi biletele. (Un bărbat ar fi început cu ele.) Primul, cel datat duminică, ora cinci, spunea: „Mi-am refuzat plăcerea de-a vă vedea după slujbă; nu puteam să fiu singur; mă temeam să nu mi se citească în ochi dragostea înflăcărată pe care v-o port“. – Ernestine reciti de trei ori cuvintele: *dragostea înflăcărată pe care v-o port*, apoi se duse la oglindă, să vadă dacă avea aerul poruncitor; după aceea citi mai departe: „*dragostea înflăcărată pe care v-o port.* Dacă inima vă e liberă, vă rog fiţi bună şi luaţi cu dumneavoastră bileţelul acesta care ar putea să ne compromită“.

Al doilea bilet, cel de luni, era scris cu creionul, şi scris chiar destul de urît; dar Ernestine trecuse de vremea cînd frumoasa scriere cursivă a necunoscutului îi încînta privirea; acum avea treburi mai serioase ca să se mai uite la asemenea amănunte.

„Am venit. Am avut fericirea de-a auzi pe cineva vorbind despre dumneavoastră în faţa mea. Mi s-a spus că ieri aţi traversat lacul. Văd că n-aţi binevoit să luaţi biletul pe care l-am lăsat. El îmi hotărăşte soarta. Sînteţi îndrăgostită, şi nu de mine. Era o nebunie, la vîrsta mea, să mă îndrăgesc de-o fată de vîrsta dumneavoastră. Adio pentru totdeauna. La nenorocirea de-a fi inoportun n-am s-o mai adaug şi pe aceea de-a vă fi plictisit prea mult cu o pasiune care poate vi se pare ridicolă.“ – *Cu o pasiune!* spuse Ernestine înălţînd ochii spre cer. Clipa aceea i se păru nespus de fericită. Tînăra fată, deosebit de frumoasă şi în floarea vîrstei, exclamă cu încîntare: „el binevoieşte să mă iubească; ah, Doamne! ce fericită sînt!“ şi căzu în genunchi în faţa unei fermecătoare madone de Carlo Dolci, adusă din Italia de unul din strămoşii ei. – „Ah! da, voi fi bună şi virtuoasă! exclamă ea cu

ochii în lacrimi. Doamne, fii bun doar şi arată-mi defectele, ca să mi le pot îndrepta; acum pot să fac orice.“

Ernestine se ridică şi reciti de zeci de ori bileţelele. Cel de-al doilea, mai ales, o îmbătă de fericire. Curînd, îşi dădu seama de un adevăr care i se statornicise în inimă de foarte multă vreme: faptul că niciodată nu s-ar fi putut îndrăgosti de un bărbat care să aibă mai puţin de patruzeci de ani. (Necunoscutul vorbea de vîrsta lui.) Îşi aminti cum la biserică, fiindcă el era un pic pleşuv, i se păruse că ar trebui să aibă vreo treizeci şi patru – treizeci şi cinci de ani. Dar nu putea fi sigură de asta; îndrăznise să-l privească atît de puţin! şi fusese atît de tulburată! În timpul nopţii, Ernestine nu închise deloc ochii. Nu-şi închipuise în viaţa ei că ar putea exista o asemenea fericire. Se dădu jos din pat ca să scrie în englezeşte pe cartea de rugăciuni: *Să nu fiu niciodată poruncitoare.* Fac acest legămînt, astăzi, 30 septembrie 18…

În timpul nopţii se convinse tot mai mult de adevărul că e cu neputinţă să iubeşti un bărbat care n-a împlinit încă patruzeci de ani. Tot visînd la însuşirile alese ale necunoscutului ei, îi veni în minte că, în afară de avantajul de-a avea patruzeci de ani, el îl mai avea probabil şi pe acela de a fi sărac. La biserică venise îmbrăcat atît de simplu, încît fără îndoială că era sărac. Descoperirea aceasta îi pricinui Ernestinei o bucurie de nespus. „N-o să aibă niciodată aerul prostesc şi înfumurat al prietenilor noştri, domnii cutare şi cutare, cînd vin, de Sfîntul Hubert, să-i facă unchiului meu cinstea de a-i ucide căprioarele, şi-şi povestesc la masă isprăvile din tinereţe, fără să-i roage nimeni.

Doamne! s-ar putea ca el să fie sărac! Şi în cazul acesta, nu-i lipseşte nimic fericirii mele!“ Ernestine se dădu jos din pat pentru a doua oară, ca să-şi aprindă lampa de la căpătîi şi să caute o evaluare a averii pe care, într-o zi, unul din verii ei i-o scrisese pe-o carte. Şi găsi că la căsătorie va avea o rentă de şaptesprezece mii de livre, iar mai apoi de patruzeci sau cincizeci de mii. Pe cînd medita la cifra aceasta, bătu ora patru. Ernestine tresări. „Poate că s-a luminat îndeajuns ca să-mi pot zări copacul drag.“ Şi deschise jaluzelele. Într-adevăr, văzu stejarul cel mare cu frunzişul lui întunecat; dar îl văzu datorită clarului de lună, şi nu primelor raze ale zorilor, care se aflau încă foarte departe.

Dimineaţa, pe cînd se îmbrăca, Ernestine îşi spuse: „Nu se cuvine ca prietena unui bărbat de patruzeci de ani să se îmbrace ca o fetiţă“. Şi, timp de-o oră, îşi căută prin dulapuri o rochie, o pălărie, un cordon, cu care-şi compuse o toaletă atît de originală încît, cînd apăru în sufragerie, unchiul,

guvernanta şi bătrînul botanist nu se putură stăpîni să nu izbucnească în rîs. „Ia vino mai aproape, spuse bătrînul conte de S…, vechi cavaler al Ordinului Sfîntul Ludovic, rănit la Quiberon; vino mai aproape, dragă Ernestine; te-ai îmbrăcat ca şi cum în dimineaţa aceasta ai vrea să te deghizezi în femeie de patruzeci de ani.“ Auzindu-l vorbind aşa, ea roşi, iar pe faţă i se zugrăvi cea mai vie fericire. „Să mă ierte Dumnezeu! spuse la sfîrşitul mesei unchiul, adresîndu-i-se bătrînului botanist, dar domnişoara Ernestine parcă ar fi făcut un pariu cu cineva; nu-i aşa, domnule? Le face pe toate în dimineaţa asta ca o femeie de treizeci de ani! Cînd le-a vorbit slugilor, mai ales, mutrişoara părintească pe care şi-o luase m-a încîntat prin hazul ei; am pus-o de vreo două-trei ori la încercare, ca să fiu sigur că nu mă înşel.“ Observaţia unchiului spori încă pe-atîta încîntarea Ernestinei, dacă putem folosi cuvîntul acesta cînd e vorba despre o fericire ajunsă la culme.

După dejun, Ernestine abia dacă izbuti să scape de ceilalţi. Unchiul şi prietenul botanist nu se mai săturau glumind pe seama aerului ei de bătrînică. Cînd se urcă în odaia ei, Ernestine privi stejarul. Pentru prima oară, de douăzeci de ore încoace, un nor veni să-i întunece fericirea, dar fără ca ea să-şi dea seama de schimbarea neaşteptată. Ceea ce îi micşoră încîntarea care-o cuprinsese în ajun din clipa cînd, cufundată în disperare, găsise buchetele în copac, a fost întrebarea: „Cum trebuie să mă port faţă de prietenul meu ca să mă stimeze? Un om atît de inteligent, şi care are avantajul să aibă patruzeci de ani, trebuie să fie foarte sever. Stima lui pentru mine ar pieri cu totul, dacă mi-aş permite un pas greşit“.

Pe cînd Ernestine îşi vorbea astfel singură, în starea cea mai prielnică pentru meditaţiile serioase ale unei tinere fete aflată la oglindă, observă, cu uimire şi cu groază, că purta prins la cordon un cîrligel de aur cu lănţişor pentru degetar, foarfece şi cutiuţa lor, un minunat giuvaer pe care chiar în ajun nu se sătura admirîndu-l, un dar de la unchiul, primit de ziua ei, acum vreo două săptămîni. Ceea ce o făcu să privească cu groază giuvaerul acesta şi să-l înlăture cu atîta grabă fu amintirea faptului că guvernanta îi spusese că costa opt sute cincizeci de franci şi că fusese cumpărat de la cel mai vestit bijutier din Paris, un anume Laurencot: „Ce-ar gîndi despre mine prietenul meu, care are cinstea de-a fi sărac, dacă m-ar vedea cu un giuvaer atît de scump? Nu există nimic mai absurd decît să-ţi afişezi astfel gusturile de bună gospodină; căci asta vor să arate foarfecele, cutiuţa, degetarul, cînd le porţi întruna cu tine; iar buna gospodină nu se gîndeşte că giuvaerul costă

în fiecare an dobînda preţului său“. Ea începu să calculeze serios, şi găsi că giuvaerul costa aproape cincizeci de franci pe an.

Această frumoasă cugetare de economie casnică, pe care Ernestine o datora educaţiei foarte puternice primită de la un conspirator ascuns timp de mai mulţi ani în castelul unchiului ei, această cugetare, zic, nu făcu decît să-i amîne încurcătura. După ce încuie în scrin giuvaerul care costa atît de mult, Ernestine se văzu nevoită să revină la întrebarea stînjenitoare: „Ce trebuie să fac pentru a nu pierde stima unui om atît de inteligent?“.

Meditaţiile Ernestinei (pe care cititorul le-a recunoscut poate ca fiind pur şi simplu cea de-a cincea perioadă a naşterii dragostei) ne-ar duce foarte departe. Fata aceasta avea un spirit just, ager, viu ca aerul munţilor ei. Unchiul, care odinioară fusese un om inteligent şi care mai era încă atunci cînd intrau în joc cele două sau trei subiecte care-l interesau de multă vreme, unchiul, deci, observase că ea înţelegea în mod spontan toate consecinţele unei idei. În zilele cînd era binedispus, bunul bătrîn obişnuia să glumească cu Ernestine a lui despre ceea ce el numea *inteligenţa ei tactică*, şi guvernanta observase că gluma aceasta era un semn neîndoielnic al toanelor lui bune. Poate că tocmai însuşirea aceasta a făcut ca Ernestine să joace un rol atît de strălucit cînd a ieşit în lume şi a îndrăznit să vorbească. Dar, în epoca despre care vorbim, Ernestine, cu toată inteligenţa ei, se încurcă de tot în raţionamente. De douăzeci de ori se hotărî să nu mai meargă la plimbare prin preajma stejarului. „Un singur pas nechibzuit, semănînd a purtare de fetiţă, îşi spunea ea, poate să mă piardă în ochii prietenului meu.“ Dar, în ciuda unor argumente extrem de subtile, şi în care ea îşi cheltuia toată puterea minţii, Ernestine nu poseda încă arta atît de dificilă de a-şi stăpîni pasiunile prin judecată. Dragostea de care biata fată era vrăjită fără să ştie îi falsifică toate raţionamentele şi o îndemnă prea devreme, spre norocul ei, să se îndrepte spre copacul fatal. După multe ezitări, Ernestine se pomeni acolo, pe la ora unu, însoţită de camerista ei. Depărtîndu-se de cameristă, ea se apropie de copac, strălucind de bucurie, biata copilă! Ai fi zis că nu călca, ci că zbura pe iarbă. Bătrînul botanist, ieşit şi el la plimbare, îi atrase atenţia cameristei asupra lucrului acestuia, în clipa cînd Ernestine se depărtă de ei, alergînd.

Toată fericirea Ernestinei pieri într-o clipită. Şi nu fiindcă în scorbura copacului n-ar fi găsit un buchet, încîntător şi foarte proaspăt, ceea ce îi făcu mai întîi mare plăcere. Aşadar, foarte curînd prietenul ei se aflase exact unde se afla ea acum. Ernestine îi căută urmele paşilor prin iarbă; şi o încîntă şi faptul că, în locul unui simplu petic de hîrtie, găsi o scrisoare

destul de lungă. Ernestine se grăbi să citească semnătura; simţea nevoia să ştie numele de botez al celui ce-i scria. Ea citi; scrisoarea, ca şi buchetul, îi căzură din mîini. Un tremur de moarte o cuprinse. La sfîrşitul scrisorii citise numele: Philippe Astézan. Iar domnul Astézan era cunoscut la castelul contelui de S… ca amant al doamnei Dayssin, o pariziană foarte bogată, foarte elegantă, care venea în fiecare an să scandalizeze provincia, îndrăznind să petreacă singură patru luni la castelul ei cu un bărbat care nu-i era soţ. Ca o culme a nenorocirii, doamna Dayssin era văduvă, tînără, frumoasă, şi putea să se mărite cu domnul Astézan. Toate lucrurile acestea triste, care, aşa cum le-am descris, erau adevărate, păreau mult mai grave în spusele personajelor posomorîte, duşmani juraţi ai greşelilor tinereţii, care veneau uneori în vizită la străvechiul conac al unchiului Ernestinei. Niciodată o fericire atît de pură şi de vie, căci era prima din viaţa ei, n-a mai fost înlocuită în cîteva clipe de-o nenorocire mai străpungătoare şi mai fără de nădejdi. „Omul acesta crud a vrut să-şi rîdă de mine, îşi spuse Ernestine; a vrut să-şi ia o ţintă pentru partidele lui de vînătoare, a vrut să sucească minţile unei copile, poate cu intenţia de-a o amuza pe doamna Dayssin. Şi eu care visam să mă mărit cu el! Ce copilărie! Ce culme a umilirii!“ Gîndul acesta trist o făcu pe Ernestine să cadă leşinată lîngă copacul fatal, pe care de trei luni de zile îl privise atît de des. Cel puţin, acolo o găsiră fără simţire, o jumătate de ceas mai tîrziu, camerista şi bătrînul botanist. Iar ca o nenorocire în plus, cînd îşi reveni în simţiri, Ernestine zări la picioarele ei scrisoarea lui Astézan, desfăcută spre partea iscăliturii, în aşa fel încît putea fi citită. Ridicîndu-se ca fulgerul, ea izbuti s-o acopere cu piciorul.

Ernestine dădu o explicaţie accidentului ei şi izbuti, pe neobservate, să ridice scrisoarea fatală. Dar nu putu s-o citească multă vreme, căci guvernanta o sili să stea jos şi n-o mai părăsi. Botanistul chemă un ţăran de pe cîmp şi-l trimise după trăsura castelului. Ca să nu răspundă la discuţiile legate de accidentul ei, Ernestine se prefăcu că nu poate să vorbească; o durere de cap îngrozitoare îi servi drept pretext ca să-şi acopere ochii cu batista. Trăsura sosi. Cînd Ernestine se urcă şi se simţi mai la largul ei, nu se poate descrie sfîşietoarea durere care-i pătrunse sufletul cît timp trăsura parcurse drumul pînă la castel. Dar, în starea în care se afla, cel mai cumplit lucru era faptul că trebuia să se dispreţuiască singură. Scrisoarea fatală, pe care o simţea în batistă, îi ardea mîna. Pe cînd o aduceau la castel, se înnoptă; Ernestine putu să deschidă ochii, neobservată. Priveliştea stelelor atît de strălucitoare, în timpul acelei nopţi senine din sudul Franţei, o mai consolă puţin. Deşi simţea toate efectele frămîntărilor pasiunii, naivitatea

vîrstei o împiedica să-şi dea seama de ele. În primul moment de răgaz, după două ore de cumplită durere morală, Ernestine luă o hotărîre curajoasă: „N-am să citesc scrisoarea aceasta, căreia nu i-am văzut decît semnătura; am s-o ard“, îşi spuse ea, cînd sosi la castel. Şi atunci putu să-şi spună măcar că e curajoasă, căci imboldurile dragostei, deşi învinse în aparenţă, insinuaseră totuşi, încetişor, că scrisoarea i-ar fi explicat poate destul de bine relaţiile domnului Astézan cu doamna Dayssin.

Intrînd în salon, Ernestine aruncă scrisoarea în foc. A doua zi, de la opt dimineaţa, îşi reîncepu studiile de pian pe care de două luni încoace le neglijase. Apoi, reluă colecţia Memoriilor asupra istoriei Franţei, publicată de Petitot, şi începu să facă lungi extrase din Memoriile sîngerosului Montluc. Ba avu chiar iscusinţa de a-l face pe bătrînul botanist să-i ofere din nou predarea unor lecţii de ştiinţe naturale. După două săptămîni, omul acesta de treabă, naiv ca plantele lui, nu se putu stăpîni să nu laude uimitoarea sîrguinţă observată la eleva sa; era încîntat de ea. Cît despre Ernestine, totul îi era indiferent; toate ideile, deopotrivă, o duceau la deznădejde. Unchiul era foarte alarmat: Ernestine slăbea văzînd cu ochii. Iar cînd ea, din întîmplare, avu un mic guturai, bunul bătrîn, care, contrar obiceiului celor de vîrstă lui, nu-şi limitase la sine tot interesul pe care-l mai putea avea faţă de viaţă, îşi închipui că era bolnavă de piept. Ernestine crezu şi ea la fel, şi-i datoră gîndului acestuia singurele momente suportabile din epoca aceea; speranţa că va muri curînd o făcu să îndure viaţa fără să-şi piardă răbdarea.

Timp de o lună întreagă, Ernestine nu avu alt sentiment decît al unei dureri cu atît mai profunde cu cît izvora din dispreţul ei faţă de sine; cum n-avea deloc experienţa vieţii, nu se putu consola spunîndu-şi că nimeni pe lume nu putea bănui ce i se petrecuse în suflet, şi că, probabil, bărbatul cel crud la care se gîndise atîta nu va bănui nici a suta parte din ce simţise ea pentru el. În mijlocul nenorocirii care-o năpădise, Ernestinei nu-i lipsea curajul; şi nu-i fu deloc greu să arunce în foc, fără să le citească, cele două scrisori pe a căror adresă recunoscu funestul scris cursiv.

Ernestine îşi făgăduise să nu se mai uite niciodată spre peluza de dincolo de lac; în salon ea nu ridica niciodată ochii spre ferestrele care dădeau într-acolo. Într-o bună zi, la vreo şase săptămîni după ce citise numele lui Fhilippe Astézan, bunul domn Villars, profesorul ei de ştiinţe naturale, avu ideea să-i ţină o lecţie despre plantele acvatice; botanistul se urcă împreună cu ea într-o barcă şi ceru să fie dus spre partea dinspre colină a lacului. Pe cînd Ernestine se urca în barcă, o privire furişă şi aproape

involuntară o încredinţă că lîngă stejarul cel mare nu se afla nimeni; abia dacă observă o parte din scoarţa copacului ceva mai deschisă decît restul. Două ore mai tîrziu, cînd, după terminarea lecţiei, trecu prin faţa stejarului, ea se înfioră dîndu-şi seama că ceea ce luase drept o pată a scoarţei copacului era culoarea hainei de vînătoare a lui Philippe Astézan, care, aşezat de două ceasuri pe una din rădăcinile stejarului, stătea acolo nemişcat, ca un mort. Făcînd în gînd comparaţia aceasta, mintea Ernestinei folosi şi ea cuvintele: *ca un mort*; şi ele o izbiră. „Dacă ar fi mort, n-ar mai fi o necuviinţă să mă gîndesc atîta la el.“ Timp de cîteva minute, presupunerea aceasta constitui pentru Ernestine un pretext de-a se lăsa în voia unei iubiri devenită atotputernică la vederea fiinţei iubite.

Descoperirea aceasta o tulbură grozav. A doua zi, spre seară, un preot din vecinătate, aflat în vizită la castel, îi ceru contelui de S… să-i împrumute colecţia *Monitoarelor.* Pe cînd bătrînul camerist se dusese să aducă din bibliotecă colecţia de *Monitoare* din luna aceea, contele de S… spuse: „Dar, părinte, anul acesta nu mai eşti deloc curios; e prima dată cînd îmi ceri *Monitorul*! – Domnule conte, răspunse preotul, doamna Dayssin, vecina mea, mi le-a împrumutat cît a fost aici; de două săptămîni însă a plecat“.

Cuvintele acestea, atît de indiferente, o tulburară într-atît pe Ernestine, încît crezu că i se face rău; faptul că simţise cum îi tresare inima la auzul cuvintelor preotului o umili nespus. „Iată, deci, cum am ajuns să-l uit!“ îşi spuse ea.

În seara aceea, pentru prima dată după atîta vreme, i se întîmplă să zîmbească. „Totuşi, îşi spuse ea, el a rămas la ţară, la o sută cincizeci de leghe de Paris, şi a lăsat-o pe doamna Dayssin să plece singură.“ Îşi reaminti despre nemişcarea lui, cînd se afla pe rădăcinile stejarului, şi îi îngădui gîndului să se oprească la amintirea aceasta. Toată fericirea ei, de o lună încoace, consta în a se convinge că era bolnavă de piept; a doua zi se surprinse gîndindu-se că, deoarece zăpada începea să acopere crestele munţilor, iar serile deveneau adeseori foarte răcoroase, ar fi prudent să se îmbrace cu haine mai călduroase. Un om obişnuit ar fi luat exact aceeaşi măsură de prevedere; dar Ernestine nu se gîndi la asta decît după ce auzi cuvintele preotului.

Se apropia ziua sfîntului Hubert şi, o dată cu ea, epoca singurului mare ospăţ la castel în tot timpul anului. Pianul Ernestinei fu coborît în salon. Deschizîndu-l în ziua următoare, ea găsi pe clape un petic de hîrtie pe care se afla acest rînd:

„Să nu ţipaţi cînd mă veţi zări“.

Mesajul era atît de scurt, încît ea îl citi înainte de-a recunoaşte mîna persoanei care-l scrisese: scrisul era prefăcut. Cum Ernestine datora întîmplării, sau poate aerului munţilor din Dauphiné, o inimă tare, e sigur că, dacă nu l-ar fi auzit pe preot vorbind despre plecarea doamnei Dayssin, s-ar fi dus să se închidă în camera ei şi n-ar mai fi reapărut decît după ziua de sărbătoare.

Peste două zile avu loc ospăţul anual de Sfîntul Hubert. Ernestine, aşezată în faţa unchiului ei, făcu onorurile mesei. Ea era îmbrăcată cu multă eleganţă. Masa cuprindea colecţia aproape completă a preoţilor şi a primarilor din împrejurimi, plus vreo cinci sau şase înfumuraţi de provincie, care vorbeau despre ei şi despre isprăvile în război, la vînătoare şi chiar în dragoste, şi mai ales despre vechimea neamului lor. Ei se simţeau mîhniţi constatînd că reuşeau mai puţin ca oricînd să-i facă vreo impresie moştenitoarei castelului. Paloarea extremă a Ernestinei, unită cu frumuseţea trăsăturilor ei, o făceau să pară aproape dispreţuitoare. Înfumuraţii care căutau să-i vorbească se simţeau intimidaţi cînd i se adresau. Cît despre ea, era cu totul departe de-a se coborî cu gîndul pînă la ei.

Începutul ospăţului se desfăşură fără ca ea să vadă nimic neobişnuit; tocmai începea să respire uşurată cînd, spre sfîrşitul mesei, ridicîndu-şi ochii, întîlni în faţă privirea unui ţăran nu prea tînăr, care părea să fie valetul unui primar venit de pe malurile Drac-ului. Ernestine simţi în piept senzaţia aceea curioasă pe care i-o pricinuiseră şi cuvintele preotului; totuşi, nu era sigură de nimic. Ţăranul nu semăna deloc cu Philippe. Ernestine îndrăzni să-l mai privească o dată; nici o îndoială: el era. Se deghizase în aşa fel încît să pară foarte urît.

Dar e timpul să spunem cîteva cuvinte despre Philippe Astézan, căci el săvîrşeşte aici o faptă de îndrăgostit, şi poate că şi povestea lui ne va da prilejul să verificăm teoria celor şapte epoci ale dragostei. Cu cinci luni înainte, cînd Philippe sosise la castelul Lafrey, cu doamna Dayssin, unul din preoţii pe care ea îi primea ca să se pună bine cu clerul repetă o frază foarte frumoasă. Philippe, mirat să găsească spirit ales în gura unui asemenea om, îl întrebă cine spusese cuvintele acelea neobişnuite. „Nepoata contelui de S…, răspunse preotul, o fată care va fi foarte bogată, dar căreia i s-a dat o educaţie cît se poate de rea. Nu trece anul fără ca ea să primească de la Paris o ladă cu cărţi. Tare mă tem că o să termine prost, ba chiar că n-o să-şi găsească cu cine să se mărite. Cine şi-ar lua pe cap o asemenea soţie?“ etc. etc.

Philippe mai puse cîteva întrebări, iar preotul nu se putu împiedica să nu deplîngă rara frumuseţe a Ernestinei, care, cu siguranţă, avea s-o ducă la pierzanie; el descrise cu atîta exactitate plictiseala felului de trai dus de ea la castelul contelui, încît doamna Dayssin exclamă: „Ah! te rog, părinte, încetează; o să mă faci să nu mai pot suferi munţii voştri minunaţi. – Nu se poate să nu iubeşti un ţinut pentru care ai făcut atîta bine, răspunse preotul, iar banii pe care doamna i-a dăruit ca să ne ajute să cumpărăm al treilea clopot pentru biserica noastră îi asigură…“ Philippe nu-l mai asculta; se gîndea la Ernestine şi la ce trebuia să se petreacă în inima unei tinere fete surghiunită într-un castel care i se părea plictisitor pînă şi unui preot de ţară. „Trebuie s-o distrez, îşi spuse el, am să-i fac curte, ca în romane; lucrul acesta îi va trezi cîteva gînduri noi bietei fete.“ A doua zi, Philippe porni să vîneze spre castelul contelui, observă aşezarea pădurii, despărţită de castel printr-un mic lac, şi avu ideea să-i aducă, printr-un buchet, omagiu Ernestinei; ce a făcut cu buchetele şi cu bileţelele lui, ştim mai de mult. Cînd vîna în preajma stejarului cel mare, se ducea să le pună el însuşi; în celelalte zile, îşi trimitea servitorul. Philippe făcea toate acestea din filantropie; nu se gîndea nici măcar s-o vadă pe Ernestine; ca să fie prezentat unchiului ei, ar fi fost prea greu şi prea plictisitor. Cînd o zări pe Ernestine la biserică, îşi spuse mai întîi că vîrsta lui era cam prea înaintată ca să mai poată place unei fete de optsprezece sau douăzeci de ani. Frumuseţea trăsăturilor ei şi mai ales un fel de simplitate nobilă care caracteriza chipul fetei îl mişcară adînc. „Înfăţişarea ei are ceva candid“, îşi spuse el; o clipă mai tîrziu, ea i se păru fermecătoare. Cînd o văzu lăsînd să-i scape cartea de rugăciuni, la ieşirea din strana seniorială, şi încercînd s-o ridice cu o stîngăcie atît de plăcută, el se gîndi la iubire, căci începuse să spere. Cînd ea ieşi, el rămase în biserică; cugeta la ceva nu prea atrăgător pentru un bărbat care începe să fie îndrăgostit: Philippe avea treizeci şi cinci de ani şi un început de pleşuvie care putea foarte bine să-i facă o frunte frumoasă, ca a doctorului Gal, dar care, cu siguranţă, îl făcea să pară cu trei sau patru ani mai vîrstnic. „Dacă vîrsta nu m-a făcut să pierd totul la prima vedere, îşi spuse el, trebuie s-o fac pe fată să se îndoiască de inima mea, ca să uite cîţi ani am.“

Philippe se apropie de o mică fereastră gotică care dădea spre piaţă, o văzu pe Ernestine urcîndu-se în trăsură, găsi că are o talie şi un picior cît se poate de fermecătoare, şi o văzu împărţind pomeni; avu impresia că ochii ei căutau pe cineva. „De ce s-o fi uitînd atît de departe, cînd împarte pomenile chiar lîngă trăsură? îşi spuse el. Nu cumva o interesez?“

Philippe o văzu pe Ernestine poruncindu-i ceva unui lacheu; în tot acest timp, el se îmbăta de frumuseţea ei. O văzu roşind; ochii lui se aflau foarte aproape de ea: trăsura era la mai puţin de zece paşi de mica fereastră gotică; Philippe îl văzu pe lacheu reintrînd în biserică şi căutînd ceva în strana seniorială. Cît timp lipsi lacheul, avu certitudinea că ochii Ernestinei priveau mult pe deasupra mulţimii care o înconjura şi că, deci, căutau pe cineva; dar cineva acela putea foarte bine să nu fie Philippe Astézan, care, în ochii fetei acesteia tinere, avea poate cincizeci-şaizeci de ani, cine ştie? La vîrsta ei şi fiind atît de bogată, nu avea ea oare vreun pretendent printre moşierii din vecinătate? – „Totuşi, n-am văzut pe nimeni în timpul slujbei.“

De îndată ce trăsura contelui plecă, Astézan încălecă, făcu un ocol prin pădure, ca să evite s-o întîlnească, şi se îndreptă în goană spre peluză. Spre nespusa lui plăcere, putu să ajungă la stejarul cel mare înainte ca Ernestine să fi văzut buchetul şi bileţelul trimis de dimineaţă şi, luînd florile, se înfundă în pădure, îşi legă calul de-un copac şi începu să se plimbe. Era foarte agitat; îi veni în minte să se pitească în partea cea mai stufoasă a unei coline împădurite, la o sută de paşi de lac. Din ungherul acela, care-l ascundea tuturor privirilor, putea să vadă, printr-un luminiş, stejarul mare şi lacul.

Care nu-i fu încîntarea cînd, peste puţină vreme, văzu luntrişoara Ernestinei înaintînd pe apele limpezi pe care briza de sud o agita uşor! Momentul acesta fu decisiv; imaginea lacului şi a Ernestinei pe care-o văzuse mai adineauri la biserică, atît de frumoasă, i se întipăriră adînc în inimă. Din clipa aceea, Ernestine avu ceva care o deosebea în ochii lui de toate celelalte femei, iar lui Philippe nu-i mai lipsi decît speranţa, ca s-o iubească la nebunie. O văzu apropiindu-se grăbită de copac; văzu cît era de mîhnită că nu găsise buchetul. Momentul acela fu atît de plăcut şi de viu încît, atunci cînd Ernestine se depărtă alergînd, Philippe crezu că se înşelase închipuindu-şi că văzuse mîhnire cînd nu găsise buchetul în scorbura copacului. Toată soarta iubirii lui se întemeia pe momentul acela. Philippe îşi spuse: „Părea tristă cînd a coborît din luntre şi chiar înainte de-a se apropia de copac. – Dar, îi răspundea speranţa, ea nu părea tristă la biserică; acolo, dimpotrivă, strălucea de prospeţime, de frumuseţe, de tinereţe, şi era puţin tulburată; cea mai vie inteligenţă îi însufleţea privirea“.

Cînd nu mai putu s-o vadă pe Ernestine, care debarcase sub aleea de platani de dincolo de lac, Philippe Astézan ieşi din ascunzătoare, cu totul altul decît intrase. Întorcîndu-se în galop la castelul doamnei Dayssin, nu se gîndi decît la două lucruri: „Arăta ea tristă cînd n-a găsit buchetul în copac?

Tristeţea ei nu se datora oare pur şi simplu vanităţii dezamăgite?“. Presupunerea aceasta, mai mult decît probabilă, sfîrşi prin a-i stăpîni cu totul mintea şi-i readuse toată judecata unui bărbat de treizeci şi cinci de ani. Philippe deveni foarte serios. Seara, la doamna Dayssin, găsi multă lume, iar gazda făcu glume pe seama seriozităţii şi a înfumurării lui. Nu era în stare, îi spunea ea, să treacă prin faţa vreunei oglinzi fără să se privească. „Nu pot să sufăr obiceiul acesta al tinerilor la modă, spunea doamna Dayssin. Dumneata nu-l aveai; încearcă să scapi de el, sau îţi joc festa de-a scoate toate oglinzile din casă.“ Philippe se simţea stînjenit; nu ştia cum să mascheze o absenţă pe care o plănuia. De altfel, era foarte adevărat că se tot privea în oglinzi, ca să vadă dacă nu părea bătrîn.

A doua zi, se duse să-şi ocupe poziţia pe colina despre care am vorbit, şi de unde se vedea foarte bine lacul; se instală acolo înarmat cu un ochean bun şi nu-şi părăsi adăpostul pînă cînd se lăsă *noaptea neagră*, cum se spune prin partea locului.

În ziua următoare luă cu el o carte; numai că i-ar fi fost tare greu să spună ce scria în paginile pe care le citea; dar, dacă n-ar fi avut o carte, şi-ar fi dorit una. În sfîrşit, pe la orele trei, spre nespusa lui plăcere, o văzu pe Ernestine înaintînd agale pe aleea de platani de pe malul lacului; o văzu pornind în direcţia şoselei. Pe cap purta o pălărie mare, florentină. Ernestine se apropie de copacul fatal; părea abătută. Cu ajutorul ocheanului, Philippe putu să-i vadă perfect aerul mîhnit. O văzu luînd cele două buchete pe care i le pusese acolo de dimineaţă, punîndu-le în batistă şi dispărînd în fugă, cu repeziciunea fulgerului. Gestul acesta foarte simplu îi cuceri cu totul inima. Lucrurile se petrecură cu atîta repeziciune încît Philippe nu mai avu timp să observe dacă Ernestine îşi păstrase aerul trist sau dacă bucuria îi strălucea în ochi. Ce concluzie putea el oare să tragă din gestul acesta ciudat? Îi va arăta ea guvernantei cele două buchete? Dacă ar face asta, Ernestine n-ar fi fost decît un copil, iar el ar fi fost şi mai copil interesîndu-se atîta de-o fetiţă. „Din fericire, îşi spuse Philippe, ea nu ştie cum mă cheamă; numai eu îmi cunosc nebunia, şi mi-am mai iertat şi altele.“

Philippe ieşi cu un aer foarte rece din ascunzătoare şi se duse, gînditor, să-şi ia calul pe care-l lăsase la un ţăran, la o jumătate de leghe de acolo. „Trebuie să recunosc că am rămas încă un mare nebun!“ îşi spuse el descălecînd în curtea castelului doamnei Dayssin. Iar cînd intră în salon, avea o figură imobilă, mirată, îngheţată. Nu mai iubea.

A doua zi, pe cînd îşi punea cravata, lui Philippe i se păru că e foarte bătrîn. La început nu avu deloc chef să facă trei leghe ca să se ghemuiască

într-un desiş pentru a privi un copac; dar nu simţea dorinţa de-a se duce nicăieri altundeva. „E tare ridicol“, îşi spuse el. Da, dar ridicol faţă de cine? De altfel, şansa nu trebuie lăsată să scape. Şi începu să scrie o scrisoare foarte bine ticluită, în care, ca un al doilea Lindor[16], îşi declara numele şi meritele. Scrisoarea aceasta atît de bine făcută avu, după cum ne amintim poate, nenorocirea de-a fi arsă fără a fi citită de nimeni. Numai cuvintele la care eroul nostru se gîndise cel mai puţin cînd le scrisese, adică semnătura *Philippe Astézan*, avură cinstea de-a fi citite. În ciuda frumoaselor lui raţionamente, omul nostru raţional se afla în ascunzişul obişnuit în momentul cînd numele său făcu atîta impresie; el văzu cum Ernestine leşină, cînd deschise scrisoarea, şi încremeni de uimire.

A doua zi, Philippe se văzu nevoit să accepte că era îndrăgostit; faptele lui o dovedeau. Reveni zilnic în crîngul unde încercase senzaţii atît de vii. Cum doamna Dayssin trebuia curînd să se întoarcă la Paris, Philippe puse să i se scrie o scrisoare şi-o anunţă că pleca şi el din Dauphiné ca să petreacă două săptămîni la Bourgogne, la un unchi bolnav. Apoi luă diligenţa şi făcu în aşa fel încît, întorcîndu-se pe-un alt drum, nu trecu decît o zi în care el să lipsească din crîng. Se stabili la două leghe de castelul contelui de S…, în singurătatea de la Crossey, în partea opusă castelului doamnei Dayssin, şi de acolo se duse zilnic la malul micului lac. Făcu lucrul acesta treizeci şi trei de zile la rînd, fără s-o vadă pe Ernestine; ea nu mai apărea nici la biserică; slujba se făcea la castel; Philippe dădea tîrcoale deghizat, şi avu de două ori fericirea s-o vadă pe Ernestine. I se părea că nimic n-ar putea egala expresia nobilă şi în acelaşi timp candidă a trăsăturilor ei. Îşi spunea: „De-o femeie ca ea nu m-aş plictisi niciodată“. Cel mai mult îl mişca pe Astézan extrema paloare a Ernestinei şi aerul ei de suferinţă. Dacă aş încerca să notez toate felurile în care un bărbat, căruia altminteri bunul-simţ şi experienţa nu-i lipseau, îşi explica leşinul şi tristeţea Ernestinei, aş scrie zece tomuri ca Richardson. În sfîrşit, Philippe se hotărî să aibă o explicaţie cu ea şi să pătrundă pentru asta în castel. Timiditatea – să mai fii timid la treizeci şi cinci de ani! – timiditatea îl împiedicase multă vreme s-o facă. Luă cu toată dibăcia măsurile necesare; şi totuşi, dacă nu l-ar fi ajutat întîmplarea, punînd în gura unui indiferent vestea plecării doamnei Dayssin, toată dibăcia lui Philippe s-ar fi irosit zadarnic, sau cel puţin n-ar fi putut să vadă dragostea Ernestinei decît în mînia ei. Şi probabil că şi-ar fi explicat mînia aceasta prin uimirea de-a se vedea iubită de un om de vîrsta lui. Philippe s-ar fi crezut dispreţuit, şi, ca să uite sentimentul acesta greu de

îndurat, ar fi recurs la jocuri de noroc sau la culisele Operei, şi ar fi devenit mai egoist şi mai dur la gîndul că pentru el tinereţea se terminase cu totul.

Un *jumătate domn*, cum se spune prin partea locului, primar într-o comună de la munte şi tovarăş al lui Philippe la vînătorile de căprioare, acceptă să-l ducă, deghizat ca servitor al său, la ospăţul de la castelul de S…, unde fu recunoscut de Ernestine.

Simţind cît de tare se roşea, Ernestinei îi veni un gînd care-o înspăimîntă: „O să creadă că-l iubesc ca o zăpăcită, fără să-l cunosc; o să mă dispreţuiască luîndu-mă drept un copil, o să plece la Paris, şi-o să se ducă s-o întîlnească pe doamna Dayssin a lui; iar eu n-am să-l mai văd“. Gîndul acesta cumplit îi dădu curajul să se ridice de la masă şi să urce la ea. Se afla de două minute acolo, cînd auzi deschizîndu-se uşa anticamerei apartamentului ei. Ernestine crezu că e guvernanta şi se ridică, cu gîndul să găsească vreun pretext ca s-o îndepărteze. Pe cînd se îndrepta spre uşa camerei, uşa aceasta se deschise: Philippe se afla la picioarele ei.

„În numele lui Dumnezeu, iartă-mi gestul, îi spuse el; de două luni sînt deznădăjduit; vrei să fii soţia mea?“

Clipa aceasta fu nespus de dulce pentru Ernestine. „Mă cere în căsătorie, îşi spuse ea; nu trebuie să mă mai tem de doamna Dayssin.“ Ernestine căuta un răspuns aspru, dar, în ciuda eforturilor ei de necrezut, poate că n-ar fi reuşit să-l găsească. Cele două luni de deznădejde fuseseră uitate; acum se afla în culmea fericirii. Spre norocul ei, în clipa aceea se auzi deschizîndu-se uşa de la anticameră. Şi Ernestine spuse: „Mă dezonorezi“. „Să nu mărturiseşti nimic!“ exclamă Philippe cu glas înăbuşit şi, cu multă dibăcie, se strecură între perete şi frumosul pat alb-roz al Ernestinei. Era guvernanta, foarte îngrijorată de sănătatea tinerei stăpîne; iar starea în care o găsi avu darul să-i sporească şi mai mult îngrijorarea. Biata guvernantă fu urnită cu greu din cameră. Cît timp rămase ea acolo, Ernestine avu răgaz să se deprindă cu fericirea ei şi izbuti să-şi recapete sîngele rece. Cînd guvernanta ieşi, ea îi dădu un răspuns plin de mîndrie lui Philippe, care îndrăznise să iasă la iveală.

Ernestine era atît de frumoasă în ochii celui ce-o iubea, expresia feţei îi era atît de severă încît primul cuvînt al răspunsului ei îl făcu pe Philippe să creadă că tot ce gîndise pînă atunci nu fusese decît o iluzie, şi că nu era iubit. El se schimbă deodată la faţă şi nu mai păru decît un om deznădăjduit. Mişcată pînă în fundul inimii de aerul lui disperat, Ernestine avu, totuşi, tăria să-l alunge. Din întîlnirea aceasta neobişnuită, ea nu păstră decît amintirea faptului că, pe cînd el îi implora îngăduinţa de a-i cere mîna, ea îi

răspunsese că afacerile lui, ca şi sentimentele, îl chemau pesemne la Paris. El exclamase atunci că singurul lucru important în lume era să merite inima Ernestinei, că-i jura în genunchi să nu plece din Dauphiné atîta vreme cît ea se va afla acolo, şi să nu mai calce cît va trăi în castelul în care locuise înainte de-a o cunoaşte.

Ernestine se simţi aproape în culmea fericirii. A doua zi, ea reveni la stejarul cel mare, dar sub paza sigură a guvernantei şi a bătrînului botanist. Şi bineînţeles că găsi acolo un buchet şi, mai ales, o scrisoare. După opt zile, Astézan aproape că o convinsese să-i răspundă la scrisori, cînd, o săptămînă mai tîrziu, ea află că doamna Dayssin se reîntorsese de la Paris în Dauphiné. O vie nelinişte înlocui toate sentimentele din inima Ernestinei. Cumetrele din satul vecin, care, în situaţia aceasta, fără să ştie, îi hotărau soarta, şi pe care ea nu pierdea nici un prilej să le facă să pălăvrăgească, îi spuseră, în sfîrşit, că doamna Dayssin, plină de mînie şi de gelozie, venise să-şi caute amantul, pe Philippe Astézan, şi că acesta, după cîte se vorbeau, rămăsese în ţinut cu gîndul să se călugărească. Ca să se deprindă cu viaţa aspră de mănăstire, se retrăsese în singurătatea de la Crossey. Se mai spunea că doamna Dayssin era disperată.

Cîteva zile mai tîrziu, Ernestine află că doamna Dayssin nu izbutise să-l vadă pe Philippe şi că plecase furioasă înapoi la Paris. Pe cînd Ernestine căuta să se încredinţeze de adevărul vestei acesteia plăcute, Philippe era deznădăjduit; el iubea cu patimă şi credea că nu e iubit. De cîteva ori îi ieşi în cale Ernestinei şi fu primit în aşa fel încît începu să creadă că, prin purtarea lui, stîrnise orgoliul tinerei iubite. El plecă de două ori spre Paris, şi, de două ori, după ce făcuse douăzeci de leghe, se reîntoarse la coliba de pe stîncile de la Crossey. După ce se hrănise cu speranţe pe care găsea că şi le făcuse prea uşor, căuta acum să renunţe la dragoste, şi găsea că toate celelalte plăceri ale vieţii nu mai existau pentru el.

Mai fericită, Ernestine era iubită şi iubea. Iubirea domnea în sufletul acesta, pe care l-am văzut rînd pe rînd străbătînd cele şapte etape diferite care duc de la indiferenţă la pasiune, şi în locul cărora oamenii de rînd nu observă decît o singură schimbare, şi nici acesteia nu-i pot înţelege natura.

Cît despre Philippe Astézan, ca să-l pedepsim că şi-a părăsit o veche prietenă ajunsă în pragul a ceea ce se poate numi epoca bătrîneţii pentru femei, îl vom lăsa în prada uneia din stările cele mai crude în care poate cădea sufletul omenesc. El a fost iubit de Ernestine, dar n-a putut să-i obţină mîna. Peste un an, Ernestine fu măritată cu un bătrîn locotenent-general foarte bogat şi cavaler al mai multor ordine.

Exemplu de iubire în Franţa în clasa celor bogaţi[17]

În legătură cu cartea mea *Despre dragoste,* am primit o mulţime de scrisori. Iată una dintre cele mai interesante.

Saint-Dizier, … iunie 1825

Nu prea ştiu, dragul meu filozof, dacă poţi numi *iubire-vanitate* micul calcul de vanitate al tinerei franţuzoaice pe care ai întîlnit-o vara trecută la băile de la Aix-en-Savoie şi a cărei poveste ţi-am făgăduit-o; căci în toată comedia aceasta, altminteri foarte anostă, n-a existat niciodată nici umbră de dragoste; adică de visare pasionată, exagerîndu-şi fericirea intimităţii.

Să nu crezi cumva că din pricina aceasta nu ţi-am înţeles cartea; mă leg numai de-un cuvînt prost alcătuit.

În toate speciile *genului iubire* ar trebui să existe un caracter comun: caracterul genului e tocmai dorinţa de intimitate desăvîrşită. Iar în *iubirea-vanitate* caracterul acesta nu există.

Cînd eşti deprins cu exactitatea fără greş a limbajului ştiinţelor fizice, te loveşte de îndată imperfecţiunea limbajului ştiinţelor metafizice.

Doamna Félicie Féline e o tînără franţuzoaică de douăzeci şi cinci de ani, stăpîna unor moşii superbe şi a unui extrem de plăcut castel în Bourgogne. Cît despre ea, după cum ştii, nu e frumoasă, dar e destul de bine făcută (temperament limfatic nervos). E departe de a fi proastă, dar, cu siguranţă, nici spirituală nu e; n-a găsit în viaţa ei o idee valoroasă sau nostimă. Cum a fost crescută de o mamă spirituală şi într-o societate foarte distinsă, are multă *pricepere* în domeniul spiritului; repetă perfect frazele altora, cu un uimitor aer de proprietate. Repetîndu-le, mimează chiar mica mirare care însoţeşte invenţia. Şi astfel, trece, pe lîngă cei care-o văd rar sau pe lîngă oamenii mărginiţi care-o văd des, drept o fiinţă fermecătoare şi plină de spirit.

În muzică are exact acelaşi gen de talent ca şi în conversaţie. La şaptesprezece ani cînta perfect la pian, îndeajuns de bine ca să poată da lecţii de opt franci (asta nu înseamnă că le-a dat, situaţia averii ei fiind foarte frumoasă). Dacă a văzut o operă nouă de Rossini, a doua zi, la pian, îşi aminteşte cel puţin jumătate din ea. Foarte muzicală din instinct, cîntă cu infinită expresie, şi de la prima citire, partiturile cele mai grele. Cu felul acesta de uşurinţă, nu *pricepe* deloc *lucrurile* grele, şi asta atît în lectură, cît

şi în muzică. Doamna Gherardi, în două luni, ar fi înţeles, sînt sigur, teoria proporţiilor chimice a lui Berzelius. Doamna Féline, dimpotrivă, e incapabilă să înţeleagă unul din primele capitole ale lui Say sau teoria fracţiilor continue.

Şi-a luat un profesor de armonie foarte celebru în Germania, şi n-a priceput niciodată măcar o iotă.

După ce a luat cîteva lecţii de la Redouté, a depăşit, în unele privinţe, talentul maestrului. Trandafirii ei sînt şi mai gingaşi decît ai pictorului. Am văzut-o timp de cîţiva ani amuzîndu-se cu culorile, şi niciodată n-a privit alte tablouri decît cele din expoziţie; pe cînd învăţa să picteze flori, iar noi mai aveam capodoperele picturii italiene, n-a avut niciodată curiozitatea să meargă să le vadă. Nu înţelege perspectiva într-un peisaj şi nici clarobscurul (*chiaroscuro*).

Stîngăcia aceasta a minţii, de a sezisa lucrurile grele, e o trăsătură a femeii franceze; de cum un lucru e anevoios, el plictiseşte şi e lăsat baltă.

Iată de ce cartea dumitale despre *Dragoste* n-o să aibă niciodată succes în ochii lor. Ele vor citi faptele, vor sări peste concluzii şi vor rîde de tot ce-au sărit. Sînt politicos punînd toate acestea la viitor.

La optsprezece ani, doamna Féline făcu o căsătorie de convenienţă şi se pomeni măritată cu un tînăr de treizeci de ani, puţin limfatic şi sangvin, foarte antibilios şi nervos, bun, blînd, egal şi foarte prost. Nu cunosc bărbat mai total lipsit de spirit decît el. Soţul avusese totuşi mult succes în studiile făcute la Şcoala politehnică, unde-l cunoscusem eu, şi-i fuseseră oarecum exagerate meritele în societatea în care era crescută Félicie, ca să i se ascundă prostia, vădită de el în toate în afară de talentul real de a-şi conduce perfect minele şi turnătoriile proprii.

Soţul s-a purtat cu ea cît a putut mai bine, ceea ce, în cazul de faţă, înseamnă foarte bine; dar avea a face cu o fiinţă extrem de rece, pe care nimic n-o putea dezmorţi. Soiul acela de recunoştinţă duioasă, pe care soţii îl inspiră de obicei celor mai indiferente fete, la ea nu dură nici măcar o săptămînă.

Numai că, trăind astfel cu el, observă curînd că i se dăduse un prostănac pentru orele de intimitate; şi, ceea ce era şi mai groaznic, un prostănac cîteodată *ridicol* în lume. Aşa încît socoti că a plătit şi a răsplătit plăcerea de-a se fi măritat cu un om foarte bogat şi de-a primi dese complimente pentru talentele soţului ei.

Şi atunci, nu l-a mai putut suferi.

Soţul, care nu era de familie atît de bună ca ea, crezu că făcea pe nobila. Şi, la rîndul lui, se răci şi el. Dar, cum era un om peste măsură de ocupat şi foarte puţin pretenţios, şi cum nu exista nimic mai comod pentru el decît soţia, mai se străduia totuşi, uneori, între o socoteală a contramaistrului care trebuia citită şi o maşină care trebuia încercată, să-i facă un pic de curte. Ideea aceasta nu întîrzie să preschimbe în ură neplăcerea soţiei, cînd îi făcea curte faţă de o terţă persoană, în faţa mea, de pildă, într-atît era de stîngaci, de vulgar şi de prost-gust.

Dacă i-ar fi spus şi i-ar fi făcut aceste lucruri unei alte femei, în faţa mea, cred că m-aş fi gîndit să-l întrerup, trăgîndu-i cîteva perechi de palme. Dar ştiam că Félicie are un suflet atît de sec, o lipsă atît de totală a oricărui fel de sensibilitate adevărată, vanitatea ei mă scosese de-atîtea ori din fire, încît mă mulţumeam s-o compătimesc puţin cînd o vedeam suferind în vanitatea ei, din pricina soţului, şi mă dădeam la o parte.

Căsnicia merse astfel cîţiva ani (Félicie n-a avut niciodată copii). În acest răstimp, soţul, trăind în societate bună cînd se afla la Paris (şi nu-şi petrecea decît şase săptămîni, vara, la turnătoriile din Bourgogne), luă tonul acestei societăţi şi deveni mult mai bine; deşi rămăsese tot prostănac, încetă aproape cu totul să mai fie ridicol şi continuă mereu să-şi sporească averea, aşa cum ai putut să-ţi dai seama după marile achiziţii făcute de-atunci încoace şi după ultimul raport al juriului asupra expoziţiei produselor industriei naţionale.

Fiind respins întruna de soţie, domnul Féline îşi închipui de vreo cinci sau şase ori, şi cu bună-credinţă, că e un pic îndrăgostit de ea. Ea i se refuza. Pe vremea aceea, cochetăria Féliciei consta din a-i spune lucruri drăguţe în faţa lumii şi de a găsi pretexte să-l ţină la distanţă cînd se aflau singuri. Ea făcea astfel să crească dorinţele soţului; şi cînd Félicie binevoia să-i îngăduie…, el îi plătea toate cumpărăturile făcute la magazinele de tapiserie, la Leroy, la Corcelet, ba încă o găsea foarte modestă în privinţa cheltuielilor ei, care erau absurde.

În primii doi sau trei ani, pînă la douăzeci sau douăzeci şi unu de ani, Félicie nu căutase plăcerea decît în satisfacerea următoarelor vanităţi:

„Să aibă rochii mai frumoase decît toate tinerele femei din lumea ei.

Să dea dineuri mai strălucite decît ele.

Să primească mai multe complimente decît ele, cînd cînta la pian.

Să treacă drept mai inteligentă decît ele“.

La douăzeci şi unu de ani începu *vanitatea sentimentului.*

Félicie fusese crescută de o mamă atee şi într-o societate de filozofi atei. La biserică abia dacă fusese o dată, cînd se măritase; ba încă şi atunci a mers fără voie. De cînd se măritase, citea tot felul de cărţi. Rousseau şi doamna de Staël îi căzură în mîini: lucrul acesta a avut mare importanţă, şi dovedeşte cît sînt de periculoase asemenea cărţi.

Ea citi mai întîi *Émile*; după care se crezu îndreptăţită să le dispreţuiască din punct de vedere intelectual pe toate tinerele femei din lumea ei. Ţine seama că nu pricepuse o iotă din metafizica vicarului savoyard.

Dar frazele lui Rousseau sînt foarte meşteşugite, subtile şi greu de reţinut. Félicie se mulţumea să rişte uneori cîte-un dram de religiozitate, ca să *facă impresie* într-o societate lipsită de credinţă, şi în care asemenea lucruri interesau cît negru sub unghie.

Ea citi *Corinne*; cartea aceasta o citi cel mai mult. Frazele ei sînt de efect şi se reţin uşor. Félicie îşi vîrî în cap multe dintre ele. Seara, în salon, ea îşi alegea bărbaţii tineri şi cam prostănaci şi le repeta frumuşel, pe nepusă masă, lecţia învăţată de dimineaţă.

Cîţiva se prinseră, o socotiră capabilă de pasiune şi-i făcură curte.

Totuşi, ea nu reuşise asta decît cu oamenii cei mai comuni şi mai nerozi din salon; încă nu era prea sigură dacă ceilalţi nu rîdeau puţin de ea. Soţul, mereu departe de casă din pricina afacerilor, şi altminteri un gen de *What then* (Ce-mi pasă?), nu observa sau nu se sinchisea de aceste cochetării ale spiritului.

Félicie citi *Noua Héloïse*. Şi atunci găsi că avea în suflet comori de sensibilitate; taina aceasta o încredinţă mamei şi unui bătrîn unchi care-i servise drept tată; ei rîseră de ea ca de un copil. Dar Félicie stărui să creadă la fel de tare că nu se putea trăi fără un amant, şi încă fără un amant de felul lui Saint-Preux.

În societatea ei se afla un tînăr suedez, om destul de ciudat. Terminînd Universitatea cînd n-avea decît optsprezece ani, el săvîrşise mai multe fapte de arme în campania din 1812 şi obţinuse un grad înalt în miliţiile ţării sale, apoi plecase în America, unde trăise şase luni printre indieni. Suedezul nu era nici prost, nici deştept; dar avea un caracter frumos, avea în el unele trăsături sublime de virtute şi de măreţie. Altminteri, era bărbatul cel mai limfatic din cîţi am cunoscut; destul de chipeş, avea purtări simple, dar de-o uluitoare seriozitate. De aici, marile demonstraţii de stimă şi de consideraţie care i se făceau.

Félicie îşi spuse: „Iată bărbatul pe care trebuie să mă prefac că-l am de amant. Cum e cel mai rece dintre toţi, e cel a cărui pasiune îmi va face cea

mai mare cinste“.

Suedezul Weilberg era prietenul intim al casei. Acum cinci ani, vara, Félicie aranjă o călătorie împreună cu el şi cu soţul ei.

Pentru că era un om cu moravuri foarte severe, şi mai ales pentru că nu era deloc îndrăgostit de Félicie, Weilberg o vedea aşa cum era, adică foarte urîtă. De altfel, nu i se spusese la plecare ce se aştepta de la el. Soţul, pe care aerele acestea îl plictiseau şi care dorea, pe de altă parte, să tragă foloase dintr-o călătorie făcută de dragul soţiei, o părăsea de cum soseau undeva; alerga pe la fabrici, vizita uzinele, minele, şi-i spunea lui Weilberg: „Gustav, ţi-o las pe soţia mea“.

Weilberg vorbea foarte prost franţuzeşte; nu-l citise niciodată pe Rousseau şi nici pe doamna de Staël, lucru admirabil pentru Félicie.

Femeiuşca făcu deci pe bolnava, ca să-şi depărteze soţul prin plictiseală şi ca să stîrnească mila tînărului cu care rămînea mereu singură. Pentru a-l înduioşa, Félicie îi vorbea despre dragostea purtată soţului ei şi despre mîhnirea de-a vedea că el îi răspunde atît de puţin la ea.

Cîntecul acesta nu-l distra deloc pe Weilberg, care-o asculta numai din politeţe. Ea se crezu mai avansată; îi vorbi despre simpatia care exista între ei. Gustav îşi luă pălăria şi se duse la plimbare.

Cînd se întoarse, ea se supără pe el: îi spuse că o insultase socotind drept un început de declaraţie o simplă vorbă binevoitoare.

Noaptea, cînd se aflau în trăsură, ea îşi sprijinea capul de umărul lui Gustav, care-o suporta din politeţe.

Cei trei călătoriră astfel două luni, mîncară mulţi bani şi se plictisiră şi mai mult.

Cînd se reîntoarseră, Félicie îşi schimbă toate obiceiurile. Dacă ar fi putut să trimită anunţuri, şi-ar fi înştiinţat toţi prietenii şi cunoscuţii că nutrea o pasiune puternică pentru domnul Weilberg suedezul, şi că domnul Weilberg îi era amant.

De atunci, adio baluri, adio toalete; Félicie îşi neglijă vechii prieteni, le făcu mojicii vechilor cunoştinţe. În sfîrşit, se osîndi să-şi sacrifice toate gusturile pentru a face să se creadă că-l iubea profund pe domnul Weilberg, acest soi de sălbatic indian, colonel în miliţiile suedeze la optsprezece ani, şi că el era nebun după ea.

Chiar în ziua sosirii, Félicie o înştiinţă despre toate acestea pe maică-sa. După ea, mama era vinovată că o măritase cu un bărbat pe care nu-l iubea; mama trebuia acum să-i sprijine prin toate mijloacele dragostea pentru bărbatul ales şi adoptat; ea trebuia deci să-l convingă pe soţ, ca să-l

instaleze în vreun fel pe Weilberg în casa lor. Dacă nu-l avea mereu lîngă ea, Félicie amenințe să se ducă la el, la hotel.

Mama, ca o proastă, crezu totul, şi-şi manevră atît de bine ginerele încît Weilberg nu mai putu avea altă casă decît a lor. Charles îl invita neîncetat, mama se purta cu atîta politeţe şi se arăta atît de îndatoritoare încît bietul tînăr, neştiind ce voiau cu el şi temîndu-se să nu fie nepoliticos cu nişte oameni care-l primiseră cît se poate de bine, nu îndrăznea să le refuze nimic.

După cum ştiţi, femeile plîng cînd au chef.

Într-o bună zi, pe cînd mă aflam singur la Félicie, ea începu să plîngă, şi, strîngîndu-mi mîna, îmi spuse: „Vai, dragul meu Goncelin, prietenia dumitale clarvăzătoare mi-a ghicit inima! Odinioară te aveai bine cu Weilberg; de cînd cu călătoria noastră, te-ai schimbat, pari să-l urăşti. (Asta nu era adevărat. Ştiam unde bate.) Ah! dragul meu, înainte nu eram fericită… Sînt fericită numai de cînd… Dacă ai cunoaşte toate barbariile lui Charles din timpul călătoriei!… Dacă l-ai cunoaşte mai bine pe Gustav!… Dacă ai şti cîte atenţii înduioşătoare, cîtă tandreţe!… Puteam oare să rezist?… Dacă ai şti ce suflet înflăcărat, ce pasiuni înfricoşătoare zac în omul acesta atît de rece în aparenţă!… Nu, dragul meu, atunci nu m-ai dispreţui!… Simt bine, vai! că-mi lipseşte ceva… Fericirea aceasta nu e curată… Ştiu bine ce-i datorez lui *Charles.* Dar, dragul meu, spectacolul acesta neîntrerupt al indiferenţei şi al dispreţului unuia, al grijilor şi al iubirii celuilalt… şi familiaritatea la care te obligă viaţa în călătorie… Atîtea pericole!… Puteam să rezist la atîta dragoste? şi, de altfel, puteam să rezist la violenţele lui?“ etc., etc., etc.

Iată-l deci pe bietul Weilberg, cinstit ca Iosif, acuzat că a violat soţia prietenului, şi trebuia să crezi, căci ea o spunea: s-a mai lăudat cu lucrul acesta faţă de două cunoştinţe de-ale mele şi, fără îndoială, şi faţă de alţi oameni pe care nu-i cunosc.

Declaraţia de mai sus seamănă leit cu ce mi-a spus ea. I-am păstrat în minte expresiile. Peste cîteva zile, am întîlnit una din persoanele cărora li se făcuseră aceleaşi confidenţe. Am rugat-o să caute să-şi amintească frazele; şi mi-a repetat cuvînt cu cuvînt versiunea auzită de mine, lucru care m-a făcut să rîd.

După spovedania ei, Félicie, întinzîndu-mi mîna, mi-a spus că se bizuia pe discreţia mea; că trebuia să fiu cu Weilberg cum fusesem în trecut, şi să mă fac că nu observ nimic. „Virtutea sălbatică a omului acestuia sublim o înspăimînta.“ De fiecare dată cînd el o părăsea, ea se temea că n-o să-l mai

revadă; se temea ca, printr-o hotărîre neaşteptată, să nu se îmbarce deodată şi să plece în Suedia. Eu i-am făgăduit că voi păstra în cea mai adîncă taină convorbirea noastră.

În acest timp, toţi prietenii familiei găseau josnic faptul că bietul Weilberg *sedusese* o femeie tînără, în casa căreia aproape că primise ospitalitate, al cărei soţ îi făcuse nenumărate servicii şi care pînă atunci avusese o purtare foarte cinstită. Eu l-am prevenit de rolul prostesc pe care era pus să-l joace. El m-a îmbrăţişat mulţumindu-mi şi mi-a spus că nu va mai călca pragul casei aceleia. Şi mi-a povestit apoi cum a decurs călătoria.

Lipsită cîteva zile de Weilberg, care pînă atunci lua totdeauna masa la ei, Félicie făcu pe disperata şi spuse că totul se datora josniciei soţului ei, care alungase un om atît de virtuos. (Mie şi la încă două persoane ne povestise că omul acesta atît de virtuos o violase pe un pat de muşchi, la picioarele unui brad, în Schwartzwald, aşa cum se cuvine.) Ea spuse, de asemenea, în cuvinte politicoase, că maică-sa, după ce-i servise de intermediară, îi suflase virtuosul amant. (Notaţi că mama e o biată femeie bătrînă, de şaizeci de ani, care de vreo douăzeci de ani nu se mai gîndeşte la nimic.) Ea comandă, la un meşter foarte priceput, un pumnal cu lamă din oţel de Damasc şi puse să-i fie adus în timpul mesei; am văzut-o plătind patruzeci de franci pentru pumnal şi punîndu-l frumos, de faţă cu noi, în birouaşul ei, alături de ceara pentru peceţi. Vreo zece vînzători de farmacie îi aduseră şi ei fiecare cîte-o sticluţă cu sirop de opium, şi toate sticluţele acestea puse laolaltă formau o cantitate impresionantă. Ea le strînse în măsuţa de toaletă.

A doua zi, îşi ameninţă mama că, dacă nu-l face pe Gustav să se reîntoarcă, o să se otrăvească cu opium şi o să se înjunghie cu pumnalul, pe care şi-l comandase special.

Mama, care ştia cum stau lucrurile în ceea ce privea amorul lui Weilberg, şi care se temea de scandal, se duse la el. Îi povesti că fiică-sa era nebună, că se prefăcea a fi foarte îndrăgostită de el, că spunea că şi el o iubea, şi că ameninţa să se sinucidă, dacă el nu se reîntorcea. Şi-i spuse: „Întoarce-te la ea, umileşte-o cît poţi; atunci o să te urască, şi n-ai să mai revii“.

Weilberg era om cumsecade; i se făcu milă de bătrîna venită să-l roage astfel şi acceptă să se preteze la comedia aceasta plicticoasă, ca să evite scandalul de care mama se temea.

Se reîntoarse deci. Tînără femeie nu-i pomeni de nimic; îi făcu doar cîteva reproşuri amabile pentru absenţa lui de cinci zile. Cînd erau numai ei

doi, ea nu s-ar fi apucat să-i vorbească de dragoste, de cînd el îşi luase într-o bună zi pălăria, în timpul călătoriei, şi plecase tocmai cînd ea îşi începuse declaraţia. Lui Weilberg îi plăcea muzica; ea îşi petrecea timpul cîntînd la pian, şi cum cînta minunat, Weilberg rămînea bucuros s-o asculte. În public era cu totul altfel; ea nu-i vorbea decît de dragoste; dar trebuie recunoscut că făcea asta cu multă artă. Cum, din fericire, el nu ştia bine franţuzeşte, ea făcea în aşa fel încît toţi cei de faţă să afle că el îi era amant, fără ca tînărul s-o poată înţelege.

Toţi prietenii casei ştiau dedesubturile comediei; dar cunoştinţele nu le ştiau încă. Şi ele începură din nou să discute, cu indignare, despre purtarea domnului Weilberg, iar el se retrase din nou şi nu mai vru să revină.

Félicie se urcă în pat şi-şi ameninţă mama că se va lăsa să moară de foame. Începu să nu ia decît ceai; la ora mesei se dădea jos din pat, dar nu mînca absolut nimic.

După şase zile de-un astfel de regim se îmbolnăvi serios. Fură chemaţi cîţiva medici. Ea declară că se otrăvise, că nu voia să fie îngrijită de nimeni, că totul era zadarnic. Mama şi doi prieteni se aflau de faţă. Félicie spuse că murea pentru domnul Weilberg, a cărui inimă îi fusese furată. Altminteri, ea ruga ca bietul ei soţ, care, din fericire, nu ştia nimic, să fie cruţat de această tristă mărturisire etc., etc.

Totuşi, acceptă să ia un medicament; i se dădu un vomitiv, şi ea, care nu trăise de şase zile decît cu ceai, vărsă aproape două kilograme de ciocolată; boala, otrăvirea ei, nu fusese decît o indigestie cumplită. Eu prezisesem asta.

Nemaiştiind ce să inventeze ea să-şi înduioşeze mama şi s-o împingă la noi încercări cu scopul de a-l readuce pe Weilberg în casă, o ameninţă că-i va destăinui totul lui Charles. Soţul, care şi-ar fi crezut soţia pe cuvînt, ar fi lăsat-o, fără doar şi poate. Scandalul fiind deci posibil, mama îşi reîncepu demersurile pe lîngă bunul Gustav, care acceptă din nou să revină. Pe atunci ne vedeam des amîndoi; lucram ceva împreună; Gustav mă îndrăgise, şi aproape că eram francezul pe care-i plăcea cel mai mult să-l vadă. Ne petreceam împreună o parte a zilelor; el mă învăţa suedeza. Eu îl învăţam geometria descriptivă şi calculul diferenţial, căci devenise pasionat de matematici şi mă silea adeseori să-mi reîmprospătez din cărţi amintirile, acum învechite, din şcoala politehnică. Apoi eu luam vioara, iar el, mult mai îngăduitor decît dumneata, rămînea bucuros să mă asculte ore întregi.

Félicie îmi făcu serios curte, ca să fiu mereu la ea; ştia că acesta era un mijloc de a-l atrage pe Weilberg. Într-o dimineaţă, pe cînd dejunam toţi trei

împreună, la ea, Félicie se gîndi să-mi *dovedească amorul* ei cu Gustav, şi-şi permise să facă faţă de el nişte gesturi pe care le fac numai cei ce trăiesc în cea mai deplină intimitate. La început, el nu pricepu nimic; în sfîrşit, ea puse într-atîta punctul pe *i*, încît el trebui să înţeleagă. Gustav mă privi, rîse, şi continuă să mănînce fără să se clintească. Félicie îi propuse să-i aranjeze ceva la rochie. El îi spuse brutal: „Ce dracu, doar ai o cameristă ca să te îmbrace!“. Iar ea îmi şopti la ureche: „Vezi ce delicat e? Eram sigură că faţă de dumneata n-o să vrea să-mi prindă nici măcar un ac la şal“.

Totuşi, Félicie nu era atît de mulţumită pe cît îmi spunea de delicateţea şi de rezerva pretinsului ei amant. Acestea se petreceau, îmi amintesc, într-o duminică de Paşti. Cînd am terminat dejunul şi serveam ceaiul, ea îi spuse valetului: „Paul, spune-i cameristei că nu mai am nevoie de ea şi că poate să profite de răgazul acesta ca să se ducă la biserică“.

Am rămas să ne bem ceaiul. Cum valetul nu mai intra, ea se dădu foarte aproape de foc, spunînd: „Mi-e tare frig“. Şi-i întinse mîna lui Weilberg: „Nu cumva am febră?“. „Zău, nu mă pricep; dar Goncelin, cînd e la ţară, se face medicul ţăranilor săi; trebuie că se pricepe la febră; are să-ţi spună el.“ I-am pipăit pulsul: „N-ai nici urmă de febră“, i-am spus. „Ciudat, continuă ea; mă simt toată, nu ştiu cum; am impresia că am să leşin. Iată, iată că leşin; mă sufoc, descheie-mă, domnule Gustav, descheie-mă. Goncelin, te rog, du-te de caută în apartamentul soţului meu.“ „Ce?“ „Benzoi pentru ars; îl găseşti în dulapul cu colecţiile de medalii.“ „Ştiu eu unde e, spuse Weilberg; mă duc acolo; o să te ajute Goncelin; mă întorc într-o clipă.“ Şi se reîntoarse după cinci minute.

Eu mă distrasem desfăcîndu-i corsetul. Dacă nu te uitai la faţa ei, Félicie arăta bine, era tînără, bine făcută, cu pielea albă şi moale. Îi dezgolisem pieptul; s-ar fi lăsat dezbrăcată de tot. Mă bucuram de partea descoperită şi-i spuneam: „Inima îţi bate încetişor; n-avea teamă, n-ai absolut nimic“. Ea se prefăcea uşor leşinată; Weilberg, care zăbovise dinadins afară, reintră în cele din urmă, puse benzoiul pe şemineu şi reîncepu liniştit să-şi mănînce biscuiţii şi să înghită la ceşti de ceai. Félicie, care vedea toate acestea făcîndu-se că nu le vede, nu se mai putu stăpîni. Altminteri, cum îi spusesem lui Gustav că pulsul şi respiraţia Féliciei erau normale, el adăugă: „E ciudat că totuşi are o sincopă“. Félicie, ajunsă la capătul răbdărilor, îşi reveni încetul cu încetul în fire; se îmbrăcă iar şi ne rugă s-o lăsăm singură.

Cum socotea foarte important să pară cu adevărat leşinată în faţa lui Gustav, cred că dacă aş fi încercat să-mi satisfac o toană, pe care n-am avut-o, s-ar fi lăsat, şi ar fi spus mai apoi că asta însemna din partea mea culmea

ticăloşiei, iar pentru ea culmea nenorocirii. Şi ţineţi seama că, deşi pînă atunci fusese în mod material cinstită şi altminteri cît se poate mai insensibilă la plăcerile dragostei, cu siguranţă că ar fi suferit dacă ar fi fost astfel violată.

Félicie, care îmi vorbise totdeauna de Weilberg ca de amantul cel mai pasionat, se simţi atît de crud umilită de manifestarea indiferenţei lui în prezenţa mea, încît se îmbolnăvi cu adevărat. După farsa aceasta ridiculă, Weilberg nu mai vru să revină la ea. Totuşi, cum ea zăcu cîtăva vreme la pat, şi cum pînă atunci el fusese văzut tot timpul în casa ei, mai veni, ca să nu i se remarce absenţa; încet-încet, vizitele lui se răriră, şi abia după opt luni încetară cu totul. În aceste opt luni, Félicie îl înfăţişa tuturor ca pe amantul ei, chiar atunci cînd el aproape că nu mai călca pe la ea.

Félicie iubeşte grozav muzica. Cum nu avea lojă la Bouffes, nu putea să meargă acolo decît foarte rar. Într-o zi, nişte prieteni ne-au împrumutat toată loja lor, şi ea aranjă în aşa fel încît Weilberg şi cu mine s-o conducem; soţul ei trebuia să vină s-o ia. Ţineţi seama că atunci, în fundul inimii, ea îl ura pe Weilberg; îl silise să vină acolo numai ca să fie văzut cu ea în primele locuri din lojă. Gustav spuse că e prea cald şi ieşi din teatru, lăsîndu-mă singur cu ea. Şi, zău, cum el părea că dezminte într-una afirmaţiile ei, din ziua aceea, după ce timp de un an nu vorbise decît de pasiunea, de iubirea lui Weilberg, ea schimbă tonul şi lăsă să-i scape cîteva cuvinte despre nestatornicia şi necazurile pricinuite de el.

Tot cam pe-atunci îmi ajunse la urechi şi zvonul că eu treceam drept amantul ei. M-am dus la ea, i-am spus, şi am adăugat că nu voiam să fiu socotit astfel fără să am măcar avantajul de a fi. Am luat-o pe genunchi, am bruscat-o. Cum ştiam foarte sigur că-i era neplăcut să fie violată şi că simţea lucrul acesta de neînlăturat, i-am spus că voiam să merit faima pe care mi-o făcuse etc… Era ziuă, putea să intre oricine dintr-un moment într-altul în camera ei; ea se temea cumplit şi mă imploră s-o las; îmi spuse că nu iubise niciodată pe nimeni în afară de Weilberg şi că toată viaţa ei nu va mai iubi pe altcineva. În sfîrşit, izbuti să scape din strînsoarea mea şi sună. Cînd valetul intră, ea îi porunci să aţîţe focul, să aranjeze perdelele, să-i aducă ceai. Am plecat. De atunci sîntem aproape certaţi. Ea spune pretutindeni că sînt un fel de ticălos á la *Iago;* că nutream de multă vreme pentru ea un soi de patimă josnică, şi că eu sînt cel care l-am îndepărtat de ea pe amantul ei Weilberg. Şi a ajuns pînă acolo încît să arate, ca declaraţii din partea mea, nişte scrisori prieteneşti pe care i le scrisesem acum şase ani, pe cînd mă aflam cu dumneata la Roma.

Acum, vanitatea Féliciei îşi caută alte obiecte ca să se manifeste. Cînd vorbeşte despre Weilberg, rosteşte nişte fraze triste din al treilea volum al *Corinnei*; se preface că poartă doliu după o mare pasiune; în lume nu mai iese; la ea, nici urmă de toalete; dar dă mese excelente, la care vin nişte imbecili bătrîni, socotiţi odinioară drept oameni de spirit, şi nişte bieţi calici care n-au ce mînca la ei acasă. Félicie vorbeşte cu admiraţie despre lord Byron, Canaris, Bolivar, domnul de la Fayette. În mica ei lume, e deplînsă ca o tînără tare nefericită şi e lăudată ca o fiinţă nespus de sensibilă şi de inteligentă; ea e, astfel, destul de mulţumită. Casa ei e una din casele acelea burgheze pe care le deteşti atîta.

N-aveam dreptate cînd îţi spuneam că povestea asta plicticoasă n-o să-ţi folosească la nimic? E prin esenţa ei anostă. În *iubirea-vanitate* totul e numai vorbărie. Vorbăria povestită plictiseşte; cea mai slabă acţiune e mult mai de preţ decît ea.

În sfîrşit, după cum cred, aici nu e *iubire-vanitate* aşa cum o înţelegi dumneata. Felul de-a fi al Féliciei e rar, dacă nu cumva e numai al ei; Féliciei îi e neplăcut să-şi facă meseria de femeie, şi puţin îi păsa să-l facă pe bărbatul despre care spunea că îi e amant, puţin îi păsa, zic, să-l facă să creadă că-l iubea cu adevărat.

Goncelin

1. André capelanul, Nostradamus, Reynouard, Crescimbeni, Aretinul.
2. „Jehanne, doamnă de Baulx,
Huguette de Forcarquier, doamnă de Trects,
Briande d'Agoult, contesă de la Lune,
Mabille de Villeneuve, doamnă de Vence,
Béatrix d'Agoult, doamnă de Sault,
Ysoarde de Roquefueilh, doamnă de Ansoys,
Anne, vicontesă de Tallard,
Blanche de Flassans, poreclită Blankaflour,
Doulce de Monstiers, doamnă de Clumane,
Antonette de Cadenet, doamnă de Lambesc,
Magdalène de Sallon, doamnă a acelui loc,
Rixende de Puyvard, doamnă de Trans."

Nostradamus, pag. 217

3. Nostradamus, pag. 131.
4. I. *Causa conjugii ab amore non est excusatio recta.*
II. *Qui non celat amare non potest.*
III. *Nemo duplici potest amore ligari.*
IV. *Semper amorem minui vel crescere constat.*
V. *Non est sapidum quod amans ab invito sumit amante.*

VI. *Masculus non solet nisi in plena pubertate amare.*
VII. *Biennalis viduitas pro amante de uncto superstiti praescribitur amanti.*
VIII. *Nemo, sine rationis excessu, suo debet amore privari.*
IX. *Amare nemo potest, nisi qui amoris suasione compellitur.*
X. *Amor semper ab avaritia consuevit domiciliis exulare.*
XI. *Non decet amare quarum pudor est nuptias affectare*.
XII. *Verus amans alterius nisi suae coamantis ex affectu non cupit amplexus.*
XIII. *Amor raro consuevit durare vulgatus.*
XIV. *Facilis perceptio contemptibilem reddit amorem, difficilis eum parum facit haberi.*
XV. *Omnis consuevit amans in coamantis aspectu pallescere.*
XVI. *In repentina coamantis visione, cor tremescit amantis.*
XVII. *Novus amor veterem compellit abire.*
XVIII. *Probitas sola quemcumque dignum facit amore.*
XIX. *Si amor minuatur, cito deficit et raro convalescit.*
XX. *Amorosus semper est timorosus*.
XXI. *Ex vera zelotypia affectus semper crescit amandi*.
XXII. *De coamante suspicione percepta zelus interea et affectus crescit amandi*.
XXIII. *Minus dormit et edit quem amoris cogitatio vexat*.
XXIV. *Quilibet amantis actus in coamantis cogitatione finitur.*
XXV. *Verus amans nihil beatum credit, nisi quod cogitat amanti placere*.
XXVI. *Amor nihil posset amori denegare*.
XXVII. *Amans coamantis solatiis satiari non potest*.
XXVIII. *Modica praesumptio cogit amantem de coamante suspicari sinistra*.
XXIX. *Non solet amare quem nimia voluptatis abundantia vexat*.
XXX. *Verus amans assidua, sine intermissione, coamantis imagine detinetur*.
XXXI. *Unam feminam nihil prohibet a duobus amari, et a duabus mulieribus unum*.

Fol. 103

5. *„Utrum inter conjugatos amor possit habere locum?*
Dicimus enim et stabilito tenore firmamus amorem non posse inter duos jugales suas extendere vires, nam amantes sibi invicem gratis omnia largiuntur, nullius necessitatis ratione cogente; jugales vero mutuis tenentur ex debito voluntatibus obedire et in nullo seipsos sibi ad invicem denegare…
Hoc igitur nostrum judicium, cum nimia moderatione prolatum, et aliarum quamplurium dominarum consilio roboratum, pro indubitabili vobis sit ac veritate constanti.
Ab anno M.C.LXXIV, tertio calend. maii, indictione VII.“

Fol. 56

Sentinţa aceasta e conformă primei reguli a codului dragostei:
„*Causa conjugii ab amore non est excusatio recta*“.
6. Aici începe înşirarea capitolelor cărţii despre Arta iubirii şi respingerea iubirii (lb. latină).
7. Începe cartea despre Arta iubirii şi respingerea iubirii, editată şi compilată de maestrul André, capelan al Curţii regale franceze, dedicată prietenului său Gautier, care doreşte să militeze în armata iubirii; în această carte stă scris cum oricare femeie, de orice rang şi breaslă ar fi, poate fi cu multă iscusinţă îmbiată la dragoste de oricare bărbat, de orice condiţie şi stare ar fi; iar la sfîrşitul aceleiaşi cărţi se adaugă un capitol despre respingerea iubirii (lb. latină).
8. *Tratatul despre iubire şi despre leacul iubirii al lui André, capelan al papei Inocenţiu al patrulea.*

9. Eroticon sau Cartea despre iubire *a lui André, capelan regal, un scriitor străvechi, dedicată onorabilului său prieten Gautier, pînă acum needitată, dar de mulţi şi adesea dorită; acum, pe temeiul diverselor codice manuscrise, în sfîrşit publicată de către Dethmar Müller, la Dorpmund, tipărită la Westhovius.*

10. *Tremiona, tipărită la Westhovius, în anul 1614.*

11. Ce e dragostea şi de unde îşi trage numele.
Care este efectul dragostei.
Între ce persoane poate exista dragostea.
În ce fel se dobîndeşte, se păstrează, sporeşte, scade şi se sfîrşeşte dragostea.
După ce semne cunoşti că eşti iubit, şi ce trebuie să facă unul din îndrăgostiţi cînd celălalt îşi calcă credinţa.

12. Dar dacă din întîmplare obscuritatea acestor cuvinte vă încurcă, am să vă dau sumarul lor.
Din cele mai vechi timpuri există în dragoste patru trepte diferite:
Prima constă în a da speranţe.
A doua, în dăruirea sărutului.
A treia, în plăcerea celor mai intime îmbrăţişări.
A patra, în dăruirea întregii făpturi.

13. Fragmentul acesta, găsit în hîrtiile lui Stendhal, e publicat astăzi pentru prima oară. El explică fenomenul *cristalizării* şi face cunoscută originea acestui cuvînt (nota ed. fr.).

14. Aer de mare doamnă (lb. engl.).

15. Între Franţa şi Italia totul e opus. De exemplu, averea, familia de neam mare, educaţia perfectă dispun la dragoste dincolo de Alpi, iar în Franţa alungă dragostea.

16. Personaj imaginar, tipul îndrăgostitului spaniol, care cu ghitara în mînă oftează sub fereastra iubitei (n.r.).

17. Victor Jacquemont (scriitorul acesta tînăr şi inteligent, mort la Bombay în ziua de 7 decembrie 1832) i-a adresat lui Stendhal scrisoarea de mai jos; Stendhal, după ce i-a făcut unele corecturi, i-a trimis o copie lui V. Jacquemont, împreună cu următorul răvaş:

Dragă colonele,
E imposibil ca, recitind aceasta, să nu-ţi revină în minte o mulţime de fapte mărunte, adică de *nuanţe*. Adaugă-le în partea stîngă, pe pagina albă. În povestirea aceasta, pe care eu o uitasem, există o bună-credinţă emoţionantă. Există, de asemenea, cîteva fraze neelegante, pe care le vom scurta. Dacă aş avea cincizeci de capitole ca acesta, valoarea cărţii *Despre dragoste* ar fi *reală*. Cartea ar fi o adevărată monografie. Nu te gîndi la *decenţă*, asta mă priveşte pe mine.
Găsesc excelentă părerea dumitale, din septembrie 1824, despre prefaţa la…, care e detestabilă.

FURTUNĂ

24 decembrie 1825